

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE
OF LATVIAN HISTORY

1 (118)
2 0 2 3

ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES: *Gunita Zariņa, Vanda Visocka, Dardega Legzdiņa, Aija Ceriņa, Eduards Plankājs, Janta Meža*. Dietary Practices During the Late Neolithic and the Bronze Age in the Territory of Latvia: A Case Study of Lake Lubāns Wetland and the Lower Daugava • *Edvards Seliška*. Konfesionālās piederības nozīmes augstāko un stārastu amatu sadalē Pārdaugavas hercogistē (1582–1629) analīze • *Imants Frederiks Ozols*. Koloniālisms un koloniālā situācija Latvijā kā potenciāla vēstures pētniecības un literatūrzinātnes problēma • *Anastasija Miņenkova*. Sociālistisko ieražu konceptualizācija padomju Latvijā 20. gadsimta 60.–80. gados • VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY • POLEMIKA / POLEMICS • SARUNAS PAR VĒSTURI / DISCUSSING HISTORY • ZINĀTNES DŽĪVE RADNIECĪGAJĀS NOZARĒS / CURRENT ACTIVITIES IN ALLIED DISCIPLINES • GRĀMATU RECENZIJAS / BOOK REVIEWS

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE
OF LATVIAN HISTORY

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA

IZNĀK DIVAS REIZES GADĀ

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla”
izdošanu nodrošina
LU Zinātniskās darbības attīstības
atbalsta projekta finansējums

1 (118)
2 0 2 3

Dibinātājs / Founder
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Atbildīgā redaktore / Editor-in-Chief
Dr. hist. Eva Eihmane; eva.eihmane@lu.lv

Redkolēģija / Editorial board:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS, Somija (*Kari Alenius, Finland*)

Dr. hist. DAINA BLEIERE, Latvija (*Latvia*)

Asoc. prof. Hum. m. Dr. AUDRONE BLIUJIENE, Lietuva (*Audronė Bluijienė, Lithuania*)

Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS, ASV (*Lazar Fleishman, USA*)

Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS, Polija (*Jörg Hackmann, Poland*)

Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS, Igaunija (*Magnus Ilmjärv, Estonia*)

Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Latvija (*Latvia*)

Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONŠ, Latvija (*Latvia*)

D. Phil. METJŪ KOTS, Zviedrija (*Matthew Kott, Sweden*)

Ph. D. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Krievija (*Mikhail Kovalev, Russia*)

IMANTS LANCMANIS, Latvija (*Latvia*)

Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS, Igaunija (*Eero Medijainen, Estonia*)

Prof. emer. Ph. D. ANDREJS PLAKANS, ASV (*USA*)

Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvija (*Latvia*)

Hum. m. Dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS, Lietuva (*Žilvytis Šaknys, Lithuania*)

Asoc. prof. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS, Čehija (*Luboš Švec, Czech Republic*)

Prof. Ph. D. IEVA ZAĶE, ASV (*USA*)

Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvija (*Latvia*)

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti

Articles appearing in this journal are peer-reviewed

No 2012. gada "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir iekļauts EBSCO datubāzē *Academic Search Ultimate*, no 2021. gada – SCOPUS

From 2012, *Journal of the Institute of Latvian History* has been indexed in EBSCO database *Academic Search Ultimate*, from 2021 – in SCOPUS

Redaktors / Editors:

Antra Legzdiņa (angļu val. / English)

Ināra Stašulāne (latviešu val. / Latvian)

Tehniskā redaktore / Technical editor *Elita Egle*

Maketētāja / Layout designer *Baiba Lazdiņa*

Sagatavots izdošanai / Published by

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds

www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA "Drukātava"

Reģ. Nr. 40003744728

© Autori, 2023

© Latvijas Universitāte, 2023

ISSN 1025-8906 (drukāts izdevums)

ISSN 2592-8791 (elektronisks izdevums)

<https://doi.org/10.22364/lviz.118>

Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

The Journal of the Institute of Latvian History is an open access journal licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

SATURS / CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES

<i>Gunita Zariņa, Vanda Visocka, Dardega Legzdiņa, Aija Ceriņa, Eduards Plankājs, Janta Meža. Dietary Practices During the Late Neolithic and the Bronze Age in the Territory of Latvia: A Case Study of Lake Lubāns Wetland and the Lower Daugava</i>	5
<i>Gunita Zariņa, Vanda Visocka, Dardega Legzdiņa, Aija Ceriņa, Eduards Plankājs, Janta Meža. Vēlā neolīta un bronzas laikmeta iztikas stratēģijas Latvijas teritorijā Lubāna mitrājā un Daugavas lejtecē</i>	26
<i>Edvards Seliška. Konfesionālās piederības nozīmes augstāko un stārstu amatu sadalē Pārdaugavas hercogistē (1582–1629) analīze</i>	29
<i>Edvards Seliška. Analysis of the Importance of Religious Affiliation in the Distribution of the Highest Offices and Offices of Elders (Starosta) in the Duchy of Livonia (1582–1629)</i>	60
<i>Imants Frederiks Ozols. Koloniālisms un koloniālā situācija Latvijā kā potenciāla vēstures pētniecības un literatūrzinātnes problēma</i>	63
<i>Imants Frederiks Ozols. Colonialism and Colonial Situation in Latvia as a Potential Research Problem in History and Literary Studies</i>	86
<i>Anastasija Miņenkova. Sociālistisko ieražu konceptualizācija padomju Latvijā 20. gadsimta 60.–80. gados</i>	88
<i>Anastasija Miņenkova. Conceptualisation of the Socialist Customs in Soviet Latvia, 1960s–1980s</i>	114

VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY

<i>Ernests Vasiļausks. Kurzemes un Zemgales hercogistes un Lietuvas dižkunigaitijas 1585. gada robežas karte Zviedrijas Nacionālajā arhīvā</i>	117
<i>Ernests Vasiļausks. Map of the 1585 Border Between the Duchy of Courland and Semigallia and the Grand Duchy of Lithuania Kept at the National Archive of Sweden</i>	136

POLEMIKA / POLEMICS

<i>Jānis Šiliņš. Dažas domas par Krievijas vēsturi</i>	137
<i>Jānis Šiliņš. A Few Thoughts about the History of Russia</i>	148

SARUNAS PAR VĒSTURI / DISCUSSING HISTORY

- Vēstures brīvība. *Aivars Stranga sarunā ar Edgaru Engēzeru par brīvību, izvēlēm un modi vēstures rakstīšanā* 150
- The Freedom of History. *An academic conversation between historians Aivars Stranga and Edgars Engēzers about freedom, choices, and fashion in history-writing* 160

ZINĀTNES DZĪVE RADNIECĪGAJĀS NOZARĒS / CURRENT ACTIVITIES IN ALLIED DISCIPLINES

- Gatis Ozoliņš*. Pilsētas pieradināšana: Krišjāņa Barona konference 2022
“Pieredze pilsētā” 162
- Gatis Ozoliņš*. Taming of the City: 2022 Krišjānis Barons Conference
“Urban Experiences” 169

GRĀMATU RECENZIJAS / BOOK REVIEWS

- Anti Selart (ed.). *Baltic Crusades and Societal Innovation in Medieval Livonia, 1200–1350*. Leiden: Brill, 2022 (aut. *Rūta Bruževica*) 171
- Francis Young (ed. and trans.). *Pagans in the Early Modern Baltic: Sixteenth-Century Ethnographic Accounts of Baltic Paganism*. Leeds: Arc Humanities Press, 2022 (aut. *Aldis Pūtelis*) 176
- Tomasz Pudłocki, Kamil Ruzsala (eds.). *Postwar Continuity and New Challenges in Central Europe, 1918–1923. The War That Never Ended*. New York: Routledge, 2022 (aut. *Kristīne Beķere*) 184
- Ineta Lipša. *Viena. Grozāmo sarakstu slazdā: Sieviešu politiskā vēsture Latvijā. 1922–1934*. Rīga: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2022 (aut. *Vita Zelče*) 190
- Aivars Stranga. *Latvija: Neatkarības pēdējais cēliens. 1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. jūnijs*. Rīga: Mansards, 2022 (aut. *Kaspars Zellis*) 196

- AUTORI / AUTHORS 203

**DIETARY PRACTICES DURING THE LATE NEOLITHIC
AND THE BRONZE AGE IN THE TERRITORY
OF LATVIA: A CASE STUDY OF LAKE LUBĀNS
WETLAND AND THE LOWER DAUGAVA**

Gunita Zariņa

Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia

Research interests: bioarchaeology.

Vanda Visocka

PhD, research assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia

Research interests: Bronze Age, ceramics research.

Dardega Legzdiņa

Mg. hist., independent researcher, PhD candidate

Research interests: stable isotope research.

Aija Ceriņa

Mg. geol., expert, Faculty of Geography and Earth Sciences, University of Latvia

Research interests: palaeobotany.

Eduards Plankājs

Mg. hist., research assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia;

Doctoral student, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Research interests: zooarchaeology.

Janta Meža

Mg. biol., senior botanist, Latvian National Museum of Natural History

Research interests: palaeobotany.

This paper deals with the identification and comparison of dietary practices and their changes from the Late Neolithic to the Late Bronze Age in two different ecosystems – the lower reaches of the Daugava river and Lake Lubāns wetland. Zooarchaeological, palaeobotanical, and stable isotope evidence of chemical elements were used. The obtained results show that the beginning of early farming in Latvia can be observed in the late Neolithic period, especially for the Corded Ware Culture people. However, the consumption of freshwater fish also remains significant during this period. Farming, as the main form of food provision, became established in Latvia in the Middle Bronze Age.

Key words: Eastern Baltic, Late Neolithic, Bronze Age, zooarchaeology, palaeobotany, stable isotope analysis.

Introduction

One of the most prominent research topics in contemporary archaeology is the transition from foraging to farming and its influence on different aspects of life. For example, it has been argued that it strongly changed demography through acceleration of reproductive rates, because the availability of dairy and cereal products allowed to start weaning earlier in child's life, thus enabling more frequent pregnancies and consequently higher birth rates.

During the Late Neolithic, human sustenance was still directly dependent on environmental factors. Environmental processes such as local and global climatic changes and their effects on historical processes is a topic that has been widely debated. For example, researchers have proposed different causes for transition to farming. Some explain it by searching for new subsistence strategies in situation when climatic changes had depleted natural resources that previously could sustain foraging, but others suggest that transition to farming was more likely caused by the rise in social stress and competition between societies, and the consequent search of their leaders for ways to obtain additional resources.¹ Recently, consensus have shifted towards explaining such fundamental changes as transition to farming by more complex causes, besides, they might be highly variable between different regions. Trans-regional causes should be considered as well, for example, if climatic changes caused dryer local environments in steppe regions, nomadic pastoralists had to search for new territories more suitable for their livestock, thus causing migrations.²

1 Sahlins 1974; Zvelebil 1993, 146–162; Lang 2007.

2 Starr 2005, 7–48.

Although more widely known as the Neolithic Revolution, the transition from foraging to farming in Northern Europe was more likely a slow and gradual process with several phases and local variabilities. For example, Estonian archaeologist Valter Lang has proposed a four-phased transition model, specific for the Eastern Baltic: 1) foraging societies start to focus more on plant-based diet; 2) first introduction of cultivated crops and domesticated animals; 3) gradual transition to farming as the leading subsistence strategy; 4) first intensification of farming.³

Recently, however, a more widespread application of stable isotope analysis in Scandinavian and Baltic archaeology has sparked a discussion regarding the time and process of this transition.⁴ Re-evaluation and new radiocarbon dates have strongly called in question previous claims regarding crop cultivation during the Late Neolithic among the Eastern Balts.⁵ Previously, research on transition to farming in Latvia has been carried out by archaeologists Harri Moora⁶ (1952), Jānis Graudonis⁷ (2001), Andrejs Vasks⁸ (2015), Ilze Biruta Loze⁹ (2001), and others.

In the territory of Latvia significant transition of dietary practices took place from the Late Neolithic (2900–1800 BC) to the Bronze Age (1800–500 BC), where hunter-fisher-gatherer communities slowly started practicing animal husbandry and farming.¹⁰

I. Loze has based her research mostly on Lake Lubāns wetland material, it led her to a conclusion that farming became more widespread during the Late Neolithic and became the leading subsistence strategy during or shortly after the transition to the Bronze Age.¹¹ Another body of discussion is related to the question of how strongly the transition to farming was connected to migrations. It has been suggested that farming and pastoralism was introduced by the Corded Ware Culture (CWC), however, in Latvia there are no direct evidence of this interpretation, and the suggestion is based on the correlation between the CWC sites and potential agricultural lands.¹²

3 Lang 1999, 361–369.

4 Eriksson et al., 2008, 520–543; Piličiauskas, Kisielienė, Piličiauskienė 2016, 183–193; Piličiauskas, Jankauskas, Piličiauskienė, Dupras 2017, 1421–1437.

5 Grikpēdis, Motuzaite Matuzeviciute 2017, 1–16.

6 Moora 1952.

7 Graudonis 2001, 116–185.

8 Vasks 2015.

9 Loze 2001, 74–112.

10 Vasks 2015, 97–99.

11 Loze 1997, 25–41.

12 Vasks 2015, 66–67.

Although the main dietary tendencies have been determined by analysing the rich osteological material as well as macroremains obtained from various settlements¹³ (for example, Graudonis 1989; Loze 1979; Vasks 1994), thorough studies regarding changes and varieties of food consumption in different inhabitation regions are lacking.

The aim of this paper is to distinguish and compare dietary practices and their change from the Late Neolithic to the Late Bronze Age in two different ecosystems – coastal and inland as well as to update the data of osteological material and macroremains published before. Lake Lubāns wetland and the Lower Daugava have been chosen as regions of study based on two considerations: 1) these regions were among the most inhabited in the territory and period of study, 2) settlements in these regions have been extensively studied archaeologically. In this study seven sites are analysed in detail – Abora I settlement and cemetery and Brikuļi hillfort from Lake Lubāns wetland and Ķivutkalns hillfort and cemetery, Vīnakalns hillfort and Reznes cemetery in the Lower Daugava (Fig. 1).

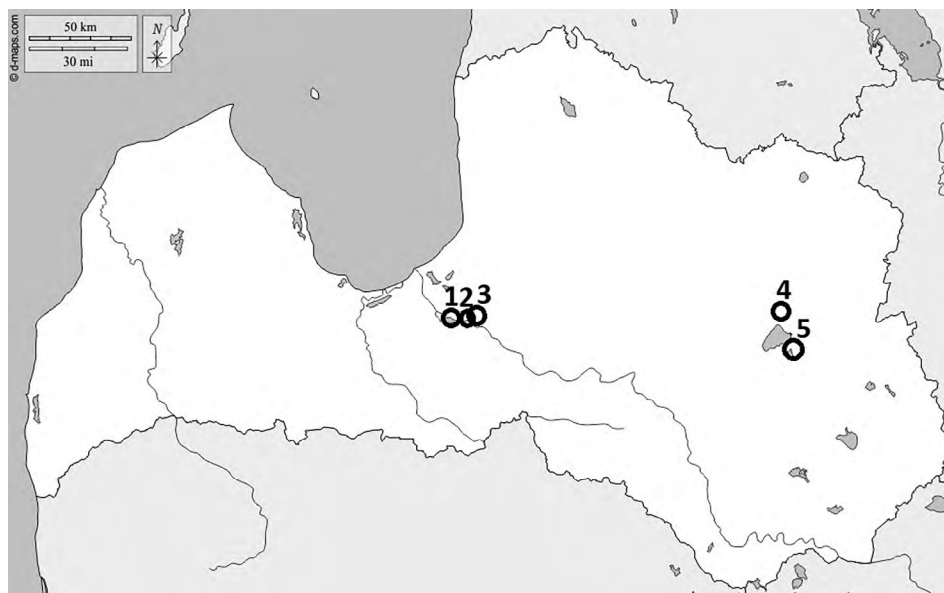

Fig. 1. Location of archaeologically studied sites: 1 – Ķivutkalns hillfort and cemetery, 2 – Reznes cemetery, 3 – Vīnakalns hillfort, 4 – Abora I settlement, 5 – Brikuļi hillfort

1. att. Arheoloģiski pētīto senvietu izvietojums. 1 – Ķivutkalna pilskalns un kapulauks, 2 – Reznu kapulauks, 3 – Vīnakalna pilskalns, 4 – Aboras I apmetne, 5 – Brikuļu pilskalns

13 Graudonis 1989; Loze 1979; Vasks 1994.

Osteological and macroremains were analysed only from settlements as the bones and botanical material found in the graves are connected to rituals and therefore do not represent species of animals and plants consumed. From Brikuļi, Ķivutkalns, and Vīnakalns hillforts seed imprints from pottery were also obtained and distinguished. Stable isotope analysis was carried out on human remains from Abora I, Ķivutkalns, and Reznēs cemeteries.

Background of the settlements

Lake Lubāns is the largest lake in Latvia. A unique micro-environment that occupies an area of 480.2 km² – Lake Lubāns wetland – had been formed in its depression resulting from the activity of the last glacier. From the end of the last glaciation, i.e. the beginning of the Holocene ~9700 BC, the Lubāns palaeo-lake water level dropped and the climate became warmer. Therefore, at the beginning of the Mesolithic, the banks of Lake Lubāns and the shores of many rivers that had formed due to lake level lowering became an attractive ecological niche for groups of foragers. Until now, a total of 27 Stone and Bronze Age settlements have been found in Lake Lubāns wetland. During the Neolithic, this micro-region was the most densely inhabited territory throughout the entire Eastern Baltic. Lubāns wetland at the time was an important, possibly, the largest known junction of trade routes in the Eastern Baltic inland territories. The formation of this centre was influenced firstly by an advantageous location near a water route – the Aiviekste river that connects the micro-region with the largest water route – the Daugava river. Consequently, many important innovations reached this micro-region earlier than elsewhere: the earliest pottery and evidence of domesticated animals and crops, widely practiced amber craft, the earliest evidence of bronze processing.¹⁴

Abora I settlement and cemetery are located in Lake Lubāns plain, on the right bank of the Abora river, next to its estuary into the Abaine river.

The archaeological excavation of the site took place in 1964–1965 and in 1970–1971, led by archaeologist Ilze Loze. Of the total area of 5000 m² occupied by the settlement and cemetery, 1311 m² were studied. Altogether 3885 artefacts were found in the settlement, including fish pots, stone, bone, horn and flint tools of which 1410 were made of amber. 18,000 pottery sherds were also found. A total of 61 burials were uncovered during the excavation. Judging by

the characteristics of finds as well as C¹⁴ dates, Abora I settlement and cemetery is dated to 3370–2025 cal BC.¹⁵

Brikuļi hillfort was located in Īdeņa village on the sandy promontory on the south-east side of Lake Lubāns.¹⁶ Small test excavation in the hillfort was carried out in 1963 by I. Loze, but in 1973 two trenches were excavated by Andrejs Vasks. Due to the construction of fisheries, it was planned to take soil from Brikuļi hillfort, therefore it was fully archaeologically studied in several seasons – 1974, 1977–1979, led by A. Vasks.¹⁷ Thus, 3410 m² – the entire area of the hillfort, was studied. A total of 1092 artefacts and ca. 33,000 pottery sherds were found. By the characteristics of the finds as well as C¹⁴ analysis, two inhabitation periods were distinguished: 1) 9th century BC – 2nd century AD, and 2) 7th–11th century AD.¹⁸

Ķivutkalns hillfort and cemetery was located on a promontory in Dole island, next to the Daugava river and was surrounded by the small Pižaga river and its old distributary. Archaeological excavation led by Jānis Graudonis and Jolanta Daiga took place there in 1966–1967. Due to the construction of the Rīga Hydroelectric Power Plant in the flooding area of which Ķivutkalns was situated, the site had been fully excavated, researching an area of 2276 m².¹⁹ Under the Ķivutkalns hillfort, a cemetery with 247 inhumation and 21 cremation burials was discovered.²⁰ During the excavation, 2700 artefacts, ca. 38,000 pottery fragments and 11,600 animal bones were found.²¹ Based on the artefacts and C¹⁴ dates, the chronology of the cemetery is ca. 800–680 cal BC, but the hillfort was established approximately at 650 cal BC, and periodically inhabited until the first half of the second century AD.²²

Reznes cemetery was located on the right shore of the Daugava river in present-day Salaspils civil parish on a small peninsula that was separated from the mainland by the Jurupīte rivulet. Altogether, eight barrows have been identified there, they were located in a row along the north edge of the shore. Excavations in Reznes were conducted in 1933 and 1935 by Eduards Šturms and in 1958 and 1969 by J. Graudonis. During the excavations, 404 graves, 44 artefacts and a few pottery sherds were found. Based on the finds and C¹⁴ dates,

15 Loze, Eberhards 2012, 26–38.

16 Vasks 1994, 4.

17 Ibid., 7.

18 Ibid., 55–56.

19 Graudonis 1989, 11–12.

20 Denisova, Graudonis, Grāvere 1985, 10.

21 Graudonis 1989, 11, 20.

22 Graudonis 1989, 49; Oinonen, Vasks, Zarina, Lavento 2013, 1252–1264.

the chronology of Reznēs cemetery is the middle of the 14th century BC–6th century BC.²³

Vīnakalns hillfort was located around two km to the west of railway station Ikšķile, on the moraine promontory, to its south was the Daugava river, but to the east – a small river. The hillfort was archaeologically studied in 1967 by J. Graudonis. Due to the plans to construct Rīga–Ogre highway over the hillfort, it was completely excavated, the reached area covering 1550 m². During the excavation, 280 artefacts and 3057 pottery sherds were found.²⁴ By the characteristics of the finds and C¹⁴ dates, the hillfort was inhabited from ca. 789–476 cal BC²⁵ (Table 1).

Table 1 / 1. tabula

Evaluated material / Analizētais materiāls

Site name	Character of the site	Archaeologist	Excavation time	Dating
Abora I	Settlement and cemetery	Ilze-Biruta Loze	1964–1965, 1970–1971	3484–3102 cal BC to 2137–1925 cal BC
Brikuļi	Hillfort	Andrejs Vasks	1974, 1977–1979	9 th cal BC – 2 nd centuries AD and 2) 7 th –11 th centuries AD
Ķivutkalns	Hillfort	Jānis Graudonis, Jolanta Daiga	1966–1967	800–680 cal BC
Reznēs cemetery	Cemetery	Eduards Šturms, Jānis Graudonis	1933–1935, 1958–1969	1400–600 cal BC
Vīnakalns	Hillfort	Jānis Graudonis	1967	789–476 cal BC

Animal bones

During the excavations of the settlements of Abora I, Brikuļi, Ķivutkalns, and Vīnakalns, a massive amount of animal bones were obtained.²⁶ Basic statistical comparison of three animal groups – domesticated and wild animals and fish identified at the settlements shows that Abora I settlement is a classical Late Neolithic site with dominant hunter-fisher-gatherer model, where hunted animal

23 Vasks, Zariņa, Legzdiņa, Plankājs 2021, 3–31.

24 Graudonis 1968, 57–59.

25 Visocka, in print.

26 Graudonis 1989; Loze 1979; Vasks 1994.

bones make up 60.0%, but fish – 37% of all bones found on the site.²⁷ Late Bronze Age hillforts, on the other hand, were inhabited by farmers, where domesticated animal bones make up for more than 75–94% of the bones.²⁸ Notably, in Brikuļi fishing still played a great role in the subsistence strategies compared to other hillforts, possibly due to accessibility of fish: they make up 18% of all bones. Notably, for some reason there is no comparable data about fish bones in Vīnakaļns hillfort material.

Table 2 / 2. tabula

Domesticated and wild animal bones (in %) in the Late Neolithic and Bronze Age sites in the territory of Latvia/Mājdzīvnieku un meža dzīvnieku kaulu īpatsvars (%) vēlā neolīta un bronzas laikmeta senvietās Latvijā

Animals	Abora I (Loze 1979)	Brikuļi (Vasks 1994)	Ķivutkaļns (Graudonis 1989)	Vīnakaļns (Graudonis 1989)
Domesticated animal bones	2.7	86.7	93.9	75.9
Cattle (<i>Bos primigenius taurus</i>)	0.7	34.1	35.9	35.9
Sheep/goat (<i>Ovis aries/ Capra aegagrus h.</i>)	0.2	19.1	17.2	9.3
Pig (<i>Sus scrofa dom.</i>)	–	16.7	24.95	16.3
Horse (<i>Equus ferus caballus</i>)	0.4	16.15	15.4	14.1
Dog (<i>Canis familiaris</i>)	1.4	0.65	0.4	0.2
Wild animal bones	97.3	13.3	6.1	24.1
Elk (<i>Alces alces</i>)	39.1	5.5	0.9	5.5
Roe deer (<i>Capreolus capreolus</i>)	1.0	0.05	0.1	0.2
Beaver (<i>Castor fiber</i>)	12.5	1.7	3.4	15.6
Wild boar (<i>Sus scrofa</i>)	32.5	4.5	0.7	1.5
Red deer (<i>Cervus elaphus</i>)	3.3	0.02	0.7	0.9
Aurochs (<i>Bos primigenius sin Bison bonasus</i>)	6.3	–	0.05	–
Other wild animals	2.6	1.48	0.25	0.4

27 Loze 1979, 126.

28 Graudonis 1989, 74–79; Vasks 1994, 59–60.

Domesticated animals (Table 2). The comparison of tendencies regarding domesticated animals in all settlements reveals quite notable differences. First of all, there are no domesticated pigs in Abora I settlement, however cattle, sheep, and goat bones have been uncovered during excavations, but the largest proportion of bones is constituted by dog bones (1.4%).²⁹ We must note that residents of Abora I settlement most likely did not use dogs for meat consumption (because no traces of cut-marks have been found on the surface of dog bones). However, some of dog bones have chewing marks possibly left by other dogs. Unfortunately, the archaeological context of the chewed dog bones (humerus dex. dist. and mandibula dex.) is unclear, as the notes attached to them have vanished. The reason why so relatively many dog bones were found is that people buried dogs (or separate parts of their body) in the settlement area. This indicates that the dog had an important utilitarian role in the Abora community as a guard and hunting mate and possibly it also had a special semiotic/symbolic meaning that finds expression in the tradition of wearing dog fang pendants as amulets or ornaments. In hillforts the most common domesticated animal is cattle; with regard to other animals, regional differences are seen – Brikulī inhabitants preferred sheep/goat, but inhabitants of the Lower Daugava region – pigs. Although without DNA and radiocarbon analyses it is impossible to determine whether wild or domesticated horse meat was used in the diet, it is assumed that data from Abora I indicate the consumption of wild horses, while a relatively high proportion of horse bones from Bronze Age settlements represents domesticated individuals.

Wild animals. Regional and periodical differences are also seen regarding the preferences of hunting animals: in Lake Lubāns plain, wild boar and elk were preferred, and also, small fur mammals (martens, otters, rabbits etc.) were hunted more than in the Lower Daugava. Notably, the most hunted animal in the Lower Daugava was beaver, who is relatively easy to capture and its entire body – meat, fur, fat and bones (*astragalus*) is usable.³⁰

Fish (Table 3). Altogether 19 fish species were obtained from all three settlements. The greatest variety of fish is seen in Abora settlement, where 14 fish species, such as European perch, Northern pike, silver perch, Crucian carp, tench, pikeperch etc. are distinguished. A wide variety of fish is seen in Ķivutkalns as well, but not in Brikulī. In Abora, the most common fish is European perch, whereas in both hillforts it is pikeperch. In all three settlements Northern pike was also favoured. Ķivutkalns inhabitants in quite large amounts consumed sturgeon and bream as well. Although no remains of fish have been found in

29 Loze 1979, 125.

30 Graudonis 1989.

Vīnakaļns, there is no reason to believe that the inhabitants of this site did not use fish in their diet, even more so, considering that in the surroundings of every other settlement fish remains have been found.

Table 3 / 3. tabula

Fish bones (%) in the Late Neolithic and the Bronze Age sites in the territory of Latvia/Zivju kaulu īpatsvars (%) vēlā neolīta un bronzas laikmeta senvietās Latvijā

Fish species	Abora I (Loze 1979)	Brikuļi (Vasks 1994)	Ķivutkaļns (Graudonis 1989)
Pikeperch (<i>Sander lucioperca</i>)	7.0	79.8	39.2
Northern pike (<i>Esox lucius</i>)	7.4	10.0	9.7
European perch (<i>Perca fluviatilis</i>)	63.6	4.5	3.0
Wels catfish (<i>Silurus glanis</i>)	4.8	4.4	1.8
Ide (<i>Leuciscus idus</i>)		0.5	0.2
Common roach (<i>Rutilus rutilus</i>)	1.7	0.35	1.7
Burbot (<i>Lota lota</i>)	–	0.35	–
Chub (<i>Squalius cephalus</i>)	–	0.1	0.8
European sturgeon (<i>Acipenser sturio</i>)	–	–	23.2
Common bream (<i>Abramis brama</i>)	0.6	–	17.3
Crucian Carp (<i>Carassius Carassius</i>)	6.7	–	–
Tench (<i>Tinca tinca</i>)	1.6	–	–

Plant macroremains

In Abora settlement, the analysis of plant macroremains has been performed for only two samples, the volume of each sample was 5 litres. These remains show different complexes of plant residues at a depth of 1.6 m and 0.5 m. At a depth of 1.6 m from the earth's surface, the sediments are dominated by the remains of lake shore plants (common club-rush (*Schoenoplectus lacustris*), flowering-rush (*Butomus umbellatus*), arrowhead (*Sagittaria sagittifolia*), fine-leaved water-dropwort (*Oenanthe aquatica*) etc.), aquatic plants (water lilies and various-leaved pondweeds (*Potamogeton*)), and ruderal plants (common nettle (*Urtica dioica*), goosefoots (*Chenopodium rubrum*, *Ch. album*, *Ch. polyspermum*), pale Persicaria (*Polygonum lapathifolium*)), also in quite large amounts

charred hazelnut shells.³¹ Hazelnuts were definitely used for consumption. At a depth of 0.5 m, only 10 plant taxon residues have been found in the sediments, mostly small amounts of coastal plant seeds. Only carbonated fruit fragments of the water chestnut (*Trapa natans*) were found in large numbers, which indicates their usage for consumption.³²

Ķivutkalns plant macroremains were analysed from 14 samples by Rasiņš and Tauriņa (1983), additionally analysed were cereal grain imprint positives from pottery fabric, where 13 imprints were distinguished. The latter analysis was carried out in Vīnakalns as well, where seven grain imprints were discovered. Except cereal grains and seeds of other food plants in Ķivutkalns, soil weeds of winter and summer annuals were found as well as perennial weeds.³³ In Ķivutkalns, on 69 occasions, crops were found, the most common were barley (*Hordeum vulgare*) and emmer wheat (*Triticum dicoccum*), large proportion is made also by garden pea (*Pisum sativum*), yellow millet (*Panicum miliaceum*), and wild oat (*Avena fatua*).³⁴ Notable is camelina (*Camelina sativa*), which although being an oil plant, according to J. Graudonis, was most likely used for consumption.³⁵ The only data regarding crops in Vīnakalns, as previously mentioned, is from imprints. Out of seven imprints, six were identified as barley (*Hordeum vulgare*), one as wild oat (*Avena fatua*). Unfortunately, it is impossible to compare these data as they are not of the same kind. Although in Brikuļi layer 3–4 no grains were found, it does not mean that food crops were not cultivated and used for consumption. It is notable that quite many grinding stones have been found in Brikuļi, indicating that the inhabitants possibly cultivated food crops.³⁶

Stable isotope analysis: material, method, and results

Carbon and nitrogen stable isotope analysis (C and N SI analysis) were carried out by Dardega Legzdiņa for human bones from three sites: the Late Neolithic Abora I settlement, the Early/Late Bronze Age Reznas barrow cemetery, and the Late Bronze Age Ķivutkalns cemetery. Part of the samples were analysed at the Research Laboratory for Archaeology and the History of Art, Oxford

31 Loze, Iakubovskaia 1984, 85–94.

32 Ibid.

33 Rasiņš, Tauriņa 1983, 152–176.

34 Ibid., 166–167.

35 Graudonis 1989, 72.

36 Vasks 1994.

University (RLAHA, OU), and the other part – at the Analytical Chemistry department, Chemistry Faculty, University of Latvia (CF, UL). All the bones were analysed by applying a relatively mild collagen extraction method, given the old age of the bones. In all cases, a laboratory protocol established by Longin³⁷ with some modifications³⁸ was followed. Bone chunks were demineralised in 0.5M HCl solution over a course of days, depending on each individual sample. Repeated rinsing in a deionised H₂O followed. ‘Collagen’ gelatinisation was done in a pH = 3 solution at ~72 °C for approximately 48 hours. The gelatine was filtered with 60–90 µm Ezee filters and freeze dried. The collagen samples were then analysed for $\delta^{13}\text{C}$ and $\delta^{15}\text{N}$ with SerCon Callisto CFIRMS system at the RLAHA, OU and with Nu Instruments Nu Horizon IRMS and EuroVector Euro EA3024 at the CF, UL. Delta notation (δ) expresses ratios of $^{13}\text{C}/^{12}\text{C}$ and $^{15}\text{N}/^{14}\text{N}$ relative to the international standards VBDP for carbon and AIR for nitrogen in parts per mill (‰). Standard deviations are <0.2‰ for $\delta^{13}\text{C}$ and <0.3‰ for $\delta^{15}\text{N}$. More detailed analysis of stable isotope content results is presented in several publications.³⁹ This paper deals only with main tendencies in Neolithic and Bronze Age diets.

The local isotope ecology of Lake Lubāns wetland is well established and based on 43 Stone Age animal bones from five sites and provides a solid baseline for human data interpretation. Most of the samples used for Lake Lubāns wetland region isotope ecology clarification were taken from Abora and Osa settlements animal bone collections. Abora material was of a special interest due to the nearby Stone Age burial site, while Osa provided rich bone material of fish and a great variety of other animal species. Zvidze settlement collection contained rich fish bone material. Additionally, few samples, from both Eiņi and Iča settlements, were selected to provide reference material from a wider area. Altogether, the selected sites cover a long period of Lubāns wetland habitation, spanning from the Late Mesolithic (6690–6339 cal BC) up to the Late Neolithic (2137–1925 cal BC).⁴⁰

A total of 14 results from fish bones were obtained: four pikes and one pikeperch from Zvidze; two pikes, one pikeperch, and four unidentified fish from Abora; one pike from Eiņi and one bream from Osa. All but one sample form a rather tight cluster (with $\delta^{13}\text{C}$ ranging –26‰ – –23.55‰ and $\delta^{15}\text{N}$ ranging 7.9‰ – 10.24‰). The only outlier with $\delta^{13}\text{C}$ value of –27.53‰ and $\delta^{15}\text{N}$ of 5.69‰ is bream. Breams, contrary to pikes and pikeperches, are bottom feeders, which

37 Longin 1971, 241–242.

38 Chisholmet et al. 1983, 335–360.

39 Vasks et al. 2021, 23; Legzdiņa, Zariņa 2023, 20–30.

40 Liiva, Loze 1993, 503–506; Liiva, Loze 1994, 153–158; Legzdiņa, Zariņa 2023, 20–30.

can accordingly be seen by the stable isotope values. In summary, the fish bone results from the four sites indicate homogenous local isotope ecology.

Similar conclusions can be drawn from the herbivore results from four settlements (Abora – two beavers, two elks; Zvidze – one elk; Iča – one elk, one auroch; Osa – two roe deer, two elks, one wild horse, one auroch). All results fall within $\delta^{13}\text{C}$ range of -24.56‰ – -21.95‰ and $\delta^{15}\text{N}$ range of 3.65‰ – 7.70‰ .

The two omnivore results are from wild boar ($\delta^{13}\text{C} = -23.08\text{‰}$; $\delta^{15}\text{N} = 4.50\text{‰}$) and brown bear ($\delta^{13}\text{C} = -24.52\text{‰}$; $\delta^{15}\text{N} = 5.26\text{‰}$), placing them accordingly in the range of an omnivorous terrestrial diet.

Regarding bird bones, they show a high variability in both $\delta^{13}\text{C}$ and $\delta^{15}\text{N}$ values, reflecting the feeding habits of different bird species (terrestrial and freshwater; herbivore, omnivore, and carnivore). Three marten results differ minimally with $\delta^{13}\text{C}$ varying for 1‰ (-19.8 – 20.8), and $\delta^{15}\text{N}$ – for only 0.4‰ (8.8 – 9.2), also two dog samples from Abora and Osa values were very similar ($\delta^{13}\text{C}$ -22.6 and -23.2‰ ; $\delta^{15}\text{N}$ 9.2 and 9.0‰).

Based on comparisons between the five sites, we conclude that the animal bone C and N stable isotope results can be used as a dietary baseline for other sites in the micro-region, paving the way for future human diet research. Moreover, the wide chronology of the sites used in this research shows that the local stable isotope ecology can be considered invariable during the Stone Age. We therefore propose these results as an animal bone C and N stable isotope dataset with a significant number of data points (43) and a high variety of species from different dietary groups, characterising the Lubāns valley C and N isotope ecology to be one with notably depleted $\delta^{13}\text{C}$ (-27‰ – -20‰) and with regular $\delta^{15}\text{N}$ (4‰ – 12‰) values (Fig. 2).

The results of the stable isotope content for residents of the Abora I settlement have been published and analysed in a separate publication.⁴¹ The data show that the Abora human diets during more than 1000-year time span, from ~ 3200 – 3100 cal BC till ~ 2000 – 1900 cal BC, were definitely not what would be expected from early farmers, i.e. less depleted $\delta^{13}\text{C}$ and lower $\delta^{15}\text{N}$ values. The majority of human isotope content values, when viewed in context with the Stone Age animal data, group in a cluster with one end reflecting a freshwater diet and the other end – a mixed freshwater/terrestrial diet (Fig. 3). In general, the population of Abora I had diets that were still heavily based on freshwater resources, with only a few individuals having more mixed freshwater/terrestrial diet with lower protein intake that could be explained by some amount of farming produce in their diet. Application of locally applicable FRUITS model estimated that 23 of the 29 adults

41 Legzdiņa, Zariņa 2023, 20–30.

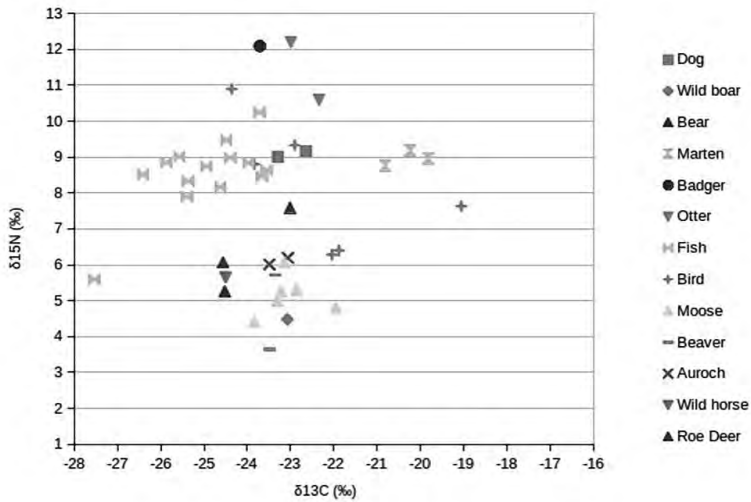

Fig. 2. Stable isotope plot (‰) of Lake Lubāns wetland region fauna remains

2. att. Lubāna ezera mitrāja faunas ķīmisko elementu stabilo izotopu dati (‰)

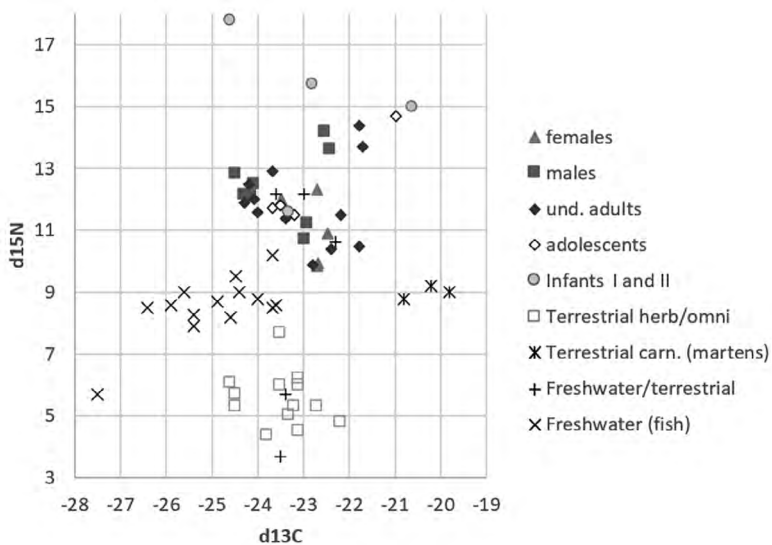

Fig. 3. Stable isotope plot (‰) of Abora I human remains

3. att. Aboras I apmetnes cilvēku apbedījumu ķīmisko elementu stabilo izotopu dati (‰)

analysed had 40–60% fish intake in their diets, with most of them falling closer to the 60% mark. In general, the same individuals then had 20–40% plant intake, and only 5–20% terrestrial animal intake. On the other hand, the other six adults had 50–60% animal intake and 20–40% fish intake. Plant intake, however, is more similar to that of the larger group: 20–30%. Evidently, these six individuals relied heavily on terrestrial animals in their diet, which could be explained either by hunting, or by animal husbandry.

However, moderate reliance on plants, even if they might have been domesticated plants, does not put these individuals in a dietary pattern that would be typical for early agriculturalists, more likely – pastoralists, that still incorporated fishing in their diet. Interestingly, three of them are recorded as having been interred in crouched burials – the burial position that is archaeologically associated with the Corded Ware Culture (of other three individuals only stray bones were found, and the burial position could not be determined).⁴²

Previous publications on the human bone ¹⁴C dates from Ķivutkalns also include some stable isotope data as well. The moderate $\delta^{13}\text{C}$ and $\delta^{15}\text{N}$ values ($\sim -21 - -18\text{‰}$ and $9-11\text{‰}$, respectively) led researchers to conclude that the diet there was generally terrestrial. The $\delta^{15}\text{N}$ values were explained in terms of a large proportion of meat and dairy products, and the occasionally elevated $\delta^{13}\text{C}$ as due to an addition of millet in the diet.⁴³

We now report stable isotope data of three more humans from Ķivutkalns and seven from Reznēs, and isotope data for two more horse teeth from Reznēs (Fig. 4). Our Ķivutkalns human stable isotope analysis results correspond very well to the findings of the previous studies, and actually, so do the results for the Reznēs humans. We therefore agree with the previous interpretation, which excluded the marine factor from the Bronze Age diet. However, we are more cautious when it comes to disregarding freshwater resources. So far, we do not have a comprehensive isotopic dataset of Bronze Age fish from the Daugava. However, a study of the Late Iron Age local and migratory fish of the Lower Daugava shows unusually low $\delta^{15}\text{N}$ values ($\sim 7-11\text{‰}$) and a high variability in $\delta^{13}\text{C}$ values ($\sim -25 - -17\text{‰}$).⁴⁴

Therefore, we are not confident in disregarding the presence of fish in the Bronze Age diet. Also, animal stable isotope baseline for the Lower Daugava river region for the time being is not well established. Some data are available from previous research. For example, there are three unspecified animal data

42 Legzdiņa, Zariņa 2023, 20–30.

43 Oinonen et al. 2013, 1252–1264; Vasks, Zariņa 2014, 5–36.

44 Gunnarsson et al. 2020, 45–69.

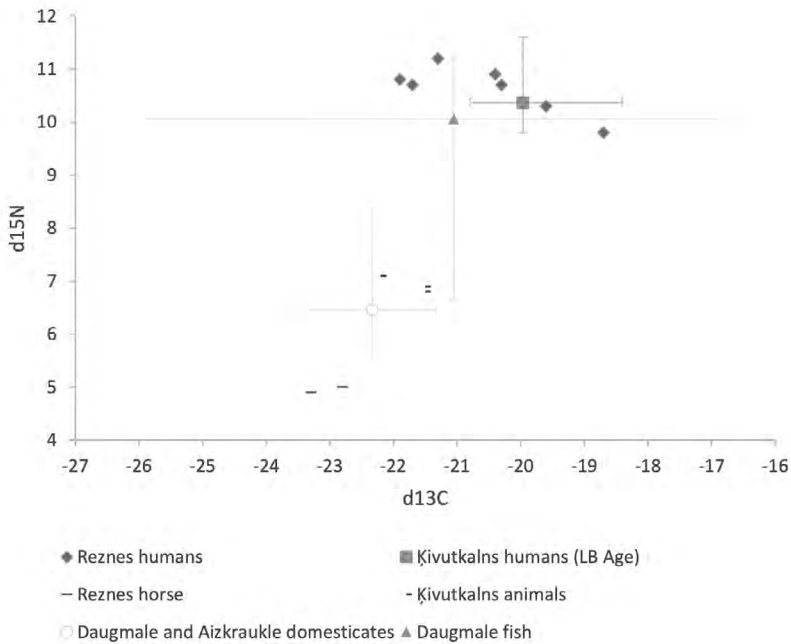

Fig. 4. Stable isotope plot (‰) of Kivutkalns and Reznes human remains

4. att. Kivutkalna un Reznu kapulauku cilvēku apbedījumu ķīmisko elementu stabilo izotopu dati (‰)

from the Late Bronze Age hillfort Kivutkalns. As the sampled material are finely worked bone artefacts, the species are impossible to determine. However, the C and N δ values place them in the terrestrial herbivore/omnivore area as well.⁴⁵

Geographically close, but chronologically more distant are the Late Iron Age domesticated animals from Daugmale (two domesticated pigs) and Aizkraukle (horse, cattle, chicken, goose) hillforts. The horse sample from Aizkraukle: 5.6–22.73, i.e. very close to Reznes horses. The other domesticates from Alise Gunnarssone's research can provide a baseline distribution for the domesticated animal data.⁴⁶

Unfortunately, there are no isotopic data available for different plants, which complicates addressing the issue of possible manuring of domesticated plants, crops, etc. However, the impact of plant isotopes on the bone collagen is less prominent due to carbon and nitrogen coming mostly from protein sources (100%

⁴⁵ Oinonen et al. 2013, 1252–1264.

⁴⁶ Gunnarssone et al. 2020, 45–69.

for N and ~74% for C), whereas in plants protein is in much smaller amounts than carbohydrates.⁴⁷ Ongoing discussion is that of C4 and C3 plants in the Bronze Age palaeodiets⁴⁸ (Oinonen et al. 2013; Vasks & Zariņa 2014). As the territory of Latvia is located in Northern Europe, there are actually no indigenous C4 plants, as they require more warm and arid climates. Same goes for imported domesticated crops. One such exception is millet which has actually been recorded in Latvian archaeological material.⁴⁹ Millet as C4 plants, have much higher $\delta^{13}\text{C}$ values. If an individual consumes large amounts of millet for a prolonged period of time, it should be recorded in their isotopic data as elevated $\delta^{13}\text{C}$ and depleted $\delta^{15}\text{N}$ value. Geographically the closest millet isotopic data is from Lithuania: $-9.1 \delta^{13}\text{C}$ and $6.4 \delta^{15}\text{N}$.⁵⁰ Further, we adopt this data when the consumption of millet is discussed. In the case of bone collagen, it is estimated that ~20% of dietary protein (not to be mistaken for the overall calorie intake) must come from a non C3 source in order for it to be distinguishable isotopically.⁵¹ In literature, a cautious application of a $\delta^{13}\text{C}$ cut off usually use value of -18‰ or greater, combined with relatively low $\delta^{15}\text{N}$ values as an indication of C4 consumption.⁵² From the analysed Reznies humans, none have $\delta^{13}\text{C}$ values higher than -18‰ . Two of them have somewhat elevated $\delta^{13}\text{C}$: -18.7‰ and -19.6‰ ; however, they both still have high $\delta^{15}\text{N}$ values: 9.8‰ and 10.3‰ , respectively. When applying the Bayesian statistical probability programme FRUITS⁵³, it becomes clear that the millet consumption could be low to non-existent to all Reznies individuals, including the ones with higher $\delta^{13}\text{C}$ values.

Therefore, another way to look at the data is to see if there is any correlation between the $\delta^{13}\text{C}$ values and the cal BC dates. Interestingly, there indeed seems to be some correlation, as the five older dates (~1200–900 cal BC) all have lower $\delta^{13}\text{C}$, while the two most recent – 804–552 cal BC and 798–546 cal BC – fall more closely not with other Reznies individuals, but with the Late Bronze Age Ķivutkalns individuals: both regarding the $\delta^{13}\text{C}$ and the ^{14}C dates, and even regarding the $\delta^{15}\text{N}$ values (Fig. 5). Although the sample size is still too small for a more certain interpretation, this seems to indicate a slight dietary shift from the Early to the Late Bronze Age.⁵⁴

47 Fernandes et al. 2012, 291–301.

48 Oinonen et al. 2013, 1252–1264; Vasks, Zariņa 2014, 5–36.

49 LA 1974, 88.

50 Antanaitis, Ogrinc 2000, 3–12.

51 Hedges 2003, 66–79.

52 Pearson et al. 2007, 2170–2179.

53 Fernandes et al. 2014.

54 Vasks et al. 2021, 23.

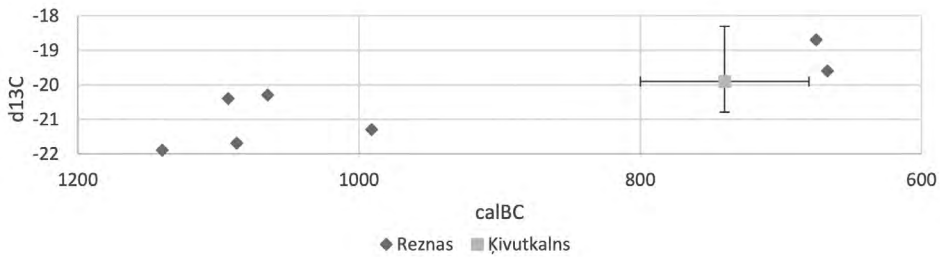

Fig. 5. Comparing Early and Late Bronze Age human isotopes (‰)

5. att. Agrā un vēlā bronzas laikmeta iedzīvotāju ķīmisko elementu stabilo izotopu datu salīdzinājums (‰)

Conclusions

Lake Lubāns wetland and the Lower Daugava was the most inhabited regions during the Neolithic and Bronze Age, and also have been extensively archaeologically studied.

In this study seven sites are analysed – Abora I settlement and burials and Brikuļi hillfort from Lake Lubāns wetland and Ķivutkalns hillfort and cemetery, Vīnakalns hillfort and Reznas cemetery in the Lower Daugava.

Stable isotope data of Abora humans show that most of the population relied heavily on freshwater fish with complementary terrestrial plant resources, while having a low contribution from terrestrial animal resources. Several individuals, however, had a different subsistence strategy that relied heavily on terrestrial animal sources, with complementing freshwater and plant sources. None of the individuals have isotope data that would indicate agriculture as a significant subsistence strategy. In Abora I settlement plant macroremains dominated the remains of lake shore plants (common club-rush, flowering-rush, arrowhead, fine-leaved water-dropwort etc.), aquatic plants (perfoliate and various-leaved pondweed, water lilies) and ruderal plants (common nettle, goosefoots, pale *Persicaria*), also in quite large amounts charred hazelnut shells and fragments of water chestnut fruits. Regional tendencies are seen in hunted animals – in the Lower Daugava beaver and elk dominates, but in Lubāns plane – elk and wild boar. Local farming preferences are seen regarding inland and coastal hillforts (sheep and goats in Brikuļi, domesticated pigs in the Lower Daugava). In Ķivutkalns a noticeable amount of cereals was found, the most common are barley and emmer wheat, a large proportion is made also by garden pea, yellow millet and wild oat. Grinding stones have been found in Brikuļi, indicating that the inhabitants of

this site cultivated food crops. Analysis of Reznēs humans isotopes shows that freshwater resources could be slightly more dominant than terrestrial; notably, significant millet intake cannot be detected. Overall, archaeozoological and palaeobotanical data correspond to stable isotope data, however, some methodical problems are present. Carbon and nitrogen stable isotope analyses were carried out, utilising collagen extracted for radiocarbon dating purposes. Therefore, the skeletal elements sampled are variable, also the number of analysed individuals from Reznēs and Ķivutkalns is small. However, for the purposes of this study, even the limited data provides a valuable insight. For example, none of the seven Reznēs individuals had significant millet contribution to their diet. Distinction between terrestrial and aquatic protein sources is complicated due to the isotopic ecology in the Daugava river. In the lower reaches of the Daugava, three groups of fish can be encountered – freshwater, marine, and migratory. Consequently, there is a high variability in fish isotopic values. Due to possible fish consumption, freshwater reservoir effect needs to be addressed in future research.

The results possibly indicate that farming as the main form of food provision became established in Latvia in the Middle Bronze Age.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRĀFIJA

- Antanaitis, Indrė, Ogrinc, Nives (2000). Chemical analysis of bone: Stable isotope evidence of the diet of Neolithic and Bronze Age people in Lithuania. *Istorija*, XLV, 3–12.
- Chisholm, Brian S., Nelson, D. Erle, Hobson, Keith A., Schwarcz, Henry P., Knyf, Martin (1983). Carbon isotope measurement techniques for bone collagen: Notes for the archaeologist. *Journal of Archaeological Science*, 10, pp. 335–360.
- Denisova, Raisa, Graudonis, Jānis, Grāvere, Rita (1985). *Ķivutkalnskij mogilnik epohi bronzi*. Riga: Zinatne, p. 10.
- Eriksson, Gunilla, Linderholm, Anna, Fornander, Elin, Kanstrup, Marie, Schoultz, Pia, Olofsson, Hanna, Lidén, Kerstin (2008). Same island, different diet: Cultural evolution of food practice on Öland, Sweden, from the Mesolithic to the Roman Period. *Journal of Anthropological Archaeology*, 27, pp. 520–543.
- Fernandes, Ricardo, Nadeau, Marie-Josée, Grootes, Pieter Meiert (2012). Macro-nutrientbased model for dietary carbon routing in bone collagen and bioapatite. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 4, pp. 291–301.
- Fernandes, Ricardo, Millard, Andrew R., Brabec, Marek, Nadeau, Marie-Josée, Grootes, Pieter (2014). Food Reconstruction Using Isotopic Transferred Signals (FRUITS): A Bayesian model for diet reconstruction. *PLoS ONE*, 9 (2), e87436. doi: 10.1371/journal.pone.0087436

- Graudonis, Jānis (1968). Nocietināta apmetne Vinakalnā. *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1967. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 57.–59. lpp.
- Graudonis, Jānis (1989). *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne.
- Graudonis, Jānis (2001). Agro metālu periods. 1500. – 1. g. pr. Kr. *Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 116.–185. lpp.
- Grikpēdis, Mindaugas, Motuzaiete Matuzeviciute, Giedre (2017). A review of the earliest evidence of agriculture in Lithuania and the earliest direct AMS date on cereal. *European Journal of Archaeology*, 21 (2), pp. 1–16.
- Gunnarssone, Alise, Oras, Ester, Talbot, Helen M., Ilves, Kristi, Legzdiņa, Dardega (2020). Cooking for the living and the dead: Lipid analyses of Rauši settlement and cemetery pottery from the 11th–13th century. *EJA*, 24 (1), pp. 45–69.
- Hedges, Robert Ernest Mortimer (2003). On bone collagen – apatite-carbonate isotopic relationships. *International Journal of Osteoarchaeology*, 13, pp. 66–79.
- Lang, Valter (1999). Pre-Christian history of farming in the Eastern Baltic Region and Finland: A synthesis. In: *Environmental and cultural history of the Eastern Baltic Region*. (PACT 57). Council of Europe, pp. 361–369.
- Lang, Valter (2007). *The Bronze and Early Iron Age in Estonia*. Tartu University Press.
- LA 1974 – *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 88. lpp.
- Legzdiņa, Dardega, Zariņa, Gunita (2023). Living on the climate edge suitable for early farming: the complex subsistence strategies of the Late Neolithic people at the Abora site in Latvia. *Proceedings of the Latvian Academy of Sciences, Section B*, Vol. 77 (2023), No. 1 (742), pp. 1–14.
- Liiva, A., Loze, I. (1993). Mesolithic and Neolithic habitation of the Eastern Baltic. *Radiocarbon*, 35 (3), pp. 503–506.
- Liiva, A., Loze, I. (1994). Tartu radiocarbon dates XIII. *Radiocarbon*, 36 (1), pp. 153–158.
- Longin, R. (1971). New Method of Collagen Extraction for Radiocarbon Dating. *Nature*, 230, pp. 241–242.
- Loze, Ilze Biruta (1979). *Pozdnij neolit i ranniaia bronza Lubanskoi ravnini*. Rīga: Zinātne.
- Loze, Ilze Biruta (1997). Zemkopības ieviešana Latvijas teritorijā (Lubāna ezera baseins). In: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 19. Rīga, 25.–41. lpp.
- Loze, Ilze Biruta (2001). Neolīts 4500.–1500. g. pr.Kr. *Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 74.–112. lpp.
- Loze, Ilze Biruta, Eberhards, Guntis (2012). Vēlā neolīta Aboras I apmetnes apdzīvotība: Jauni radioaktīvā oglekļa datējumi Lubāna mitrājā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 66 (5/6), 26.–38. lpp.
- Loze, Ilze Biruta, Iakubovskaia, Tatjana (1984). Flora pamiatnikov kamennogo veka Lubanskoi nizini. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 5, 85.–94. lpp.
- Moor, Harijs (1952). *Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

- Oinonen, Markku, Vasks, Andrejs, Zarina, Gunita, Lavento, Mika (2013). Stones, bones and hillfort – Radiocarbon dating of Ķivutkalns Bronze-working center. *Radiocarbon*, 55 (2–3), pp. 1252–1264.
- Pearson, J. A., Buitenhuis, H., Hedges, R. E. M., Martin, L., Russell, N., Twiss, K. C. (2007). New light on early caprine herding strategies from isotope analysis: A case study from Neolithic Anatolia. *Journal of Archaeological Science*, 34 (12), pp. 2170–2179.
- Piličiauskas, Gytis, Kisielienė, Dalia, Piličiauskienė, Giedrė (2016). Deconstructing the concept of subneolithic farming in the Southeastern Baltic. *Vegetation History and Archaeobotany*, 26, pp. 183–193.
- Piličiauskas, Gytis, Jankauskas, Rimantas, Piličiauskienė, Giedrė, Dupras, Tosha (2017). Reconstructing Subneolithic and Neolithic diets of the inhabitants of the SE Baltic coast (3100–2500 cal BC) using stable isotope analysis. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 9, pp. 1421–1437.
- Rasiņš, A., Tauriņa, M. (1983). Pārskats par Latvijas PSR arheoloģiskajos izrakumos konstatētajām kultūru un nezāļu sēklām. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 24. Rīga, 152.–176. lpp.
- Sahlins, Marshall (1974). *Stone Age Economics*. London.
- Starr, Harry (2005). Subsistence: Models and metaphors for the transition to agriculture in Northwestern Europe. Subsistence and sustenance. *Michigan Discussions in Anthropology*, 15 (1), pp. 7–48.
- Vasks, Andrejs (1994). *Brikuļu nocietinātā apmetne*. Rīga: Preses nams.
- Vasks, Andrejs (2015). *No medniekiem un zvejniekiem līdz lopkopjiem un zemkopjiem. Latvijas aizvēstures senākais posms (10500. – 1. g. pr.Kr.)*. Rīga: Zinātne.
- Vasks, Andrejs, Zariņa, Gunita (2014). Ķivutkalna pilskalns un kapulauks: jauni dati un jaunas problēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3 (92), 5.–36. lpp.
- Vasks, Andrejs, Zariņa, Gunita, Legzdiņa, Dardega, Plankājs, Eduards (2021). New data on funeral customs and burials of the Bronze Age Reznies cemetery in Latvia. *Estonian Journal of Archaeology*, 25 (1), pp. 3–31.
- Visocka, Vanda. Chronology of striated pottery in the eastern Baltic: a case study of river Daugava settlements. (In print).
- Zvelebil, Marek (1993). Hunters or farmers? The Neolithic and Bronze Age societies of north-east Europe. In: J. Chapman & P. Dolukhanov (eds.). *Cultural Transformations and Interactions in Eastern Europe*. Avebury, pp. 146–162.

VĒLĀ NEOLĪTA UN BRONZAS LAIKMETA IZTIKAS STRATĒGIJAS LATVIJAS TERITORIJĀ LUBĀNA MITRĀJĀ UN DAUGAVAS LEJTECĒ

Gunita Zariņa

Dr. hist., vadošā pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Zinātniskās intereses: bioarheoloģija.

Vanda Visocka

PhD, zinātniskā asistente, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Zinātniskās intereses: bronzas laikmets, keramikas pētījumi.

Dardega Legzdiņa

Mg. hist., neatkarīgā pētniece; doktora grāda pretendente
Zinātniskās intereses: stabilo izotopu pētījumi.

Aija Ceriņa

Mg. geol., nozares speciāliste, Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte
Zinātniskās intereses: paleobotānika.

Eduards Plankājs

Mg. hist., zinātniskais asistents, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts;
doktorantūras students, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte
Zinātniskās intereses: zooarheoloģija.

Janta Meža

Mg. biol., vecākā botāniķe, Latvijas Nacionālais dabas muzejs
Zinātniskās intereses: paleobotānika.

Rakstā tiek izvērtētas un salīdzinātas uztura nodrošināšanas prakses no vēlā neolīta līdz vēlajam bronzas laikmetam divās dažādās ekosistēmās – Daugavas lejtecē un Lubāna mitrājā. Darbā tika izmantoti zooarheoloģiskie, paleobotāniskie un kaulu materiāla stabilo izotopu dati. Iegūtie rezultāti liecina, ka Latvijā ražojošās saimniecības aizsākumi vērojami vēlā neolīta periodā, īpaši auklas keramikas kultūras iedzīvotājiem. Tomēr šajā periodā saglabājas arī nozīmīga saldūdens zivju izmantošana uzturā. Ražotājsaimniecība kā galvenā uztura nodrošināšanas forma nostiprinās Latvijā bronzas laikmeta vidū.

Atslēgas vārdi: Austrumbaltija, vēlais neolīts, bronzas laikmets, zooarheoloģija, paleobotānika, stabilo izotopu analīze.

Kopsavilkums

Lubāna mitrājs un Daugavas lejtece neolītā un bronzas laikmetā bija visblīvāk apdzīvotie reģioni Austrumbaltijā. Tie ir arī plaši arheoloģiski pētīti.

Šajā pētījumā tiek analizēta Lubāna ezera mitrāja Aboras I apmetne un apbedījumi un Brikuļu pilskalns, kā arī Ķivutkalna pilskalns un kapulauks, Vīnakalna pilskalns un Reznu uzkalniņu kapulauks Daugavas lejtecē.

Aboras I apmetnes iedzīvotāju stabilo izotopu dati liecina, ka ievērojama loma pārtikā bija saldūdens zivīm, papildus sauszemes augu resursiem, bet sauszemes dzīvnieku resursu patēriņš bija zems. Tomēr vairākiem indivīdiem bija atšķirīga iztikas stratēģija, kas lielā mērā balstījās uz sauszemes dzīvnieku resursiem, papildinot tos ar saldūdens zivīm un augiem. Nevieni no pētītajiem indivīdiem nav piekopusis lauksaimniecību kā nozīmīgu iztikas nodrošinājuma veidu. Aboras I apmetnē augu makroatliekās dominēja ezera piekrastes augi (ezera meldrs, čemurainais puķumeldrs u. c.), ūdensaugi (bultenes, ūdensrozes) un nezāles (parastā nātre, balandas, skābeņlapu sūrene), kā arī konstatēts ievērojams daudzums pārglotu lazdu riekstu čaumalu.

Medijumiem vērojamas reģionālas tendences – Daugavas lejtecē dominē bebrs un alnis, bet Lubāna mitrājā – alnis un meža cūka. Vērojamas atšķirības mājlopu sastāvā. Brikuļu pilskalnā ir vairāk liecību par aitu un kazu audzēšanu, Daugavas lejtecē – par pieradinātām cūkām. Ķivutkalnā konstatēts ievērojams labības daudzums. Nozīmīgs ir miežu un kviešu īpatsvars, pārstāvēti arī dārza zirņi, prosa (sējas sāre), sējas idra un vēja auzas. Brikuļos ir atrasti beržamakmeņi, kas norāda uz graudaugu audzēšanu. Reznu kapulaukā apbedīto cilvēku izotopu analīzes liecina, ka saldūdens resursi varētu būt nedaudz dominējošāki nekā sauszemes.

Kopumā zooarheoloģiskie un paleobotāniskie dati atbilst stabilo izotopu rezultātiem, tomēr pastāv dažas metodiskas problēmas. Oglekļa un slāpekļa stabilo izotopu analīzes tika veiktas, izmantojot radioaktīvā oglekļa noteikšanas nolūkos ekstrahētu kolangēnu. Līdz ar to paraugiem izmantotas dažādas skeleta daļas, kā arī neliels ir no Reznu un Ķivutkalna kapulaukiem analizēto indivīdu skaits. Tomēr šī pētījuma ierobežotie dati sniedz vērtīgu ieskatu ražotājsaimniecības attīstības procesos Latvijā. Piemēram, nevienam no septiņiem Reznu indivīdiem nebija vērojama prosas lietošana uzturā. Sauszemes un ūdens olbaltumvielu avotu nošķiršana ir sarežģīta Daugavas izotopu ekoloģijas dēļ. Daugavā sastopamas trīs zivju grupas – saldūdens, jūras un migrējošās. Līdz ar to zivju izotopu vērtības ir ļoti mainīgas. Iespējamā zivju patēriņa dēļ turpmāk būtu jāpievērš uzmanība saldūdens rezervuāra ietekmes izpētei Daugavas baseinā. Reznu kapulauka atsevišķiem indivīdiem novērotās tendences uzturā lietot pamatā sauszemes produktus 800–550 gadus pirms Kristus, iespējams, liecina, ka lauksaimniecība kā galvenais pārtikas nodrošinājuma veids Latvijā nostiprinājās šajā periodā.

Saņemts / Submitted 27.11.2022.

Acknowledgements / Pateicības

This paper was funded by Latvian Science Council project No. Izp-2022/1-0300 "The environment and early farming of the Aora Neolithic settlement in lake Lubāns wetlands".

© 2023 Gunita Zariņa, Vanda Visocka, Dardega Legzdiņa, Aija Ceriņa,
Eduards Plankājs, Janta Meža, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

KONFESIONĀLĀS PIEDERĪBAS NOZĪMES AUGSTĀKO UN STĀRASTU AMATU SADALĒ PĀRDAUGAVAS HERCOGISTĒ (1582–1629) ANALĪZE

Edvards Seliška

Mg. hist., Latvijas Universitātes vēstures doktors; prokonsuls, Lielbritānijas vēstniecība Rīgā

Zinātniskās intereses: Latvijas, Francijas, Krievijas, Polijas 16.–18. gadsimta vēsture, saimniecības un diplomātijas vēsture.

Rakstā, pamatojoties uz pieejamām biogrāfijām, ir analizēta augstāko amatpersonu (komi-sāri, zemes tiesas tiesneši, vojevodas, kastelāni) un stārstu (kroņa īpašumu pārvaldnieki) konfesionālā piederība pretreformācijas apstākļos Stefana Batorija un Sigismunda III valdīšanas laikā (1582–1629) Pārdaugavas hercogistē. Mērķis ir izanalizēt Romas Katoļu baznīcai nepiederošo kristiešu (protestanti un pareizticīgie) proporciju hercogistes pārvaldes struktūrās un kādi faktori to ietekmēja.

Atslēgas vārdi: Stefans Batorijs, Sigismunds III Vāsa, katolicisms, protestantisms, Pārdaugavas hercogiste.

Ievads

Raksta mērķis ir izanalizēt visu kristiešu, kas nepiederēja Romas Katoļu baznīcai (turpmāk – ne-katoļu), konfesionālās piederības nozīmi Polijas–Lietuvas kopvalstī (Žečpospoļitā), piešķirot pārvaldes augstākos amatus un stārasta amatus katoliskās pretreformācijas apstākļos Pārdaugavas hercogistē (poļu val. *Księstwo Inflanckie*; latīņu val. *Ducatus Ultradunensis*). Pārdaugavas hercogiste aptvēra mūsdienu Igaunijas dienvidus, Vidzemi un Latgali. Pēc 1629. gada Žečpospoļitas sastāvā palika tā hercogistes daļa, kas aptvēra mūsdienu Latgali; 1677. gadā šeit tika izveidota Inflantijas kņaziste un vienlaikus vojevodiste (*księstwo*

województwo Inflanckie). Tomēr Polijas avotos terminu “Inflantija” turpināja attiecināt uz visu bijušo Pārdaugavas hercogisti. Darba hronoloģiskās robežas ir to divu monarhu varas posms Pārdaugavas hercogistē (1582–1629), ar kuriem saista pretreformācijas centienus Livonijā. Pirmais bija Stefans Batorijs (*Stefan Batory*, 1575–1586), otrais – Sigismunds III Vāsa (*Zygmunt III*, 1587–1632). Šajā kontekstā valdnieku personām bija nozīme. Kaut Žečpospoļitā kopš 1573. gada izšķirošā loma valsts politiskajos un juridiskajos lēmumos piederēja muižniecībai (šļahtai), amatu un, ja nepieciešams, zemes īpašumu sadalē lēmējs bija monarhs.¹ Darbā netiek aplūkotas Žečpospoļitas–Rīgas attiecības un šo attiecību konfesio-nālais aspekts, jo tas ir atsevišķs temats.²

1629. gads, kad Žečpospoļita ar Zviedriju noslēdza Altmarkas mieru, kura rezultātā Žečpospoļita zaudēja lielāko daļu Pārdaugavas hercogistes, ir nosacīta robežšķirtne, jo daļa hercogistes teritorijas bija nonākusi zviedru kontrolē jau pirms tam. Līdz ar to daļa amatu jau piešķiršanas brīdī – pēc 1621. gada sekmīgās Zviedrijas ofensīvas Pārdaugavas hercogistē – varēja būt tikai nomināli, bez reālas varas. Prakse piešķirt fiktīvus amatus Žečpospoļitā turpinājās līdz pat 18. gad-simta beigām. Veicot amatu uzskaiti, autors neņem vērā, vai amatpersona reāli darbojās Pārdaugavas hercogistē vai arī tikai saņēma pienākošos ienākumus un maksāja nodokļus (stārastu gadījumā).

Publikācijas uzdevumi ir, balstoties uz pieejamajos publicētajos avotos un pētījumos atrodamajām ziņām, hercogistes augstāko amatpersonu kopumā uzskaitīt ne-katoļus (pēc iespējas precizējot, pie kāda konkrēta novirziena viņi piederēja) un pareizticīgos. Grieķu katoļi jeb uniāti tiek pieņemti kā katolicismam piederīgie. Šis uzskaitījums ļauj ieraudzīt tendences – cik liels bija ne-katoļu īpat-svars amatus ieņēmušo vidū; vai attiecīgās personas ietekmei, ģimenes saiknēm un ģeopolitiskajiem apstākļiem bija nozīme amatu dalījumā; vai bija laika posmi, kad ne-katoļi saņēma amatus biežāk. Pirmā grupa, kas aplūkota hronoloģiskā secībā pēc amata ieņemšanas gada, ir hercogistes augstākie amati (latīņu val. *dignitates*). Otrā amatu grupa ir kroņa īpašumu (*królewsczyzna*) pārvaldnieki – stārasti. Pārdaugavas hercogistes stārastiem nebija tiesneša tiesību.

1 Lulewicz 1977, 425.

2 No 21. gadsimta tapušiem darbiem: Ziemska 2008, 101, 117 note 425, 136, 139, 170–180; Jēkabsons 2012.

Pārdaugavas hercogistes augstāko amatu un stārasta amata raksturojums

Vēl 16. gadsimtā Polijā un Lietuvā amatu hierarhija bija atšķirīga un neskaidra. Pilnībā hierarhiju apstiprināja 1611./1613. gadā, abām valsts daļām saglabājot to atšķirīgu. Taču pieņemts, ka hercogistes augstākie amati bija vietvaldis/gubernators, tā vietnieks komisārs, kurš pārraudzīja Livonijas aizsardzību, triju vojevodistu (Cēsu, Pērnavas, Tērbatas) vojevodas (līdz 1598. gadam prezidenti), podkomožiji (*podkomorzy*) jeb zemes īpašumu robežstrīdu tiesneši un Cēsu, Pērnavas, Tērbatas kastelāni (*kasztelan*) jeb pilskungi. Kastelāna amats hercogistē tika ieviests 1598. gadā, šī amatpersona hierarhijas sistēmā bija nākamā aiz vojevodas un piedalījās tiesas lēmumu īstenošanā. Vojevodām un kastelāniem pienācās vieta arī Seima augšpalātā – Senātā. Tāpat arī mēģināts noteikt zemes tiesas tiesnešu (*szędzia ziemski*)³ konfesionālo piederību. Zemes tiesas tiesnesis bija atbildīgs par provinces šļautas civilo un daļēji krimināllietu izskatīšanu. Jāņem vērā šī amata vismaz teorētiskais ietekmīgums. Saskaņā ar 1582. gadā Seima izdoto Pārdaugavas hercogistes konstitūciju, kura regulēja šīs provinces pārvaldi, prezidenti (vojevodas) un stārasti bija pakļauti zemes tiesas tiesnešiem.⁴ Zemes tiesas tiesneša amats hercogistē gan pastāvēja tikai no 1599. līdz 1600. gadam.

Ilgstošo karu dēļ bijušajā Livonijā nereti stārasti bija faktiski vienīgie varas pārstāvji lauku apvidos⁵ vai pat pilsētās – piemēram, Tērbatā pilsētas rāte kļuva par izpildvaru, bet politiskā vara visā Žečpospoļitas varas posmā piederēja stārastam.⁶ Saskaņā ar Pārdaugavas hercogistes konstitūcijas 1589. gada grozījumiem (ordināciju) šajā teritorijā bija 29 stārastijas, no kurām Žečpospoļita kontrolēja 26, bet, tā kā šī kopvalsts pretendēja arī uz Zviedrijas Igauniju, Seims fiktīvi sadalīja arī šo zviedru teritoriju trijās stārastijās. Jāatzīmē, ka stārastu amati tika izdalīti jau Sigismunda II Augusta (*Zygmunt II August*, 1548–1572) laikā un vairāki stārasti saglabāja amatus arī Stefana Batorija valdīšanas posmā.

Šīs abas amatu grupas – augstākie amati un stārasti – bija vienīgās, kurās amatpersonas Pārdaugavas hercogistē apskatāmajā laika periodā tika nozīmētas lielākoties regulāri. Savukārt provinces pārvaldes zemākajos amatos (latīņu val. *officia*) Pārdaugavas hercogistē aplūkojamajā laika posmā, ņemot vērā biežo kara darbību, amatpersonas tika nozīmētas reti un nesistemātiski.⁷

3 Termiņš latviešu valodā ņemts no: Blūzma 2006, 85.

4 Blūzma 2006, 85.

5 *UI*, 19.

6 Heyde 2014, 131.

7 *UI*, 14, 17.

Avoti un literatūra

Nozīmīgākais avots par amatpersonām Pārdaugavas hercogistē ir poļu vēsturnieku Antonija Gonsjorovska (*Antoni Gąsiorowski*) un Andžeja Rahubas (*Andrzej Rachuba*) sastādītie hercogistes amatpersonu saraksti.⁸ Savukārt amatus ieņemošo personu biogrāfijas, tajā skaitā viņu konfesionālā piederība, vairumā gadījumu ir atrodamas Poļu biogrāfiskajā vārdnīcā (*Polski Słownik Biograficzny*),⁹ kuras šķirkļus sagatavojuši attiecīgā laika posma vadošie vēsturnieki. Pārdaugavas hercogistes vietējo muižnieku (turpmāk – livoniešu) biogrāfiju kontekstā vērtīgs ir Arveda Švābes sastādītais Pārdaugavas hercogistes muižu saimniecību dokumentu krājums.¹⁰ Seima lēmumos, kuri pirmo reizi izdoti 18. gadsimtā ar nosaukumu *Volumina Legum*,¹¹ ir atrodamas ziņas gan par amatu un īpašumu izdali, gan reliģijas politiku Pārdaugavas hercogistē. Valdis Blūzma un Ēriks Jēkabsons pirmo reizi pilnībā publicējuši latviešu valodā tulkotus un komentētus Pārdaugavas hercogistes pārvaldi veidojošos Seima lēmumus (konstitūcijas).¹²

Tāpat nozīmīgi ir 1582.–1583., 1589.–1590.¹³ un 1599. gada muižu revīzijas materiāli. Revīzijas tika organizētas, lai pārbaudītu livoniešu īpašumu piederības likumību, un atklāj cita starpā arī katoļu un protestantu savstarpējās attiecības. Vadlīnija bija apstiprināt tikai tos lēņus, kurus Livonijas muižnieki bija saņēmuši līdz Rīgas pēdējā arhibīskapa Vilhelma (*Wilhelm von Brandenburg*) varas (1539–1563) jeb Livonijas iekšējo cīņu posmam.¹⁴ Revīzijas materiālus visplašāk izmantojis saimniecības vēsturnieks Vasilijs Dorošenko.¹⁵ Līdz šim pilnībā

8 Mikulski, Krzysztof, Rachuba, Andrzej (eds.) (1994). *Urządnicy inflanccy XVI–XVIII wieku: spisy*. Kórnik: Biblioteka Kórnicka (turpmāk – *UI*).

9 *Polski Słownik Biograficzny* (turpmāk – *PSB*), iznāk kopš 1935. gada (ar pārtraukumiem 1939.–1945. un 1949.–1958. gadā) un turpina iznākt. Līdz 2023. gada martam ir izdoti 54 sējumi. Šajā posmā nomanījušies pieci redaktori, kā arī četras izdevējinstiitūcijas/vietas.

10 Švābe 1941.

11 *Volumina Legum*. Vol. 2 (1550–1609). Warszawa: Drukarnia J. K. M. y Rzeczypospolitey, w Collegium Warszawskim Scholarum Piarum, 1733; Vol. 3 (1609–1640). Warszawa: Drukarnia J. K. M. y Rzeczypospolitey, w Collegium Warszawskim Scholarum Piarum, 1735 (turpmāk – *VL*).

12 Blūzma 2006, 49–188.

13 Pieejams: *AGAD*, Dział IV B, sygn. 28.

14 *Daniny Inflanckie przeszłe, Konstytucje Seimu Warszawskiego za Zygmunta III R.* 1589. No: *VL*, 2, 1262, 1266.

15 Doroshenko 1960; Doroshenko 1973.

publicēti tikai 1599. gada revīzijas materiāli.¹⁶ Kā norāda Teodors Zeids – publikācijā esot daudz kļūdu.¹⁷ Savukārt trimdā 1974. gadā mariāņu priesteris un vēstures pētnieks Staņislavs Škutāns publicēja uz Pārdaugavas hercogistes dienvidaustrumu daļu (vēlāko Infantijas vojevodisti) attiecošos 16. gadsimta nogales revīziju fragmentus.¹⁸

Baznīcas (galvenokārt – jezuītu) skatījums uz reliģisko situāciju Pārdaugavas hercogistē un ziņas par vietējo amatpersonu konfesionālo piederību atrodamas Rīgas un Tērbatas jezuītu kolēģiju gada pārskatos (1583–1614)¹⁹ un Cēsu bīskapijas 1613. gada vizitācijas materiālos.²⁰

19. gadsimta vācbaltiešu vēsturnieki ļoti negatīvi vērtēja Žečpospoļitas reliģisko politiku un varas posmu kopumā.²¹ To ietekmēja arī 16.–18. gadsimta livoniešu hronikas,²² kuru vidū pazīstamākais ir Baltazara Rusova pret Žečpospoļitu un katolicismu ļoti kritiskais 16. gadsimta beigu darbs.²³ Interesanti, ka līdzīga pozīcija bija gan vācbaltiešu izcelsmes poļu pētniekam Gustavam Manteifelim (*Gustaw Manteuffel*),²⁴ gan latviešu juristam Arvedam Švābem,²⁵ gan arī padomju vēsturniekam Jānim Zutim.²⁶ Savukārt Nikolajs Ķaune²⁷ 20. gadsimta 30. gados norādīja uz pretreformācijas ierobežotajiem panākumiem katolicisma atjaunošanā Pārdaugavas hercogistē. Pēc Otrā pasaules kara poļu redzamākais reliģijas vēsturnieks Janušs Tazbirs (*Janusz Tazbir*)²⁸ latviešu un igauņu zemēs saskatīja katolicisma un protestantisma cīņu pret pagānismu, nevis pretreformāciju. Arī Vasilijš Dorošenko bija piesardzīgs, rakstot par pretreformācijas reālo iespaidu.²⁹ 20. gadsimta nogalē vācu vēsturnieks Heincs fon zur Milens (*Heinz von zur Mühlen*) aizvien saskata ciešo Žečpospoļitas varas posma un pretreformācijas saikni.³⁰ No jaunāko pētījumu

16 Kordzikowski, Jakubowski 1915.

17 Zeids 1992, 103–105.

18 Škutāns 1974, 19–172, 298–412.

19 Kurtz 1925; Kleijntjens 1941.

20 Bunge 1857, 18–72.

21 Plašāk par pretreformācijai veltītu vācu 19. gadsimta literatūru: Ziemlewska 2008, 66 note 230; Straube 2008, 19.

22 Ziemlewska 2008, 14 przyp. 30.

23 Rusovs 1926.

24 Manteuffel 1879, 7–9.

25 Švābe 1990, 163.

26 Drīzulis 1967, 52.

27 Ķaune 2018, 45–57, 77–84.

28 Tazbir 1958, 720–739.

29 Doroshenko 1973, 19–21; Zeids 1978, 136; Drīzulis 1986, 69.

30 Pistohlkors 1994, 181–187; sk. šī darba kritiku poļu literatūrā: Biskup 2000, 172.

autoriem jāmin Gvido Straube, kurš, balstoties uz jezuītu sniegtajām ziņām, apšaubā jebkādas pretreformācijas panākumus.³¹

Starpkaru posmā pirmais, kurš pretreformāciju skatīja kā Žečpospoļitas valsts pārvaldes negatīvu instrumentu, bija Gerhards Klēbergs (*Gerhard Kleeberg*).³² Par pretreformāciju kā valsts pārvaldes sastāvdaļu, tikai pozitīvākā gaismā, rakstīja poļu vēsturnieks Kazimežs Tiškovskis (*Kazimierz Tyszkowski*).³³ Savukārt Edvards Kuncce (*Edward Kunze*) pirmais uzrakstīja Pārdaugavas hercogistes un Inflantijas vojevodistes izveidošanas un funkcionēšanas Žečpospoļitā vēsturi, skarot arī zemes īpašumu un amatu sadales politiku.³⁴

20. gadsimta otrajā pusē tapa vairāki pētījumi par livoniešu politisko un saimniecisko stāvokli Žečpospoļitas sastāvā. Tie ir nozīmīgi, iezīmējot plašāku kontekstu konfesionālās situācijas Pārdaugavas hercogistē pētniecībā. Igaunu vēsturnieks Enns Tarvels (*Enn Tarvel*), savā ziņā turpinādams Edvarda Kunces iesākto, vērtēja revīziju rezultātā izveidojušos livoniešu saimniecisko un politisko stāvokli.³⁵ No vienas puses, daudzi muižnieki bija zaudējuši īpašumus, jo tie tika iekļauti stārstijās un no to ienākumiem finansēja armiju. Taču, no otras puses, livonieši aizvien saglabāja lielāko daļu savu zemes īpašumu un nezaudēja pašpārvaldes tiesības. Līdzīgi uzskatīja arī Vasilijš Dorošenko,³⁶ latviešu trimdas vēsturnieki Edgars Dunsdorfs un Arnolds Spekke,³⁷ kā arī poļu vēsturnieks Boguslavs Dibass (*Bogusław Dybaś*).³⁸ Poļu vēsturniece Anna Ziemlewska (*Anna Ziemlewska*) monogrāfijā par Žečpospoļitas un Rīgas attiecībām ir īsumā atspoguļojusi aktuālāko poļu vēstures izpratni par Žečpospoļitas un Pārdaugavas hercogistes muižnieku attiecībām Stefana Batorija un Sigismunda III laikā.³⁹ Savā ziņā turpinājums Enna Tarvela veikumam ir vācu vēsturnieka Jirgena Heides (*Jürgen Heyde*) pētījums, kurā secināts, ka Žečpospoļitas attieksme pret livoniešiem īpašumu jautājumā bijusi daudz labvēlīgāka nekā zviedriem.⁴⁰ Latviešu vēsturnieku vidū gan pastāv arī uzskats, ka Žečpospoļita izteikti diskriminējusi livoniešus.⁴¹ Savukārt poļu pētnieks Pavels Jezjorskis (*Paweł Artur Jeziorski*)

31 Straube 2008, 18–23; Straube 2015, 217–221.

32 Kleeberg 1931; Ziemlewska 2008, 66 note 230.

33 Tyszkowski 1939, 66, note 230.

34 Kuntze 1939, 1–53.

35 Tarvel 1969, 49–77; Tarvel 1964.

36 Drīzulis 1986, 69–71.

37 Dunsdorfs, Spekke 1964, 190–192.

38 Dybaś 2006, 107–108.

39 Ziemlewska 2008, 61–68, 131–133. Sk. arī: Dybaś 2007, 179–192.

40 Heyde 1998, 544–567.

41 Poča 2009, 30–32; Bogdanoviča 2015, 52–62.

ienesis virkni interesantu faktu par protestantu klātbūtni un zemespašniekiem Pārdaugavas hercogistē 16.–17. gadsimtā.⁴² Jāatzīmē Reiņa Norkārkla mēģinājums raksturot Latgales ne-katoļu konfesiju stāvokli 16.–18. gadsimtā, tātad skarot arī Pārdaugavas hercogistes posmu.⁴³

Plašākam kontekstam vērts atzīmēt, ka poļu vēsturnieki nav bieži pievērsušies Žečpospoļitas amatu sadalei pēc konfesionālā principa. Tā Henriks Lulevičs (*Henryk Lulewicz*) secināja, ka Lietuvas lielkņazistē Vāsu dinastijas posmā (1586–1668) ne-katoļi tikuši pakāpeniski izstumti no augstākajiem (senatoru) amatiem.⁴⁴ Attiecībā uz Poliju šo jautājumu skāruši Stefans Cjara (*Stefan Ciara*)⁴⁵ un Kšištofs Hlapovskis (*Krzysztof Chłapowski*).⁴⁶ Padziļinātu pētījumu par Kijevas vojevodistes visas šļahtas konfesionālo piederību no 1569. līdz 1648. gadam ir veicis Henriks Litvins (*Henryk Litwin*), konstatējot, ka pareizticība šajā laikā pakāpeniski zaudēja pozīcijas, saglabājoties kā šļahtas zemāko slāņu konfesija.⁴⁷ Savukārt Kazimežs Bems (*Kazimierz Bem*) konstatē, ka Stefans Batorijs Polijā, izdalot stārstijas, esot izteikti diskriminējis protestantus.⁴⁸ Minētajos pētījumos gan ir runa par teritorijām, kuras bija Polijas un/vai Lietuvas valsts sastāvdaļas jau vismaz kopš 15. gadsimta.

Vēstures literatūrā nav vienprātības jautājumā par pretreformācijas nozīmīgumu un livoniešu diskriminācijas pakāpi amatu izdalē “poļu laikos”. Tādēļ aktuāli ir ar konkrētiem piemēriem izpētīt, vai un cik nozīmīga bija amatpersonu konfesionālā piederība. Tas ļaus izvērtēties gan no vispārīgajiem, gan arī labāk izprast livoniešu un Žečpospoļitas valdnieku rīcību Pārdaugavas hercogistē.

Žečpospoļitas reliģiskā tolerance un Livonijas muižnieku dalība Pārdaugavas hercogistes pārvaldē

Žečpospoļita bija konfesionāli daudzveidīga, un 1573. gadā Seimā pieņemtais t. s. Varšavas konfederācijas akts garantēja muižnieku kārtai ticības brīvību un protestantu līdztiesību ar katoļiem. Tiek pieņemts, ka šajā laikā

42 Jeziorski 2012, 51–79; Jeziorski 2019, 119–154.

43 Norkārklis 2011, 147–178.

44 Lulewicz 1977, 425–445. Karols Žojdžs savukārt uzskata, ka, kaut Sigismunds III bija dedzīgs katolis, viņš pilnībā neatstūma ne-katoļus no amatiem un vadījās no konkrētā brīža nepieciešamības. Žojdž 2018.

45 Ciara 1990, 34–35.

46 Chłapowski 1996, 41.

47 Litwin 2004, 199–220.

48 Bem 2015, 457–473.

15–20% Žečpospoļitas šļahatas bija protestanti, kuru viens no balstiem bija Lietuvas lielkņazistes magnātu Radzivilu dzimtas Biržu atzars (*Radziwiłł, linia na Birzach*). 16. gadsimta nogalē Senātā bija neproporcionāli daudz protestantu – ap 50%, bet, atskaitot Katoļu baznīcas senatorus, – 75%.⁴⁹ Vai tam bija nozīme arī jauniegūtajās Livonijas zemēs?

1582. gada Pārdaugavas hercogistes konstitūcija garantēja toleranci pret luterānismu līdzās katoļticībai. Salīdzinājumam: 1561. gada Livonijas ordeņa mestra (1559–1562) Gotharda Ketlera (*Godthartt Kettler*) padošanās līgums Sigismundam II Augustam un 1561. gada Sigismunda II Augusta privilēģija garantēja ticības brīvību Pārdaugavas hercogistē tikai luterānismam.⁵⁰ Tā bija akcenta maiņa – no Livonijā dominējošā luterānisma ekskluzivitātes atzīšanas uz luterānisma līdzsvarošanu ar katolicismu, kas bija Žečpospoļitas lielākā konfesija. Kā to pamatoja Stefans Batorijs un Sigismunds III, visu mainīja Krievijas cara Ivana IV (*Ivan IV Vasil'evich Groznyi*, 1547–1584) 1577. gadā īstenotā Livonijas iekarošana. Savulaik brīvprātīgi Žečpospoļitai padevusies zeme bija jāatkaro, un tas, Stefana Batorija un Sigismunda III ieskatā, deva pamatu Žečpospoļitai šeit rīkoties jau kā ar militāru spēku ieņemtā, nevis brīvprātīgi padevušās zemē.⁵¹ Īpašumu un amatu politikas jomā Pārdaugavas hercogistē Žečpospoļitas valdniekiem būtiska bija gan Livonijas kara (1558–1582) veterānu apbalvošana par militāro dienestu, gan hercogistes robežas aizsardzība pret Krieviju un Zviedriju, atdodot zemi uzticamām personām.⁵² 16. gadsimta 80. un 90. gados veiktās muižu revīzijas noveda pie livoniešu sūdzībām Seimā par viņu diskriminēšanu Pārdaugavas hercogistes pārvaldē un īpašumu sadalē. Salīdzinājumam: vēl Sigismunda II Augusta valdīšanas laikā hercogistē amatus ieņēma galvenokārt vietējā muižniecība.⁵³ Jāatzīmē, ka Pārdaugavas hercogistes muižu revīzijas komisijā 1582. gadā viens no trijiem revidentiem bija ar livoniešiem Tīzenhauzeniem saistītais Georgs Rozens (*Georg Rosen*), visticamāk, luterānis. Pārējie divi bija Teodors Skumins Tiškevičs (*Teodor Skumin Tyszkiewicz*, 1533–1618), kurš tobrīd bija pareizticīgais un 17. gadsimta sākumā pievienojās Žečpospoļitas katoļu un daļas pareizticīgo izveidotajai

49 Merczyng 1904, 138.

50 Blūzma 2006, 61, 72.

51 Ziemlewska 2008, 121 note 444.

52 Hejdensztejn 1857, 129–130; Dybaś 2007, 181–183.

53 *UI*, 35–40; sīkāk par Livonijas pārvaldes organizēšanu 1561.–1582. gadā sk.: *Ibid.*, 11–12.

Brestas ūnijai,⁵⁴ un Macejs Dembiņskis (*Maciej Dembiński*, miris 1606. gadā),⁵⁵ kurš 17. gadsimta sākumā pārgāja Zviedrijas pusē.

Livoniešu sūdzības par revīzijām guva atbalstu daļā Žečpospoļitas šļahtas, kura aizdomīgi raudzījās uz Stefana Batorija darbību Pārdaugavas hercogistē bez saskaņojuma ar Seimu,⁵⁶ un 1598. gadā Seims ļāva livoniešiem iegūt zemākos provinces pārvaldes amatus.⁵⁷ Kara ar Zviedriju apstākļos 1607. gadā Seims ļāva arī augstākā līmeņa amatus Livonijā ieņemt vietējiem livoniešiem.⁵⁸

Nav ziņu par Livonijas muižnieku masveida pāriešanu katolicismā, tādēļ jāpieņem, ka vairums no viņiem bija protestanti. Līdz ar to livoniešu iespējām (ne)ieņemt amatus bija arī konfesionāla dimensija. Tādēļ ir vērts hronoloģiski uzskaitīt visus tos gadījumus, kad augstākos un stārstu amatus ieņēma ne-katoļi, to skaitā livonieši. (Sk. 1. pielikumu.)

1582.–1629. gadā no kopā 45 reizēm, kad augstākie amati piešķirti, 16 gadījumos tas tika ne-katolim (Teodoram Denhofam pat divi vojevodas amati pēc kārtas). Septiņos gadījumos amatu saņēma protestanti, trijos – pareizticīgie, bet sešos tiek pieņemts, ka amata saņēmējs bija protestants. Tātad vismaz 22%, bet, ja ieskaita arī iespējamos gadījumus, tad 36% reižu šajā posmā augstākajos amatos atradās ne-katoļi. Stefana Batorija laikā no kopā septiņām amatu piešķiršanas reizēm divreiz amatu dabūja ne-katoļi, no kuriem viens visdrīzāk bija protestants. Tātad šai periodā 14%, ieskaitot iespējamos gadījumus, 29% reižu amatu ieņēma ne-katoļi. No Sigismunda III laikā ieceltajām vai amatu kopš Stefana Batorija posma saglabājušajām 38 amatpersonām septiņas reizes amatu ieņēma protestanti, sešos gadījumos tiek pieļauts, ka tie tādi bija, un trijos – pareizticīgie (divos gadījumos no trim Marcins Kurčs). Tātad vismaz 26% vai, ņemot vērā arī netiešas norādes uz konfesionālo piederību, pat 42% gadījumu amatus ieņēma ne-katoļi.

Runājot par ne-katoļu augstāko amatpersonu izcelsmi, Stefana Batorija valdīšanas posmā no kopā septiņām amatpersonām viens bija no Polijas un viens livonietis. Sigismunda III laikā no 14 reizēm, kad amatu ieņēma ne-katolis, sešos

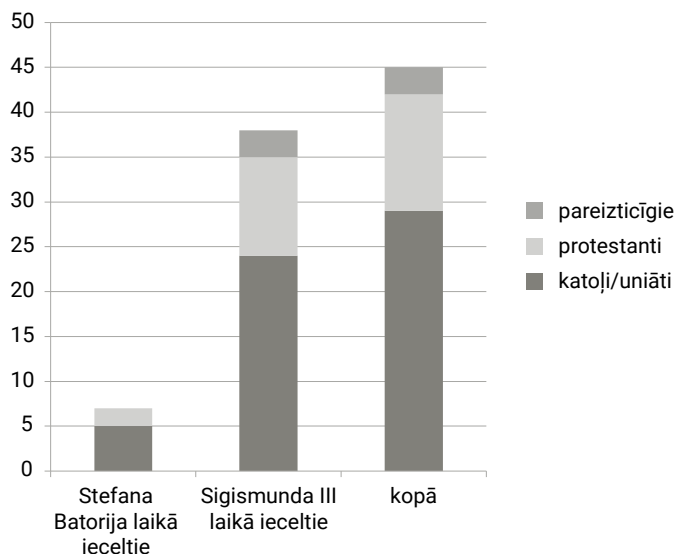
54 Kordzikowski, Jakubowski 1915, 46. Viņa dēls, uniāts, kurš, iespējams, jau pārgāja katolicismā, Janušs Skumins Tiškevičs (*Janusz Skumin Tyszkiewicz*), Vastselīnas (*Neuhausen*) stārstas Igaunijā 1611.–1612. gadā, apprecēja Ludzas un Rēzeknes stārstas, kalvinista, Staņislava Naruševiča (*Stanisław Naruszewicz*) meitu. *UI*, 195; Lulewicz 1977, 426 note 8.

55 Švābe 1941, 286; Kordzikowski, Jakubowski 1915, 46.

56 Ziemlewska 2008, 67–68, 111, 132; Tyszkowski 1939, 35.

57 Ordynacja Ziemi Inflanckiej. Konstytucje Sejmu Warszawskiego za Zygmunta III, Roku 1598. No: *VL*, 2, 1474–1475.

58 Ordynacja Ziemi Inflantckiej. No: *VL*, 2, 1613–1614.

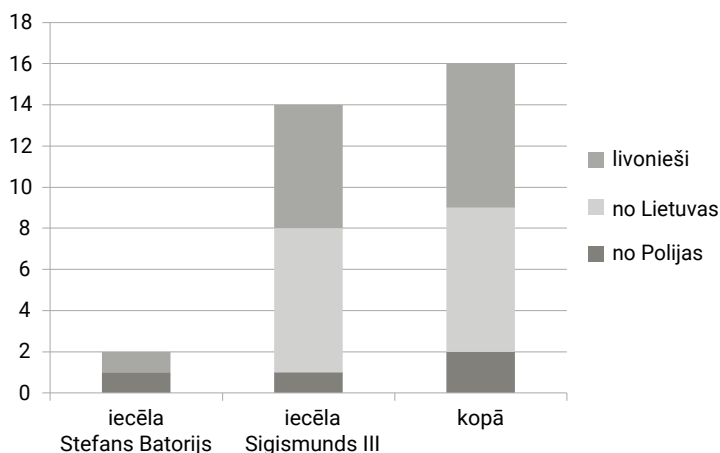
1. att. Augstākos pārvaldes amatus ieņemošo konfesionālais dalījums

Fig. 1. Proportional denominational breakdown of those occupying the highest administrative positions

gadījumos tie bija livonieši – kā jau minēts, Teodors Denhofs ieguva pat divus amatus. Septiņos gadījumos amatpersona bija no Lietuvas un vienā no Polijas. Tātad kopā no 16 reizēm 44% gadījumu amatos bija livonieši.

Šis nodaļas noslēgumā vērts atzīmēt, ka konfesionālā piederība ne vienmēr bija saistīta ar valstisko lojalitāti. Jau minētais Macejs Dembiņskis par militārajiem sasniegumiem tika bagātīgi apbalvots – Pērnavas prezidents (1590–1599) un vojevoda (1599–1602), Cēsu vojevoda (1602–1606), Rūjienas (1574–1577), Ērgļu (1577–1583), Suntažu (1577–1593/1595), Aizkraukles (1581–1582), Salaspils un Ikšķiles stārasts (1581–1589), kopš 1585. gada Piebalgas muižas īpašnieks. Taču pēc 1601. gada viņš pārgāja Zviedrijas pusē un vēlāk Žečpospoļitā tika sodīts kā nodevējs.⁵⁹ Nav zināms, vai viņš mainīja konfesionālo piederību. Jirgena Fārensbahe vecākā dēla Voldemāra Fārensbahe (*Georg Wolmar von Fahrensbach*, 1586–1633) pāreja katolicismā 1609. gadā negarantēja lojalitāti Žečpospoļitai un netraucēja

59 Ziemlewska 2008, 211, note 837; *UI*, 223. Vecākā literatūrā savukārt sastopama M. Dembiņska biogrāfija, kurā nav minēta nodevība, bet tikai gūsts Zviedrijā un lojalitāte Žečpospoļitai. Lepszy (1939–1946). Maciej Dembiński. No: *PSB*, 5, 73.

2. att. Augstākos pārvaldes amatus ieņemošo ne-katoļu dalījums pēc izcelsmes

Fig. 2. Proportional breakdown of non-Catholics occupying the highest administrative positions, by origin

viņam dienēt Zviedrijas armijā.⁶⁰ Turpretī livoniešu diplomāts, tirgotājs un vēsturnieks Heinrihs Tīzenhauzens Vecākais (*Heinrich von Tiesenhauzen*, 1520–1600), luterānis, kopš Livonijas kara sākuma bija lojāls Žečpospoļitai.⁶¹ Savukārt Daugavgrīvas stārasts, visticamāk protestants, Kaspars Tīzenhauzens 1616. gadā bija Seima komisijas loceklis, kura izmeklēja gadījumus, kad Zviedrijas pusē pārgājušie livonieši (“nodevēji”) atgriežas savos īpašumos, kuri atrodas Žečpospoļitas kontrolētajā teritorijā.⁶² (Sk. 2. pielikumu.)

Interesanti atzīmēt, ka Tērbatas jezuīti 1585. gadā rakstīja par “kroņa zemju” pārvaldnieku protestantu, kurš draudzīgi izturējies pret jezuītiem. Taču oficiāli Tērbatas stārasts 1582.–1588. gadā bija katolis Vojciehs Renčaiskis (*Wojciech Ręczajski*, 1540–1590/91).⁶³ Šajā gadījumā, iespējams, atspoguļojas nominālā un faktiskā stārstijas pārvaldnieka aspekts.

Analizējot stārstiju datus, jāņem vērā, ka vairākas stārstijas varēja tikt piešķirtas vienai personai gan vienlaikus, gan dažādos posmos. No kopā 158 gadījumiem, kad tika piešķirtas stārstijas, ne-katoļi tās saņēma 42 gadījumos: no tiem

60 Viņa raibo biogrāfiju sk.: Herbst (1948). Włodzimier (Wolmar) Farenzbach. No: *PSB*, 6 (4), 371.

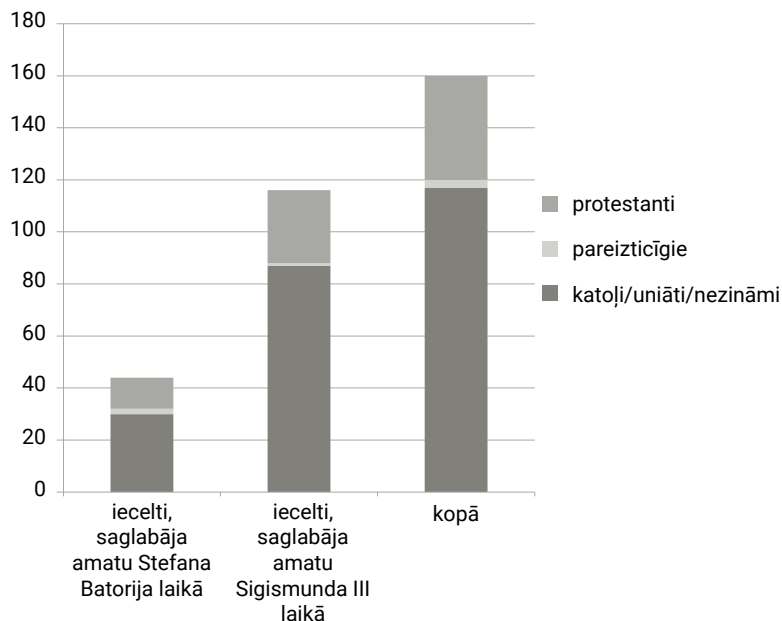
61 Zeids 1992, 106–107; Švābe 1941, 338.

62 O Inflanciech. No: *VL*, 3, 274–275.

63 Kurtz 1925, 35–36; *UI*, 177; Geysztorowa (1988–1989). Wojciech Ręczajski. No: *PSB*, 31 (2), 240–242.

27 – protestanti, 12 – visdrīzāk protestanti un trīs pareizticīgie (divos gadījumos no trijiem tas bija Marcins Kurčs). Tātad vismaz 19% vai, ja pieskaita iespējamos gadījumus, 27% reižu amatu ieņēma ne-katoļi.

No 43 stārastu amatiem, kuri tika piešķirti Stefana Batorija laikā, 14 saņēma ne-katoļi. Astoņi no tiem bija protestanti, četros gadījumos tiek pieņemts, ka stārasts bija protestants, kā arī divi pareizticīgie. Tātad ne-katoļi šai amatā bija vismaz 23%, bet kopā ar iespējamajiem protestantiem – 33% gadījumu. Sigismunda III valdīšanas laikā starp 110 ieceltajiem un sešiem no Stefana Batorija “pārmanotajiem” stārastiem 20 bija protestanti, astoņi – visdrīzāk protestanti un viens pareizticīgais. Tātad 18% vai, ieskaitot iespējamos gadījumus, 25% reižu amatos bija ne-katoļi.

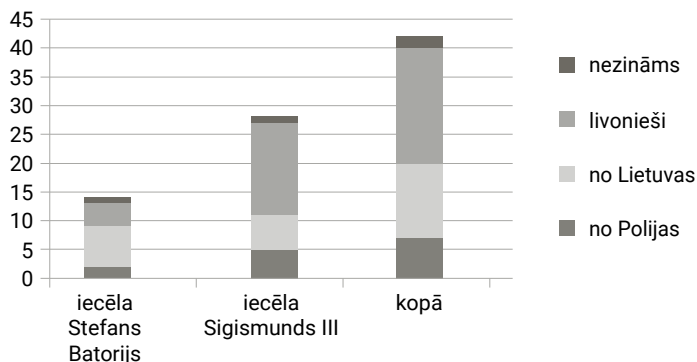

3. att. Stārastu konfesionālais dalījums

Fig. 3. Proportional denominational breakdown of elders (starostas)

Attiecībā uz ne-katoļu stārastu izcelsmi – Stefana Batorija valdīšanas posmā no kopā 14 stārastiem divi bija no Polijas, septiņi no Lietuvas, četri bija livonieši un viena izcelsme nav zināma. Sigismunda III laikā no 28 reizēm, kad amatā iecēla ne-katoļi, 16 gadījumos amatus ieņēma livonieši, turklāt sešos gadījumos tie bija Denhofu dzimtas pārstāvji, sešos gadījumos amatpersona bija no Lietuvas,

piecos – no Polijas un viena izcelsme nav zināma. Tātad kopā no 42 stārastu amatu piešķiršanas reizēm 48% gadījumu stārastijas savā pārvaldē saņēma livonieši.

4. att. Ne-katoļu stārastu dalījums pēc izcelsmes

Fig. 4. Proportional breakdown of non-Catholic starostas by origin

Šis nodaļas noslēgumā vērts atzīmēt, ka gadījumos, kad poļi, lietuvieši un livonieši piederēja pie vienas konfesijas vai bija vismaz protestanti, tas nenozīmēja savstarpējo solidaritāti. Piemēram, Daugavpils, Ludzas, Rēzeknes stārasti, kuri bija protestantu ienācēji no Polijas–Lietuvas, atņēma īpašumus livoniešiem. Pārdaugavas hercogistes vietvaldis kardināls Georgs Radziwiłł (Jerzy Radziwiłł, 1583–1586), kurš attiecībās ar Rīgu izcēlies ar reliģisko neiecietību,⁶⁴ ļāva Ludzas un Rēzeknes stārastam kalvinistam Staņislavam Naruševičam 1583. gadā paturēt patvaļīgi sagrābtos īpašumus. Naruševiča pēctecis Ludzas stārasta amatā luterānis Vavžiņecs Skarbeks arī piesavinājās livoniešu zemes īpašumus.⁶⁵ Šāda stārastu rīcība varēja sakņoties arī viņu nicinošajā attieksmē pret livoniešiem. Piemēram, jau minētais Skarbeks 1599. gadā muižu revīzijas veicējiem puda uzskatu, ka livonieši nav gatavi aizstāvēt savu zemi un “bēg uz mežu”, tikko izdzird par krievu karaspēka tuvošanos.⁶⁶

64 Ziemiałska 2008, 167.

65 Jeziorski 2012, 78–79; Jeziorski 2019, 130; Škutāns 1974, 86, 128.

66 Škutāns 1974, 345; Dybaś 2007, 181–183; Kordzikowski 1915, 14–15.

Secinājumi

Kopumā secināms, ka augstākos pārvaldes amatus Pārdaugavas hercogistē vismaz 22% gadījumu ieņēma ne-katoļi. Vairāk nekā 90% gadījumu tie bija protestanti, no tiem savukārt gandrīz puse bija livonieši. Attiecībā uz stārstiem aina ir ļoti līdzīga – vismaz 19% gadījumu stārstijas tika ne-katoļiem, kuru vidū dominēja protestanti, un arī šeit gandrīz puse bija livonieši (to vidū vairāki Denhofu un Tīzenhauzenu pārstāvji). Ja ieskaita arī gadījumus, kuros tiek pieņemts, ka persona bija protestants (parasti tas attiecas uz livoniešiem, par kuru konfesionālo piederību nav atrodamas ziņas), tad augstākajos amatos bija 36%, bet stārstu – 27% ne-katoļu.

Pārdaugavas hercogistes pārvaldē ne-katoļiem, galvenokārt protestantiem, bija, kaut ne dominējošā, tomēr pamanāma loma. Tāpat arī livonieši varēja piedalīties hercogistes pārvaldē, ieņemot gandrīz pusi no ne-katoļiem atvēlētajiem augstākajiem un stārstu amatiem.

Šajā gadījumā gan jāņem vērā vairāki apstākļi. Monarhi piešķīra amatus kā apbalvojumu par militāriem nopelniem. Piemēram, Stefans Batorijs īpašu labvēlību tika izrādījis luterānim Jirgenam Fārensbaham, kurš ieņēma Cēsu vojevodas amatu 17 gadus – līdz pat savai nāvei, kā arī saņēma divas stārstijas. Viņš, kaut arī bija livonietis, varēja ieņemt augstākos provinces pārvaldes amatus jau pirms 1607. gada, jo jau bija uzņemts Žečpospoļitas muižniecībā. Interesanti, ka Stefanam Batorijam nebija iebildumu virknei protestantu uzticēt stratēģiski būtiskus amatus Krievijas pierobežā (Rēzekne, Ludza, Alūksne) un Daugavgrīvā. Šeit gan vairumā gadījumu tie nebija livonieši. Turklāt bija situācijas, kā Krievijas pierobežā, kad Polijas vai Lietuvas protestanti stārsti patvaļīgi atņēma zemes īpašumus livoniešiem. Līdz ar to šādās situācijās nevar runāt par protestantu solidaritāti, un tas varēja būt viens no faktoriem, kas veicināja lielas daļas livoniešu atbalstu Zviedrijai. No otras puses – bija livoniešu dzimtas vai to atzari, kā Tīzenhauzeni vai Korfi, kuri, nemainot protestantisko konfesiju, apzināti izvēlējās lojalitāti Žečpospoļitai. Turklāt poļu-zviedru kara laikā bija epizodes, kad Zviedrijas pusē pārgājušie tika amnestēti.⁶⁷ Savukārt Maceja Dembiņska vai Voldemāra Fārensba ha gadījumi parādīja, ka piederība katoļismam ne vienmēr saistījās ar lojalitāti Žečpospoļitai.

Sigismunda III valdīšanas laikā protestantu skaits Pārdaugavas hercogistes amatos procentuāli auga, taču jāņem vērā, ka Stefans Batorijs pēc 1582. gada valdīja Pārdaugavas hercogistē vēl tikai nepilnus piecus gadus, bet

67 Ordynacya Ziemi Inflantckiej. No: VL, 2, 1613–1614; Biskup 2000, 172; Ziemiałowska 2008, 133, 211, note 839.

Sigismunds III – vairāk nekā 30 (nomināli – 40). Sigismunda III gadījumā labvēlība tika izrādīta Denhofiem (pieci dažādi dzimtas pārstāvji ieņēma divreiz vojevodas amatu un sešus stārastu amatus). Taču bija arī medaļas otra puse. Septiņos no 28 jeb 25% gadījumu, kad Sigismunds III stārasta amatā iecēla ne-katoli, tas notika pēc 1621. gada, kad Pārdaugavas hercogisti jau kontrolēja Zviedrija. Visas septiņas amatpersonas bija livonieši, četros gadījumos tie bija Denhofu dzimtas pārstāvji, no kuriem Gerhards ieņēma divus amatus. Attiecībā uz augstākajiem pārvaldes amatiem – trijos no 14 jeb 21% gadījumu, kad Sigismunds III iecēla amatā ne-katoli (divi pārējie saglabāja amatu no Stefana Batorija laika), tas notika pēc 1621. gada. Tas atbalsojas plašākā kontekstā, ko min arī poļu vēsturnieks Henriks Lulevičs, – šis valdnieks savas valdīšanas beigu posmā aizvien izteiktāk favorizēja katoļus. Pārdaugavas hercogistes kontekstā šis monarhs ne-katoļiem atvēlēja amatus, kas valsts amatu hierarhijā nekotējās, turklāt liela daļa no tiem kara dēļ ar Zviedriju bija kļuvuši nomināli.⁶⁸ Jāņem gan vērā, ka Žečpospolīta uzskatīja teritoriju zaudējumu Zviedrijai 1629. gadā tikai par pagaidu situāciju un vēl neatteicās no pretenzijām uz tām.

Būtisks faktors 16. gadsimta beigās un 17. gadsimta pirmajā pusē bija Biržu Radziviļi, kuri bija protestantu un viņu militārās karjeras protektori.⁶⁹ Virknei dažāda līmeņa politiskas ietekmes muižnieku (to vidū livoniešiem) – Dorohostaiskiem, Korfiem, Skarbekiem, Stabrovskiem – bija ciešas attiecības ar šo dzimtu. Krītot protestantu Radziviļu politiskajai ietekmei 17. gadsimta vidū, kritās arī protestantisma atbalsts valstī.

SAĪSINĀJUMI / ABBREVIATIONS

AGAD – *Archiwóm Głównie Akt Dawnych* (Varšava)

PSB – *Polski Słownik Biograficzny*

VL – *Volumina Legum*

UI – Mikulski, Krzysztof, Rachuba, Andrzej (eds.) (1994). *Urządnicy inflanccy XVI–XVIII wieku: spisy*. Kórnik: Biblioteka Kórnicka

68 Lulewicz 1977, 436.

69 Rachuba 1997, 242.

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Avoti / Primary Sources

Nepublicētie avoti / Archive Sources

Archiwóm Główny Akt Dawnyh (Varšava)

– Dział IV B, sygn. 28

– Archiwóm Radziwiłł, Dział V, sygn. 7236

Publicētie avoti / Published Sources

Blūzma, Valdis (zin. red.) (2006). *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri*. 2. sēj. *Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795)*. Rīga: Juridiskā koledža.

Bunge, Friedrich Georg von (Hrsg.) (1857). *Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands*. Bd 1, 2. Aufl. Reval: Frantz Kluge.

Kleijntjens, Jozefs (sast.) (1941). *Latvijas vēstures avoti*. 3. sēj. *Latvijas vēstures avoti Jezuītu ordeņa arhīvos*. 2. d. Rīga: Latvju grāmata.

Kordzikowski, Józef, Jakubowski, Jan (eds.) (1915). *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. Tom 13 (1). Warszawa: Gebethner i Wolff.

Kurtz, Eduard (Hrsg.) (1925). *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat 1583–1614: lateinischer Text mit deutscher Übersetzung*. Rīga: Gulbis.

Mikulski, Krzysztof, Rachuba, Andrzej (eds.) (1994). *Urządnicy inflanccy XVI–XVIII wieku: spisy*. Kórnik: Biblioteka Kórnicka.

Rusovs, Baltazars (1926). *Livonijas Kronika*. Rīga: Valters un Rapa.

Škutāns, Staņislavs (1974). *Dokumenti par kļaušu laikim Latgolā*. Minhene: Latgaļu izdevnīceiba.

Švābe, Arveds (sast.) (1941). *Latvijas vēstures avoti*. 6. sēj. *Vidzemes saimniecības vēstures avoti 1533.–1618. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūts.

Volumina Legum. Vol. 2 (1550–1609). Warszawa: Drukarnia J. K. M. y Rzeczypospolitey, w Collegium Warszawskim Scholarum Piarum, 1733.

Volumina Legum. Vol. 3 (1609–1640). Warszawa: Drukarnia J. K. M. y Rzeczypospolitey, w Collegium Warszawskim Scholarum Piarum, 1735.

Biogrāfiskās vārdnīcas / Biographical Dictionaries

Gottberg, Franz Döhring von, Gottberg, Franz von (1895). *Rückblick auf die Entwicklung des Geschlechts von Gottberg: der Familie gewidmet zum Familientag des Jahres 1895 zur Erinnerung an den 8. Nov. 1595*. Gera: Gerth & Oppenheimer.

Polski Słownik Biograficzny (PSB):

- Byliński, Janusz (2002). Stanisław Stadnicki. *PSB*, 41, pp. 425–432.
- Byliński, Janusz, Wasilewski, Tadeusz (2002). Piotr Stabrowski. *PSB*, 41/2 (169), pp. 282–285.

- Czapliński, Władysław (1939–1946). Ernest Magnus Denhoff. *PSB*, 5 (2), p. 109.
 - Czapliński, Władysław (1939–1946). Gerard Denhoff. *PSB*, 5 (2), pp. 109–110.
 - Czapliński, Władysław (1939–1946). Kasper Denhoff. *PSB*, 5 (2), p. 114.
 - Dziegielewska, Jan (1977). Stanisław Naruszewicz. *PSB*, 22/3 (94), pp. 572–573.
 - Dziegielewska, Jan (1979). Mikołaj Ostroróg. *PSB*, 24, pp. 514–515.
 - Dworzaczekówna, Jolanta (1970). Piotr Koźmiński. *PSB*, 15/1 (64), pp. 69–70.
 - Geysztorowa, Irena (1988–1989). Wojciech Ręczajski. *PSB*, 31 (2), pp. 240–242.
 - Haratym, Andrzej (2012). Tomasz Szkliński Szymkowicz. *PSB*, 48/3 (198), pp. 323–325.
 - Herbst, Stanisław (1939–1946). Otto Denhoff. *PSB*, 5, pp. 114–115.
 - Herbst, Stanisław (1948). Jerzy Farenbach. *PSB*, 6 (4), pp. 369–370.
 - Herbst, Stanisław (1948). Włodzimierz (Wolmar) Farenbach. *PSB*, 6 (4), p. 371.
 - Kotarski, Henryk (1968–1969). Mikołaj Korff. *PSB*, 14, pp. 70–71.
 - Kotarski, Henryk (1971). Marcin Kurcz. *PSB*, 16, p. 228.
 - Kotarski, Henryk, Kowalska, Halina (1980). Stanisław Pękoślowski. *PSB*, 25/4 (107), pp. 742–744.
 - Kotarski, Henryk, Przyboś, Adam (1968–1969). Mikołaj Korff. *PSB*, 14, pp. 71–72.
 - Lepszy, Kazimierz (1939–1946). Maciej Dembiński. *PSB*, 5, p. 73.
 - Lepszy, Kazimierz (1939–1946). Teodor Denhoff. *PSB*, 5, p. 117.
 - Lepszy, Kazimierz (1939–1946). Krzysztof Mikołaj Dorohostajski. *PSB*, 5, pp. 331–333.
 - Lepszy, Kazimierz (1939–1946). Jan Dulski. *PSB*, 5, pp. 461–462.
 - Lulewicz, Henryk (2012–2013). Malcher Szemiot. *PSB*, 48, pp. 146–149.
 - Lulewicz, Henryk (2017–2019). Adam Talwosz. *PSB*, 52, pp. 139–143.
 - Lulewicz, Henryk (2017–2019). Mikołaj Talwosz. *PSB*, 52, pp. 144–150.
 - Nagielski, Mirosław (1999–2000). Krzysztof Słuszka. *PSB*, 39, pp. 151–152.
 - Rachuba, Andrzej (1987). Gedeon Rajecki. *PSB*, 30/3 (126), p. 471.
 - Tyszkowski, Kazimierz (1935). Jan Abramowicz. *PSB*, 1, p. 13.
 - Urban, Waław (1959–1960). Piotr Gołuchowski (ok. 1560–ok. 1618). *PSB*, 8, pp. 265–266.
 - Wasilewski, Tadeusz (1967). Mikołaj Kiszka, h. Dabrowa. *PSB*, 12/4 (55), pp. 513–514.
 - Wasilewski, Tadeusz (1968–1969). Jan Korsak-Hońbicki. *PSB*, 14, p. 105.
- Soltmann, Hermann (ed.) (1855). Stackelberg. In: *Historisch-heraldisches Handbuch zum genealogischen Taschenbuch der gräflichen Häuser*. Gotha: Justus Perthes, pp. 942–944.

Literatūra / Secondary Sources

- Balcerek, Mariusz (2012). Narodziny polskich Inflant. Walki o Dyneburg w latach 1625–1627. In: Walczak, Wojciech, Łopatecki, Karol (eds.). *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. Vol. 3. *Inflanty Polskie*. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, pp. 125–138.

- Bem, Kazimierz (2015). Czynniki wyznaniowy w polityce nominacyjnej Stefana Batorego na starostwa grodowe w koronie – początek kontrreformacji? *Kwartalnik Historyczny*, 72 (3), pp. 457–473.
- Biskup, Marian (2000). Nowe badania nad dziejami i losami Niemców bałtyckich. *Zapiski Historyczne*, 65 (2), pp. 157–186.
- Bogdanoviča, Tatjana (2015). Inflantijas rekatolizācija, 1582.–1629. gads. *Latvijas Arhīvi*, 3, 52.–62. lpp.
- Borowik, Józef (ed.) (1939). *Polska a Inflanty*. Gdynia: Instytut Bałtycki.
- Chłapowski, Krzysztof (1996). *Elita senatorsko-dygnitarska korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Ciara, Stefan (1990). *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*. Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Doroshenko, Vasilii (1960). *Očerki agrarnoi istorii Latvii v 16 veke*. Rīga: Akademiia nauk LSSR.
- Doroshenko, Vasilii (1973). *Myza i rynek: Khoziaistvo rizhskoi iezuitskoi kollegii na rubezhe XVI i XVII vv*. Rīga: Zinatne.
- Drīzulis, Aleksandrs (atb. red.) (1967). *Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss*. Rīga: Zinatne.
- Drīzulis, Aleksandrs (atb. red.) (1986). *Latvijas PSR vēsture*. 1. sēj. Rīga: Zinatne.
- Dunsdorfs, Edgars, Spekke, Arnolds (1964). *Latvijas vēsture 1500–1600*. [Stokholma]: Daugava.
- Dybaś, Bogusław (2006). Livland und Polen-Litauen nach dem Frieden von Oliva (1660). In: Willoweit, Dietmar, Lemberg, Hans (eds.). *Reiche und Territorien in Ostmitteleuropa. Historische Beziehungen und politische Herrschaftslegitimation*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, pp. 107–108.
- Dybaś, Bogusław (2007). Terytoria inflanckie w ramach Rzeczypospolitej (1561–1795). In: Dybaś, Bogusław, Hanczewski, Paweł, Kempa, Tomasz (eds.). *Rzeczpospolita w XVI–XVIII wieku: państwo czy wspólnota?* Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, pp. 179–192.
- Hejdenzštejn, Reinhold (1857). *Dzieje Polski do śmierci Zygmunta Augusta do r. 1594*. Tom II. Petersburg: Wolff Bolesław Maurycy.
- Heyde, Jürgen (1998). Zwischen Kooperation und Konfrontation: Die Adelspolitik Polen-Litauens und Schwedens in der Provinz Livland 1561–1650. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 47 (4), pp. 544–567.
- Heyde, Jürgen (2014). Livoniia pod vlast'iu Rechi Pospolitoi. Bor'ba za vlast' i sotsial'naia transformatsiia [Livonia under the Polish-Lithuanian commonwealth. The struggle for power and the social transformation]. *Quaestio Rossica*, 2 (2), pp. 112–143.
- Janakowski, Marcin (2018). Kierunki działań dyplomacji Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1569–1589 – próba analizy. *Progress. Journal of Young Researchers*, 5, pp. 122–148.
- Jēkabsons, Ēriks (2012). Rīgas pilsētas un Žečpospolītas valsts attiecības 1561. gadā – 17. gs. sākumā: Konflikti ar Daugavgrīvas cietoksni. *Latvijas Arhīvi*, 1/2, 27.–60. lpp.

- Jeziorski, Paweł Artur (2012). Właściciele majątków ziemskich na terenie Inflant Polskich u schyłku XVI wieku. In: Walczak, Wojciech, Łopatecki, Karol (eds.). *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. Vol. 3. *Inflanty Polskie*. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, pp. 51–79.
- Jeziorski, Paweł Artur (2019). Z dziejów luteranizmu w Łatgalii w tzw. czasach polskich (1561–1772). *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 63, pp. 119–154.
- Kalinowski, Emil (2018). *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewi w XVI–XVII wieku*. Ph.D. Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kempa, Tomasz (2011). Trybunał Litewski w obronie wolności wyznaniowej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku. *Zapiski Historyczne*, 76 (2), pp. 29–50.
- Kleeberg, Gerhard (1931). *Die polnische Gegenreformation in Livland*. Leipzig: Heinsius.
- Kotljarchuk, Andrej (2006). *In the Shadows of Poland and Russia: The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the Mid-17th Century*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Krawczuk, Wojciech (2012). The Sources on the Early Modern Livonia in the Polish Crown Chancery Books. The First Years of Sigismund III Vasa's Reign. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 89.–97. lpp.
- Kuntze, Edward (1939). *Organizacja Inflant w czasach polskich*. Gdynia: Instytut Bałtycki.
- Ķaune, Nikolajs (2018). *Leišu un poļu laikmets Livonijā*. Atkārtots izd. Rīga: A.A.
- Liedke, Marzena (2004). *Od prawosławia do katolicyzmu. Ruscy możni i szlachta Wielkiego Księstwa litewskiego wobec wyznań reformacyjnych*. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Litwin, Henryk (2004). Struktura wyznaniowa szlachty kijowskiej 1569–1648. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 48, pp. 199–220.
- Lulewicz, Henryk (1977). Skład wyznaniowy senatorów świeckich Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Wazów. *Przegląd Historyczny*, 68 (3), pp. 425–445.
- Łopatecki, Karol, Walczak, Wojciech (eds.) (2012). *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. Vol. 3. *Inflanty Polskie*. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy.
- Manteuffel, Gustaw (1879). *Inflanty Polskie: poprzedzone ogólnym rzutem oka na siedmiowiekową przeszłość całych Inflant*. Poznań: Jan Konstanty Żupański.
- Merczyng, Henryk (1904). *Zbory i senatorowie protestanczy w dawnej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Aleksandr Ginsa.
- Norkārklis, Reinis (2011). Protestanti un austrumu kristieši Latgalē Polijas–Lietuvas valdīšanas laikā, 1582–1772. *Ceļš*, 61, 147.–178. lpp.
- Pietrzak, Jarosław (2016). Władysław Denhoff i jego “bohatera” śmierć w czasie pierwszej bitwy pod Parkánami (7 X 1683) w świetle oracji pogrzebowych. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 64 (2), pp. 169–185.
- Pistohlkors, Gert von (ed.) (1994). *Baltische Länder (Deutsche Geschichte im Osten Europas)*. Berlin: Siedler.
- Poča, Inese (2009). *Latgale Žečpospolītas varā. 16. gs. II puse – 18. gs. beigas*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

- Popiołek, Bożena (2011). Najniższy podnóżek, sługa i więzień pański – klientalne listy proszalne czasów saskich. *Krakowskie Studia Małopolskie*, 16, pp. 151–166.
- Rachuba, Andrzej (1997). Armia Wielkiego Księstwa Litewskiego jako czynnik unifikacji narodowej i kulturowej. *Przegląd Historyczny*, 88 (2), pp. 237–246.
- Rumbold z Połocka [Ryszard Mienicki] (1906). Rafał Korsak, metropolita Rusi (1601–1642). *Przegląd Historyczny*, 3 (3), pp. 351–373.
- Straube, Gvido (2008). “Poļu pretreformācija” – mērķi un realitāte. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki*, 4 (72), 18.–23. lpp.
- Straube, Gvido (2015). Das Scheitern der von Polen-Litauen begonnenen Gegenreformation in Livland. In: *Die baltischen Länder und Europa in der Frühen Neuzeit* (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 26). Köln: Böhlau Verlag, pp. 217–226.
- Švābe, Arveds (1990). *Latvijas vēsture*. 1. d. Rīga: Avots.
- Šverebas, Povilas (2008). Jēzuitu paroda ir Seda. *Santarvė*, 98 (4), p. 8.
- Tarvel, Enn (1964). *Fol'vark, pan i poddannyi. Agrarnye otnohseniia v pol'skikh vladeniiax na territorii Iuzhnoi Estonii v kontse XVI – nachale XVII veka*. Tallinn: Akademiia nauk ESSR.
- Tarvel, Enn (1969). Stosunek prawno państwowy Inflant do Rzeczypospolitej oraz ich ustrój administracyjny w latach 1561–1621. *Zapiski Historyczne*, 34 (1), pp. 49–77.
- Tazbir, Janusz (1958). Propaganda kontrreformacyjna wśród chłopów inflanckich (1582–1621). *Kwartalnik Historyczny*, 65 (3), pp. 720–739.
- Tyszkowski, Kazimierz (1939). *Polska polityka kościelna w Inflantach (1581–1621)*. Gdynia: Instytut Bałtycki.
- Willoweit, Dietmar, Lemberg, Hans (eds.) (2006). *Reiche und Territorien in Ostmitteleuropa. Historische Beziehungen und politische Herrschaftslegitimation*. Vol. 2. Oldenbourg: Oldenbourg Verlag.
- Wolff, Józef (1885). *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1386–1795*. Krakow: Anczyc.
- Zaleski, Stanisław (1905). *Jezuici w Polsce, Tom 4 (1). Dzieje 153 kolegów i domów jezuitów w Polsce*. Kraków: Anczyc.
- Zeids, Teodors (red.) (1978). *Feodālā Rīga*. Rīga: Zinātne.
- Zeids, Teodors (1992). *Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti (līdz 1800. gadam)*. Rīga: Zvaigzne.
- Ziemlewska, Anna (2008). *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621)*. Toruń: Toruńskie Towarzystwo Naukowe.
- Żojdź, Karol (2018). *Stronnictwo Zygmunta III Wazy w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1603–1621*. Ph.D. Warszawa: Uniwersytet Warszawski Wydział historyczny.

1. pielikums / Appendix 1

Ne-katoļi augstākajos amatos (komisāri, zemes tiesas tiesneši, vojevodas, kastelāni), 1582–1629. Situācijas analīze / Non-Catholics in the highest positions (commissioners, land court judges, voivodes, castellans), 1582–1629. Situation analysis

Vārds, uzvārds, dzīves gadi ¹	Amats (iekavās vietvārds poliski)	Amatā atrašanās periods	Konfesija	Piezīmes
Staņislavs Penkoslavskis (<i>Stanisław Pełkosławski</i> , miris 1588. gadā)	Pārdaugavas hercogistes komisārs ²	1582–1588	Protestants (netiešas norādes) ³	
Jirgens Fārensbahs (<i>Jürgen (Jerzy) Fahrensbach</i> , 1551–1602)	Cēsu (<i>Wenden</i>) ⁴ prezidents, kopš 1598. gada vojevoda; vietējās muižniecības militārais priekšnieks (<i>Hetman inflancki</i>) ⁵	1585–1602	Luterānis	Livonietis. Pirms kalpošanas Žečpospolitai atradās arī Krievijas cara dienestā. ⁶ Karkusas pili (<i>Karksi</i> , mūsdienu Igaunija) viņš saņēma no Sigismunda III kā dzimtsīpašumu ⁷
Jans Abramovičs (<i>Jan Abramowicz</i> , miris 1602. gadā)	Tērbatas (<i>Dorpat</i>) prezidents; kopš 1598. gada vojevoda ⁸	1589–1601	Kalvinists	Viens no Lietuvas kalvinistu līderiem, kā arī pareizticīgo interešu aizstāvis ⁹
Bertrams Holcšuhers (<i>Bertram Holtzschuher</i> , 1551–1620 vai 1625)	Tērbatas podkomožijs	1592–1612	Luterānis ¹⁰	Livonietis; nav skaidrs, vai bija arī Pērnavas kastelāns ¹¹
Ježijs (Georgs) Štakerbergs (<i>Jerzy (Georg) Stackelberg</i>)	Tērbatas zemes tiesas tiesnesis ¹²	1599	Protestants saskaņā ar netiešām norādēm, jo Štakerbergi vēlāk neparādās Žečpospolitas muižniecības rindās, bet 1602. gadā Štakerbergs parādās Stokholmas kārtu sapulcē reihsrāta amatā ¹³	Livonietis. Viens no trijiem hercogistes zemes tiesas tiesnešiem
Marcins Kurčs (<i>Marcin Kurcz</i> , miris 1602. gadā)	Pērnavas podkomožijs ¹⁴	1599–1602	Pareizticīgais ¹⁵	

M. Kurčs	Tērbatas vojevoda ¹⁶	1600–1602	Pareizticīgais	Tas pats, kurš Pērnavas podkomožijs
Pjotrs Stabrovskis (<i>Piotr Stabrowski</i> , 1556–1619)	Pērnavas (<i>Parnawa</i>) kastelāns; pēc 1617. gada nomināli	1600–1619	Kalvinists	Pietuvināts Radziviļiem. Pirms 1582. gada bija zemes nomnieks Valmierā, Nītaurē. Pēc viņa par kastelānu tika izraudzīts, bet amatu neieņēma G. J. Tizenhauzens ¹⁷
Kšištofs Sluška (<i>Krzysztof Słuska</i> , miris 1619. gadā)	Cēsu vojevoda ¹⁸	1609–1619	Kalvinists, jo nav ziņu, ka būtu pārgājis katolicismā kā viņa brālis Aleksandrs ¹⁹	
B. Holcšuhers	Tērbatas kastelāns ²⁰	1612–1620	Luterānis	Tas pats, kurš Tērbatas podkomožijs
Jans Korsaks Holubickis (<i>Jan Korsak-Holubicki</i> , miris 1625. gadā)	Tērbatas kastelāns	1620–1621	Pareizticīgais	Bija Brestas ūnijas pretinieks ²¹
Teodors Denhofs (<i>Teodor Denhoff</i> , miris 1622. gadā)	Pērnavas vojevoda; nomināli	1617–1620	Protestants, jo nav ziņu, ka būtu pieņēmis katolicismu	Livonietis. Dienēja Polijas armijā. ²² Viņa aizbildnis bija Lietuvas lielhetmanis, kalvinists, Žečpospojitas protestantu līderis Kšištofs Radziviļs (<i>Krzysztof II Radziwiłł</i> , 1585–1640) ²³
T. Denhofs	Cēsu vojevoda; ²⁴ kopš 1621. gada nomināli	1620–1622	Protestants (?)	Tas pats, kurš Pērnavas vojevoda
Gothards Johans (Jans) Tizenhauzens (<i>Gotthard Johann Tiesenhausen</i> , miris pēc 1640. gada)	Cēsu kastelāns; nomināli ²⁵	1621–1634 ²⁶	Protestants	Livonietis. Salacgrīvas pils un miesta īpašnieks. Mācījies Rostokas protestantu universitātē, vēlāk dienestā Sigismunda III galmā. Propoliski noskaņots. ²⁷ Viņa bērni jau bija katoļi. ²⁸ Tizenhauzeni, luterāņi, par militāro dienestu 1582. gadā ar karaļa norādi atguva īpašumus Bērzaunē, Gulbenē, Ērgļos, Kalsnavā, Ļaudonā, Rankā, Vecpiebalgā ²⁹

Gedeons Rajeckis (Dunins) (<i>Gedeon Rajecki (Dunin)</i>), 1589–1654)	Tērbatas podkomožijs; nomināli ³⁰	1625–1631	Kalvinists ³¹	
Kšištofs Goluhovskis (<i>Krzysztof Gołuchowski</i>)	Cēsu podkomožijs; nomināli	1626	Kalvinists, balstoties uz faktu, ka Goluhovsku dzimtā līdz 17. gadsimta otrajai desmitgadei visi bija kalvinisti ³²	

- 1 Ne visām amatpersonām zināmi dzīves gadi. Ja persona atkārtojas, tiek minēts tikai vārda iniciālis un uzvārds latviešu valodā.
- 2 *UI*, 37.
- 3 Kotarski, Kowalska (1980). Stanisław Pękosławski. No: *PSB*, 25/4 (107), 742.
- 4 Iekavās sniegtais vietvārds poļu valodā minēts tikai pirmajā reizē, atkārtojoties tiek dots tikai nosaukums latviešu valodā.
- 5 Pirms viņa (1578–1583) šo amatu ieņēma Johans Tizenhauzens (*Johann Tiesenhaus*) no Ērgļiem (miris pēc 1599. gada). Iespējamās neskaidrības par šī Tizenhauzena dzīves datiem sk.: *UI*, 37, 184; Švābe 1941, 380.
- 6 Šajā kontekstā interesants ir Johana Taubes (*Johann Taube*, 1525–1583) – Salaspils (1571–1577), Cesvaines stārasta/īpašnieka (1562–1577) un Ivana IV bijušā opričņika gadījums. 1568. gadā viņš mēģināja pārliecināt Rīgu padoties cara sabiedrotajam Dānijas princim Magnusam (*Magnus af Osel*, 1540–1583). Savukārt desmit gadus vēlāk viņš kalpoja Viļņas kastelānam Janam Hodkevičam (*Jan Chodkiewicz*, 1537–1579), mēģinot pārliecināt Vācu ordeņa lielmestru Heinrihu fon Bobenhauzenu (*Heinrich von Bobenhausen*, 1572–1590) palīdzēt Žečpospolitai karā pret Krieviju, apmaiņā saņemot kā lēni no Polijas–Lietuvas valsts Pārdaugavas hercogisti vasaļatkarībā. *UI*, 278; Ziemlewska 2008, 57 note 199, 63 note 219.
- 7 Podtwierdzenie daniny w Inflanciech Ierzemu Farensbekowi, 1588. No: *VL*, 2, 1240–1241; *UI*, 37, 184.
- 8 *UI*, 35, 210.
- 9 Tyszkowski (1935). Jan Abramowicz. No: *PSB*, 1, 13; Lulewicz 1977, 432; Kurtz 1925, 114.
- 10 Wolff 1885, 103, note 5; Heyde 1998, 558; Kotljarchuk 2006, 59.
- 11 *UI*, 233.
- 12 *UI*, 51.
- 13 Soltmann 1855, 943.
- 14 *UI*, 69.
- 15 *UI*, 54; Kotarski (1971). Marcin Kurcz. No: *PSB*, 16, 228.
- 16 1617.–1626. gadā Tērbatas vojevoda bija no pazīstamas kalvinistu un antitrinitāriešu dzimtas nākušais Mikolajs Kiška (*Mikołaj Kiszka*, 1588–1644), kurš konvertējās katolicismā, taču esot izcēlies ar reliģisko toleranci. *UI*, 54; Wasilewski (1967). Mikołaj Kiszka, h. Dabrawa. No: *PSB*, 12/4 (55), 513–514.
- 17 Byliński, Wasilewski (2002). Piotr Stabrowski. No: *PSB*, 41/2 (169), 285; *UI*, 62, 280.
- 18 *UI*, 273.

- 19 Nagielski (1999–2000). Krzysztof Sluszk. No: *PSB*, 39, 151–152.
20 *UI*, 47.
21 *UI*, 44; Rumbold z Polocka [Ryszard Mienicki] 1906, 355, note 2; Wasilewski (1968–1969). Jan Korsak-Hołubicki. No: *PSB*, 14, 105.
22 *UI*, 82; Lepszy (1939–1946). Teodor Denhoff. No: *PSB*, 5, 117.
23 Pietrzak 2016, 170.
24 *UI*, 113.
25 Pirmais Cēsu kastelāns 1599. gadā bija bīskapa Oto Šenkinga (*Otto Schonking (Szenking)*) brālis Georgs (*Jerzy (Georg, Juergen) Schonking (Szenking)*), kurš bija no luterānisma pārgājis katolicismā. Taču pār G. Šenkinga lojalitāti Žečpospoļitai krita šaubu ēna. G. Šenkings savā sarakstē ar Kārli IX (1604–1611), kuru Žečpospoļita uzskatīja par uzurpatoru, informēja, ka viņam neesot pavēles uzsākt karadarbību pret zviedriem. Ziemlewska 2008, 211, note 837.
26 *UI*, 63, 90.
27 G. J. Tīzenhauzena biogrāfijā ir epizode, ka 1600. gadā viņš atklāti aicina Rīgas pilsētu padoties zviedriem, minot Žečpospoļitas varas negatīvās puses – pretreformācijas forsēšanu un jezuītu atbalstīšanu. Ziemlewska 2008, 212.
28 Švābe 1941, XVIII, 380; *UI*, 191, 280.
29 *UI*, 20; Švābe 1941, XVIII, 285–288, 318.
30 *UI*, 48.
31 Rachuba (1987). Gedeon Rajecki. No: *PSB*, 30/3 (126), 471–471.
32 Urban (1959–1960). Piotr Gołuchowski. No: *PSB*, 8, 265–266.

2. pielikums / Appendix 2

Ne-katoļu stārsti, iecelti vai ieņēma amatu 1582.–1629. gadā. Situācijas analīze /
Non-Catholic starostas appointed or held office in 1582–1629. Situation analysis

Vārds, uzvārds, dzīves gadi ¹	Stārstija (iekavās vietvārds poliski)	Amatā atrašanās periods	Konfesija	Piezīmes
Tomass Embdens (<i>Tomasz Embden</i> , miris 1621. gadā) ²	Rīga (<i>Ryga</i>) ³	1566–1599	Protestants	Daugavgrīvas cietokšņa komandants. Pastāv viedoklis, ka Rīgas Kalendāra nemieros (1584–1589) vienmēr pieslēgjes tobrīd spēcīgākajai pilsētas frakcijai ⁴
Filips Duļskis (<i>Filip Dulski</i>)	Vainīži (<i>Wandzel</i>)	1570–1590	Protestants, balstoties uz faktu, ka Bielskas zemē, Polijas ZA, Duļsku dzimtas pārstāvji bija protestanti ⁵	
M. Kurčs	Gaujiena (<i>Adzel</i>)	1576–1602	Pareizticīgais	Tas pats, kurš Pērnavas podkomožijs. Ignorēja monarha liegumu luterāņu mācītājiem sprediķot vietējiem zemniekiem ⁶
Vilhelms Plāters (<i>Wilhelm Plater</i>)	Ludza (<i>Łuczyn</i>) ⁷	1582	Protestants	Livonietis
Staņislavs Nonhards (<i>Stanisław Nonhardt</i>)	Helme (<i>Helmet</i> , Igaunija)	1582 (?)–1590	Luterānis (?) ⁸	Livonietis
S. Penkoslavskis	Alūksne (<i>Marienburg</i>), Gulbene (<i>Swanenburg</i>) un Kirumpē (<i>Kierepet</i> , Igaunija), ⁹ stārstijas kopš 1582. gada tika piešķirtas vienlaikus	1582–1588	Protestants (?)	Tas pats, kurš hercogistes komisārs

Mikolajs Talvošs (<i>Mikołaj Talwosz</i> , miris 1598. gadā)	Daugavpils (<i>Dyneburg</i>)	1582–1583	Luterānis ¹⁰	Bija stārasts šeit jau 1564.–1566. gadā. Sigismunds II Augusts viņam dāvināja zemes. ¹¹ Savukārt 1560.–1564. gadā stārasts te bija cits Lietuvas kalvinists Malhers Šemiots (<i>Malcher Szemiot</i> , miris 1570. gadā) ¹²
P. Stabrovskis	Turaida (<i>Treiden</i>) ¹³	1582–1607	Kalvinists	Tas pats, kurš Pērnavas kastelāns
Staņislavs Naruševičs (<i>Stanisław Naruszewicz</i> , miris 1589. gadā)	Ludza	1582/1583–1589	Kalvinists	Tiek uzskatīts par Radzivilu klientu ¹⁴
S. Naruševičs	Rēzekne (<i>Rzezyca</i>) ¹⁵	1582/1583–1588	Kalvinists	Tas pats, kurš Ludzas stārasts
J. Fārensbahs	Rūjiena (<i>Rujen</i>) ¹⁶	1583–1600	Protestants	Tas pats, kurš Cēsu vojevoda. Ignorēja Sigismunda III 1589. gada lēmumu atņemt luterāņu draudzei Rūjienas baznīcu un zemes īpašumus un nodot tos Katoļu baznīcai ¹⁷
J. Fārensbahs	Tarvistu (<i>Tarwist</i> , Igaunija) ¹⁸	1583–1602	Protestants	Tas pats, kurš Cēsu vojevoda
M. Kurčs	Vīlande (<i>Felin</i> , Igaunija) ¹⁹	1586–1602	Pareizticīgais	Tas pats, kurš Pērnavas podkomožijs
Teodors Pucijata (<i>Teodor, Fryderyk Puciata</i>)	Cesvaine (<i>Seswieś</i>)	1586–1588	Kalvinists, balstoties uz faktu, ka Pucijatu dzimta bija protestanti ²⁰	Pirms viņa 1573. gadā stārasts šeit bija Fromholds Tīzenhauzens (<i>Fromhold Tyzenhauz (Tiesenhausen)</i>), taču nav skaidrs, vai viņš nav skaidrs, vai viņš amatu ieņēma arī pēc 1582. gada ²¹
Pjotrs Nonhards (<i>Piotr Nonhardt</i>)	Helme	1588/1590 (?)–1604	Protestants (?) ²²	Livonietis
Jans Hagenaus (<i>Jan (Johann) Hagenau</i>)	Burtnieki (<i>Burtniki</i>)	1588/89	Protestants (?) ²³	Livonietis. Daļu zemju Burtnieku apkaimē Stefans Batorijs 1582. gadā piešķīra Cēsu bīskapijai

K. Radzivils	Koknese (Kokenhuza)	1588–1603	Kalvinists	Tas pats, kurš Lietuvas lielhetmanis. Kokneses stārasts jau 1569.–1577. gadā. ²⁴ Koknese bija būtisks aizsardzības punkts viņa plašajiem īpašumiem Žemaitijā
Marcins Straviņskis (<i>Marcin Strawiński</i> , miris 1604. gadā)	Rauna (<i>Rumbork</i>)	1589	Protestants ²⁵	
J. Abramovičs	Cēsis ²⁶	1589–1601	Kalvinists	Tas pats, kurš Tērbatas vojevoda
Vavžiņecs Skarbeks (<i>Wawrzyniec Skarbek</i> , miris 1607. gadā)	Ludza	1589–1599	Luterānis ²⁷	
Adams Talvošs (<i>Adam Talwosz</i> , miris 1628. gadā)	Daugavpils	1590–1614	Kalvinists	M. Talvoša dēls ²⁸
B. Holcšuhers	Krimulda (<i>Kremona</i>) ²⁹	1597–1622	Luterānis	Tas pats, kurš Tērbatas kastelāns
Reinholds Brakels (<i>Reinhold Brackel</i> , miris 1623. gadā)	Ērgeme (<i>Ermes</i>)	1597–1617	Protestants (?)	Livonietis ³⁰
Staņislavs Stadņickis (<i>Stanisław Stadnicki</i> , 1551– 1610)	Sigulda (<i>Zygwold</i>)	1599–1608	Kalvinists (dzimis kā luterānis)	Aktīvs protestantu tiesību aizstāvis. Opozīcijā Sigismundam III; kā izlīgumu no karaļa saņēma Siguldas stārastiju ³¹
Kšištofs Mikolajs Dorohostaiskis (<i>Krzysztof Mikołaj Dorohostajski</i> , 1562–1615)	Ādaži (<i>Nowe Młyny</i>)	1600–1605	Kalvinists	Viens no Žečpospolitas protestantu līderiem, veicināja protestantu un pareizticīgo sadarbību savu tiesību aizstāvēšanā. ³² Pirms viņa Ādažu stārasts (1587–1600) bija viņa radnieks Jans Ostrovskis (<i>Jan Ostrowski</i>), varēja būt protestants, uz ko norāda radniecība ar K. Dorohostaiski ³³

K. Dorohostaiskis	Daugavgrīva (<i>Dyjament</i>)	1600–1605	Kalvinists	Tas pats, kurš Ādažu stārasts; ieņemot šo amatu, varēja vienlaikus būt pils militārais komandieris. Pirms viņa amatu ieņēma J. Ostrovskis (1583–1600) ³⁴
G. J. Tīzenhauzens	Alūksne un Gulbene ³⁵	1600–1635, pēc 1625. gada nomināli	Protestants	Tas pats, kurš Cēsu kastelāns
Oto Denhofs (<i>Otto Denhoff</i> , miris 1609. gadā)	Gaujiena	1602–1609	Protestants, jo nav ziņu, ka būtu pārgājis katolicismā	No Stefana Batorija īpašumā saņēma Idus muižu (Rūjienas apkaimē). Iestājās par livoniešu tiesībām pilnvērtīgi piedalīties Pārdaugavas hercogistes pārvaldē ³⁶
Mikolajs Ostrorugs (<i>Mikołaj Ostroróg</i> ; 1567–1612)	Suntaži (<i>Sancel</i>)	1605–1612	Kalvinists (dzimis kā luterānis)	Pirms viņa Suntažu stārasts (un īpašnieks?) 1577. gadā un atkal 1593. gadā bija Kšištofs (Kristians?) Rihters (<i>Krzysztof (Kristian?) Rihter</i>) – pieļaujams, ka protestants ³⁷
Pjotrs (Peters) Gotbergs (<i>Piotr Gottberg</i> , miris 1634. gadā)	Mālpils (<i>Lemburg</i>)	1614	Protestants (?)	Nācis no Štetinas. Dienēja gan zviedru, gan Žečpospolitas pusē. Viņa brālis Jēkabs (<i>Jakob Gottberg</i> , miris 1614. gadā) bija zviedru admirālis ³⁸
Tomašs Šimkovičs Škleņskis (<i>Tomasz Szymkowiec Szkleński (Szkleński)</i> , miris 1627. gadā)	Sigulda	1614–1627	Pareizticīgais ³⁹	
Kaspars Tīzenhauzens (<i>Kasper Tyzenhauz (von Tiesenhausen)</i>)	Daugavgrīva	1616–1625; kopš 1621. gada nomināli ⁴⁰	Protestants, jo nav ziņu, ka būtu pārgājis katolicismā	Livonietis
Ernests Magnuss Denhofs (<i>Ernest Magnus Denhoff</i> , 1581–1642)	Peltsamā (<i>Iberpol</i>)	1616–1642; pēc 1621. gada nomināli	Kalvinists ⁴¹	

Andreass Spills jaunākais (<i>Andreas (Andrzej) Spill</i>)	Vijaka (<i>Marienhaus</i>)	1618–1626	Protestants (?)	Lorenca Ofenbergera, kurš savukārt bija Johana Rozena meitas vīrs, meitas vīrs. ⁴² Šī radniecība norāda, ka Spills visticamāk nebija katolis. Muižnieks uzvārdā <i>Spil</i> parādās 1613. gada Cēsu bīskapijas vizitācijā kā viens no četriem protestantiem no kopā astoņiem muižniekiem šajā apkaimē ⁴³
Pjotrs Kozmiņskis (<i>Piotr Koźmiński</i> , miris 1650. gadā)	Gaujiena	1620–1622	Bohēmijas brāļu kustība (hernhūtiešu priekšteči)	Viens no vadošajiem Polijas protestantu darbiniekiem ⁴⁴
E. M. Denhofs	Tērbata	1621–1642; pēc 1625. gada nomināli ⁴⁵	Kalvinists	Tas pats, kurš Peltsamā stārasts
Voldemārs Cēnfelds Gadons (<i>Włodzimierz Zenfelt Gadon (Gaden)</i> , miris 1635. gadā)	Ļaudona (<i>Lauda</i>)	1621–1632; nomināli	Protestants	Livonietis. Lietuvas armijas pulkvedis. Vienlaikus Johans Tīzenhauzens (<i>Johann Tiesenhausen</i> ; Salacgrīvas īpašnieks) un vēlāk viņa dēls Heinrihs (<i>Heinrich</i>) figurē kā Ļaudonas īpašnieki ⁴⁶
Gerhards Denhofs (<i>Gerard Denhoff</i> , 1589–1648)	Vīlande	1624–1648; nomināli	Kalvinists	Ernesta Magnusa brālis. Aktīvs protestantu interešu aizstāvis; ietekmīga figūra Žečpospolitā Baltijas jautājumos 17. gadsimta 30. gados. ⁴⁷ Gerharda un Ernesta Magnusa brālis Kaspars (<i>Kasper Denhoff</i> , 1588–1645) 1611.–1645. gadā bija Laiuses (Igaunija) stārasts un 1627.–1634. gadā nomināli Tērbatas vojevoda. Visticamāk, 17. gadsimta sākumā bija pārgājis katolicismā ⁴⁸

Reinholds Tīzenhauzens (<i>Reinhold Tyzenhauz/Tiesenhausen</i>)	Daugavgrīva	Starp 1625. un 1650. gadu; nomināli ⁴⁹	Protestants (?)	Livonietis
Henriks Denhofs (<i>Henryk Denhoff</i> , 1585–1659)	Ērgeme	1626–1659; nomināli	Kalvinists	Livonietis. 1623.–1626. gadā Daugavpils stārasta vietnieks (<i>podstaroŭsci</i>) vai iznomātājs ⁵⁰
Mikolajs Korfs (<i>Mikołaj Korff</i> , miris 1659. gadā)	Sigulda	1627–1635; nomināli	Luterānis	Korfi Žečpospoļitā saglabāja luterānismu, ciešas klienta–patrona attiecības ar Radzivilu dzimtas Biržu atzaru, veidoja militārās karjeras Žečpospoļitā ⁵¹
G. Denhofs	Gaujiena	1629–1633; nomināli ⁵²	Kalvinists	Tas pats, kurš Vīlandes stārasts

1 Ne visām amatpersonām zināmi dzīves gadi. Ja personas vārds atkārtojas, tiek minēts tikai vārda iniciālis un uzvārds latviešu valodā.

2 *UI*, 227; Zaleski 1905, 257; Jēkabsons 2012, 36.

3 Iekavās sniegtais vietvārds poļu valodā minēts tikai pirmajā reizē, atkārtojoties tiek minēts tikai nosaukums latviešu valodā.

4 Ziemelewska 2008, 106, note 381.

5 *UI*, 209; Kalinowski 2018, 217; Lepszy (1939–1946). Jan Dulski. No: *PSB*, 5, 461–462.

6 *UI*, 175; Kotarski (1971). Marcin Kurcz. No: *PSB*, 16, 228; Bunge 1857, 277.

7 *UI*, 189.

8 *UI*, 183; Kotljarchuk 2006, 58, 76.

9 *UI*, 191, 259.

10 *UI*, 278; Lulewicz (2017–2019). Mikołaj Talwosz. No: *PSB*, 52, 144–150; Jeziorski 2012, 57–59; Jeziorski 2019, 129–130; Lulewicz 1977, 428.

11 Škutāns 1974, 356–357.

12 *UI*, 179; Lulewicz (2012–2013). Malcher Szemiot. No: *PSB*, 48, 148.

13 *UI*, 208.

14 *UI*, 189; Dzięgielewski (1977). Stanisław Naruszewicz. No: *PSB*, 22/3 (94), 572–573; Jeziorski 2019, 129–130. Klienta–patrona attiecības bija Žečpospoļitai specifisks sociāli politisks attiecību modelis starp sociāli zemāku šļahtu (klientiem) un sociāli augstākstāvošu šļahtu (patroniem). Tas sāka veidoties 17. gadsimtā, apogeju piedzīvojot 18. gadsimtā. Šīs attiecības bija divvirzienu – patrons klienta personā ieguva nozīmīgas šļahtas daļas atbalstu savu politisko un/vai militāro mērķu īstenošanai. Savukārt klients un viņa ģimene varēja cerēt uz patrona materiālo atbalstu, politiskās vai militārās karjeras veidošanu, atbalstu tiesas prāvās. Popiolek 2011, 151.

15 *UI*, 200.

16 *UI*, 202.

- 17 Krawczuk 2012, 93.
- 18 Herbst (1948). Jerzy Farensbach. No: *PSB*, 6 (4), 369; *UI*, 202, 207.
- 19 *UI*, 182.
- 20 Liedke 2004, 177–178, 255.
- 21 *UI*, 204.
- 22 *UI*, 183; Kotljarchuk 2006, 77.
- 23 *UI*, 177; Heyde 1998, 558, note 47.
- 24 *UI*, 185.
- 25 *UI*, 199; Kempa 2011, 32, note 13.
- 26 *UI*, 210.
- 27 *UI*, 189; Jeziorski 2019, 129–130.
- 28 Lulewicz (2019). Adam Talwosz. No: *PSB*, 52, 139–143; Jeziorski 2019, 129–130.
- 29 *UI*, 186; Wolff 1885, 103, note 5; Heyde 1998, 558; Kotljarchuk 2006, 59.
- 30 Heyde 1998, 558, note 47.
- 31 *UI*, 203; Byliński (2002). Stanisław Stadnicki. No: *PSB*, 41, 425–432.
- 32 *UI*, 192–193; Lepszy (1939–1946). Krzysztof Mikołaj Dorohostajski. No: *PSB*, 5, 331.
- 33 *UI*, 178; Lepszy (1939–1946). Krzysztof Mikołaj Dorohostajski. No: *PSB*, 5, 332; Liedke 2004, 222; par J. Ostrowska attiecībām ar Rīgu sk.: Jēkabsons 2012, 40–45; Ziemlewska 2008, 163–166.
- 34 *UI*, 178, 179; Jēkabsons 2012, 57, 50. atsauce.
- 35 *UI*, 280; O Kommissyj Inflanckiej. No: *VL*, 3, 36–37.
- 36 Herbst (1939–1946). Otto Denhoff. No: *PSB*, 5, 114–115.
- 37 *UI*, 20, 206; Dzięgielewski (1979). Mikołaj Ostroróg. No: *PSB*, 24, 514–515.
- 38 *UI*, 188; Gottberg F. D., Gottberg F. 1895, 13, 47.
- 39 *UI*, 204; Haratym (2012). Tomasz Szkliński Szymkowicz. No: *PSB*, 48/3 (198), 323–325.
- 40 *UI*, 179.
- 41 *UI*, 223; Czaplinski (1939–1946). Ernest Magnus Denhoff. No: *PSB*, 5 (2), 109.
- 42 *UI*, 192; Švābe 1941, 377, 379.
- 43 Bunge 1857, 61–62.
- 44 *UI*, 175; Dworzaczkówna (1970). Piotr Koźmiński. No: *PSB*, 15/1 (64), 69–70.
- 45 *UI*, 223.
- 46 *UI*, 187–188, 281; Švėrebas 2008, 8.
- 47 *UI*, 183; Czaplinski (1939–1946). Gerard Denhoff. No: *PSB*, 5 (2), 109–110.
- 48 Czaplinski (1939–1946). Kasper Denhoff. No: *PSB*, 5 (2), 114; *UI*, 224.
- 49 *UI*, 179.
- 50 *UI*, 180, 182; Ciara 1990, 35.
- 51 Mikolaja Korfa tēvs, arī Mikolajs (16. gadsimta otrā puse – 17. gadsimta sākums) par labu dienestu saņēma Zaubes (Jaunpils; *Jürgensburg*), Krustpils un Priekules muižas kā lēnus. Zaube gan visdrīzāk pēc 1582. gada atradās no Rēveles (Tallinas) nākušā, Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera un vēlāk Žečpospolītas valdnieku dienestā esošā Josta Kloda (*Jost Clodt*) pēcteča Stefana īpašumā. Mikolajs (dēls) Krustpili 1623. gadā saņēma kā dzimtas īpašumu. Neraugoties uz militāri ļoti slikto situāciju, viņš turpināja cīnīties pie Daugavpils pret zviedriem 1627.–1629. gadā. *UI*, 21, 89–90, 184, 204; Janakowski 2018, 128, note 9; Kotarski (1968–1969). Mikołaj Korff. No: *PSB*, 14, 70–71; Balcerak 2012, 136; Kotarski, Przyboś (1968–1969). Mikołaj Korff (miris 1659. gadā). No: *PSB*, 14, 71–72; Vilhelma Korfa vēstule Boguslavam Radzivilam [poļu val.], 05.07.1656. *AGAD*, Archiwóm Radziwiłł, Dział V, sygn. 7236, p. 1.
- 52 *UI*, 175.

ANALYSIS OF THE IMPORTANCE OF RELIGIOUS AFFILIATION IN THE DISTRIBUTION OF THE HIGHEST OFFICES AND OFFICES OF ELDERS (*STAROSTA*) IN THE DUCHY OF LIVONIA (1582–1629)

Edvards Seliška

Mg. hist., doctoral student, University of Latvia; Pro Consul, British Embassy in Latvia
Research interests: 16th–18th century history of Latvia, France, Russia, and Poland, history of economy and diplomacy.

The article, based on available biographies, analyses the denominational affiliation of the highest officials (commissioners, land court judges, voivodes, castellans) and elders or *starosta* (administrators of crown estates) under the Catholic counter-reformation conditions during the reign of Stephen Báthory and Sigismund III (1582–1629) in the Duchy of Livonia. The aim is to analyse the proportion of non-Roman Catholic Christians (Protestants and Orthodox) in the duchy's power structures and the factors that influenced it.

Key words: Stephen Báthory, Sigismund III Vasa, Catholicism, Protestantism, Duchy of Livonia.

Summary

The aim of the current article is to analyse the proportion of non-Catholic Christians among the top officials of the Duchy of Livonia (*Ducatus Livoniae Ultradunensis* in Latin, *Księstwo Zadźwińskie* or *Księstwo Inflanckie* in Polish) from 1582 to 1629. The Duchy had been established in the part of former Livonia that was under the control of Polish–Lithuanian Commonwealth (modern-day Southern Estonia, Northern, Central, and Eastern Latvia). The time frame covers the reign of two Commonwealth monarchs with whom the Catholic Counterreformation activities in the Duchy are associated – Stephen Báthory and Sigismund III Vasa. Though monarchs shared the power with parliament – Sejm, appointment to offices was the royal decision. The Duchy's officials analysed are top officials of the Duchy (*dignitates* in Latin): voivode, castellan (*kasztelan*), province judges (*sędzie ziemski*), and chamberlains (*podkomorzy*), as well as elders (*starosta*) – administrators of the royal estates (*królewszczyna*). The elder's position was important, as quite often it meant *de facto* unique power and being a state representative in the rural areas. In the historiography there is no clear view – whether the Counterreformation effort in the modern Latvian and Estonian was widespread or not, whether Polish–Lithuanian nobility (*szlachta*), considered usually as Catholic, was marginalising local, almost entirely protestant Livonian nobility. By analysing biographies of appointed officials of the Duchy, we

may better understand how significant Christian denominational affiliation was to obtain the office in the Duchy during the reign of two zealous Catholic monarchs. It is worth remembering that years 1560–1570 was the apogee of the tolerance and influence of Protestants among *szlachta*: they constituted 15–20% among entire *szlachta* and were between 50% and 75% of top state officials. Significant Orthodox community was living in the Great Duchy of Lithuania both before and after the Union of Brest (1596). After the Union, most of the Commonwealth Orthodox community accepted the pope as the head of Church. The spirit of accepting the diversity was also reflected in the 1561 Commonwealth's monarch Sigismund August's Privilege that guaranteed the exclusive rights of Lutheranism in Livonia, as it voluntarily surrendered under the protection of the Polish–Lithuanian monarch. Twenty years later, the situation was different. Livonia was regained from Russia by the Commonwealth *manu militari* and the monarch prioritised the good military service as the criteria for giving offices in the Duchy. It meant that nobility from the Commonwealth had higher chances of getting offices, as in the 1580s they were much more involved in military actions against Russia than Livonians. Georg Fahrensbach was an exception in this sense – highly regarded as military commander by Báthory, he was rewarded with offices and always kept his Lutheran faith. Still, the conclusion, after the analysis, is that the picture of office distribution was more complex than that of Catholic Polish–Lithuanian *szlachta* marginalising Protestant Livonians. The presence of non-Catholics and Livonians was quite significant. By analysing 42 cases of top offices and 158 eldership positions (one person could be appointed different times to different positions), it is clear that at least 22% of *dignitates* and at least 19% of the elders were non-Catholics. A large majority of non-Catholics were Protestants, with Marcin Kurcz dominating in a few occasions when an Orthodox-believer was appointed. During the analysis, an assumption was used that quasi totality of Livonians were Protestants, as there are no evidences of massive switching to Catholicism. In the cases of absence of evidences of a Livonian's Christian denomination, he was considered Protestant. With these Livonians counted, the percentage of Catholics for the top officials were – 36% and for elders – 27%. Almost in half of the cases, the top officials and elders were Livonians. Among Protestant officials from the Commonwealth, there were open Counterreformation opponents. Several of them were political allies (clients) of the Radziwiłł family Biržai line that was one of the main protectors of Protestant interests in the Commonwealth.

Being Catholic did not always mean being loyal to the Commonwealth (Maciej Dembinski, Wolmar von Fahrensbach) and vice versa – quite a few Protestant families or branches, keeping their Protestant faith, chose to be loyal to Commonwealth and actively fought against Sweden in the 17th century (Tiesenhausens, Korffs). In addition, there was most probably no solidarity between Polish, Lithuanian Protestants, on the one side, and Livonian ones, on the other. As shown by examples from the southeast part of the Duchy (modern day Latgale) – Polish and Lithuanian Protestant elders were, most probably unlawfully, taking possession of Livonian estates and expressed contempt towards Livonians. After the outbreak of the Polish–Swedish war (1600–1629),

the Commonwealth stance was: all top offices were open to the Livonians. Even amnesty to the Livonians switching sides to Sweden was declared.

When comparing Báthory's policy with that of Sigismund III, we need to bear in mind that he was the Duchy's overlord for five years, while Vasa was in charge for 30 years (nominally – 40). Thus, most of officials and most of non-Catholic officials were appointed during Sigismund's reign. Still Sigismund III was gradually marginalising Protestants. In 25% of all cases when a Protestant was appointed to a Duchy's office (Denhoff family being favoured by the king) it was done after 1621, when the Commonwealth was not in control of the Duchy anymore. Thus, the offices were just titular. On the one hand, it shows monarch's attitude, on the other – he was not able to ignore non-Catholics.

Saņemts / Submitted 01.12.2022.

© 2023 Edvards Seliška, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

KOLONIĀLISMS UN KOLONIĀLĀ SITUĀCIJA LATVIJĀ KĀ POTENCIĀLA VĒSTURES PĒTNIECĪBAS UN LITERATŪRZINĀTNES PROBLĒMA

Imants Frederiks Ozols

Mg. philol., doktora grāda pretendents, Daugavpils Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte; lektors, Rīgas Tehniskās universitātes E-studiju un humanitāro zinātņu fakultāte

Zinātniskās intereses: semiotika, Rietumāzijas studijas, koloniālisma vēsture un postkoloniālisms.

Rakstā aplūkots marginālās koloniālās un postkoloniālās literatūras virziens Latvijas literatūrzinātnē. Šādu pētījumu lokā primāri atrodas padomju perioda pieredze, taču koloniālisma pieredze atrodama arī latviešu 19. un 20. gadsimta literatūrā. Rakstā iztirzāti atsevišķi postkoloniālisma studiju aspekti Augusta Deglava triloģijas “Rīga” piemērā, kā arī tiek rosināta plašāka diskusija par to, kā uztverama latviešu tautas pieredze dažādos vēstures periodos. Aplūkots arī strīdīgs jautājums, vai latviešu stāvoklis var tikt uzskatīts par koloniālas pakļautības stāvokli, ņemot vērā “vācu faktoru”, proti, vācbaltiešus, kā arī “civilizējošās misijas” elementu 19. gadsimta naratīvā.

Atslēgas vārdi: koloniālisms, koloniālā literatūra Latvijā, literatūrzinātne, postkoloniālisma studijas, vācu koloniālisms.

Ievads

Ja apstākļus, kādos dzīvoja īri vismaz no 16. gadsimta vidus līdz pat miera līguma parakstīšanai starp Britu impēriju un Īrijas brīvvalsti 1921. gadā, postkoloniālisma pētnieki¹ lielā vienprātībā uzskata par koloniālu stāvokli, tad situācija,

¹ Citstarp: “Dienviņu Īrija bija pakļauta valsts, kas uzrādīja lielo vairumu to pazīmju, kuras šajā [20. gs.] tiek sauktas par “zemu attīstību”. Uz šīs bāzes, kā arī mobilizējot

kādā 19. gadsimtā dzīvoja lielākā daļa latviešu mūsdienu Latvijas teritorijā, kaut daudzējādā ziņā salīdzināma no postkoloniālās teorijas viedokļa, tādu vienprātību negūst ne Latvijas literatūrzinātnē, ne vēstures pētniecībā. Īru stāvoklis līdz suverēnas Īrijas republikas dibināšanai lielākoties tiek uzskatīts par koloniālu situāciju, bet īru literatūra, attiecīgi, par tādu nacionālo literatūru, kas satur un ilustrē postkoloniālo. Edvards Saīds (*Edward Said*) to pierāda nevis ar sholastisku diskusiju par to, kādos apstākļos un gadījumos pakļautas tautas un teritorijas raksturojamas kā koloniālā stāvoklī pastāvošas, bet gan kā īpašu uztveres un iztēles kompleksu. Runa ir par Orienta (šeit apzināti lietots šāds apzīmējums, jo Saīda “the Orient” nav nedz virziena, nedz reģiona ziņā ekskluzīvi saistīts ar Austrumiem – *aut. piez.*) un orientālā iztēlošanos – kolonizatora iztēli, kuras rezultāts ir subjekta pārvēršana objektā, turklāt šāds objekts ne tikai var būt, bet bieži arī ir iekāres objekts, bet citkārt saistās ar koloniālā spēka aizgādniecību. Saīds runā par “īpašiem veidiem, kā Eiropa ataino Karību salas, Īriju un Tālos Austrumus”.²

Koloniālisms ir viens no tematiem, kuru atsevišķas zinātņu nozares aplūko noteiktās naratīva tradīcijās. Tādējādi ne tikai veidojas atšķirīga terminoloģija un nomenklatūra, bet arī atšķirīga terminu interpretācija, kā arī kļūst grūtāk panākt vienotu izpratni par to, kas vispār uzskatāms par problēmu un kā tā aplūkojama. Tieši šādas atšķirības rada pretrunas, kas var būt auglīgs pamats diskusijai. Piemēram, no literatūrzinātnes, kultūru un sociālantropoloģijas skatpunkta svarīgas ir ilgas un iztēle, kas koloniālās kultūras pārstāvjus, proti, kolonizatorus noteiktā veidā pretstata kolonizējamajiem. Saīds min Edmundu Spenseru (*Edmund Spenser*, kurš īru kultūru uzskatīja par barbarisku un pakļaujamu, turklāt uzsverot, ka to nepieciešams darīt ar spēku, bet īru pretošanās angļiem apliecinot viņu kultūras atpalicību), Viljama Šekspīru (*William Shakespeare*), Danielu Defo (*Daniel Defoe*) un Džeinu Ostinu (*Jane Austen*), izceļot viņu ieciklēšanos uz sociāli vēlamo, ar varu apveltīto telpu “metropoliskajā” Anglijā vai Eiropā, kas “ieceres, motīva un progresa ceļā savienota ar tālām vai perifēriskām pasaulēm (Īriju, Venēciju, Āfriku, Jamaiku), kas tiek uztvertas kā iekārojamas, bet zemākas”.³ Postkoloniālisma studijas laika gaitā attīstījušās un kļuvušas diskursīvas. Ar to domāts ne tikai Mišela Fuko (*Michel Foucault*) redzējums par diskursu

katolicisma sniegtās dziļās kultūras atšķirības, lielākoties zemnieku sabiedrība radīja klasisku nacionālistisku reakciju pret svešu varu, kas beidzās 1922. gadā.” Nairn 1981, 11.

2 Said 1994, vii.

3 Gobineau 1967 [1853–1855].

kā varas realizācijas telpu,⁴ kas veido cilvēku uztveri par apkārtējo pasauli un pat pašu pieredzi tajā. Šajā rakstā koloniālā pieredze, kas kā vācu muižniecības un vācbaltiešu augstā statusa iepretim latviešiem kritika parādās arī Augusta Deglava triloģijā “Rīga”, cieši saistās ar vienu tās izpausmi – koloniālo vardarbību (*colonial violence*), to izprotot kā tās “epistēmisko” aspektu, proti, uzbrukumu kolonizēto tautu kultūrai, domai un vērtību sistēmām. [...] Koloniālā diskursa studijas tādējādi cenšas piedāvāt padziļinātu analīzi koloniālajām epistemoloģijām, kā arī saistīt tās ar koloniālo institūciju vēsturi.”⁵

Augstās–zemās kultūras uztveres komplekss, no privileģētās sabiedrības daļas skatpunkta raugoties, parādās, piemēram, Latvijā 19. gadsimtā iznākošā laikraksta “Libausche Zeitung” publikācijā “Ligo svētki agrāk un pašlaik Kurzemē” (*Das Lihgo-Fest früher und jetzt in Kurland*).⁶ Šīs publikācijas autors, kaut arī parakstās kā “Latvietis” (*Ein Lette*), tomēr tekstā runā par atgriešanos Kurzemē un Ligo svētku skatīšanu pēc ilgākas prombūtnes. Raksturīgā orientālisma garā mijas sajūsma par, viņaprāt, patiesajām un cēlākajām šo svētku izpausmēm un nožēla par nepārprotamu to degradāciju mūsdienās (proti, 19. gs. pēdējā desmitgadē). Ar acīmredzamiem rakstura trūkumiem apveltītie ļaudis, pēc anonīmā apskatnieka domām, ir laupījuši svētkiem gan daili, gan dziļāku būtību. Agrākās sakoptības, skaistu dziedājumu un pieticības vietā nākusi dzeršana, kaušanās, izēšanās. Postkoloniālās teorijas gaismā aplūkota, tā nav nevainīga sūkstīšanās par pagātnes ideālu zušanu, bet gan pārākās, vāciskās kultūras un zemākās – latviešu kultūras salīdzināšana, ignorējot ne tikai vēsturiskos apstākļus, kādos šīs atšķirības veidojušās, bet pat vēl tobrīd vērojamas sekas ilgstošai latviešu tautas un it sevišķi latviešu valodā runājošu cilvēku izstumšanai no attiecīgā laikmeta kultūras telpas. Raksts publicēts vācu valodā iznākošā presē, vērtējot svētkus, kuriem būtībā nav sakara ar vācu kultūru; turklāt, raksturojot svinēšanu, tiek izteikti spriedumi par latviešu, īpaši jaunākās paaudzes raksturu un degradāciju. Pārsteidzošā kārtā, kā arī ievērojami apsteidzot postkoloniālās teorijas pamatlīcējus, šo stāvokli visai precīzi uztvēris Augusts Deglavs savā kultūrvēsturisko romānu triloģijā “Rīga”.

Kā nopietna problēma parādās Latvijā vērojamā nevēlēšanās aplūkot apstākļus, kādos veidojās latviešu nacionālā literatūra un kultūra 19. gadsimtā, kā iekšējā koloniālisma (*internal colonialism*) piemēru. Daļēji tas saistīts ar to, kādu nozīmi dažādu zinātņu pārstāvji piešķir īpatnējai Baltijas guberņu jeb provinču pārvaldei; lai gan šīs teritorijas bija Krievijas kroņa rokās, taču vienlaikus,

4 Foucault 1972.

5 Conrad 2012.

6 Ein Lette. Das Lihgo-Fest früher und jetzt in Kurland. *Libausche Zeitung*, 01.07.1894., 1.

kopš Krievijas kronis nostiprinājās Baltijas jūras krastos, un pat vēl lielā daļā 19. gadsimta dominējošais stāvoklis tajās bija vācu aristokrātijai un elitei. Šī elite izteikti un sākotnēji ar labiem panākumiem pretojās arī reformām, kuru gaitā eventuāli notika muižu zemēs dzīvojošo latviešu tiesiska, ekonomiska un sociāla emancipācija.⁷ Starp vairākiem 19. gadsimta autoriem, kuri runā par reformām kontekstā ar it sevišķi lauku iedzīvotāju emancipāciju, minams Frīdrihs Racels (*Friedrich Ratzel*). Austrumeiropiešu stāvoklim īpaša uzmanība pievērsta viņa 1885. gadā publicētajā darbā “Etnoloģija” (*Völkerkunde*), kas angļu valodā iznācis gan ar nosaukumu “Cilvēces antropoloģija”, gan “Cilvēces vēsture” (*The History of Mankind*).⁸ Kontekstā ar šo tematu minams arī franču diplomāts un etnologs Arturs de Gobino (*Arthur de Gobineau*), kurš daudz ceļojis Austrumeiropā un uzskatīja, ka vācu aristokrācija ir pārāka par slāviem un citām šajā reģionā sastopamajām tautībām. Starp citu, Gobino latviešus un igauņus uzskatīja par slāvu “rases” tautām.⁹ Pašsaprotami, ka mūsdienās šāds Gobino izteikti rasistisks skatījums netiek uzskatīts nedz par zinātnisku, nedz faktiskajam stāvoklim atbilstošu un pat morāliski pieņemamu. Tomēr Gobino uzskatiem un publikācijām bija milzīga ietekme 19. gadsimtā, tādēļ tas nav ignorējams skatījums, cenšoties iespējami pareizi interpretēt vietējo tautu uztveri. Starp citu Deglava triloģija “Rīga” īpaši izceļ vācbaltiešu, kā viņi paši teica – “īsteno baltiešu” pretošanos tādiem cariskās administrācijas lēmumiem, kas uzlabotu (vismaz romānā attēloto aktīvistu ieskatā) latviešu cilvēka stāvokli. Ar latviešu cilvēku galvenokārt tika izprasts lauku iedzīvotājs. Lielpilsētās, it sevišķi izmantojot iespējas ārēji (apģērbs, valoda, nodarbošanās¹⁰) piepulcēties vāciešu sabiedrībai, robežas starp vācbaltiešiem un latviešiem kļuva arvien vairāk izplūdušas. Tas faktiski ir pirmā triloģijas romāna “Patrioti” konflikta pamatā. Romānā minēta arī epizode, kur, kā tobrīd klātesošajiem šķitis, t. s. Rīgas angļu kolonijas (šeit – kopienas nozīmē) uzņēmējs Rihards Tomsons pauž nicinājumu pret tiem latviešiem, kas imitē vāciešus. Šī problēma tiek pasvītota, izceļot viņus kā traucēkli konstruktīvu attiecību veidošanai starp vāciešiem un latviešiem: “Mūs nicina tie paši kaunīgie latvieši, ieslēpušies vācu ādā... Šai reptiļu sugai vajag iznīkt, tikai tad starp vietējām tautībām var nodibināties laba satiecība.”¹¹

7 Osterhammel 2014.

8 Ratzel 1896.

9 Gobineau 1967 [1853–1855].

10 Francs Fanons (*Frantz Fanon*) šo atdarināšanas kompleksu dēvē par “baltajām maskām” (Fanon 2018 [1952]), savukārt Homī Bābā (*Homi K. Bhabha*) izmanto arī sociālās mīmīkrijas jēdzienu un aplūko to plašāk savos darbos (Bhabha 1984, 125–133).

11 Deglavs 1960a [1912], 152.

Bieži vien sekmīgai akadēmiskai diskusijai par koloniālisma diskursu vai vismaz tā elementu klātbūtni kultūras tekstā un savas vēstures uztverē šķēršļus rada terminoloģiskas dabas problēma, proti, vārdu “koloniālisms” un “koloniāls” uztvere, jo akadēmiskais diskurss šajā jautājumā orientējas uz vispārējo publisko diskusiju telpu. Tajā pašlaik koloniālisms dažkārt tiek piesaukts Latvijas PSR, proti, padomju okupācijas posma raksturošanai. Ņemot vērā, ka padomju posms tiek raksturots kā marķēts (runa ir par marķētības stāvokli semiotikas izpratnē¹²) “anti-laiks”, novirze no normālas valsts attīstības gaitas, kā arī vistraģiskākais laiks pārskatāmā Latvijas vēsturē, ārpus šāda uzsvērti unikāla konteksta jēdziena “koloniālisms” lietošana kļūst problemātiska. Turklāt postkoloniālās teorijas izpratnē šis vārds nav ticis lietots nedz Latvijas zinātnē, nedz publicistikā arī pirms tam (sk. tālāk).

Līdz ar to arī Latvijā bieži postkoloniālā teorija saistās tikai ar liberāli progresīvām politiskām un pilsoniskām iniciatīvām, sociālistiskas un marksistiskas politiskās idejas sludinošām kustībām Rietumos kopš 20. gadsimta vidus. Papildus šiem uztverē un lietojuma tradīcijā sakņotiem ierobežojumiem svarīga loma ir arī tam, kā mūsdienu sabiedrība vērtē vācu kultūras ietekmi nācijas tapšanā. Tā tiek atzīta par kopumā pozitīvu, tādu, kas latviešus vienoja ar Rietumu kultūras un politisko telpu; arī tādēļ koloniālisma piesaukšana 19. gadsimta kontekstā daļai zinātnieku šķiet patiesību kroplījošs pārspīlējums.¹³

Tomēr koloniālā situācija, kā to izprot literatūrzinātne un kā tā atspoguļojas kultūras tekstā, šaurākā nozīmē – literatūrā, nav uzlūkojama kā pozitīvo ieguvumu un nosacītu zaudējumu bilance. Postkoloniālisma studijas būtībā ir vērstas uz koloniālā iespaida identificēšanu un pārvērtēšanu, nevis noteiktu programmatisku secinājumu izdarīšanu attiecībā uz arvien jaunām koloniālām pieredzēm. Tādējādi ir iespējams diskutēt arī par to, ka, piemēram, vācu muižniecības ietekmē latviešos veidojās noteiktas īpašības vai sadzīves modeļi, kam varēja būt arī labvēlīgs iespaids 20. gadsimta pirmās puses vai pat mūsdienu latvieša etnopsiholoģiskajā portretā, vēlākā valsts tautsaimniecības modelī, starptautiskajās attiecībās u. tml.

Arī koloniālās situācijas politikas subjektu jeb aktoru identificēšana nereducējas līdz varas avota un pārvaldes realizācijas konstatējumam konkrētā teritorijā vai formālām attiecībām starp metropolēm un kolonijām. Koloniālās situācijas pamatā ir vienas, ienākušas kultūras dominējošs stāvoklis un otras vai pat citas kultūras un tās pārstāvju marginalizācija, apspiešana un pārveidošana, vadoties pēc ienākošās kultūras vajadzībām un pārlicības. Apspiestība var būt atklāti

12 Lotman 1992, 208.

13 Chakrabarty 2000, 140.

totalitāra, destruktīva un ekspluatējoša vai arī “civilizējoša”, kas ir raksturīgs apzīmējums britu un vācu koloniālajai politikai. Gan britu, gan tieši vācu koloniālo politiku ar civilizējošās misijas motīvu tajā izceļ vairāki pētnieki. Tostarp pazīstamākais mūsdienu pētnieks vācu koloniālās politikas jomā Sebastians Konrāds (*Sebastian Conrad*), cita starpā norādot, ka pārākuma idejas veidoja realizētās pārvaldes un sadzīves ar vietējiem iedzīvotājiem pamatu ne tikai vācu koloniālajā politikā Āfrikā, Ķīnā un citviet, bet arī Austrumeiropā.¹⁴ Savukārt, runājot par 19. gadsimtā iznākušajiem darbiem vācu valodā, kuros ir tieša atsauce un pat pamudinājums uz civilizējošo misiju, jāpiemin vēl savā laikmetā strīdīgais, tomēr ietekmīgais vēstījums Karla Petersa (*Carl Peters*) “Imperiālismā”.¹⁵ Turpretim no mūsdienu autoriem, kuri aplūko vācu civilizējošās misijas motīvu koloniālisma naratīvā, noteikti izceļams arī viens no vadošajiem Eiropas imperiālisma pētniekiem vēsturnieks Jirgens Osterhamels (*Jürgen Osterhammel*).¹⁶

Vēsture un literatūrzinātne postkoloniālisma pētniecībā

Vēsture un literatūrzinātne atrodas īpatnās attiecībās, kas nereti tiek iztulkotas tā, ka vēstures uzdevums ir vēsturiskās, faktiskās realitātes pētniecība, kurpretim literatūrzinātnes objekts ir iztēles pasaule (angļu val. *fictional world*, *fictional universe*) pat gadījumos, kad literārā darbā attēlota “reālā” pasaule un noteikts “vēsturisks” laikmets. Šo pretrunu neļauj sekmīgi pārvarēt pat tas, ka literatūrzinātnē daļa pētījumu nav pat iedomājami bez atsauces uz “reālās” vai “faktiskās” vēstures pētniecību.

Koloniālā un postkoloniālā pētniecība šīs problēmas ievērojami pavairo, jo praktiski vienmēr ir jārūnā arī par vēl plašāku konfliktu – racionālās Rietumu domas sadursmi, ko paredz vēstures pētniecība, ar plašākas, turklāt nereti mutvārdu tradīcijā balstītas, etnogrāfiskās kultūras, cita laika un telpas uztveri citās zinātņū nozarēs, kas lielākoties formulējušas postkoloniālās studijas kā patstāvīgu pētniecības jomu. Šo aspektu kā problēmu, kurai pievērsta pārāk maza vērība, izcēlis indiešu vēsturnieks un postkoloniālo studiju pētnieks Dipešs Čakrabarti (*Dipesh Chakrabarty*). Vēsturiskā un antropoloģiskā apziņa ir racionālā skatījuma rezultāts. Tas faktiski izslēdz reālo, izdzīvoto attiecību pieredzi (*lived relations*) starp tiem, kurus Čakrabarti identificē kā “piederīgus vēsturiskajam laikam un

14 Conrad 2012, 140.

15 Mommsen 1977.

16 Osterhammel 2014.

etnogrāfiskajai telpai, kas atšķirīga no analizētāja laika un telpas”.¹⁷ Priekšroka tiek dota savā būtībā racionālām metodēm, kas rada pētnieka un pētāmā nesamierināmu konfliktu pat tad, ja abi pieder vienai kultūrai: “Metode neļauj pētījumu veicošajam subjektam atpazīt sevī arī pētāmo objektu.” Čakrabarti lielu lomu piešķir šādas analītiskās metodes kritikai, uzsverot, ka tā rada maldīgu iespaidu, pat tādu kā “rentgena redzi sabiedrības dzīvē, kas šķietami dod tādu piekļuves līmeni realitātei, kas ir dziļāks par ikdienišķo”. To viņš sauc par epistemoloģisko prioritāti, kas sociālajās zinātnēs (ar atsauci uz Heidegera izmantoto *Vorhandenheit* jēdzienu) tiek piešķirta “analītiskām attiecībām ar pasauli iepretim izdzīvotajai (*lived*) un preanalītiskajai (Heidegera *Zuhandenheit*) pieredzei”.¹⁸

It sevišķi sarežģīts no šī skatpunkta Latvijā ir 19. gadsimts un 20. gadsimta sākums (un tā uztvere mūsu dienās), kad strauji norit gan nācījas un vēlāk arī valstiskuma veidošanās procesi, gan veidojas pamats nacionālās literatūras korpusam un ietvars arī tās tālākai attīstībai. Lai gan drukāti izdevumi latviešu valodā parādās arī agrāk, tomēr par tiem lielākoties nav iespējams runāt kā par literatūru, turklāt latviešu (nacionālo) literatūru; iznāk daudz tulkotas lubu literatūras, piedevām pēc šādiem tulkojumiem bija lielāks pieprasījums zemās iespieddarbu cenas un lasītāja iztēli kairinošu citu valstu vai augstākās sabiedrības dzīves un skandālu atainojuma dēļ. “.. par latviešu literatūru tik daudz nevar maksāt. Vai ziniet, es priekš Šablovskas kunga tulkoju to “Venecijas asinsnakti”, viņš man maksāja tikai trīs rubļus par drukas loksni,”¹⁹ saka Jelgavas grāmattirgotājs un izdevējs Indriķis Alunāns (1835–1904). Indriķis Alunāns piebilst: “Vairāk arī par latviešu literatūru nevar prasīt,” mudinot doties pie cita Jelgavas grāmatizdevēja Šablovskas (Johans Frīdrihs Šablovskis, 1840–1918). Šie Deglava citējumi iegūst īpašu nozīmi, ja tajos aprakstīto nostāju uzlūko kā koloniālās situācijas rezultātu. Un par tādu noteikti ir iemesls runāt, salīdzinot latviešu literatūras attīstību ar vācu un krievu (mazāk – poļu) literatūras stāvokli šajā pašā laikā un pat pirms tam. Gan vieniem, gan otriem ir spilgti sasniegumi, kas gūst atzinību pasaules līmenī un pat piedalās Rietumu kultūru mijiedarbībā. Kurpretim latviešu kultūra neko tādu nespēj radīt. Nav runa tikai par valodas stāvokli vai latviešu valodas uztveri. Pēc savas nozīmes līdzvērtīgi teksti netop pat gadījumos, kad latviešu tautības pārstāvji cenšas rakstīt vācu vai krievu valodā. Lielākoties šajā jomā iespējams runāt tikai par jēgpilniem iztrūkumiem, proti, kultūras fenomeniem, kas bagātīgi rodas citās ģeogrāfiskās un valodas telpās, bet neveidojas latviešu valodas un kultūras telpā.

17 Chakrabarty 2000, 239.

18 Turpat, 241.

19 Deglavs 1960b [1912], 136.

Latvieši sāk pilnvērtīgi radīt savu daiļliteratūru, kas turklāt praktiski uzreiz tiek uztverta kā nacionāla literatūra, vēlū – 19. gadsimtā. Uzlūkots nevis sava tiešā sižeta un vēstījuma, bet plašāku kultūras referenču sistēmā, tāds literārs teksts un darbs ar to nav nedz mazāk konkrēts, nedz arī informācijas pienesuma ziņā atpaliek no analītiski aplūkojama pētījuma objekta vēstures pētniecībā. Latviešu specifiskajā uztveres tradīcijā sakņots uzstādījums, kas divu papildinošu vai konkurējošu spēku apstākļos liek vienu no tiem uzskatīt par labvēlīgu (absolūtā vai relatīvā izteiksmē), bet otru – par naidīgu. Deglava triloģijas pirmajos sējumos vācieši ir lielākoties nelabvēlīgs, bet cariskā administrācija un ar to saistītie pārstāvji – latviešiem labvēlīgs spēks. Tas, starp citu, pilnībā atbilst Deglava agrākiem uzskatiem, kas publicēti vēl 19. gadsimta pēdējā desmitgadē iznākušajā grāmatiņā “Latviešu attīstības solis: no 1848. līdz 1875. g.”: “Lielā Krievijas cara, Aleksandra Pirmā, dāvātā brīvība ieskatāma Latviešu tautai it kā gaismiņas svīšana. Līdz tam laikam viņu vīstīja tikai tumsa un tumsa, kurā viņa nedz varēja ņemt saknes, nedz uzplaukt, – nu ausa gaisma, kura bija priekštece uzlecošai saulei.”²⁰

Taču triloģijas pirmais romāns “Patrioti” (kā tam laikam raksturīgs – turpinājumos periodikā) sāk iznākt 1910. gadā, proti, visai atšķirīgos apstākļos. Nav iespējams droši pateikt, vai Deglavs bija pārvērtējis savus uzskatus par Krievijas troņa labvēlīgo iespaidu vai arī reaģēja uz noskaņojuma maiņu Latvijas 20. gadsimta otrās desmitgades sabiedrībā, tostarp turpinājumos iznākošā romāna lasītāju vidū. Tomēr pat romānu triloģijā notiek vācbaltiešu pārvērtēšana. “Patriotu” sākumā ir vienkāršoti iezīmēta pretruna starp sliktajiem vāciešiem un latviešiem radniecīgajiem krieviem: “Tagad viņš nācis pie atziņas, ka jēdziens “krievs” ir pavisam cits, aptver visu tautu, tādus pat cilvēkus kā mēs... Mūsu radu tautu un brāļus. Ai, kā varētu ar viņiem izrunāties un iztriekties!”²¹ Tālāk romāna gaitā šī nostāja mainās tiktāl, ka atklājas kopīgas intereses starp latviešu un vācbaltiešu lielāko daļu, izņemot starp savos uzskatos radikāliem abu grupu pārstāvjiem, no kuriem vieni pastāv uz veco kārtību un vācu muižniecības ietekmi, savukārt latviešu daļā kā pārāk radikāli sāk iezīmēties kreisās politikas pārstāvji. Taču saglabājas, ja tā varētu teikt, neērtākā problēma – par ko uzskatāms laiks līdz latviešu emancipācijai un pilnīgu brīvību piešķiršanai (tostarp pulcēšanās brīvība, tiesības dibināt un vadīt savas biedrības, līdzvērtīgi piedalīties Rīgas sociālajā, ekonomiskajā un pat politiskajā dzīvē). Vēl arvien bija dzīvi tie, kas paši vai vismaz kuru vecāki bija piedzīvojuši klaušu laikus. Kāpēc viena Baltijas sabiedrības daļa bija brīva un varēja dzīvot brīvu cilvēku dzīvi, izglītoties, vairot kapitālu, bet otrai tas bija pilnībā vai teju pilnībā liegts? Uz šo jautājumu Deglavs, kā

20 Deglavs 1893, 4.

21 Deglavs 1960a [1912], 569.

šķiet, neatrod tādu atbildi, kas apmierinātu viņu pašu. Toties viņš piekrīt, ka no vāciešiem var daudz mācīties, tostarp – ironiskā kārtā – pat to, ka pašiem latviešiem derētu atkārtot vācu paraugu koloniju veidošanā (šeit gan citā nozīmē – kā kompaktas apdzīvotas vietas svešā etnogrāfiskā telpā; vienā gadījumā runa ir par Iekškrīeviju, otrā – Brazīliju).

Akadēmisko un publisko diskusiju telpā Latvijā skaļākas debates par to, vai latviešu stāvoklis līdz neatkarības proklamēšanai 1918. gadā, bet it sevišķi līdz dzimtbūšanas atcelšanai un pilnīgai agrārās reformas īstenošanai, kā arī latviešu tiesiskai, sociālai un ekonomiskai emancipācijai (ko raksturo latviešu valodas kā pilnvērtīgas ikdienas saziņas, kultūras un darījumu valodas nostiprināšanās un latviešu nostiprināšanās praktiski visos sociālajos slāņos) uzskatāms par koloniālas apspiestības formu vai reģionam raksturīgu sabiedrības modeli, aizstājušas individuālas pētnieku pozīcijas, kā arī laikmeta tendences sabiedriski politikajā diskursā. Tā, piemēram, pēdējās desmitgadēs dominē attieksme, kas vācu muižniecības lomu latviešu sabiedrībā uzlūko kā produktīvu, ar Rietumeiropu un tās kultūras telpu vienojošu.²² Savukārt laikā starp Pirmo un Otro pasaules karu latviešu pakļautības stāvokļa interpretāciju ietekmēja nepieciešamība uzsvērt latviešu kultūras ekskluzivitāti Latvijas robežās un līdzvērtību ar attītīto Rietumeiropas tautu kultūrām, it sevišķi vācu kultūru. Politikā dominējošu lomu gūstot nacionālistiskam diskursam, vāciešu un citu valodu un kultūru loma konkrētā laika posma izvērtējumā mazinājās. Kurpretim Latvijas PSR posmā zinātniskajā diskursā minētā laikposma izvērtējumā vadošais vairs nebija latviešu nacionālisma jautājums un vāciskā un latviskā sacensība, bet šķiru pretstatījums, t. s. apspiestās strādnieku šķiras emancipācija un buržuāziskās kultūras noārdīšana. Līdz ar to jautājums: kam vairāk iespēju un tiesību – vācu vai latviešu zemniekam, amatniekam vai strādniekam, bija otršķirīgs iepretim proletariāta, buržuāzijas un aristokrātijas attiecību dinamikas un konkrētajā posmā valdošās iekārtas negatīvo aspektu izcelšanai.

Latviešu koloniālā stāvokļa uztveres agrākais posms (19. gs. – 1940)

Faktiski to, ka ir pamats runāt tieši par koloniālu situāciju, kurā vērojama apspiešana un noteikti ierobežojumi izglītības, sociālās mobilitātes, tiesiskās aizsardzības, pārvietošanās brīvības u. c. jomās, Latvijā plašāk sāk apzināties 19. gadsimtā. To veicina gan dzimtbūšanas atcelšana, gan tālākas agrārās reformas, tomēr ļoti būtiska loma sava stāvokļa kritiskā novērtējumā ir lasītprasmei un

²² Stradiņš 1990.

nozīmīgām, ar tehnoloģisko progresu saistītām pārmaiņām, kas veicina drukāta vārda pieejamību grāmatu, kalendāru, preses, dziesmu lapu u. c. iespēstas informācijas veidā, kā arī tvaika dzinēja nestas izmaiņas transporta un satiksmes jomā.

Jauno iekārtu un tehnoloģiju apkalpošana pieprasa jaunas zināšanas. Pat nelielās draudžu skolās sniedzamās elementārās izglītības uzdevums vairs neapstājas pie pamata lasītprasmes. Bez reliģiska satura tekstiem, pat par spīti muižniecības agrākajiem centieniem ierobežot zemnieku izpratni par savām tiesībām un iespējām tās aizstāvēt, jaunajos apstākļos lasītprasme nepieciešama arī līgumu slēgšanai, instrukciju izprašanai jaunu agrāro tehnoloģiju un paņēmieni jomā (piemēram, mēslojuma izmantošana, jaunas higiēnas prasības, pārtikas pirmapstrāde u. tml.). Agrāko un parasti visai primitīvo ražošanu muižās un nelielās manufaktūrās aizstāj jaunas fabrikas. Tām nepieciešams daudzskaitlīgs darbaspēks, veicinot iedzīvotāju migrāciju no laukiem uz pilsētu. Atsaistīšanās no muižkunga un dzimtā apvidus, nepieciešamība iekļauties jauna tipa sabiedrībā izraisa tādus konfliktus zemnieku apziņā, kas liek tiem pārvērtēt arī savu stāvokli. Uz to mudina arī informācija par to, kā dzīvo citas tautas, par kurām tiek rakstīts laikrakstos vācu un krievu valodā, bet ne latviešiem veltītā vāciešu uzmanītā presē un kalendāros.

Teju vienlaikus latviešu balsis parādās literatūrā un mākslā, atainojot latviešu skaudro stāvokli, un notiek arī sociālpolitiskā diskusija par tā iemesliem. Kaut gan diezgan daudz runāts par jaunlatviešu orientāciju uz Krieviju un krievu kultūru, nepieciešama niansētāka izpratne par agrīno nacionālo ideju attīstību, tostarp nodalot virzienu, kurā tiek lūkots pēc tiesiskas un ekonomiskas emancipācijas (spilgts piemērs ir gan Krišjānis Valdemārs pats, gan viņa pārliecība, kas tiek pausta publikācijās par to, kā latviešiem strauji jāuzlabo savs stāvoklis tā laika sabiedrībā, nevis tikai ārēji jāatdarina cittautieši²³) un ideju attīstības latviešu inteliģencē un vēlāk arī plašākā sabiedrībā. 19. gadsimta sabiedrībā nav tādas izpratnes par nāciju un – vēl jo vairāk – nacionalitāti, kāda veidosies vēlāk, tomēr tas nebūt automātiski nenozīmē nedz slavofiliju, nedz orientāciju uz vācisko kā alternatīvu tai. Jāatceras, ka šajā laikā galvenais identitātes elements ir reliģiskā piederība. Tās ietvaros parādās latviešu un vācu draudžu nošķirums.²⁴ Tādēļ Deglava romānā, piemēram, kučiera Kreiļa ģimene, vēloties izaudzīnāt savu dēlu par vācieti, ne tikai nerunā ar viņu latviešu valodā, bet arī apmeklē dievkalpojumu vācu draudzē: “Smieklīgi patiešām!... Kādēļ viņi savu puiku nodevuši vācu skolā? Es domāju, zirgi taču it labi saprot pa latviski. Priekš

23 Valdemārs 1936 [1862], 282.

24 Cerūzis 2005.

sarunāšanās ar tiem šī valoda tiešām noderīga.”²⁵ Ar šo un vēl dažiem piemēriem Deglavs skaidro, kādēļ latviešu nacionālā kustībā līdzās vāciešiem, kas prot latviešu valodu un jūt līdzī “latviešu lietai”, bija arī labi izglītoti latvieši, kas latviešu valodu nemaz neprata.

Augusta Deglava “Latviešu attīstības soli” atrodams vēl arvien plaši sastopamais shematiski vienkāršotais krustnešu (kas eventuāli reducējas līdz vāciešiem) un bruņinieku motīvs: “[Doma baznīcas] Sarkanie ķieģeļi un svinā satecējušais kaļķis top par dzīviem, vēsturīgiem burtiem – viņi runā skaidru un gaišu valodu, ka še reiz Daugavas malā izkāpuši mūki un nu sākuši zemes iemītniekiem sludināt par krustā sisto pestītāju, tie stāsta, ka viņi atrisinājuši (sic!) svētās jumpravas karogu un apņēmušies pagāniem nest gaismu un kultūru, un, kad tie netikuši saprasti, tad tērpušies dzelzu bruņās, svieduši šķēpus un vicinājuši zobenus, nerīmuši izplatīt ar varu starp neticīgajiem ticību, gaismu un kultūru.”²⁶

Gan vēlāk atzīstot, ka Baltijas vāciešu vidū bija arī latviešiem labvēlīgi un palīdzīgi spēki, vienlaikus triloģijā “Rīga” tiek izcelta vācu muižniecības pretdarbība tādām reformām, kuras, kā uzskata Deglavs, būtu latviešu interesēs un novērstu vācu patvaļu: “.. tomēr taču it labi pierādams, ka atdzīvojās kāds viduslaiku ķēms, šķiru gars, kurš, zobus atņirdzis, rējās pretim jaunajiem brīvības laikiem, šķirstīja sadzeltējušās pussatrūdējušās Baltijas arhīvu grāmatas un pergamentus, uz kuru vienas lapas bija rakstīts “Die Teutschen”, uz otras “Die Unteutschen”²⁷. Šis viduslaiku ķēms sauca un brēca, ka šādai kārtībai un starpībai jāpastāvot arī uz priekšu, – un radās pulki, kas savā patmīlībā priekš šī dievekļa vēl šīnī gadusimtenī locīja savus ceļus un viņu pielūdza.”²⁸

To, ka vismaz lauku iedzīvotāju situācija Latvijas teritorijā 19. gadsimtā tomēr būtiski atšķīrās no situācijas Rietumeiropas valstīs, atzīst arī vēsturnieki. Tā, piemēram, Ervīns Oberlenders, runājot par agro jauno laiku konceptu, norāda, ka tā saturā ietilpst “jaunās formas, īpaši ekonomiskajā un sociālajā jomā”. Līdz 18. gadsimta beigām tās jau iesakņojas Rietumeiropā, taču “tikpat kā nemaz Eiropas austrumu daļā, respektīvi, uz austrumiem no līnijas, ko iezīmē tādas upes kā Elba, Zāle un Leita. Tieši pretēji – Austrumeiropas un Rietumeiropas attīstības ceļi kopš 16. gadsimta aizvien vairāk viens no otra attālinājās, tā ka, runājot par Austrumeiropu, pat tiek runāts par “atdalīšanos no Rietumeiropas attīstības

25 Deglavs 1960a [1912], 103.

26 Deglavs 1893, 4.

27 Mūsdienu vācu ortogrāfijā “Deutschen” un “Undeutschen” jeb vāci un nevāci (*aut. piez.*).

28 Deglavs 1893, 21.

virziena” (*Abbiegung vom westeuropäischen Entwicklungsgang*).²⁹ Atšķirības kļuva tikai spilgtākas, kam par pamatu bija varas koncentrēšanas veids zemes īpašnieku rokās, zemes apstrādes darba saistību saglabāšana, kā arī kļaušu paaugstināšana. “Šeit zemniekam aizvien vēl pretim stājās muižas īpašnieks, kas sevi iemiesoja zemes īpašnieku, dzimtkungu un tiesas kungu, kā arī kārtības un soda varas pārstāvi. Šāds varas koncentrēšanas veids zemes īpašniekiem uz rietumiem no Elbas – ar retiem izņēmumiem – bija svešs.”³⁰

Interesanti, ka, sākot ar 20. gadsimta otro desmitgadi, kad var runāt par sociāli, ekonomiski un pat politiski emancipētas latviešu sabiedrības izveidošanos, kas pārstāvēta praktiski visos sabiedrības slāņos, izpaužas arī cita iezīme – koloniālās alkas;³¹ turklāt izpratne par kolonijām daudzējādā ziņā ir aizgūta no vācbaltiešiem. Lingvistiski tas spilgti izpaužas vārda “kolonija” jaunās nozīmēs. Tās vairs nav tikai kompakta latviešu apmešanās vietas Iekšķrievijā vai vācu kolonijas iniciatīva Latvijā.³² Nu šajā nozīmē parādās arī latviešu kolonijas Brazīlijā, kur tādas kolonijas jau izveidojuši arī vācieši.³³

No postkoloniālās pētniecības skatpunkta tas ne tikai nav neparasti, bet pat ir raksturīgi noteiktās situācijās. Kolonizējamais vēlas ieņemt kolonizatora vietu. Atdarināšana ir viens no šādiem paņēmieniem. Tāpat liela ievērība sabiedrībā tika pievērsta, piemēram, aviatora, vēlāk līdzdarbībā holokaustā apsūdzētā Herberta Cukura lidojumiem, kuru laikā viņš viesojās arī agrākajās Kurzemes hercogistes kolonijās. Viņa ierašanās Rīgā pēc lidojuma uz Gambiju presē aprakstīta kā triumsfs. Spilves aerodroma aprakstā parādās gan piemiņas žetoni, gan suvenīru tirgotāji: “.. bija arī daudz tirgoņu no rokas, kuri pārdeva tos ražojumus, kam dots Gambijas vārds.” Savukārt Cukura pateicības velte aizsardzības ministram J. Balodim, kā arī tās pieminējums jau pats par sevi ir ilustratīvs koloniālisma

29 Oberlenders 2012, 23.

30 Turpat, 24.

31 “Koloniālās alkas” ir jēdziens koloniālisma pētniecībā un postkoloniālisma studijās. Tā, piemēram, par to runā Francs Fanons, norādot, ka pat dekolonizācija bieži vien nenozīmē iepriekš apspiestā kolonizējamā atbrīvošanu. Tā vietā viņu pārņem vēlme ieņemt kolonizatora vietu (Fanon 1961). Par koloniālajām alkām kā mīmikriju runā arī indiešu kultūrteorētiķis un postkoloniālisma pētnieks Homī Bābā (Bhabha 1994). Vienlaikus Bābā arī lieto koloniālo alku jēdzienu kā kolonizatora motīvu. Tas iekļauj sevī gan vēlmi pakļaut, gan arī fascināciju ar svešo. “Koloniālā vara ir atkarīga no savas spējas noturēt “otrādo” [proti, svešādo, eksotisko, kolonizējamo – *aut. piez.*] uz vietas, turēt to drošā attālumā, saistīt to ar draudiem, uzturēt nošķirtību un ar to saistītu spriedzi” (Bhabha 1994, 123).

32 Abens 2004, 375–391; Daškevičs 2013, 166–181; u. c.

33 Rüdiger 1928; Bach 1938; Paul, Estelmann 2010.

diskursā: “Kā mazu pateicību viņš kara ministrim (sic!) pasniedz melnā virsaiša zobenu.”³⁴

It sevišķi pēdējā desmitgadē pirms padomju okupācijas vāciešu loma nacionālajā diskursā piedzīvo nopietnas izmaiņas, kas sasaucas arī ar pārmaiņām pašā sabiedrībā, tostarp ar masveidīgo Baltijas vāciešu aizceļošanu. Latvieši vairs nav pasīvi likteņa upuri, kuriem atlika vien cerēt uz cara labvēlību, bet aktīvi demonstrē, ka pilnībā un visos aspektos skaidri definētā Latvijas telpa tiek pārvaldīta ar latviešu gribu. Tas ne tikai ietekmē to, kā latvieši redzēja sevi sinhronā, bet arī diahroniskā plānā: piemēram, presē un sabiedriskās diskusijās tiek uzsvērtā latviešu klātbūtne un loma Rīgas vēsturē pat laikā, kad latviešu nācījas vēl nemaz nebija un viņu klātbūtne Rīgā tikusi realizēta, viņiem – vismaz ārēji – izliekoties par vāciešiem, pēc iespējas reģistrējoties vācu draudzēs u. tml.: “.. ir arī argumenti, kas liecina, ka latviešu skaits Rīgā ir bijis lielāks par 1/3 un ka dažos laikmetos Rīgas latviešu skaits nav bijis mazāks, bet pat pārsniedzis vāciešu skaitu Rīgā.”³⁵ Strauberga sarakstītajā Rīgas vēsturē ar visai bagātīgu faktu materiālu ilustrēto izvēlēto skatpunktu piesaka citāts titullapā: “.. latvieši nav vis gājuši pie svešiniekiem, bet šie svešinieki nākuši pie viņiem, un šīs zemes pirmiedzīvotājiem bij neapšaubāmi lielākas tiesības nekā svešiniekiem, kas pār tiem ir uzkundzējušies.”³⁶

Latviešu (koloniālā) stāvokļa uztvere Latvijas PSR posmā

Laikā no Latvijas inkorporācijas PSRS sastāvā 1940. gadā līdz 1989. gadam, kad radikāli mainās gan sociālpolitiskais, gan akadēmiskais diskurss, vēstures pētniecība turpina attīstīties noteiktos ideoloģiskos rāmjos (kuru esamība pati par sevi liek mūsdienu zinātniekiem kvalificēt Latvijas atrašanās PSRS sastāvā posmu kā koloniālu apspiešanu, sk. tālāk). Literatūrzinātne, lai gan guvusi daudzsološu attīstības startu starpkaru Latvijā, savu sākotnējo lomu zaudē un līdzās rakstniecībai kļūst visai marginalizēta un šauri funkcionāla filoloģijas apakšnozare.

Interesanti, ka šajā periodā nacionālās literatūras tapšana saistās ar “buržuāziskās Latvijas” mērķiem.³⁷ Propagandētajiem komunisma celtniecības ideāliem atbilst lielākoties pārnacionāla, proletāriska un ideoloģiski politizēta

34 [B. a.] Gambijas lidonis H. Cukurs vakar atlidoja Rīgā. *Latvijas Kareivis*, 26.05.1934., 1.–2. lpp.

35 Straubergs 1936, titullapa.

36 Turpat.

37 Upīts 1952.

literatūra. Tomēr pat šajos apstākļos rakstnieks un augsts politisks funkcionārs Andrejs Upīts turpina strādāt pie latviešu romānistikas vēstures, uzskatot par savu uzdevumu fiksēt katru šī žanra darbu. Tiesa, tas notiek atbilstošā ideoloģiskā ietvarā – kā savas teorijas izstrāde sociālistiskā reālisma monumentālās formas tapšanā, tostarp secinot, ka ““suverēnā” buržuāziskā Latvijā nekāda literatūras monumentalitāte nebij iespējama, ne domājama”.³⁸ Atbilstoši Upīša skatījumam izolēšanās “no jebkādiem saimnieciskiem un kultūras sakariem ar sociālistisko Krieviju” radīja izteikti nelabvēlīgus apstākļus monumentālas formas darba tapšanai. Virkne trūkumu konstatēti arī Deglava triloģijā “Rīga” – autora uzstādījumi pārāk raksturojot viņu kā t. s. sīkburžuāzijas pārstāvi. Jaunajos apstākļos nav nozīmes Deglava izceltajai latviešu kā tautas apspiešanai, bet gan apspiešanai, kas tiek apskatīta no šķiru pretstatījuma viedokļa.

Šādā gultnē arī latviešu stāvoklis Latvijas teritorijā agrākajos gadsimtos gan presē, gan zinātniskajā literatūrā tiek uzlūkots nevis no postkoloniālās teorijas skatpunkta (pat tad, kad tāda izveidojās ne tikai Rietumos, bet arī, piemēram, Indijā, ar kuru PSRS centās izveidot ciešāku sadarbību), kaut PSRS pārmeta koloniālismu Rietumu pasaulei, bet kā apspiestība, kuru rada sākotnēji feodāla, bet vēlāk – buržuāziska, uz lauku un pilsētas strādnieku izmantošanu orientēta politiska iekārta. Tomēr pat šajā laikā turpinās arī tāds izpētes darbs, kura rezultātus mūsdienās iespējams pārinterpretēt atbilstoši šā brīža sabiedrības un zinātnes reālijām.³⁹

Padomju periodā arī latviešu un krievu valodā (kas tolaik nozīmēja šo autoru pieejamību arī latviešu vidū) tiek tulkoti un izdoti postkoloniālajai teorijai būtiski, pat fundamentāli darbi. Piemēram, Martinikā dzimušā Franca Fanona “Zemes nolādētie” un “Melnā āda, baltās maskas”. Atsauce uz tiem vietumis atrodama presē, piemēram, 1985. gadā laikrakstā “Literatūra un Māksla” parādās tulkots kanādiešu sociologa Oto Kleinberga raksts⁴⁰ (šādi autors nosaukts citētajā laikrakstā; patiesībā runa ir par psihologu Otto Klinebergu,⁴¹ kurš devis nozīmīgu pienesumu rasu stereotipu graušānā sociālās psiholoģijas un etnopsiholoģijas jomās) no izdevuma “UNESCO Kurjers” (*UNESCO Courier*), kur runāts par to, kā Rietumu kultūru spiediens – tostarp kā Rietumu valodu dominance un universitāšu darba organizācija – turpina negatīvi ietekmēt afrikāņu kultūras. “Neviļus nāk prātā Franča Fanona frāze: “Lai tevi pieņemtu kā savējo, jāklūst par to, kas neesi, – par balto.”” Redakcijas ievadvārdos tiek uzsvērts, ka raksts

38 Upīts 1952, 604.

39 Sal. Mierīņa 1968; Krupņikovs 1990; Liepiņa 1983; u. c.

40 Kleinbergs 1985, 15.

41 Klineberg 1951.

“zināmā mērā” atspoguļo “kapitālistiskās pasaules tieksmi uzspiest, diktēt savu grību” jaunattīstības zemēm. Turklāt tas tiek darīts “it kā palīdzības vārdā pakļaujot sev mazākumkultūras, nerēķinoties ar to savdabību”. Raksta pārstāstā, vienlaikus PSRS posmam tipiskā veidā parādās arī komunisma diskursam raksturīgais šķiru aspekts, pat autora kritika, secinot, ka “autors vērtē kultūru attiecības visai abstrakti, neizceļot šo attiecību šķirisko raksturu, kapitāla lielvalstu ekspluatatoriskās vēlmes, tieksmi dominēt par katru cenu, izmantojot jebkurus līdzekļus”.⁴²

Ironiski, ka minētajā publikācijā netiek ievērota analogiska stāvokļa pastāvēšana Latvijā attiecībā uz krievu valodu un Krievijas zinātnes dominējošo lomu, kā arī Maskavas un Ļeņingradas (mūsdienā Sanktpēterburga) augstskolas statusu kā analogiju Rietumu metropoļu augstskolām, kurās vēlas mācīties afrikāņu studenti. Tas savukārt veido pamatu stāvokļa Latvijas teritorijā kā koloniāla stāvokļa uztverei tieši attiecībā uz PSRS okupācijas posmu.⁴³ Tiesa, ja Latvijas teritorijā valdīja noklusējums attiecībā uz padomju posmu, kurā tobrīd atradāmies, latviešu diasporas Rietumvalstīs presē PSRS kā kolonizators un koloniālās apspiestības nesējs parādās jau 20. gadsimta 70. gados,⁴⁴ iespējams, pat agrāk. Kurpretim Latvijā šis noklusējums tiek aktīvi kompensēts jaunākajā apskatāmajā uztveres posmā – pēc 1990. gada.

Kopumā PSRS pastāvēšanas pēdējos gados vārdu savienojums “nacionālā neatkarība” un cīņa par to tiek brīvi un plaši pieminēts, aizstājot vai būtiski mainot iepriekš skaidri dominējošo šķiru cīņas naratīvu. Visbiežāk šie motīvi izskan kontekstā ar t. s. karu pret imperiālismu un kapitālistisko valstu centieniem nepieļaut savu koloniju neatkarību (sākotnēji it sevišķi līdz koloniālo impēriju norietam un agrāko koloniju neatkarībai) vai kaitēt to patstāvībai un sekmīgai attīstībai. “Nacionālā neatkarība” ir nenoliedzami sarežģīts koncepts Padomju Savienībā. Tas saistīts ar tautu pašnoteikšanās principu, ko PSRS konstitūcija nomināli pieļāva, taču ideoloģiski pieļaujamā interpretācija bija uzskatīt tautas par brīvām, tieši pateicoties PSRS kā komunisma ideju realizācijas avangarda nopelniem, likvidējot buržuāziskās un imperiālistiskās sabiedrības struktūru, kurā citādi brīvība nav universāla vērtība, bet gan elites monopols. Tā, piemēram, informējot lasītājus par izdevniecības “Avots” jaunākajām grāmatām, tiek minēts gan krājums “Nacionālās neatkarības cīnītāju politiskie portreti”, kas “ir pirmais izdevums latviešu valodā par ievērojamiem atbrīvošanās

42 Kleinbergs 1985, 15.

43 Kalnačs 2016; Kelertas 2006.

44 Viss, ko mēs prasām, ir brīvība. *Laiks*, 27.07.1985., 1. lpp.; Kad komūnisma sniegs kūst: Britu preses balsis, kad uzvaras rūgtās mieles izbaudītas. *Latvija Amerikā*, 07.07.1965., 2. lpp.; u. c.

kustības darbiniekiem: M. Gandiju (*Gandhi*, Indija), Dž. Neru (*Nehru*, Indija), A. Kaprali (*Cabral*, Gvineja-Bisava), F. Fanonu, H. Būmedjenu (*Boumediene*, Alžīra), G. Nāseru (*Nasser*, Ēģipte), A. Neto (*Neto*, Angola), M. Nguabi (*Ngouabi*, Kongo Republika), P. Lumumbu (*Lumumba*, Kongo Demokrātiskā Republika)". Vienlaikus turpat tālāk tiek minēta izdevniecības sērija "Imperiālisms: notikumi, fakti, dokumenti", kurā iznākusi "žurnālista starptautiņnieka B. Bonnova grāmata "Slepenais karš pret atslābumu", kurā atmaskotas speciālo dienestu, pirmkārt, Amerikas Savienoto Valstu CIP, kā arī dažādu pretpadomju grupējumu un organizāciju pūles izjaukt starptautisko atslābumu".⁴⁵

Papildus gan jānorāda, ka sociālpolitiskās un zinātniskās domas attīstība latviešu sabiedrībā, kā jau iepriekš minēts, notiek ne tikai PSRS sastāvā esošajā Latvijā, bet arī latviešu diasporā ārvalstīs. Turklāt te jau visai agri tiek formulētas tēzes, kas nākamajā aplūkojamajā periodā nokļūst mūsu zinātniskajā domā. Tā, piemēram, ārvalstīs iznākošajā laikrakstā "Laiks" nelielā rakstā tiek apskatīti Baltijas studiju veicināšanas apvienības 1972. gadā rīkotās konferences temati. Starp tiem ir vairāki, kas nozīmīgi no postkoloniālās teorijas skatpunkta un raksturo koloniālo situāciju (šajā gadījumā PSRS laikā pastāvošo), piemēram, aplūkojot "politiskās indoktrinācijas aparātu Lietuvā" vai demogrāfiskās pārmaiņas Latvijā (G. J. Kings un J. Dreifelds), "izglītības līmeni, krievu valodas ietekmi, jauktās laulības, nacionālismu, politisko un reliģisko pretestību". Kā īpaši interesants, ar piebildi, ka, "sekojot acumirkļa modei, divi referāti pat nodarbojas ar melno problēmām", tiek minēts referāts, kas "salīdzina divus karībiešus – politiķi dzejnieku Cesaire (*Aimé Césaire*) un varas pravieti Fanonu – ar Raini (J. Silenieks)".⁴⁶

Aplūkojot pārmaiņas 80. gadu beigās, Pasaules brīvo latviešu organizācijas ASV izdotajā žurnālā "Latvija Šodien" atrodama arī tēze, kas sekojošās desmitgades laikā kļūs par vienu no pamattēzēm PSRS varas un atsevišķi krievu kultūras kā koloniālas varas un koloniālās kultūras uztverei Latvijā: "Plašā vēriena demonstrācijas pret padomju režīmu Latvijā un vēlāk Igaunijā un Lietuvā bija Padomju Savienībā bez precedenta. Ne visi Rietumos šos notikumus būtiski izprata, bet retajam ārzemju korespondentam pagāja secen fakts, ka arī pēc vairākām paaudzēm, režīma indoktrinācijas un kolonizēšanas pūlēm Baltijas tautas krievu varu nevēlas pieņemt un to pie pirmās iespējas cenšas parādīt. Viņiem nepalika nepamanīts arī tas, ka šī bija tautas kustība, ne no tālienes manipulēts pasākums."⁴⁷

45 Rūmniece 1987, 3.

46 Šveics 1973, 3.

47 Celle 1988, 129.

Pēc 1990. gada

Latvijai atgūstot suverenitāti, notiek izmaiņas vienlaikus divos virzienos, kas ir vienlīdz būtiski koloniālās situācijas identificēšanai un uztverei. Pirmais skar vācbaltiešu uztveri, bet otrs – pašas PSRS, nevis kā atbrīvotājas, bet gan koloniālās apspiedējas uztveri.

Iespējams, spilgtākais un autoritatīvākais pieteikums vācbaltiešu lomas Latvijas vēsturē pārskatīšanai, kas nonāca publisko diskusiju telpā, bija akadēmiķa Jāņa Stradiņa publikācija “Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā” 1990. gadā.⁴⁸ Radikāli jaunos apstākļos parādās pieteikums gluži citam – revizionistiskam skatījumam uz vāciešu un latviešu attiecībām Latvijas teritorijā, sakot, ka “tautas apziņā naida, šausirdības un atriebības jūtas pret vāciešiem pagaisušas kā nebijušas” un “Mēs esam sākuši vērtēt Baltijas vāciešus un *vācbaltiešus* (kā būtu pareizāk sacīt) ne tikai kā latviešu tautas apspiedējus un nīdējus, bet arī kā svarīgu saistības elementu ar Eiropas kristiānisma tradīcijām, kā kultūras un civilizācijas nesējus šī vārda īstajā nozīmē, turklāt jo daudzos un jo dažādos aspektos”.

Piecus gadus vēlāk, kad Vācbaltiešu novadniecības Vācijā (*Deutsch-Baltische Landsmannschaft im Bundesgebiet*; kopš 2006. gada nosaukums mainīts uz *Deutsch-Baltische Gesellschaft*) un latviešu–vācbaltiešu biedrības “Domus Rigensis” sadarbības rezultātā Rīgas Sv. Pētera baznīcā tiek atklāta ceļojošā izstāde “Baltija un vācieši”, šī nostāja, kas jau bija guvusi lielu ievērību, tiek postulēta atkal, uzsverot, ka “Baltijas valstis ir piederējušas un pieder Rietumeiropai un Viduseiropai savas vēstures un tradīciju dēļ. Un tā tas ir, lielā mērā pateicoties vāciešiem. [...] Tas notika ar uguni un zobenu, ar sāpīgiem zaudējumiem vietējām tautām, taču tas notika, un tā ir mūsu vēstures tendence.”⁴⁹

Veidojas pat savrups naratīvs, uzsverot latviešu aktīvu lomu vēsturē arī laikā, kad Latvijas teritorijā saimnieciskā, reliģiskā un politiskā vara bija galvenokārt vācu bruņniecības ordeņu vai muižniecības rokās – šeit apzināti lietoti vienkāršoti apzīmējumi, pat vāciešu stereotipu katalogs, kurus savos darbos izmanto Deglavs (tostarp laikā, kad šī teritorija bija pakļauta Krievijas tronim). Piemēram, Kaspars Kļaviņš uzsver, ka “latvieši nebija tikai zemnieku tauta”, ka “latviešu kultūra nebija tikai vienkārša “tautas kultūra””, bet ka tas ir “vēl viens no dzīvotspējīgākajiem un noturīgākajiem mītiem, ka latvietis ir bijis tikai nabaga zemnieks un latviešu senči nav dzīvojuši svešinieku apdzīvotajās pilsētās (Rīgā vai kur citur), kurās tie ieradušies nejauši, trūkuma un vajāšanas dzīti”. Un turpat tālāk: “Latviešu zemnieki pilsētās nebija kautrīgi un pazemīgi lūdzēji, tie iesaistījās

48 Stradiņš 1990.

49 Stradiņš 1995.

saviesīgā dzīvē, pārņemot virkni tradīciju, kas folklorizējoties kļuva par tautas kultūras neatņemamu sastāvdaļu. Līdz ar dziesmām, parunām un apģērba paraugiem no pilsētām lauku vidē ienāca dažādi pilsētas atribūti, un otrādi. Piemēram, Baltijas pilsētās tirgotāji speciāli zemniekiem 18. gadsimtā sāka izgatavot laimi nesošo, pagānisko mājas pūķu suvenīrus.”⁵⁰

Imants Lancmanis vienkāršotus spriedumus par vācbaltiešu vietu un lomu Latvijas vēsturē kopš krustnešu ienākšanas saista ar zemniecisku un mitoloģisku domāšanu: “Zemnieks bija šķirts no izglītības un kultūras vērtību baudīšanas, bet valdošo šķiru vidi, apģērbu, paradumus viņš uztvēra naidīgi, mitoloģizēti, nesaprotot to jēgu un nozīmi. Varu un bagātību pārstāvošie bija svešinieki, galvenokārt vācieši. Muiža, pilsēta, ārējās varas maiņas, tas viss neatspoguļojās zemnieka apziņā un netika identificēts ar sevi. Pagātnes notikumi saplūda vienlaidus slāņi, kam trūka hronoloģisku atskaites punktu un kas bija pakļauts tautas teiku principiem. Šāda vēstures izpratne joprojām nereti izpeld mūsdienu latviešu sabiedrības vidē, kurā pārsvaru ņem mītiskais pirmsākums, un gadsimti saplūst vienā plaknē.”⁵¹

Pēc 1990. gada Latvijā notiek straujas izmaiņas arī zinātniskās pētniecības jomā. Līdzās plašākai ārvalstīs iznākušas literatūras pieejamībai un kontaktu apmaiņai gan ar latviešu diasporu ārvalstīs, gan Rietumu akadēmiskās telpas pārstāvjiem Latvijas zinātnē aktualizējas teorijas un metodes, kurām līdz tam bija necīga vai pat nebija nekādas nozīmes. Viena no tām ir feminisma teorija un ar to zināmā mērā saistītā postkoloniālā teorija. Seko arī padomju perioda pieredzes pārvērtēšana. Tieši šī pēdējā perioda pieredze, nepieciešamība to aptvert, kā arī “retranslēt” valstīs, kuras no piespiedu ienaidniekiem bija kļuvušas par Latvijas galvenajiem partneriem un sabiedrotajiem, veicināja padomju perioda kā koloniālās apspiestības perioda identificēšanu. Tas vēl vairāk mazināja aktualitāti atkārtoti atgriezties pie 19. gadsimta un vēl senāku laiku latviešu pieredzes analizēšanas, sevišķi runājot izjūtu un attieksmju līmenī. Svarīgs robežstabs šajā procesā ir lietuviešu zinātnieces Violetas Kelertas (*Violeta Kelertas*) redaktūrā sagatavotais rakstu krājums “Baltijas postkoloniālisms”.⁵² Tam sekojušas arī citas publikācijas,⁵³ kā arī vismaz viena monogrāfija.⁵⁴

Līdzīgi kā iepriekšējos divos periodos, arī pēc 1990. gada latviešu koloniālās pieredzes uztvere (gan saistībā ar vācu, gan krievu faktoru) nav akadēmiski

50 Kļaviņš 2013.

51 Lancmanis 2004.

52 Kelertas 2006.

53 Ijabs 2014, 88–107.

54 Kalnačs 2016.

neitrāla, bet saistīta ar attiecīgā laikmeta politiskajām un sociālajām tendencēm. Šajā ziņā iederīgi izcelt latviešu izcelsmes ASV zinātnieka Kārļa Račevska referātu, kas nolasīts Pasaules latviešu zinātnieku II kongresā Rīgā. Aplūkojot jau tājumu, ar ko varētu būt saistīts šāds klusums, – neizmantojot postkoloniālisma studijas Padomju Savienības laika pētījumiem, Račevskis secina: “Baltijas valstu gadījumā paradoksālais pretstats starp koloniālu varu, kura ir mazāk civilizēta par tiem, kas tiek kolonizēti, tomēr neizdzēš piecdesmit gadus ilgu dominācijas un ekspluatācijas īstenību.”⁵⁵ Tomēr vienlaikus arī Račevskis pats piedāvā tādu koloniālisma definīciju,⁵⁶ kas liecina – ir iespējams runāt par divām koloniālajām situācijām, no kurām pirmā ir saistīta ar vācu koloniālo elementu.

Noslēdzot šo apskatu, jāpiebilst, ka koloniālisms vienas, t. s. baltās jeb eiropeīdās rases ietvaros ir kontroversiāls temats. Diskusijas par to turpinās vēl arvien; to neitrālu un akadēmisku norisi traucē dažādas ideoloģiskas un pat politiskas iebildes. Tomēr ir nepieciešams paplašināt, nevis sašaurināt diskusiju. Tostarp, vaicājot, vai arī Latvijā, līdzīgi kā Francijā (piemēram, franču aristokrāta, novelista un etnologa Artura de Gobino teorijas), nav pastāvējis uzskats, ka rasi (un tās tīrību), kas ir svarīgs koncepts 19. gadsimta domā, veido ne tikai antropoloģiskas pazīmes, bet tā ir arī saistīta ar šķiru (zemākās šķiras kā jauktas, “netiras”, demokrātiskas un anarhistiskas).⁵⁷ Par spīti nereti tikai terminoloģiskām iebildēm, grūti ignorēt vācu koloniālismu kā fenomenu, kas izpaudās ne tikai formālos koloniālos valdījumos, bet ir arī identificēts Centrālajā un Austrumu Eiropā. Turklāt runa ir par raksturīgu “civilizējošo” modeli un nolūku pacelt “slinkos iezemiešus” [un pārvērst] personās, kas varētu uzņemties atbildību pašas par savām dzīvēm”.⁵⁸ Arī šajā publikācijā ir aplūkota uztvere tikai vienā no koloniālo attiecību pusēm – kolonizējamā uztvere. Jau tās izpratnē vērojami būtiski trūkumi un daudzi noklusējumi. Tomēr vēl lielāks klusums ir otrā – vācbaltiešu pusē. Lai iegūtu pilnīgu ainu, starpdisciplināru pētījumu ceļā balss jāatgriež ne tikai subalterniem jeb pakļautajiem, kuri varbūt pat nevēlas padziļināti izprast šo vēstures posmu, bet arī jau zudušajai vācbaltiešu atmiņai Latvijā.

55 Račevskis 2001, 6.

56 “Kolonizācija, vienkārši sakot, raksturo situāciju, kurā viena tauta pārņem otras teritoriju, pakļaujot tās iedzīvotājus pilnīgai fiziskai kontrolei. Lai šādu pilnīgu kontroli panāktu, tiek uzspiesta vispārēja pievienošana vai akceptēšanas izveidošana. Izveidošanas darbs savukārt var tikt veikts vairāk vai mazāk uzkrītoši, ar lielāku vai mazāku varmācības pielietošanu.” Račevskis 2001, 6.

57 Young 1995, 107.

58 Conrad 2012, 150.

Secinājumi

Augusts Deglavs romānu triloģijā “Rīga” risina koloniālisma literatūrai raksturīgu problēmu kompleksu. Tas ir gan (Latvijas gadījumā) vācbaltiešu privileģētais statuss, tā ļaunprātīga izmantošana, gan latviešu izjūtas par savu stāvokli kā apspiestu, no normālas – citām tautām pieejamas attīstības šķirtu. Analogisku problēmu komplekss agrāko Eiropas koloniju literatūrā Āfrikā, Āzijā vai pat Īrijā tiek uzskatīts par liecību koloniālisma pieredzei. Citviet to pēta, ar šādiem pētījumiem turklāt turpinot paplašināt postkoloniālisma studiju apvāršņus. Tomēr Latvijas gadījumā pat tikai latviešu stāvoklis Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē 19. gadsimta otrajā pusē un 19. un 20. gadsimta mijā izraisa neviennozīmīgu vērtējumu. Autors uzskata, ka vērojama nevēlēšanās to aplūkot kā koloniālu pieredzi. Kurpretim vismaz literatūrzinātnē kā koloniālu pieredzi un attiecīgi koloniālo un postkoloniālo literatūru uzlūko posmu, kurā Latvija atrodas inkorporēta Padomju Savienības sastāvā.

Spēcīgu grūdienu produktīvai diskusijai par koloniālismu latviešu tautas pieredzē un tā atspoguļojumu literatūrā un mākslā sniegtu interdisciplināra diskusija vēsturnieku un literatūrzinātnieku vidū. Šādi diskusijai gan ir vairāki būtiski šķēršļi, tostarp fundamentāla atšķirība izpratnē par to, kas ir fakts vēstures pētniecībā un literatūrzinātnē. Sekmīgai koloniālisma pētniecībai nepieciešams tāds zinātnisks ietvars, kurā gan subjektu pieredzei, gan šīs pieredzes uztverei ir bieži pat izšķiroša nozīme fakta pierādīšanā. Tieši šāds ietvars veidojies starpdisciplināru pētījumu virzienā – postkoloniālisma studijās; nav pamata to neizmantojot 19. gadsimta un 20. gadsimta sākuma literatūras, sabiedriskās kultūras un politiskās dzīves pētniecībā. Papildu problēmas rada arī nepieciešamība jaunajos vēsturiskajos apstākļos pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 1990. gadā pārvērtēt iepriekšējo periodu attieksmes un secinājumus. Tādējādi ir neizbēgamas grūtības izmantot padomju laikos tapušus pētījumus un atsaukties uz šiem secinājumiem. Nozīmīgas pretrunas iezīmējas pat jautājumā par padomju laika ideoloģijai atbilstošu valodu un akcentiem, piemēram, nesamērīgi lielu uzsvāru uz šķiru pretrunām un šķiru cīņu. Koloniālajiem apstākļiem raksturīgi, ka vienas valodas, kultūras vai rases pārstāvji veido sabiedrības eliti (neizslēdzot atrašanos arī zemākos sabiedrības slāņos), kurpretim otra sabiedrības daļa – “kolonizējamie” galvenokārt veido zemākās šķiras. Zināmu naratīva elementu līdzība ar PSRS apstākļos valdījušo zinātnes un sabiedriski politisko naratīvu nav iemesls vairīties no atklātas diskusijas par latviešu tautas tapšanai būtisku posmu. Vēl jo vairāk, ka postkoloniālisma psiholoģija (Fanons) apgalvo, ka koloniālisma pārvešanai nepieciešama aktīva konfrontācija ar koloniālo pagātņi.

Viena no pirmajām pētniecības problēmām, kuras iepazīšana sekmētu starpdisciplināru pieeju postkoloniālisma studijās Latvijā, būtu tā saucamā “civilizējošās misijas” naratīva identificēšana vācbaltiešu sabiedrībā, presē vai literatūrā. Lai gan vairāki zinātnieki ir pētījuši civilizējošās misijas motīvu britu, kā arī vācu koloniālisma modeļi un ir norādes par tā esamību saskarē ar Austrumeiropas tautām, šis jautājums prasa rūpīgu izpēti Latvijas situācijā. Gan civilizējošās misijas pierādījums, gan noraidījums sniegtu vērtīgas atziņas, kā arī atklātu plašāku diskusiju, kurā varētu iesaistīties arī citu nozaru pārstāvji, tostarp mākslas zinātnieki un dažādu sociālo zinātņu pārstāvji.

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Avoti / Primary Sources

- Degļavs, Augusts (1893). *Latviešu attīstības solis: no 1848. līdz 1875. g.* Rīga: J. Brigadera un F. Geliņa ģeneralkomisijā.
- Degļavs, Augusts (1960a [1912]). *Rīga. I. Patrioti.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Degļavs, Augusts (1960b [1912]). *Rīga. II. Labākās ģimēnijas.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Ein Lette (1894). Das Lihgo-Fest früher und jetzt in Kurland. *Libausche Zeitung*, 01.07.1894., Nr. 146.
- Gobineau, Arthur de (1967 [1853–1855]). *Essai sur l'inégalité des races humaines.* Pierre Belfond.
- Kleinbergs, Oto (1985). Kultūra un kultūras. *Literatūra un Māksla*, 20.09.1985., Nr. 38, 15. lpp.
- Ratzel, Friedrich (1896). *The History of Mankind.* Macmillan and Company.
- Rūmniece, R. (1987). Izdevniecība “Avots” lasītājiem. *Komunisma Rīts* (Tukums), 31.03.1987., Nr. 39.
- Upīts, Andrejs (1952). Sociālistiskā reālisma monumentālā forma. *Karogs*, 6, 597.–607. lpp.
- Valdemārs, Krišjānis (1936 [1862]) *Kaunīgie latvieši.* No: *Kr. Valdemāra Raksti.* 1. sēj. Rīga: Latvijas Universitātes Studentu padomes apgāds, 282.–286. lpp.

Literatūra / Secondary Sources

- Abens, Aija (2004). German Land Settlement in Latvia, 1918–1940. *Journal of Baltic Studies*, 35 (4), pp. 375–391.
- Bach, Emil J. (1938). *Das Deutsche Brasilien: Eine Studie über die Kolonisation in Südamerika.* Berlin: Vowinckel.
- Bhabha, Homi K. (1984). Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse. *October*, 28, pp. 125–133.
- Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture.* Routledge.

- Celle, Ojārs (1988). Vox Populi un inteliģence 1987. gadā. *Latvija Šodien*, 16, 129.–132. lpp.
- Cerūzis, Raimonds (2005). *Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Chakrabarty, Dipesh (2000). *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton University Press.
- Conrad, Sebastian (2012). *German Colonialism: A Short History* [Deutsche Kolonialgeschichte] (English ed.). Cambridge University Press.
- Daškevičs, J. (2013). German Land Settlement in Latvia in the Interwar Period. In: Selart, A., Smith, D. J., Donecker, S. (eds.). *Colonialism and Nationalism in the Baltic States*. Routledge, pp. 166–181.
- Fanon, Frantz (2018 [1952]). *Peau noire, masques blancs*. Editions du Seuil.
- Fanon, Frantz (1961). *Les damnés de la terre*. Présence Africaine.
- Foucault, Michel (1972). *The Archaeology of Knowledge*. (A. M. Sheridan Smith, Trans.). Pantheon Books.
- Hobsbawm, Eric (1992). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Ijabs, Ivars (2014). Another Baltic Postcolonialism: Young Latvians, Baltic Germans, and the Emergence of Latvian National Movement. *Nationalities Papers*, 42 (1), pp. 88–107.
- Jakobson, Roman (1957). Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb. In: Jakobson, R. (ed.). *Selected Writings: Word and Language*. Mouton de Gruyter, pp. 130–147.
- Kalnačs, Benedikts (2016). *20th Century Baltic Drama: Postcolonial Narratives, Decolonial Options*. Bielefeld: Aisthesis Verlag.
- Kelertas, Violeta (ed.) (2006). *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam: Rodopi.
- Klineberg, Otto (1951). *Race and Psychology*. Paris: UNESCO.
- Kļaviņš, Kaspars (2013). Vēsturiskie mīti: latviešu stereotipiskās pagātnes redzējums (II). *Latvijas Vēstnesis*, 19.09.2013. Pieejams: https://lvportals.lv/viedokli/257856-vesturiskie-miti-latviesu-stereotipiskais-pagatnes-redzejums-ii-2013#_ftn1 (skatīts 04.04.2023.).
- Krupņikovs, Pēteris (1990). *Vācija un Baltija: rakstu krājums*. Rīga: Avots.
- Lancmanis, Imants (2004). Kurzemes hercogiste – mūžīgais un efemērais. [Lekcija nolasīta 24.09.2004. Rundāles pilī]. Latvijas Zinātņu akadēmija. Pieejams: http://archive.lza.lv/ww3/lat/Akad_lekcijas/Lancmanis_040924/Lancmanis_Akad_lekcija_040924_teksts.htm (skatīts 04.04.2023.).
- Langbehn, Volker, Salama, Mohammad (2011). Imperialism. In: Langbehn, V., Salama, M. (eds.). *German Colonialism: Race, the Holocaust, and Postwar Germany*. Columbia University Press, pp. 39–55.
- Liepiņa, Dzidra (1983). *Vidzemes zemnieki un muiža 18. gs. pirmajā pusē*. Rīga: Zinātne.
- Loomba, Ania (2005). *Colonialism/Postcolonialism* (2nd ed.). Routledge.
- Lotman, Iu. M. (1992). O soderzhanie i strukture poniatiaa “khudozhestvennaia literatura”. No: Lotman, Iu. M. *Izbrannie stat’i*. Talinn: Aleksandra, 203.–215. lpp.

- Mieriņa, Austra (1968). *Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzemē 19. gs. II pusē*. Rīga: Zinātne.
- Nairn, Tom (1981). *The Break-up of Britain: Crisis and Neonationalism* (2nd expanded ed.). NLB and Verso Editions.
- Oberlenders, Ervīns (2012). Agro jauno laiku koncepts un Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes vēsture (1561–1795). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 22.–49. lpp.
- Osterhammel, Jürgen (2014). *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton University Press.
- Paul, H., Estelmann, F. (eds.) (2010). *Kolonialgeschichte(n) zwischen Brasilien und Deutschland*. Frankfurt am Main: Vervuert.
- Račevskis, Kārlis (2001). Par Baltijas valstīm postkoloniālisma gaismā. Referāts Pasaules latviešu zinātnieku II kongresā. *Latvijas Vēstnesis*, 16.10.2001., Nr. 147, 6. lpp.
- Rüdiger, Horst (1928). *Deutsche Kolonisten in Brasilien: Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des südamerikanischen Raumes*. Leipzig: Quelle, H. & Meyer.
- Said, Edward W. (1994). *Culture and Imperialism*. Vintage Books.
- Smith, D. J. (2017). *The Baltic Germans: A History*. Bloomsbury Publishing.
- Stradiņš, Jānis (1990). Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā. *Literatūra un Māksla*, 13.01.1990., Nr. 2, 1.–2. lpp.
- Stradiņš, Jānis (1995). Latvija un vācieši gadsimtu gaitās. *Latvijas Vēstnesis*, 22.06.1995., Nr. 96, 5. lpp. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/35554>
- Straubergs, Jānis (1936). *Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas 18. g.s.* Rīga: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis.
- Šveics, Vilnis (1973). Baltijas tautu problēmas. *Laiks*, 05.12.1973., Nr. 97, 3. lpp.
- Mommsen, Wolfgang J. (1977). *Imperialismus: Seine geistigen, politischen und wirtschaftlichen Grundlagen. Ein Quellen- und Arbeitsbuch* [Imperialism: Its Intellectual, Political, and Economic Foundations. A Source and Workbook]. Hamburg: Hoffman und Campe.
- Young, Robert (1995). *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture, and Race*. Routledge.

COLONIALISM AND COLONIAL SITUATION IN LATVIA AS A POTENTIAL RESEARCH PROBLEM IN HISTORY AND LITERARY STUDIES

Imants Frederiks Ozols

Mg. philol., PhD candidate, Faculty of Humanities, Daugavpils University; lecturer, Faculty of E-Learning Technologies and Humanities, Riga Technical University
Research interests: semiotics, West Asian studies, history of colonialism and postcolonialism.

The article explores the marginal research direction of colonial and postcolonial literature in Latvian literary studies. While the reflection of Soviet experiences in literature is the primary focus in the research, the author argues that colonial experience can also be found in Latvian literature of the 19th and 20th centuries. The article examines specific issues of postcolonial research through Augusts Deglavs' trilogy *Rīga* and suggests a wider discussion of how the ethnic Latvian experience can be perceived during different historical periods. The polemic on whether the Latvian situation can be regarded as colonial is also discussed, taking into account the "German factor" of the presence of the Baltic Germans and the notion of the "civilising mission" in the German 19th century narrative.

Key words: colonialism, colonial literature in Latvia, literary studies, postcolonial studies, German colonialism.

Summary

The novel trilogy *Rīga* by Augusts Deglavs tackles a complex set of problems characteristic of the colonial literature. This includes both the privileged status of Baltic Germans in Latvia and its abusive exploitation, as well as the ethnic Latvians' feelings of being oppressed and deprived of the opportunity for normal development available to other nations. Similar problem complexes in earlier European colonial literature in Africa, Asia, and even Ireland are considered as evidence of colonial experience. Elsewhere, these issues are studied, further expanding the scope of postcolonial studies. However, even the Latvian situation in the second half of the 19th century and at the turn of the 20th century in Kurzeme, Zemgale, and Vidzeme engenders ambiguous evaluations. The author suggests a reluctance is observable in considering the experience of the Latvian speaking people at the time as a colonial experience, whereas, at least in literary studies, the period when Latvia was incorporated into the Soviet Union and the literature of the period, is considered as colonial and, subsequently, postcolonial literature.

A productive interdisciplinary discussion among historians and literary scholars is necessary for a deeper understanding of colonialism in Latvian history and its representation in literature and art. However, several significant obstacles hinder such a discussion, including fundamental differences between historical and literary approaches to facts. Successful research on colonialism requires a scientific framework that recognises the importance of both subjective experience and perception, which is crucial for establishing factual evidence. Such a framework has been developed in postcolonial studies, which is an interdisciplinary field that should be employed in the study of 19th and early 20th-century Latvian literature, culture, and politics. Additional challenges arise from the need to reassess attitudes and conclusions from the previous period following Latvia's independence in 1990. Thus, difficulties inevitably arise in utilising studies conducted during the Soviet era and in referring to their conclusions. Significant conflicts arise even in the choice of language and accents suitable for the Soviet ideological framework, such as the disproportionate emphasis on class conflicts and class struggle.

In colonial conditions, it is typical for one language, culture, or race to form the elite of society (not excluding their presence in lower social strata), while the other part of society – the “colonised” – mainly forms the lower classes. The similarity of certain narrative elements with the scientific and socio-political narrative that prevailed in the USSR is not a reason to shy away from an open discussion about the essential stage in the formation of the Latvian nation. Moreover, postcolonial psychology (Fanon) asserts that overcoming colonialism requires active confrontation with the colonial past.

One of the first research problems that would facilitate an interdisciplinary approach to postcolonial studies in Latvia is the identification of the so-called “civilising mission” narrative in the German–Baltic society, press, or literature. Although several scholars have studied the motive of the civilising mission in the British as well as German colonialism model, and there are indications of its existence in relation to Eastern European peoples, this issue requires careful study in the situation of Latvia. Both evidence and rejection of the civilising mission would provide valuable insights and open up a broader discussion, in which representatives of various fields, including art historians and representatives of various social sciences, could also participate.

Saņemts / Submitted 02.10.2022.

© 2023 Imants Frederiks Ozols, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

SOCIĀLISTISKO IERAŽU KONCEPTUALIZĀCIJA PADOMJU LATVIJĀ 20. GADSIMTA 60.–80. GADOS

Anastasija Miņenkova

Mg. hist., doktora grāda pretendente; vēsturniece; Rīgas Puškina liceja vēstures skolotāja
Zinātniskās intereses: varas un reliģijas attiecības Latvijas PSR un PSRS, padomju
kultūrpolitika reliģijas jomā, reliģisko rituālu un sociālistisko ieražu mijiedarbība.

Rakstā tiek aplūkota specifiska padomju kultūrpolitikas joma – sociālistisko ieražu ieviešana, kas veidoja alternatīvu reliģisko rituālu praksei Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā. Padomju vara veicināja sociālistisko ieražu izplatīšanos, lai mazinātu sabiedrības pievēršanos reliģiskajiem rituāliem. Raksts sniedz ieskatu sociālistisko ieražu konceptualizācijas procesā Latvijas teritorijā 20. gadsimta 60.–80. gados, atklājot, kādā veidā padomju vara pamatoja un nodrošināja sociālistisko ieražu ieviešanu, kā veidojās to saturs un mākslinieciskais veidols. Tiek ieskicēti šīs parādības attīstības apstākļi PSRS un Latvijas PSR līmenī. Uzmanība tiek veltīta sociālistisko ieražu ieviešanā iesaistītajām institūcijām un amatpersonām un ieražu izplatīšanas mehānismiem. Tiek raksturota sociālistisko ieražu ideoloģiskā argumentācija un to koncepcijas specifika Latvijas PSR.

Atslēgas vārdi: reliģiskie rituāli, Latvijas PSR, sociālistiskās ieražas, padomju kultūrpolitika.

Raksts ir veltīts Anatolija Jančevska (1943–2003) piemiņai, jo viņš iedvesmoja raksta autori pievērsties vēstures pētniecībai.

Ievads

Laika periodā no 20. gadsimta 60. gadu sākuma līdz 80. gadu beigām nozīmīgs kultūrpolitikas virziens padomju valstī bija sociālistisko ieražu ieviešana, kas tika plaši realizēta visā Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā (PSRS) un specifiski Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā (Latvijas PSR). Raksta ietvaros

tiek aplūkotas tieši tās sociālistiskās ieražas, kas funkcionāli atkārtoja dažādām reliģiskajām konfesijām raksturīgos rituālus un, iespējams, konkurēja ar tiem. Tā apskatāmajā laika periodā tika ieviesti šādi pasākumi: Bērna dzimšanas svinīgā reģistrācija, Bērna un Bērnības svētki, Pilngadības svētki, sabiedriskās kāzas, komjauniešu kāzas, sabiedriskās bēres, Mirušo piemiņas dienas u. c. Tiekme aizvietot ar sociālistiskajām ieražām kristības, reliģiskās laulības un bērnu ceremonijas, pirmo komūniju, konfirmāciju un citus rituālus apliecināja plaši pazīstamo padomju varas nodomu apspiest reliģiskās institūcijas un reliģisko praksi kopumā. Savukārt sociālistisko ieražu ieviešana bija viena no vislabāk pārdomātajām padomju varas metodēm iecerētajai reliģijas ietekmes samazināšanai.

Apskatāmā perioda dokumentos un tematiskajās publikācijās sociālistiskās ieražas tiek sauktas arī par jaunajām sadzīves tradīcijām, padomju sadzīves tradīcijām, sociālistiskajām tradīcijām, padomju rituāliem, padomju tradīcijām, pilsoniskajiem rituāliem, dažreiz – par ģimenes ieražām un svētkiem. Kaut arī jēdziens “sociālistiskās ieražas”, pēc autore domām, visprecīzāk raksturo pētāmo parādību, raksta ietvaros ir pieļaujama visu minēto apzīmējumu paralēla lietošana. Ārpus raksta ietvariem paliek tādi padomju svētki kā Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadiena, 8. marts (Starptautiskā sieviešu diena), Ļeņina dzimšanas diena u. c.

Raksta fokusā nonāk jautājums par sociālistisko ieražu konceptualizāciju – praktiskā un ideoloģiskā pamatojuma piešķiršanu tiem pasākumiem, ar kuriem laika gaitā padomju vara cerēja aizvietot reliģiskos rituālus. Sociālistisko ieražu konceptualizācija tiek apskatīta dažādos aspektos – no ieražu rašanās apstākļiem līdz to ieviešanas mehānismiem un konceptuālajam ietvaram, kas attīstījās un kļuva komplikētāks, mainoties PSRS politiskajai konjunktūrai. Tas iekļauj arī PSRS politikas vadlīniju adaptāciju Latvijas PSR.

Mūsdienu Latvijā rakstā aplūkotā parādība ir maz pētīta, visplašāk tā ir aprakstīta Ilzes Boldānes-Zeļenkovas publikācijā par sociālistisko ieražu būtību Latvijas PSR,¹ un tajā tiek apskatīti padomju tradīciju veidi, ieskaitot profesionālos un valsts svētkus, to ieviešanas mērķi un mehānismi Latvijas PSR, kā arī piedāvāti vēl divi sociālistisko ieražu apzīmējumi – ieviestās un aizstātās tradīcijas. Šo tradīciju konkurence ar reliģiskajiem rituāliem arī tiek iezīmēta, bet tā nav minētā raksta vadmotīvs.

Šī raksta informatīvo bāzi pārsvarā veido Latvijas Valsts arhīva materiāli – Latvijas PSR Kultūras ministrijas, PSRS Ministru Padomes (MP) Reliģijas lietu padomes (RLP) pilnvarotā Latvijas PSR, PSRS MP Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes (KPBLP) pilnvarotā un PSRS MP Reliģijas kultu lietu padomes

1 Boldāne-Zeļenkova 2017, 122–150.

(RKLP) pilnvarotā Latvijas PSR dokumenti,² kā arī padomju laika publikācijas par sociālistisko ieražu ieviešanu.³ Nozīmīgas raksta izstrādei bija arī ārzemju publikācijas par sociālistisko ieražu tēmu, kuras sniedza ziņas par padomju tradīciju kompleksa attīstību un ieviešanas intensitāti PSRS. Atsevišķi Rietumu pētnieki pievērsās padomju rituālu tēmai 20. gadsimta 70.–80. gados, jau toreiz konstatējot to antirelīgisko ievirzi, kā arī apskatot tos Aukstā kara problemātikas kontekstā.⁴ Bijušajās PSRS republikās ir tapušas vairākas mūsdienu publikācijas, kas pārsvarā ir veltītas sociālistisko ieražu jautājumam tieši konkrētajā reģionā.⁵ Visplašāko kontekstu tēmai sniedz Jeļenas Židkovas darbs,⁶ kas vēsta par sociālistisko ieražu ģenēzi, sākot ar 20. gadsimta 20. gadiem, un to aktualizācijas iemesliem vēlākajos periodos.

Priekšvēsture: sociālistisko ieražu ieviešanas sākumi padomju valstī

Lai izprastu sociālistisko ieražu konceptualizācijas procesu 20. gadsimta 60.–80. gados, ir nepieciešams īss ieskats šīs parādības vēsturē ne tikai Latvijas PSR, bet arī visas padomju valsts mērogā. Jaunu padomju ieražu radīšana ilga vairākas desmitgades – interese par šo jautājumu padomju varas aprindās laiku pa laikam aplusa un atkal atjaunojās.⁷ Ir pieņemts iedalīt sociālistisko ieražu veidošanās procesu trīs lielos posmos: no 1918. gada līdz 30. gadu vidum, no 30. līdz 50. gadiem un no 60. līdz 80. gadiem.⁸

Pirmā posma sākumu var nosacīti attiecināt uz 1918. gadu, kad padomju valstī tika pieņemts Dekrēts par baznīcas atdalīšanu no valsts un skolas atdalīšanu no baznīcas, līdz ar kuru dzimšanas, nāves un laulību reģistrācija, ko veica reliģiskie institūti, zaudēja juridisko spēku.⁹ Laulāšana, kristības un mirušo apstāvēšana turpināja notikt, tomēr par likumīgu atzina vienīgi tādu laulības,

2 *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk LNA-LVA), 678., 1419., 1452., 1448. fonds.

3 Piemēram, Brēde 1972; Brēde 1979; Cimermanis 1981; Fišers, Juškēvičs 1964, 207–223; Zavarina 1970; Čivkule, Jefremova 1970.

4 Piemēram, Binns 1982, 298–309; Cushman 1988, 162–180; Binns 1979, 585–606.

5 Piemēram, Putinaitē 2021, 64–83; Dadabaev 2014, 328–353; Vazerova, Mol'kin 2015; Sokolova 2011, 187–202; Khvostova 2010.

6 Zhidkova 2012, 408–429.

7 Turpat, 408.

8 Vazerova, Mol'kin 2015.

9 Zhidkova 2012, 408.

dzimšanas vai nāves reģistrāciju, kura notika padomju izpildkomitejās¹⁰ – tādā veidā varas iestādes cerēja atņemt reliģiskajām organizācijām simbolisko varu pār cilvēku dzīvi un marginalizēt tās.¹¹ Šim posmam bija raksturīga kategoriska atteikšanās no reliģiskajiem rituāliem vai to brutāla modernizēšana, ieviešot t. s. “sarkanās ieražas” – “sarkanās Lieldienas”, “sarkanos Ziemassvētkus” (te jāmin arī padomju varas īpaši sekmētā Jaunā gada svinēšana, kas gan īsu laika posmu – no 1929. līdz 1934. gadam – tika aizliegta), “sarkanās kāzas”, “sarkanās kristības”, “oktjabrinās”, “zvezdinas” (kr. “октябрины”, “звездины” – kristību sovietizētais analogs, iniciācijas paveids, kura oficiālais mērķis bija ievest bērnu padomju sabiedrībā) u. c.¹² Šiem pasākumiem bija izteikta ateistiska ievirze, ar to palīdzību propagandēja padomju dzīvesveidu, jaunu skatījumu uz sabiedriskajām, laulības un ģimenes attiecībām. Atsevišķos gadījumos reliģiskās prakses tika asociētas ar sieviešu un bērnu apspiešanu, bet jaunie padomju pasākumi – ar viņu atbrīvošanu no patriarhālajām paražām.¹³ Vēsturnieki atzīst, ka “sarkanās ieražas” nebija pārāk izplatītas pilsētās un vēl mazāk – lauku vidē.¹⁴

Pastāv viedoklis, ka šajā laikā gandrīz nenotika varas inspirēta pilsonisko ieražu izstrāde un pirmie padomju rituāli bija saistīti ar komjauniešu un citu komunistisko aktīvistu lokālajām iniciatīvām, ar t. s. “masu dzīvo jaunradi” (kr. “живое творчество масс”).¹⁵ Viss, kas attiecas uz pagrieziena brīžiem cilvēka dzīvē – laulība, bērna piedzimšana, nāve –, tika reducēts uz formālām procedūrām, un līdz pat laikam, kad PSRS vadītājs (1953–1964) bija Ņikita Hruščovs, nopietna uzmanība padomju pilsoņa privātās dzīves rituālu aspektam netika pievērsta.¹⁶ Tomēr šim viedoklim runā pretī ziņas par tālaika augstāko padomju ierēdņu ieinteresētību un dalību sociālistisko tradīciju iesakņošanās procesā – te ir minami Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) izglītības tautas komisārs Anatolijs Lunačarskis, tieslietu tautas komisāra vietnieks Pjotrs Krasikovs, valsts darbinieks un antireliģiskās politikas īstenotājs Jemeljans Jaroslavskis.¹⁷ Anatolijs Lunačarskis ir veltījis vairākus rakstus reliģijas tēmām un ģimenes dzīves izpratnei padomju valstī, kā arī abu šo jomu mijiedarbībai,¹⁸

10 Zhidkova 2012, 408.

11 Smolkin 2018, 167.

12 Vazeroва, Moļkin 2015.

13 Dadabaev 2014, 331.

14 Vazeroва, Moļkin 2015.

15 Zhidkova 2012, 408.

16 Turpat.

17 Emeliakh 1971, 185–186.

18 Lunacharskii 1965; Lunacharskii 1972; Lunacharskii 1927.

un ir zīmīgi, ka tie tika pārīzdoti 20. gadsimta 60.–70. gados, kad intensīvi notika sociālistisko ieražu izplatīšana.

Sociālistisko ieražu attīstības **otrajā posmā** (no 20. gadsimta 30. gadu vidus līdz 50. gadiem) padomju vara ieviesa daudzus “profesionālos svētkus”, piemēram, Zvejnieku dienu, Ogļraču dienu, Dzelzceļnieku dienu u. c.¹⁹ Tādu pasākumu tieša ietekme uz reliģisko rituālu praksi ir apšaubāma, tomēr tie bija daļa no sociālistisko ieražu kompleksa, no veselas padomju svētku sistēmas, kas turpināja veidoties šajā laikā. Taču šajā periodā norisinājās padomju vēstures dramatiskākie notikumi – kolektīvizācija, masu represijas, Otrais pasaules karš, un tas ievērojami kavēja sociālistisko ieražu nostiprināšanos.²⁰ Jāatzīst, ka šajā laika posmā ar cilvēka personīgo dzīvi saistītie padomju svētki, proti, tās padomju ieražas, kas pēc funkcijas atkārtoja reliģiskos rituālus, tika gandrīz aizmirstas.

Trešais posms sākās gandrīz vienlaikus ar Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (PSKP CK) pirmā sekretāra Ņikitas Hruščova 1958. gadā uzsāktu antireliģisko kampaņu, ko atsevišķi vēsturnieki saista ar de-staļinizācijas procesiem PSRS.²¹ Šim posmam ir raksturīgas plašas akadēmiskās diskusijas par ieražu vietu padomju sabiedrībā.²² Šajā laikā kā būtisks trūkums ateistiskajā audzināšanā tiek atzīmēts tas, ka tajā pārsvarā tika izmantotas racionālas metodes, emocionālo lietas pusi atstājot otrajā plānā. Šo taktiku salīdzināja ar reliģisko organizāciju pieeju, kuras, kā tika uzskatīts, koncentrējās tieši uz to, lai emocionāli iespaidotu cilvēkus.²³ Ir svarīgi, ka šajā laikā sociālistisko ieražu ieviešana pakāpeniski maina savu būtību – no šauri orientēta antireliģiskās cīņas līdzekļa tā pārtop par komunistiskās audzināšanas sastāvdaļu, par tā saucamā jaunā cilvēka veidošanas faktoru.²⁴ Tomēr jāatzīst, ka arī šo uzdevumu sociālistiskās ieražas pilda tieši no antireliģiskā, ateistiskā rakursa.

Sociālistisko ieražu jaunatklāšana PSRS un ieviešana Latvijas PSR

Raksta hronoloģiskajiem ietvariem gandrīz pilnībā atbilst sociālistisko ieražu attīstības trešais posms (no 20. gadsimta 60. līdz 80. gadiem), tāpēc ir vērts to apskatīt sīkāk. Tieši šajā periodā sociālistiskās ieražas, kas iepriekš tika piemirstas,

19 Vazeroņa, Mol'kin 2015.

20 Turpat.

21 Taubmans 2003, 515; Binns 1982, 299–300.

22 Vazeroņa, Mol'kin 2015.

23 Turpat.

24 Zhidkova 2012, 412–413.

tiek jaunatklātas un ieviestas arvien intensīvāk. Tomēr, lai sabiedrībā nerastos viedoklis, ka tai sociālistiskās ieražas tiek uzspiestas (šajā kontekstā padomju laika dokumentos tiek secīgi izmantots vārds “administrēšana”), padomju varai radās nepieciešamība tās neuzkrītoši leģitimēt. Lielā mērā to noteica attiecīgā perioda politiskā konjunktūra.

20. gadsimta 50.–60. gadu mijā notika divi PSKP kongresi. No 1959. gada 27. janvāra līdz 5. februārim norisinājās PSKP ārkārtējais 21. kongress, kurā tika deklarēta sociālisma galīga uzvara PSRS un padomju valsts pāreja komunisma celtniecības posmā,²⁵ ieskicēti plaši pasākumi tautas izglītības, zinātnes un kultūras jomā.²⁶ Tika norādīts uz nepieciešamību palielināt partijas organizatorisko un audziņošo nozīmi, ideoloģisko darbu ieteica orientēt uz darbaļaužu un īpaši jaunākās paaudzes komunistiskā apzinīguma nostiprināšanu.²⁷ Tieši uz šo PSKP kongresu atsaucas Latvijas PSR vēsturniece Vera Markvarte, izvērtējot kultūrizglītības iestāžu lomu partijas politikas īstenošanā un aprakstot t. s. jauno padomju sadzīves tradīciju iesakņošanas republikā.²⁸

Tomēr daži laikabiedri uzskatīja PSKP 21. kongresu par “bezkrāsainu” salīdzinājumā ar 22. kongresu, kas notika 1961. gada oktobrī.²⁹ Tajā tika pieņemta trešā partijas programma, kas pasludināja par PSKP augstāko mērķi komunisma celtniecību un vienlaikus – trīs “vēsturisko uzdevumu” atrisināšanu: komunisma materiāli tehniskās bāzes veidošanu, komunistisko sabiedrisko attiecību attīstību un jaunā cilvēka audzināšanu.³⁰ Turklāt šo divu PSKP kongresu ietekmē bija radusies rosīga atmosfēra, idejiskā mobilizācija un entuziasms, bet lielie attīstības plāni izraisīja arī intensīvāku cīņu ar t. s. pagātnes paliekām, kas neiederējās padomju valsts nākotnes ainā, – tādu palieku vidū nenoliedzami bija reliģija un reliģisko rituālu prakse.

Iepriekšminētajos PSKP kongresos iezīmētos plānus varēja palīdzēt realizēt sociālistisko ieražu ieviešana. Kaut arī interese par sociālistiskajām ieražām atjaunojās reizē ar PSKP CK pirmā sekretāra Ņikitas Hruščova uzsākto antireliģisko kampaņu (1958–1964), tikai 60. gadu sākumā to ieviešana tika atbalstīta ar attiecīgiem likumdošanas aktiem – te jāmin PSKP CK Politbiroja lēmums attiecībā uz Reliģijas kultu lietu padomes vēstuli “Par dažiem pasākumiem iedzīvotāju uzmanības novēršanā no reliģisko rituālu izpildes” 1962. gada 25. augustā

25 Ponomarev 1982, 555.

26 *Materialy vneocherednogo XXI s'ezda KPSS* (1959), 50–58.

27 Turpat.

28 Markvarte 1972, 30–46.

29 Bokhanov, Gorinov, Dmitrenko 2001.

30 *XXII s'ezd Kommunisticheskoj partii Sovetskogo Soiuza. Stenograficheskie otchet* (1962), 229–335.

un laikabiedriem plaši pazīstamais KPFSR Ministru Padomes lēmums Nr. 203 "Par jauno pilsonisko ieražu iesakņošanu padomju cilvēku sadzīvē" 1964. gada 18. februārī.³¹ Savukārt pirmā Vissavienības apspriede – seminārs par padomju ieražām notika 1964. gada maijā Maskavā, bet otrā – tikai pēc 14 gadiem Kijevā, un, pēc atsevišķu pētnieku domām, šis fakts norāda uz sociālistisko ieražu jautājuma samērā nelielo nozīmi varas darba kārtībā.³²

Latvijas PSR mērogā 60. gados arī tapa attiecīgi likumdošanas akti, un nozīmīgākie no tiem bija 1963. gada 10. septembra Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK) biroja lēmums "Par padomju tradīciju tālāko ieviešanu un kultūras likumdošanas ievērošanas uzraudzību",³³ 1967. gada 12. septembra LKP CK biroja lēmums "Par pasākumiem republikas iedzīvotāju ateistiskās audzināšanas uzlabošanā"³⁴ un 1969. gada 7. janvāra LPSR Ministru Padomes lēmums "Par darba uzlabošanu padomju tradīciju ieviešanā".³⁵ Minētie likumdošanas akti pārsvarā iezīmēja padomju varas konceptuālo virzību uz sociālistisko ieražu izplatīšanu, tomēr praksē varas iestāžu centieni šajā jomā ir vērojami jau 50. gadu beigās un 1960. gadā.³⁶

Sociālistisko ieražu un reliģisko rituālu konkurenci ilustrē padomju varas iestāžu sarakste apskatāmajā periodā. Īpaši zīmīgi ir dokumenti, ko atstāja PSRS Ministru Padomes Reliģijas kultu lietu padomes (RKLP, pārzināja visu konfesiju darbību, izņemot Krievu pareizticīgo baznīcu) un Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes (KPBLP) pilnvarotie Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā – amatpersonas, kas pārstāvēja reliģiju kontrolējošās iestādes Padomju Savienībā. 1965. gadā abas institūcijas gan PSRS, gan Latvijas līmenī tika apvienotas Reliģijas lietu padomē, jo mazinājās Krievu pareizticīgās baznīcas asociēšana ar sen kritušās monarhijas idejisko balstu³⁷ un padomju vara vairs nesaskatīja iemeslus konfesiju diferenciācijai. Ne vēlāk par 1962. gadu cīņa ar reliģiskajiem rituāliem saasinājās – tās instruktīvās vēstules, kuras PSRS MP RKLP un KPBLP sūtīja saviem pilnvarotajiem republikās, pārsvarā bija veltītas šai tēmai.³⁸ Par problēmu

31 Vazeroņa, Mol'kin 2015.

32 Zhidkova 2012, 413.

33 Kruks 2011, 166.

34 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1968. *LNA-LVA*, 678–3–720, 10. lp.

35 Kruks 2011, 166.

36 Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes pie PSRS MP instruktīvās vēstules [kr. val.], 1962. *LNA-LVA*, 1452–1–99, 19. lp.

37 Pospelovskii 2003, 325.

38 Piemēram, Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes pie PSRS MP instruktīvās vēstules [kr. val.], 1962. *LNA-LVA*, 1452–1–99, 9.–19. lp.

tika uzskatīts tas, ka reliģiskajiem rituāliem netika pretstatītas spilgtas un “emocionāli piesātinātas” pilsoniskas ieražas un sadzīves tradīcijas.³⁹ Situācija ar pilsoniskajiem rituāliem KPBLP pilnvarotā Latvijas PSR sarakstē ar citām institūcijām tiek aprakstīta šādi: laulību un bērnu dzimšanas reģistrācija pārsvarā notiek formāli un sausi, nepiemērotās telpās, un šīs procedūras neatspoguļo svarīgāko dzīves notikumu īpašo nozīmi, tāpēc ir likumsakarīgi, ka daudzi cilvēki, pat neesot ticīgi, tomēr piekropj reliģiskos rituālus pēc civilstāvokļa aktu reģistrācijas dzimtsarakstu nodaļā.⁴⁰

Tādējādi varam spriest, ka ap 20. gadsimta 60. gadu sākumu sociālistiskās ieražas tiek aktualizētas gan kā padomju dzīvesveida iesakņošanas un padomju cilvēka, komunisma cēlāja, audzināšanas faktors, gan kā iedarbīgs līdzeklis cīņā ar reliģisko rituālu praksi.

Sociālistisko ieražu ieviesēji un izplatīšanas mehānismi padomju Latvijā

Nav mazsvarīgs jautājums par to, kas un kādā veidā veicināja sociālistisko ieražu prakses ieviešanos Latvijas PSR, nodarbojās ar to konceptualizāciju un veidoja to formu un saturu. Atsevišķi pētnieki uzskata, ka tieši t. s. Hruščova atkušņa (1953–1964) laikā, ko iezīmēja vispārējā liberalizācija, padomju varai nācās sastapties gan ar pieaugošo PSRS iedzīvotāju pievēršanos reliģijai, gan ar jaunatnes tieksmi paust brīvības apziņu caur interesantām un krāšņām laicīgajām aktivitātēm.⁴¹ Toreiz varas aprindas skaidri apzinājās, ka par pagātnes paliekām pasludināto reliģisko svētku vietā padomju pilsonim jāpiedāvā kaut kas cits, kas apmierinātu dažādu sabiedrības grupu vajadzības, un šim mērķim varētu nodēvēt sociālistiskās ieražas.⁴² Pēc rakstā iepriekš minētajiem faktiem var spriest, ka šāda apziņa padomju varas pārstāvjiem radās daudz agrāk, tomēr tā neieguva zinātnisku pamatojumu un neizpaudās tik plašā darbībā, kā tas notika, sākot ar 60. gadiem. Lai reliģiskos svētkus un rituālus varētu izkonkurēt sociālistiskās ieražas, to izstrādē un izplatīšanā bija jāiesaista varas institūcijas, zinātnes darbinieki, izglītības un kultūras iestādes, kā arī citas nozares.

39 Piemēram, Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes pie PSRS MP instruktīvās vēstules [kr. val.], 1962. *LNA-LVA*, 1452–1–99, 9.–10. lpp.

40 Turpat.

41 Putinaitē 2021, 69; Binns 1982, 299–300.

42 Zhidkova 2012, 408; Binns 1982, 299–300.

Šajā laikā PSRS reģionos intensīvi veidoja “komisijas padomju tradīciju, svētku un ieražu jautājumos”.⁴³ Viens no vietējo partijas komiteju instrumentiem sociālistisko ieražu ieviešanas darbā bija dzimtsarakstu nodaļas – tajās notika padomju “kristību” un laulāšanas pasākumi, kurus noturēja saskaņā ar noteiktām instrukcijām un metodiskajiem materiāliem.⁴⁴ Šādu pasākumu scenārijus partijas komiteju propagandas un aģitācijas nodaļas pasūtīja speciālistiem – t. s. kulturāli izglītojošo mācību iestāžu (kr. “культпросветучилища”) pasniedzējiem un absolventiem.⁴⁵ Ar ģimeni saistīto padomju svētku spektrs paplašinājās – pēc padomju parauga noturētajām kristībām, laulībām un bērēm klāt nāca Bērnu svētki dažādos variantos, Rožu, Sudraba, Zelta u. c. kāzas, Mirušo piemiņas diena un līdzīgi pasākumi.⁴⁶ Ieviesās prakse pirms laulību ceremonijas rīkot ģimenes vakarus topošajiem jaunlaulātajiem, piedāvājot viņiem koncertus, izglītojošas lekcijas, speciālistu konsultācijas par medicīnas, kulinārijas, dzīvokļa iekārtošanas un ģimenes attiecību jautājumiem.⁴⁷

Tika paredzēts, ka apgabalu, rajonu un pilsētu izpildkomitejas pievērsīs uzmanību civiltāvokļa aktu jautājumiem un iesakņos padomju sadzīves tradīcijas.⁴⁸ Šajā darbā tika iesaistītas arī sabiedriskās organizācijas.⁴⁹ Tāpat kā visā Padomju Savienībā, arī Latvijas PSR rajonu un pilsētu Darbaļaužu deputātu padomju (DDP) izpildkomitejām ieteica izveidot speciālas komisijas pilsonisko ieražu iesakņošanai un tajās iekļaut partijas, arodbiedrību, komjaunatnes un sabiedrisko organizāciju pārstāvjus, pensionārus, kultūras iestāžu un dzimtsarakstu nodaļu darbiniekus.⁵⁰ Latvijas PSR Ministru Padome 1964. gada jūnijā sagatavoja nolikumu par šādām komisijām.⁵¹ Par īpaši svarīgu uzskatīja vietējās partijas komitejas un arodbiedrību vadības pārstāvju dalību civiltāvokļa aktu reģistrācijā un padomju parauga pasākumos, tādā veidā atbalstot jaunās tradīcijas un “iedvesmojot ģimenes labākai dzīvei”,⁵² lielākās pilsētās šādos pasākumos tika

43 Vazeroņa, Moļkin 2015.

44 Khvostova 2010.

45 Turpat.

46 Piemēram, [Iklāva] 1989, 352–406; Brēde 1979; Cimermanis 1981.

47 Zavarina 1970, 201.

48 Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes pie PSRS MP instruktīvās vēstules [kr. val.], 1962. *LNA-LVA*, 1452–1–99, 9.–10. lp.

49 Turpat.

50 Turpat.

51 Viksne 2017, 60.

52 Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes pie PSRS MP instruktīvās vēstules [kr. val.], 1962. *LNA-LVA*, 1452–1–99, 17. lp.

iesaistīti arī sabiedrībā pazīstamie politiskie un sabiedriskie darbinieki⁵³ – tā tika nodrošināta sasaiste starp cilvēka personīgo dzīvi un kolektīvu, valsti, sabiedrību kopumā. Pastiprināta uzmanība tika pievērsta dzimtsarakstu nodaļu darba uzlabošanai – plānoja to ēku remontu, nodrošināšanu ar mēbelēm, inventāru, mūzikas instrumentiem, kā arī profesionālo kadru izglītošanu.⁵⁴ Vēlāk Latvijas PSR pilsētu un rajonu izpildkomiteju paspārnē tika izveidoti fondi padomju sadzīves tradīciju finansēšanai,⁵⁵ tika organizēts arī apbedīšanas biroju tīkls.⁵⁶

Valdošo aprindu pasludinātajam kursam pievienojās arī daudzas zinātniskās institūcijas un izdevumi. Šajā laikā nāk klajā daudzas padomju autoru publikācijas par sociālistiskajām ieražām un to nozīmi “relīģisko aizspriedumu pārvarēšanā”. Tā 60. gados un 70. gadu pirmajā pusē top daudz rakstu par sociālistisko ieražu teorētiskajiem pamatiem, par tradīciju vietu padomju sabiedrībā.⁵⁷ Zinātniskās diskusijas par šo tēmu neaprimst līdz pat pēdējiem PSRS pastāvēšanas gadiem, savukārt, sākot ar 70. gadiem, Latvijā arvien vairāk tiek publicēti metodiskie materiāli par padomju svētku organizēšanu un noturēšanu, veiksmīgāko sociālistisko ieražu ieviešanas piemēru apraksti un norādes uz padomju svētkiem rekomendēto dzeju, mūziku un scenārijiem.⁵⁸ Zināmu atbalstu sociālistisko ieražu izplatīšanai jau no 50. gadu beigām sniedza arī Latvijas PSR prese.⁵⁹

Tomēr nevajadzētu uzskatīt, ka sociālistisko ieražu izplatīšana 20. gadsimta otrajā pusē notika tikai caur finansiālo un metodisko atbalstu no lokālajām varas iestādēm, zinātniskajām diskusijām un kultūras un izglītošanas darbu. Apskatīsim tās valsts institūcijas, kuras piedalījās reliģisko organizāciju kontrolē un pastarpināti – arī sociālistisko tradīciju ieviešanas procesā. Valsts politikas īstenošana reliģijas sfērā reģionos formāli tika uzticēta jau minētajiem

53 Cushman 1988, 166.

54 Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes pie PSRS MP instruktīvās vēstules [kr. val.], 1962. *LNA-LVA*, 1452–1–99, 10., 19. lp.

55 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1976. *LNA-LVA*, 678–3–981, 51. lp.

56 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1971. *LNA-LVA*, 678–3–828, 10. lp.

57 Piemēram, Ivanov 1964; Lisavtsev 1966; Filatov 1967; Brudnyi 1968; Rudnev 1974; Ugrinovich 1975; Elčenko 1976; Sukhanov 1976; Mazaev 1978.

58 Piemēram, Brēde 1972; Brēde 1979; Cimermanis 1981; [Iklāva] 1989.

59 Piemēram, Miežis, A. Parunāsim par sadzīves tradīcijām. *Cīņa*, 19.04.1957., 2. lpp.; Kizanovičs, G. Jauniem – jaunas tradīcijas. *Padomju Jaunatne*, 18.05.1958., 2. lpp.; Padomju sadzīves tradīciju plauksmei. *Cīņa*, 27.05.1962., 1. lpp.; Vēlreiz par sadzīves tradīcijām. *Cīņa*, 13.06.1957., 2. lpp.; Veidojas jaunas tradīcijas. *Dzimtenes Balss*, 22.06.1958., 4. lpp.

Reliģijas kultu lietu padomes⁶⁰ un Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes,⁶¹ no 1965. gada – Reliģijas lietu padomes (RLP)⁶² pilnvarotajiem republikās un apgabalos, tomēr realitātē ar to nodarbojās arī citi valsts un partijas orgāni.⁶³ Ateistiskās audzināšanas jautājumi palika partijas rajona komitejas kompetencē, par reliģisko organizāciju saimniecisko darbību atbildēja vietējās DDP izpildkomitejas (no 60. gadu beigām to pakļautībā darbojās arī speciālās komisijas likumdošanas par kultiem ievērošanas veicināšanai), bet likumdošanas par kultiem pārkāpšana formāli bija iekšlietu pārvaldes ziņā; zināmu darbību attiecībā uz reliģiskajām organizācijām realizēja arī vietējā VDK pārvalde.⁶⁴ Gandrīz visas minētās institūcijas vēroja reliģisko rituālu praksi padomju sabiedrībā, nodarbojās ar reliģisko rituālu uzskaiti un reliģisko draudžu uzraudzību. RKLP, KPBLP un RLP pilnvaroto dokumentos ziņas par Latvijas PSR dažādās konfesijās noturēto reliģisko rituālu skaitu bieži tika ievāktas, tās salīdzinot ar attiecīgajā teritorijā īstenoto sociālistisko ieražu praksi.⁶⁵ Arī DDP izpildkomitejas 70. gados sniedza RLP pilnvarotajam atskaites par reliģisko draudžu darbību, iekļaujot tajās reliģisko rituālu skaita salīdzinājumu ar attiecīgo padomju pasākumu skaitu.⁶⁶

Sociālistisko ieražu izstrādē un ieviešanā iesaistījās arī tās republikas līmeņa institūcijas, kuras formāli nenodarbojās ar reliģisko rituālu prakses uzraudzīšanu

60 Piemēram, PSRS Ministru Padomes Reliģijas kultu lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR pie Latvijas PSR Ministru Padomes. Mācītāju saraksts, kas tiesāti par pretvalstisko darbību [kr. val.]. *LNA-LVA*, 1448–1–36; Statistiskās ziņas par funkcionējošajām baznīcām, lūgšanu namiem, garīdzniecību un garīgajām mācību iestādēm Latvijas PSR [kr. val.]. *LNA-LVA*, 1448–1–177.

61 Piemēram, PSRS Ministru Padomes Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR. Uzskaites kartes par Krievu pareizticīgās baznīcas kulta kalpotājiem [kr. val.]. *LNA-LVA*, 1452–3–7.

62 Piemēram, PSRS Ministru Padomes Reliģijas lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR. Sarakste ar PSRS MP Reliģijas lietu padomi, Latvijas PSR MP un citām vadošajām organizācijām par reliģisko organizāciju darbību Latvijas PSR [latv. un kr. val.], 1968. *LNA-LVA*, 1419–3–4.

63 Khvostova 2010.

64 Turpat.

65 PSRS Ministru Padomes Reliģijas kultu lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR pie Latvijas PSR Ministru Padomes. Statistiskās ziņas par jauno sadzīves tradīciju ieviešanu Latvijas PSR, 1962. *LNA-LVA*, 1448–1–179; Statistiskās ziņas par jauno sadzīves tradīciju ieviešanu Latvijas PSR, 1963. *LNA-LVA*, 1448–1–220; PSRS Ministru Padomes Reliģijas lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR. Sarakste ar reliģiskajām kopienām un vietējiem varas orgāniem par Romas katoļu baznīcas stāvokli un darbību Latvijas PSR, 1966. *LNA-LVA*, 1419–3–62.

66 PSRS Ministru Padomes Reliģijas lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR. Statistiskās ziņas par funkcionējošajām baznīcām, garīdzniecību, reliģiskajām kopienām, garīgajām mācību iestādēm Latvijas PSR, 1973. *LNA-LVA*, 1419–3–154.

un apkarošanu, bet konceptuāli neslēpa, ka darbojās ateistiskās pasaules uztveres ieviešanas nolūkos. 1960. gadā ar Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības Centrālās komitejas (LĻKJS CK) lēmumu tika izveidota republikāniskā komisija, kuras uzdevums bija apkopot jauno padomju tradīciju darba pieredzi un sniegt metodisku palīdzību to organizēšanā.⁶⁷ 1970. gadā sakarā ar komisijas locekļu “sabiedriskās slodzes izmaiņām” tā pārstāja darboties, un tālaika Latvijas PSR kultūras ministra vietnieks I. Puteklis vērsās pie Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieka V. Krūmiņa ar lūgumu izveidot jaunu republikānisko padomju tradīciju komisiju pie Ministru Padomes.⁶⁸ Vismaz līdz 1978. gadam republikāniskās padomju tradīciju ieviešanas komisijas priekšsēdētājs bija V. Krūmiņš, priekšsēdētāja vietnieka un sekretāra amatos attiecīgi bija I. Puteklis un Latvijas PSR Kultūras ministrijas inspektore R. Liepiņa.⁶⁹ Septiņdesmitajos gados komisijā darbojās arī komunālās saimniecības ministra vietnieks, Kultūras ministrijas Klubu iestāžu un bibliotēku pārvaldes priekšnieks, izglītības ministra vietnieks, Ministru Padomes Valsts Televīzijas un radio komitejas priekšsēdētāja vietnieks, Ministru Padomes lietu pārvaldes Kultūras, izglītības, veselības aizsardzības un sociālā nodrošinājuma nodaļas vadītājs, Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta vadītājs, Zinību biedrības valdes priekšsēdētāja vietnieks, PSRS MP Reliģijas lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR, LĻKJS CK sekretārs, Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sekretārs, Latvijas Padomju komponistu savienības valdes sekretārs, Ministru Padomes Valsts kinematogrāfijas komitejas priekšsēdētāja vietnieks, Rīgas DDP izpildkomitejas priekšsēdētāja vietnieks, Republikāniskās profesionālo apvienību padomes kultūras un masu darba nodaļas vadītājs un Ministru Padomes Valsts izdevumu, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības komitejas priekšsēdētāja vietnieks.⁷⁰ Vēlāk viņiem pievienojās lauksaimniecības ministra pirmais vietnieks un vairāku Latvijas rajonu izpildkomiteju un uzņēmumu pārstāvji.⁷¹

Komisija organizēja seminārus, konsultācijas un apspriedes, apkopoja un publicēja interesantākos materiālus par sociālistiskajām ieražām un atbalstīja to

67 Markvarte 1972, 46.

68 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1970. *LNA-LVA*, 678–3–791, 8. lp.

69 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1972. *LNA-LVA*, 678–3–854, 44.–45. lp.; Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju darba jautājumiem, 1978. *LNA-LVA*, 678–3–1043, 15.–16. lp.

70 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1972. *LNA-LVA*, 678–3–854, 44.–45. lp.

71 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1974. *LNA-LVA*, 678–3–918, 22.–23. lp.

padomju tradīciju komisiju darbu, kas paralēli tika veidotas Latvijas PSR rajonos un pilsētās.⁷² No 1974. gada komisijā darbojās vairākas sekcijas – Kvalifikācijas celšanas sekcija, Propagandas, repertuāra un metodiskās vadības sekcija, Materiāli tehniskās bāzes nodrošināšanas sekcija, Civilstāvokļa aktu reģistrācijas sekcija, Sēru tradīciju sekcija un Jauniešu tradīciju sekcija.⁷³

Sociālistisko ieražu izplatīšanā piedalījās arī tādas organizācijas kā LPSR Kultūras ministrijas Klubu darba republikāniskais metodiskais kabinets (no 1976. gada darbojās arī Klubu darba republikāniskā metodiskā kabineta padomju tradīciju metodiskā apvienība)⁷⁴ un Emiļa Melngaiļa Republikas Tautas mākslas un kultūras izglītības darba zinātniski metodiskais kabinets. Šo institūciju svarīgākā funkcija padomju tradīciju sfērā bija repertuāra krājumu un metodisko materiālu publicēšana.⁷⁵ Iniciatīvu regulāri izrādīja arī LKP CK izveidotā Republikāniskā ateistu padome⁷⁶ un LPSR Zinību biedrības vietējās nodaļas,⁷⁷ tomēr to loma sociālistisko ieražu iesakņošanā ir diskutabla.

Par sociālistisko ieražu ieviešanu izglītošanu rūpējās republikas tautas universitāšu padomju tradīciju fakultātes ar divu gadu programmu padomju tradīciju aktīvistiem.⁷⁸ 1971. gadā Latvijas PSR Kultūras ministrijas dokumentos kā labākās tika atzīmētas Alūksnes, Talsu un Dobeles rajonu tautas universitāšu padomju tradīciju fakultātes.⁷⁹ 1978. gadā tādu fakultāšu skaits pieauga līdz 14, attiecīgo programmu Latvijā apguva aptuveni 800 cilvēki.⁸⁰ Arhīva materiālos ir saglabājušās liecības par izglītošanas darbu – Latvijas PSR Kultūras ministrijas 1969. gadā apstiprinātā Kultūras tautas universitātes Darba un sadzīves tradīciju fakultātes mācību programma⁸¹ sniedz samērā detalizētu priekšstatu

72 Markvarte 1972, 46.

73 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1974. *LNA-LVA*, 678–3–918, 5.–7. lp.

74 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1976. *LNA-LVA*, 678–3–981, 30. lp.

75 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1971. *LNA-LVA*, 678–3–828, 6. lp.

76 Piemēram, Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1968. *LNA-LVA*, 678–3–720, 11. lp.

77 Markvarte 1972, 43.

78 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1971. *LNA-LVA*, 678–3–828, 5. lp.

79 Turpat.

80 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju darba jautājumiem, 1978. *LNA-LVA*, 678–3–1043, 5. lp.

81 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1970. *LNA-LVA*, 678–3–791, 21.–35. lp.

par sociālistisko ieražu tematisko saturu, kā arī to t. s. ideoloģiski audzinošajiem uzdevumiem (piemēram, saglabājot uzsvaru uz cīņu ar reliģijas paliekām cilvēku apziņā un padomju patriotisma audzināšanu), parāda sociālistiskās ieražas kā kompleksas pasākumu sistēmas daļu. Programma paredzēja 120 stundu apmācības topošajiem padomju tradīciju ieviesējiem, ko realizēja divu gadu laikā. Atsevišķiem tematiem paredzētais mācību stundu īpatsvars liecina, ka visvairāk uzmanība tika pievērsta pasākumiem, kas bija saistīti ar cilvēka dzīvē nozīmīgiem notikumiem, bet mazāk – t. s. darba svētkiem un valsts svētkiem. Piemēram, svinīgajai jaunpiedzimušo reģistrācijai, Bērnības svētkiem un citiem ar bērniem saistītajiem pasākumiem kopumā bija veltītas 24 mācību stundas, Pilngadības svētku un citu jauniešiem domāto pasākumu organizācijas apguvei bija paredzētas 17 stundas, savukārt laulību reģistrācijas, jauno ģimeņu vakaru un kāzu jubileju tematikai – vien 9 stundas.⁸² Visrūpīgāk mācību programmā ir izstrādāts materiāls, kas ir saistīts ar sēru pasākumiem, paredzot šo tradīciju apguvei 34 mācību stundas.⁸³ Tas nav nejauši – reliģiskās bēres ilgu laiku tika uzskatītas par visgrūtāk izskaužamo rituālu.⁸⁴ Salīdzinājumam: darba tradīcijām – profesionālajiem svētkiem, darba veterānu godināšanai u. c. – bija atvēlētas 8 stundas, bet par oficiālajiem jeb PSRS valsts svētkiem bija plānots runāt 1 stundu un tikai ievadlekcijās. Ievada nodarbībās, kas bija veltītas padomju pasākumu ideoloģijas un organizācijas jautājumiem, visplašāk tika apskatīta tēma “Emocionalitāte padomju tradīcijās” – tai bija paredzētas 10 no 28 ievadlekciju stundām.⁸⁵ Tieši emocionalitātē padomju vara saredzēja reliģisko rituālu konkurētspēju sociālistisko ieražu ieviešanas kontekstā.⁸⁶

Jāatzīmē, ka visu iepriekšminēto institūciju darbība un panākumi tika pamatnīti arī PSRS līmenī – pēc atsevišķu sociologu domām, Latvijas PSR bija viena no pirmajām republikām, kas sāka masveidā ieviest sociālistiskās ieražas un darīja to veiksmīgi, ar radošu izdomu, nosakot to modi visā padomju valstī.⁸⁷ Šo viedokli apstiprina tas, ka Latvijas PSR Kultūras ministrijā pēc konsultācijas vai metodiskajiem materiāliem bieži vērsās citu PSRS republiku padomju tradīciju

82 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1970. *LNA-LVA*, 678–3–791, 21.–35. lp.

83 Turpat.

84 Piemēram, Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste un materiāli padomju tradīciju jautājumos, 1969. *LNA-LVA*, 678–3–757, 3. lp.

85 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1970. *LNA-LVA*, 678–3–791, 21. lp.

86 Zhidkova 2012, 422; Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes pie PSRS MP instruktīvās vēstules [kr. val.], 1962. *LNA-LVA*, 1452–1–99, 9. lp.

87 Kruks 2011, 165.

ieviesēji – piemēram, KPFSR Astraņas apgabala,⁸⁸ Kabardas-Balkārijas APSR,⁸⁹ Altaja novada,⁹⁰ Uļjanovskas apgabala,⁹¹ Kaļiņinas apgabala,⁹² Ukrainas PSR Bahčisarajas rajona⁹³ un Ukrainas Zinātniski pētnieciskā sadzīves apkalpošanas institūta⁹⁴ pārstāvji.

Tomēr pašā Latvijā iestādes, kas ietekmēja sociālistisko ieražu ieviešanu, nebija pārliecinātas par saviem sasniegumiem. 1967. gadā gan LKP CK izveidotajā Republikāniskajā ateistu padomē, gan Republikāniskajā padomju tradīciju komisijā atzina, ka Lietuvas un Igaunijas PSR apsteidz Latvijas PSR daudzās ar sociālistiskajām ieražām saistītajās jomās.⁹⁵ Kaimiņu republikās labāk bija atrisināts padomju pasākumiem nepieciešamo telpu un finansēšanas jautājums, bija vairāk izplatīti apbedīšanas biroji un labāk pārdomāti Pilngadības svētki.⁹⁶ Pēc Ateistu padomes Padomju tradīciju komisijas priekšsēdētāja P. Kampara domām, Lietuvas un Igaunijas panākumus noteica tas, ka šajās republikās sociālistisko tradīciju jautājumus risināja nevis pašdarbības līmenī, kā tas bija Latvijā, bet valsts un likumdošanas līmenī.⁹⁷ Šajā raksta nodaļā minētie fakti gan liecina, ka sociālistisko ieražu izplatīšana Latvijas PSR nebija vienīgi atsevišķu iestāžu vai aktīvistu stihiskas pašdarbības rezultāts. Tomēr jāatzīst, ka padomju Latvijā šis process reizēm nebija pietiekami sistemātiski organizēts, tajā iesaistītās institūcijas savā starpā bija vāji integrētas, nav saskatāma arī skaidra to hierarhija.

Kopumā varam secināt, ka sociālistisko ieražu konceptualizācijā un popularizācijā bija iesaistītas dažāda līmeņa varas iestādes, dzimtsarakstu nodaļas, izglītības un kultūras iestādes, arodbiedrības, komjaunatne un sabiedriskās organizācijas. Īpaši svarīga loma šajā procesā bija zinātniekiem un speciālistiem, kuri

88 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1966. *LNA-LVA*, 678–3–651, 25. lp.

89 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1971. *LNA-LVA*, 678–3–828, 26. lp.

90 Turpat, 28. lp.

91 Turpat, 30. lp.

92 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1972. *LNA-LVA*, 678–3–854, 33. lp.

93 Turpat, 9. lp.

94 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1976. *LNA-LVA*, 678–3–981, 52. lp.

95 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1967. *LNA-LVA*, 678–3–684, 11.–12. lp.

96 Turpat, 12.–16. lp.

97 Latvijas PSR Kultūras ministrija. Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1968. *LNA-LVA*, 678–3–720, 12.–13. lp.

izstrādāja metodisko literatūru par sociālistisko ieražu ieviešanu. Nozīmīga bija arī to iestāžu un amatpersonu darbība, kas mērķtiecīgi nodarbojās ar reliģisko rituālu prakses uzraudzīšanu Latvijas PSR.

Sociālistisko ieražu koncepcija un tās specifika Latvijas PSR

Kādas tad bija galvenās atziņas, kuras attiecībā uz sociālistiskajām ieražām gadu garumā kopīgi izstrādāja visas iesaistītās institūcijas un cilvēki? Kādi argumenti bija sociālistisko ieražu koncepcijas pamatā un noteica to iesakņošanas sabiedrībā?

Pirmkārt, attiecīgā laika ateistiskā diskursa pamatā bija mīts par kaitējumu, ko padomju cilvēkam nodara reliģiskie rituāli. Tā, piemēram, Ziemassvētki ir kaitīgi tautsaimniecībai žūpošanas un daudzu darba kavējumu dēļ, Lieldienu sviņēšana iedveš cilvēkiem dievbijības un pazemības idejas, krusta skūpstīšana ir antisemitāra utt.⁹⁸ Spiediens uz reliģiskajām konfesijām paredzēja rituālu skaita samazināšanos vai pat to pilnīgu izskaušanu, un šajā darbā par svarīgu faktoru tika atzīta sociālistisko ieražu izplatīšana. Tomēr jāatzīmē, ka skaidri rīkojumi reliģiskos rituālus aizvietot ar jaunajiem pilsoniskajiem rituāliem neparādījās līdz pat Hruščova perioda beigām, kaut arī praksē šo procesu uzsāka 50.–60. gadu mijā.

Otrkārt, oficiālā ideoloģija paredzēja, ka, mainoties valsts ekonomiskajai struktūrai un sabiedriskajām attiecībām, mainīsies arī sabiedrības garīgā dzīve, veidosies t. s. jaunais cilvēks – ar marksistiski-ļeņinisko pasaules uztveri, audzināts komunisma, idejiskuma, proletāriskā internacionālisma un sociālistiskā patriotisma garā.⁹⁹ Internacionālisma ieaudzinašana praksē tika realizēta, piemēram, Pilngadības svētkos aicinot piedalīties jauniešus no citām Baltijas republikām.¹⁰⁰ Tika plānots pastiprināt kulturāli izglītojošo darbu, PSKP dokumentos tika ieskicēta kultūras dzīves vispusīga attīstība.¹⁰¹ “Jaunā cilvēka” apziņā nebūtu vietas t. s. pagātnes paliekām – reliģijai un reliģisko rituālu praksei.

Treškārt, 20. gadsimta 60.–80. gados darbs reliģisko rituālu aizvietošanā ar jauniem padomju svētkiem un rituāliem tika uzskatīts par vienu no būtiskākajiem faktoriem zinātniski ateistiskajā propagandā. Tā bija arī daļa no padomju zinātnes attīstības, sociālistisko ieražu tēma sistemātiski parādījās šī laika etnogrāfiskajos

98 Zhidkova 2012, 412–413.

99 Ponomarev 1982, 570.

100 Čivkule, Jefremova 1970, 217.

101 Ponomarev 1982, 571.

pētījumos.¹⁰² Latvijas PSR etnogrāfi bieži vāca datus par iedzīvotāju ģimenes ieražām, salīdzinot padomju pasākumu un reliģisko rituālu praksi, – par to liecina arī etnogrāfiskajās ekspedīcijās izmantotās veidlapas.¹⁰³ Etnogrāfu ieinteresētību sociālistisko ieražu jautājumā min arī mūsdienu pētnieki, tomēr tā nav viennozīmīgi vērtējama kā pašu etnogrāfu atbalsts padomju politikas nostādņēm.¹⁰⁴

Atsevišķi jāuzsver tās sociālistisko ieražu ieviešanas vadlīnijas, kas spilgti izpaudās Latvijas PSR un ir īpaši interesantas šī raksta kontekstā. Tālaika speciālisti uzsvēra, ka, runājot par jaunajām ieražām, tiek saprasts, ka “jaunais izaug no vecā un balstās tajā” – tiek atzīts, ka “tautas paražas, kas veidojās tūkstošgadēm, ietver savā formā un saturā daudz tāda, kas varētu tikt veiksmīgi pārņemti un izmantoti jaunā veidošanai”.¹⁰⁵ Reliģiskās prakses un tautas ieražas tika sistemātiski pretnostatītas, un teorētiskajos izdevumos par sociālistiskajām ieražām tika apgalvots, ka sociālistiskās tradīcijas un svētki pēc sava gara ir tuvāki senajām tautas ieražām nekā reliģiskie rituāli. PSRS republikās meklēja nacionālās ieražas, kuras varētu izmantot padomju rituālos, “atbrīvojot tās no reliģiskajām dražām”.¹⁰⁶ Īpaši centīgi šī argumentācija tika likta lietā republikās un reģionos, kur bija savdabīgākas tautas ieražas, kas mazāk savijās ar reliģiskajiem rituāliem, nekā tas bija, piemēram, krievu kultūrā.¹⁰⁷

Vai apgalvojumam, ka sociālistiskās ieražas bija PSRS republiku etniskajai kultūrai tuvākas nekā reliģiskās prakses, bija pamats? Jāatzīmē, ka sociālistiskās tradīcijas, īpaši pēdējās padomju varas desmitgadēs, patiešām varēja būt pievilcīgas – to pievilcību tikai pastiprināja tas, ka varas politika sociālistisko ieražu izplatīšanā paredzēja to atbilstību vietējai specifikai – svētku organizēšanā aktīvi izmantoja vietējās kultūras elementus.

Latvijā sociālistisko ieražu veidošanā tika integrētas tautasdziesmas, tautas ieražas, tautas tērpi un tautas lietišķā māksla.¹⁰⁸ Piemēram, interesants ir Bērniības svētku apraksts vienā no Jelgavas rajona kultūras namiem 70. gadu beigās.¹⁰⁹ Svētku scenārijā ir iekļauta sena, iespējams, pirmskristianizācijas laika latviešu ieraža – pādes dīdīšana. Tālaika kultūras nama darbiniece aizrautīgi stāsta: “Kūmas aicinām vidū aplī pa pāriem, bērns sēd katram kūmu pārim uz “krēšliņā”

102 Cimermanis 1981; Fišers, Juškēvičs 1964; Ligere 1978, 155–162; Zavarina 1970, 195–196; Čivkule, Jefremova 1970, 211.

103 E 35, 1343; E 35, 1348.

104 Boldāne-Zeļenkova 2019, 33–47.

105 Vazeroņa, Mol'kin 2015.

106 Zhičkova 2012, 414.

107 Piemēram, Brēde 1972; Brēde 1979; Cimermanis 1981; Čivkule, Jefremova 1970.

108 Boldāne-Zeļenkova 2017, 139.

109 Brēde 1979, 217–221.

sadotām rokām, skan trejdeksnis un kokles, tautas dziesmas par pādes dīdīšanu.¹¹⁰ Pasākumā piedalās latviešu pasaku varoņi – Sprīdītis un Annele. Svētku būtība – bērnu ievē sabiedrībā, kolektīvā, kur dzīvo un strādā vecāki, reizē uzsverot kūmu un visas sabiedrības lomu jaunā cilvēka audzināšanā.¹¹¹ Rīkojot Pilngadības svētkus, mazāka uzmanība tika pievērsta senajām tautas paražām, bet lielāka – svētku organizācijai, vizuālajam noformējumam, kas bieži iekļāva tautas tērpus un latvju etnogrāfiskās zīmes, mūzikas un dzejoļu atlasei, pasākuma iespaidīgumam.¹¹² Pastāv viedoklis, ka tieši Pilngadības svētku vēriens un pārdomātā organizācija padarīja tos īpaši populārus gan Latvijā, gan Baltijas valstīs kopumā.¹¹³

1. att. Pilngadības svētki Preiļu rajonā 1968. gadā. E 35 531

Fig. 1. The Coming of Age Feast in the district of Preiļi in 1968. E 35 531

110 Brēde 1979, 217–221.

111 Turpat.

112 E 33, 1824; Čivkule, Jefremova 1970, 218–219.

113 Binns 1982, 306.

Savukārt, lai padarītu kāzas dinamiskākas, padomju tradīciju veicinātāji ieteica noturēt mičošanas rituālu¹¹⁴ – pēc būtības jaunlaulāto pārcelšanu precēto cilvēku statusā. Komjauniešu kāzu ietvaros jaunlaulātie “cirta likstes un līda līdumus”,¹¹⁵ tā imitējot seno zemkopju tradīcijas. Pilsoniskajās laulību ceremonijās nacionālās kultūras elementi bija vērojami arī noformējumā, ceremoniju vadītāji bieži bija ģerbušies tautas tērpos, retāk tā darīja arī paši jaunlaulātie.¹¹⁶ Sabiedriskās kāzas tika aktīvi papildinātas arī ar citām tautas paražām.¹¹⁷

Aktīvi izmantoja arī luterāņiem un katoļiem raksturīgo Kapu svētku tradīciju.¹¹⁸ Šos reliģiskos svētkus pārņēma padomju aktīvistu, un tie ieguva jaunas iezīmes – modernākas un sociālistiskākas. Tā, piemēram, Kapu svētkos bieži tika organizēti papildus transporta reisi uz kapsētu, pasākumiem piesaistīja kolhozu un citu iestāžu pārstāvjus, runas teica vietējās varas pārstāvji. Tika nodrošināts muzikālais pavadījums – svētkos ierasto koru dziedāšanu atbalstīja vietējie instrumentālās mūzikas kolektīvi. Mirušo atceres jautājumā sociālistisko ieražu piekritēji tiecās uz padomju pasākumu modernizāciju – tā 70. gados Cēsu pilsētas Meža kapi Mirušo piemiņas dienu ietvaros tika pat radioficēti, lai katrs varētu klausīties pie savu tuvinieku kapiem speciālu koncertu, ko translēja no kapličas.¹¹⁹ Daudzviet Latvijā iesakņojās prakse rīkot svinīgus sēru gājienus.¹²⁰

Jādomā, ka šis pēdējais sociālistisko ieražu konceptualizācijas virziens bija visveiksmīgākais un tieši tas noteica šo ieražu relatīvu sekmīgu izplatīšanos padomju Latvijā. Kā atzīst pētījuma gaitā intervētie laikabiedri, kuru vidū ir kultūras darbinieki un reliģisko draudžu pārstāvji, padomju svētku dalībnieki pievērsa maz uzmanības to antireliģiskajai būtībai, dažreiz to pat neapzinājās.¹²¹ Par motīvu dalībai sociālistiskajos pasākumos kļuva to pieejamība, dažreiz veiksmīgs mākslinieciskais noformējums, laba organizācija, interesanta norise utt.,

114 Brēde 1979, 237–242.

115 Turpat.

116 Čivkule, Jefremova 1970, 221.

117 E 35, 1690–1692; E 22, 3533; E 22, 3539.

118 Brēde 1979, 256–257.

119 Turpat.

120 Čivkule, Jefremova 1970, 233; E 35, 1703; E 33, 1829.

121 Piemēram, Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra arhīvs (turpmāk – DU MV) 489 (2): intervija ar Genovefu Barkovsku, ierakstija A. Miņenkova Daugavpilī 22.03.2015.; intervija ar Ivanu Bogdanovu, ierakstija A. Miņenkova Daugavpilī 28.03.2015.; DU MV 1069: Svetlanas Stoļarovas dzīvesstāsts, ierakstija A. Miņenkova Daugavpilī 22.03.2015.; DU MV 1099: intervija ar Geroīdu Bogdanovu, ierakstija A. Miņenkova Daugavpilī 10.05.2017.; DU MV 1098: intervija ar [teicējs atteicās izpaust savu identitāti], ierakstija A. Miņenkova Daugavpilī 10.05.2017.

2. att. Mirušo atceres diena Daugavpils rajonā 1962. gadā. E 22 3570

Fig. 2. The Memorial Day in the district of Daugavpils in 1962. E 22 3570

bet ne apzināta tieksme novērsties no reliģiskajiem rituāliem.¹²² Reizēm attiecīgais reliģiskais rituāls un padomju pasākums vienas ģimenes ietvaros pat notika paralēli.¹²³ Līdz ar to dažreiz sociālistisko ieražu iesakņošanas noteica nevis padomju varas pieprasījums un antireliģiskais diskurss, bet gan sabiedrības gatavība šīs ieražas praktizēt.

Secinājumi

20. gadsimta 60.–80. gados Latvijas PSR teritorijā tika ieviestas sociālistiskās ieražas, kuru izplatīšanu padomju vara veicināja, galvenokārt lai izskaustu reliģisko rituālu praksi. Šajā kontekstā ir vērts pievērst uzmanību tieši tām sociālistiskajām ieražām, kuru funkcijas sakrita ar dažādām konfesijām raksturīgo reliģisko rituālu funkcijām. Daudzi ar raksta tēmu saistītie jautājumi – piemēram, komunistiskās ideoloģijas un reliģijas pretimstāvēšanas cēloņi, PSRS

122 Turpat.

123 DU MV 1069: Svetlanas Stoļarovas dzīvesstāsts, ierakstīja A. Miņenkova Daugavpili 22.03.2015.; Binns 1982, 303.

centrālo varas iestāžu iejaukšanās pakāpe sociālistisko ieražu satura veidošanā Latvijā, padomju svētku norise dažādos Latvijas PSR reģionos, reliģisko rituālu konkurētspēja līdzās padomju tradīcijām – nav aptverami vienā rakstā un paliek turpmākajiem pētījumiem, šobrīd autorei daloties tikai ar nedaudzām atziņām.

Lai veicinātu sociālistisko ieražu izplatīšanos, padomju varai bija nepieciešams tās konceptualizēt – piešķirt tām praktisko un ideoloģisko pamatojumu. Mainoties PSRS politiskajai konjunktūrai, sociālistisko ieražu konceptualizācija kļuva arvien komplikētāka. Visas padomju valsts mērogā sociālistisko ieražu izplatīšanās un koncepcijas tapšana sākās jau 20. gadsimta pirmajā pusē, pakāpeniski attīstoties padomju svētku kompleksam. Latvijas teritoriju šis process skāra tikai pēc Otrā pasaules kara un īpaši izteikti – 20. gadsimta 60.–80. gados.

Viens no būtiskākajiem faktoriem sociālistisko ieražu konceptualizācijā ir to ieviešanas mehānismi un ieražu izplatīšanās iesaistītās iestādes un cilvēki. Sociālistisko ieražu popularizācijā piedalījās dažāda līmeņa varas iestādes, tostarp Latvijas PSR Kultūras ministrija, LĻKJS Centrālā komiteja, Latvijas PSR rajonu un pilsētu Darbaļaužu deputātu padomes u. c. Svarīgus uzdevumus pildīja dzimtsarakstu nodaļas, arodbiedrības, izglītības un kultūras iestādes, kā arī sabiedriskās organizācijas. Savukārt zinātnieki izstrādāja metodisko literatūru par sociālistisko ieražu ieviešanu. Nozīmīga loma bija arī tām iestādēm un amatpersonām, kas nodarbojās ar reliģisko rituālu prakses uzraudzīšanu. Turklāt, sākot ar 20. gadsimta 60. gadiem, sociālistisko ieražu izplatīšana tika atbalstīta, pieņemot dažādus likumdošanas aktus Latvijas PSR un PSRS mērogā. Ap 80. gadu vidu sociālistisko ieražu izplatīšana varas iestāžu līmenī vairs nebija tik aktuāla, tomēr attiecīgie padomju pasākumi iesakņojās sabiedrībā un turpināja notikt.

Izvērtējot sociālistisko ieražu konceptualizācijas procesus Latvijas teritorijā 20. gadsimta 60.–80. gados, var secināt, ka šajā laikā padomju tradīcijas varas aprindās tiek izprastas gan kā iedarbīgs līdzeklis cīņā ar reliģisko rituālu praksi, gan kā padomju dzīvesveida iesakņošanas un padomju cilvēka, komunisma cēlāja, audzināšanas faktors. Sociālistisko ieražu antireliģiskā ievirze aktualizējās, izvērsoties PSKP CK pirmā sekretāra Ņikitas Hruščova antireliģiskajai kampaņai (1958–1964). Tās ietvaros palielinājās spiediens uz reliģiskajām konfesijām, varas iestādes paredzēja rituālu skaita samazināšanos vai pat to pilnīgu izskaušanu, un šajā darbā par svarīgu faktoru tika atzīta sociālistisko ieražu izplatīšana. Reliģisko rituālu aizvietošana ar padomju analogiem tika uzskatīta par vienu no būtiskākajiem aspektiem zinātniski ateistiskajā propagandā. Kaut arī 20. gadsimta 80. gados interese par reliģisko rituālu apkarošanu varas aprindās mazinājās un pirmajā plānā izvirzījās sociālistisko ieražu nozīme padomju

cilvēka audzināšanā, antirelīģiskais diskurss sociālistisko ieražu koncepcijā neiz-
zuda līdz padomju laika beigām.

Latvijas PSR īpaši nozīmīgs bija vēl viens sociālistisko ieražu konceptuali-
zācijas virziens – padomju laika publikācijas vēstīja, ka sociālistiskās ieražas pēc
sava gara ir tuvākas senajām tautas ieražām nekā reliģiskie rituāli. Reliģiskās
prakses un tautas ieražas tika sistemātiski pretnostatītas, un pēdējās tika plaši
izmantotas, veidojot sociālistisko ieražu saturu un noformējumu. Īpaši bieži šī
metode tika izmantota republikās un reģionos, kuros bija savdabīgākas tautas
ieražas, kas vēsturiski mazāk savijās ar reliģiskajiem rituāliem, – piemērots lauks
šādi sociālistisko ieražu koncepcijai bija Latvijas PSR. Iespējams, ka tieši šis
sociālistisko ieražu konceptualizācijas aspekts noteica to, ka Latvijas teritorijā
šīs ieražas tika iesakņotas īpaši veiksmīgi un Latvijas PSR Kultūras ministrija
sniedza konsultācijas sociālistisko ieražu ieviešanai citās PSRS republikās.

Kopumā jāsaaka, ka apskatāmajā periodā aizraušanās ar sociālistiskajām
ieražām skāra daudzas sabiedrības dzīves jomas – padomju tradīcijas pieņēma
ģimenes, par tām diskutēja zinātnieki, to praksi pārņēma kultūras iestādes, un
tās uzmanīgi ieviesa varas institūcijas. Tomēr, arī ņemot vērā visu sociālistisko
ieražu radīto rosību, ir grūti saskatīt robežu starp šo ieražu uzmācīgu iesakņo-
šanu no padomju varas puses, sabiedrības brīvprātīgo iesaistīšanos sociālistisko
ieražu praksē politiskās konjunktūras iespaidā un nepolitiski motivēto dalību
padomju pasākumos, tos uzskatot par emocionāli un mākslinieciski pievilcīgiem.

SAĪSINĀJUMI / ABBREVIATIONS

- DDP – Darbaļaužu deputātu padome
- DU MVC – Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centrs
- KPBLP – Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padome
- KPFSR – Krievijas Padomju Federatīvā Sociālistiskā Republika
- LKP CK – Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja
- LLKJS CK – Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības Centrālā komiteja
- LNA-LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs
- LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
- LPSR MP – Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Ministru Padome
- PSKP CK – Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālā komiteja
- PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
- PSRS MP – Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Ministru Padome
- RKLP – Reliģijas kultu lietu padome
- RLP – Reliģijas lietu padome
- VDK – Valsts drošības komiteja

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti / Archive Sources

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuves materiāli: E 22, 3533; E 22, 3539; E 22, 3570; E 33, 1824; E 33, 1829; E 35, 531; E 35, 1343; E 35, 1348; E 35, 1690–1692; E 35, 1703.

Latvijas PSR Kultūras ministrija:

Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1966. *LNA-LVA*, 678–3–651; 1967. *LNA-LVA*, 678–3–684; 1968. *LNA-LVA*, 678–3–720.

Sarakste un materiāli padomju tradīciju jautājumos, 1969. *LNA-LVA*, 678–3–757.

Sarakste par padomju sadzīves tradīciju jautājumiem, 1970. *LNA-LVA*, 678–3–791; 1971. *LNA-LVA*, 678–3–828; 1972. *LNA-LVA*, 678–3–854.

Sarakste ar iestādēm un organizācijām par padomju sadzīves tradīciju darba jautājumiem, 1974. *LNA-LVA*, 678–3–918; 1976. *LNA-LVA*, 678–3–981; 1978. *LNA-LVA*, 678–3–1043.

PSRS Ministru Padomes Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR:

Krievu pareizticīgās baznīcas lietu padomes pie PSRS MP instruktīvās vēstules [kr. val.], 1962. *LNA-LVA*, 1452–1–99.

Uzskaites kartes par Krievu pareizticīgās baznīcas kulta kalpotājiem [kr. val.]. *LNA-LVA*, 1452–3–7.

PSRS Ministru Padomes Reliģijas kultu lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR pie Latvijas PSR Ministru Padomes:

Mācītāju saraksts, kas tiesāti par pretvalstisko darbību [kr. val.]. *LNA-LVA*, 1448–1–36.

Statistiskās ziņas par jauno sadzīves tradīciju ieviešanu Latvijas PSR, 1962. *LNA-LVA*, 1448–1–179; 1963. *LNA-LVA*, 1448–1–220; 1964. *LNA-LVA*, 1448–1–221.

Statistiskās ziņas par funkcionējošajām baznīcām, lūgšanu namiem, garīdzniecību un garīgajām mācību iestādēm Latvijas PSR [kr. val.]. *LNA-LVA*, 1448–1–177.

PSRS Ministru Padomes Reliģijas lietu padomes pilnvarotais Latvijas PSR:

Sarakste ar reliģiskajām kopienām un vietējiem varas orgāniem par Romas katoļu baznīcas stāvokli un darbību Latvijas PSR, 1966. *LNA-LVA*, 1419–3–62.

Sarakste ar PSRS MP Reliģijas lietu padomi, Latvijas PSR MP un citām vadošajām organizācijām par reliģisko organizāciju darbību Latvijas PSR [latv. un kr. val.], 1968. *LNA-LVA*, 1419–3–4.

Statistiskās ziņas par funkcionējošajām baznīcām, garīdzniecību, reliģiskajām kopienām, garīgajām mācību iestādēm Latvijas PSR, 1973. *LNA-LVA*, 1419–3–154.

Laikabiedru atmiņas / Memories of Contemporaries

- DU MV 489 (2): intervija ar Genovefu Barkovsku, ierakstija A. Miņenkova Daugavpilī 22.03.2015. (87 min., latv. val.).
- DU MV 1099: intervija ar Geroidu Bogdanovu, ierakstija A. Miņenkova Daugavpilī 10.05.2017. (81 min., kr. val.).
- DU MV 1069: Svetlanas Stoļarovas dzīvesstāsts, ierakstija A. Miņenkova Daugavpilī 22.03.2015. (80 min., kr. val.).
- DU MV 1098: intervija ar [teicējs atteicās izpaust savu identitāti], ierakstija A. Miņenkova Daugavpilī 10.05.2017. (36 min., kr. val.).
- Intervija ar Ivanu Bogdanovu, ierakstija A. Miņenkova Daugavpilī 28.03.2015. (128 min., kr. val., glabājas autores arhīvā).

Publicētie avoti / Published Sources

- XXII s'ezd *Kommunisticheskoj partii Sovetskogo Soiuza. Stenograficheski otchet* (1962). Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo politicheskoj literatury.
- Brēde, Aina (sast.) (1972). *Svētku varavīksne: tradīciju gadagrāmata*. Rīga: Liesma.
- Brēde, Aina (sast.) (1979). *Svētku varavīksne: palīgs tradīciju kopējiem*. Rīga: Liesma.
- Brudnyi, Vladimir (1968). *Obriady vchera i segodnia*. Moskva: Nauka.
- Cimermanis, Saulvedis (atb. red.) (1981). *Sociālistisko svētku un ieražu attīstības jautājumi*. Rīga: Zinātne.
- Čivkule, Elga, Jefremova, Lidija (1970). Padomju sadzīves tradīcijas lauku darbaļaužu dzīvē. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, IX. Rīga: Zinātne, 211.–239. lpp.
- El'chenko, Iu. N. (1976). *Novomu cheloveku – novye obriady*. Moskva: Politizdat.
- Emeliakh, Liubov' (1971). *Proiskhozhdenie khristianskogo kul'ta*. Leningrad: Lenizdat.
- Filatov, A. N. (1967). *O novykh i starykh obriadakh*. Moskva: Profizdat.
- Fišers, R., Juškēvičs, B. (1964). Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijā. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, VI. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 202.–223. lpp.
- [Iklāva, Ārija] (1989). Padomju tradīcijas. No: Ritenberga, Valda (galv. red.). *Ģimenes enciklopēdija*. 1. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 352.–406. lpp.
- Ivanov, V. I. (1964). *Zhizn' rozhdaet novye obriady*. Minsk: Belarus'.
- Ligere, Maija (1978). Seno kāzu tradīciju elementu apguves un pārmantošanas iespējas mūsdienu kāzu ceremonijā. No: *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1977. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 155.–158. lpp.
- Lisavtsev, E. I. (1966). *Novye sovetskie traditsii*. Moskva: Sovetskaia Rossiia.
- Lunacharskii, Anatolii (1927). *O byte*. Leningrad: Goslitizdat.
- Lunacharskii, Anatolii (1965). *Pochemu nel'zia verit' v boga*. Moskva: Nauka.
- Lunacharskii, Anatolii (1972). *Ob ateizme i religii*. Moskva: Mysl'.
- Markvarte, Vera (1972). Republikas kultūrizglītības iestādes kā partijas politikas īstenošanas darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā (1959.–1965.). No: *Pētera Stučkas*

Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti, 155. sējums. Daži komunistiskās audzināšanas jautājumi. Rīga: Pēteris Stučka LVU Redakcijas un izdevniecības daļa, 27.–54. lpp.

Materialy vneocherednogo XXI s'ezda KPSS (1959). Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo politicheskoi literatury.

Mazaev, Anatolii (1978). *Prazdnik kak sotsial'no-khudozhestvennoe iavlenie.* Moskva: Nauka.

Ponomarev, Boris (red.) (1982). *Istoriia Kommunisticheskoi partii Sovetskogo Soiuz.* 6-oe izd., dop. Moskva: Politizdat.

Rudnev, Vladimir (1974). *Sovetskie prazdniki, obriady, ritualy.* Leningrad: Lenizdat.

Sukhanov, Ivan (1976). *Obychai, traditsii i preemstvennost' pokolenii.* Moskva: Politizdat.

Ugrinovich, Dmitrii (1975). *Obriady. Za i protiv.* Moskva: Politizdat.

Zavarina, Antoņina (1970). Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijas pilsētās. No: *Arheoloģija un etnogrāfija, IX.* Rīga: Zinātne, 195.–209. lpp.

Prese / Press

Kizanovičs, G. Jauniem – jaunas tradīcijas. *Padomju Jaunatne*, 18.05.1958.

Miežis, A. Parunāsim par sadzīves tradīcijām. *Cīņa*, 19.04.1957.

Padomju sadzīves tradīciju plauksmei. *Cīņa*, 27.05.1962.

Veidojas jaunas tradīcijas. *Dzimtenes Balss*, 22.06.1958.

Vēlreiz par sadzīves tradīcijām. *Cīņa*, 13.06.1957.

Literatūra / Secondary Sources

Binns, Christopher A. P. (1979). The Changing Face of Power: Revolution and Accommodation in the Development of the Soviet Ceremonial System: Part I. *Man* (N.S.), 14 (4), pp. 585–606.

Binns, Christopher A. P. (1982). Soviet Secular Ritual: Atheist Propaganda or Spiritual Consumerism? *Religion in Communist Lands*, 10 (3), pp. 298–309.

Bokhanov, Aleksandr, Gorinov, Mikhail, Dmitrenko, Vladimir (2001). *Istoriia Rossii. XX vek.* Moskva: AST. Pieejams: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Bohan_3/46.php (skatīts 21.04.2017.).

Boldāne-Zeļenkova, Ilze (2017). The Invented Traditions: the Calendar of Festive Days and Family Customs in the Latvian SSR. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3 (104), 122.–150. lpp.

Boldāne-Zeļenkova, Ilze (2019). The Role of Ethnographers in the Invention of Socialist Traditions in Latvian Soviet Socialist Republic. *Journal of Ethnology and Folkloristics*, 13 (2), pp. 33–47.

Cushman, Thomas O. (1988). Ritual and Conformity in Soviet Society. *Journal of Communist Studies*, 4 (2), pp. 162–180.

- Dadabaev, Timur (2014). Religiosity and Soviet 'modernisation' in Central Asia: locating religious traditions and rituals in recollections of antireligious policies in Uzbekistan. *Religion, State & Society*, 42 (4), pp. 328–353.
- Khvostova, Galina (2010). Ispol'zovanie sotsialisticheskoi obriadnosti dlia preodoleniia religioznosti naseleniia. *Neprikosnovennyi zapas: debaty o politike i kul'ture*, 5 (73). Pieejams: <http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz-73-5-2010/7681-ispolzovanie-socialisticheskoi-obriadnosti-dlya-preodoleniya-religioznosti-naseleniya.html> (skatīts 16.03.2022.).
- Kruks, Sergejs (2011). *Ārtelpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika. Pieminekļu celtniecība un demontāža Latvijā (1945–2010)*. Rīga: Neputns.
- Pospelovskii, Dmitrii (2003). *Totalitarizm i veroispovedanie*. Moskva: Bibleisko-bogoslovskii institut sv. Apostola Andreia.
- Putinaitē, Nerija (2021). Political Religion and Pragmatics in Soviet Atheisation Practice: The Case of Post-Stalinist Soviet Lithuania. *Politics, Religion & Ideology*, 22 (1), pp. 64–83.
- Smolkin, Victoria (2018). *A Sacred Space Is Never Empty: A History of Soviet Atheism*. Princeton University Press.
- Sokolova, Anna (2011). Pokhorony bez pokoinika: transformatsiia traditsionnogo pokhoronnogo obriada. *Antropologicheskii forum*, 15, s. 187–202.
- Taubmans, Viljams (2003). *Hruščovs un viņa laikmets*. Rīga: Atēna.
- Vazerova, Alla, Mol'kin, Aleksei (2015). "Sotsialisticheskaia obriadnost'" sovetskikh musul'man v 1960–1980-e gg. (na primere Srednego Povolzh'ia). *Sovremennye nauchnye issledovaniia i innovatsii*. № 2. Pieejams: <http://web.snauka.ru/issues/2015/02/46418> (skatīts 06.12.2016.).
- Viksne, Rudīte (2017). Padomju režīma antirelīgiskā politika Latvijā 1954.–1964. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2 (103), 52.–79. lpp.
- Zhidkova, Elena (2012). Sovetskaia grazhdanskaia obriadnost' kak al'ternativa obriadnosti religioznoi. *Gosudarstvo, religiia, Tserkov'*, 3–4 (30), s. 408–429.

CONCEPTUALISATION OF THE SOCIALIST CUSTOMS IN SOVIET LATVIA, 1960s–1980s

Anastasija Miņenkova

Mg. hist., PhD candidate; historian; history teacher in Riga Pushkin Lyceum

Research interests: relationship between power and religion in the Latvian SSR and the USSR, the Soviet cultural policy in the field of religion, interaction between religious rituals and the socialist customs.

The article deals with a specific field of Soviet cultural policy – introduction of socialist customs forming an alternative to the practice of religious rituals in the Latvian Soviet Socialist Republic (Latvian SSR). The Soviet authorities facilitated the spread of the socialist customs in order to reduce the public's focus on religious rituals. The article gives an insight into the process of conceptualisation of the socialist customs in Latvia during the 1960s–1980s, revealing how the Soviet authorities justified and ensured the introduction of the socialist customs and how their content and artistic form was designed. The article outlines the conditions affecting the development of this phenomenon in the Soviet Union (USSR) and the Latvian SSR, respectively. The author also attributes attention to institutions and officials involved in the introduction of the socialist customs and to the mechanisms used for dissemination of these customs. The article describes the ideological reasoning of the socialist customs and the specifics of their concept in the Latvian SSR.

Key words: religious rituals, Latvian SSR, socialist customs, Soviet cultural policy.

Summary

In the period between the early 1960s and late 1980s, a major trend in Soviet cultural policy was the introduction of the socialist customs, which was widely implemented throughout the Soviet Union (USSR) and specifically in the Latvian Soviet Socialist Republic (Latvian SSR). This article deals particularly with the socialist customs that functionally repeated religious rituals of different denominations and possibly competed with them. Thus, the following measures were introduced: the Celebration of the Registration of the Child's Birth, the Children's and the Childhood Celebration, the Coming of Age Feast, the Komsomol Wedding Celebration, the Memorial Days, etc.

In publications and documents of the period under study the socialist customs are also referred to as new every-day life traditions, Soviet every-day life traditions, socialist traditions, Soviet rituals, civil rituals, sometimes also family customs and festivals. However, the official Soviet festivals, such as the anniversary of the Great October Socialist Revolution, March 8, Lenin's birthday, etc. are left outside the focus of this article.

In order to promote the spread of the socialist customs, the Soviet authorities needed to conceptualise them – to give them practical and ideological grounds. Initially, the socialist customs were positioned as a means of antireligious fight, but the conceptualisation of socialist customs became more and more complicated as the political connotations of the cultural policies of the USSR changed. Although the spread and concept of the socialist customs throughout the Soviet state already began in the first half of the 20th century, the territory of Latvia was only affected by this process after the Second World War, particularly from the 1960s to 1980s.

The article pays closer attention to the mechanisms for implementing the socialist customs, as well as the institutions and people involved in the dissemination of these customs. The design and promotion of the socialist customs involved different levels of authorities, e. g. the registry offices of the municipalities, educational and cultural institutions, trade unions, Soviet youth and public organisations. The academic staff including ethnologists, historians and educators, who developed extensive methodological literature on the subject, played a particularly important role. The activities of the institutions and officials targeting on the monitoring of the practice of religious rituals in the Latvian SSR were also important.

Evaluating the processes of conceptualisation of the socialist customs in the territory of Latvia from the 1960s to 1980s, the author concludes that the socialist customs were interpreted by Soviet authorities both as an effective means of combating religious ritual practices and as a factor in the rooting of the Soviet lifestyle, upbringing of the so-called Soviet man, the builder of Communism. The antireligious orientation of the socialist customs intensified as the antireligious campaign was launched by the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) Nikita Khrushchev in 1958–1964. As part of it, the pressure on religious denominations was increasing along the USSR, which included a reduction in the number of rituals or even their full eradication, and the dissemination of social customs was considered an important factor in this work. Replacing religious rituals with the Soviet analogues was seen as one of the most important factors in the scientific atheistic propaganda.

On the other hand, the importance of the socialist customs in the process of bringing up the Soviet man was properly assessed in the late 1950s and early 1960s. Although in the 1980s the interest in combating religious rituals diminished among the Soviet authorities and the role of the socialist customs in bringing up the Soviet man was emphasised, the antireligious discourse in the concept of the socialist customs did not disappear until the end of the Soviet period.

Another direction of conceptualisation of the socialist customs in the Latvian SSR was particularly important – in the theoretical publications it was argued that the socialist customs are closer to the old pre-Christian era customs of the nation than religious rituals. Religious practices and these “popular customs” were systematically opposed, and the latter were widely used to create the content and presentation of the socialist customs. This method was often used in the Soviet republics and regions where the so-called

popular customs historically less intertwined with religious rituals. The author concludes that the Latvian SSR was a field suitable for such a concept of socialist customs.

Saņemts / Submitted 27.08.2022.

© 2023 Anastasija Miņenkova, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

KURZEMES UN ZEMGALES HERCOGISTES UN LIETUVAS DIŽKUNIGAITIJAS 1585. GADA ROBEŽAS KARTE ZVIEDRIJAS NACIONĀLAJĀ ARHĪVĀ

Ernests Vasiļausks

Dr. hum., vecākais pētnieks, docents, Klaipēdas Universitātes Baltijas reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9995-1305>

Zinātniskas intereses: zemgaļu kultūra 5.–13. gs., apdzīvotība Zemgalē 14.–16. gs.,

Zemgales vēsturiska ģeogrāfija no 13. gs., muižu un pilsētu attīstība 16.–19. gs.,

Kurzemes literatūras un mākslas biedrības darbība Lietuvā, Ziemeļlietuvu kartogrāfija 17.–18. gs., Lietuvas latviešu diaspora.

Šeit pirmoreiz tiek publicēta 1585. gada Kurzemes un Zemgales hercogistes un Lietuvas dižkunigaitijas robežas karte (ap 48,23 km garā posmā starp Mēmeles un Sesavas upēm), kas glabājas Zviedrijas Nacionālajā arhīvā. Dots kartes uzrakstu atšifrējums vācu valodā un to tulkojums latviešu valodā, kā arī komentāri. Tāpat sniegti daži jauni vērtējumi un pētījumi par 16. gs. beigu Kurzemes–Lietuvas robežu strīdiem, lokalizēta Grothusu senā Bērsteles muiža (16. gs. vidus/otrā puse).

Austrumbaltijā 12. gs. beigās – 14. gs. noritēja krusta kari, Vācu ordenis pakāpeniski iekaroja arī Kurzemes, Zemgales un Sēlijas daļas. Šajā kontekstā bijušajās kuršu, zemgaļu un sēļu apdzīvotajās teritorijās sāka veidoties arī jaunas Lietuvas–Livonijas robežas, kas tika noteiktas gan abpusējos līgumos: ap 1367. gadu (t. s. Vaišviltas robeža, *Weyschwiski*, *Woiszwildi*), 1398. gadā (Salīnas miera līgums), 1422./26. gadā (t. s. Šedibora/Šedbara robeža, *Schedybory*, *Schedibory*, *Scheidibory*), 1473. gadā (t. s. vecā Radzivilu robeža); gan vienpusēji: no Livonijas puses tādi ir 1416. gada zemgaļu Nogailenas pilsnovada (sakrita ar Salīnas līgumu

starp Raudes akmeni Mūsā (liet. *Raudžiaus akmuo*, tag. Pasvales raj., Lietuvā) un Mēmeles upi), precīzi nedatēts 15. gs. otras puses – 16. gs. sākuma (Šedibora robežas posms starp Sidrabenes un Krūtes kalniem) un 1545. gada (ar Šedibora un Salīnas robežām, papildināts ar tā laika aktualitātēm – jaunām dzīvesvietām) robežu apraksti; no Lietuvas puses – 1529., 1541., 1542. gadā veikti apraksti. Robežu noteikšana iezīmēja arī pierobežas reģionu kolonizācijas procesu noslēgšanos – tika piešķirti lēņi, veidojās muižas, ciemi, draudzes. 1558.–1583. gadā noritēja Livonijas karš, kura rezultātā sabruka Livonija, bet pēc Ļubļinas ūnijas noslēgšanas 1569. gadā tika izveidota kopīga Polijas-Lietuvas valsts – Abu Tautu Republika (turpmāk – ATR). Livonijas mantojums tika sadalīts starp Lietuvas dižkunigaitiju (turpmāk – LDK, pēc 1569. gada – ATR), Zviedriju, Dāniju u. c. Tā rezultātā 1561./62. gadā tika izveidota arī LDK/ATR vasaļvalsts – Kurzemes un Zemgales hercogiste. Jaunizveidotās Kurzemes hercogistes robeža ar Lietuvu lielākoties sakrita ar bijušo Lietuvas–Livonijas robežu. Livonijas kara laikā un arī pēc tā, starp 1561.–1587. gadu, dažās vietās tika precizētas Kurzemes hercogistes un LDK robežas: 1561. gadā – Aknīstē, 1583./85. gadā – starp Plānītes un Sesavas upēm, 1587. gadā – Ukros, no kā ieguvēja bija Lietuva. Pēc šīs publikācijas autora domām, galīgā Livonijas–Lietuvas robeža tika nosprausta 1473. gadā, nevis 1529.–1541. gadā, kā joprojām nepamatoti tiek uzskatīts mūsdienu Lietuvas un Latvijas historiogrāfijā. Šī robeža vēlāk vairākkārt tika apstiprināta: 1557. gada Pasvales līgumā un pēc Livonijas kara – 1584. gadā; izmaiņas starp Plānītes un Sesavas upēm un Ukros saistītas ar šīs senās robežas atjaunošanu, nevis ar jaunu teritoriju pievienošanu Lietuvai. Tā ar nelielām izmaiņām (pēc 1561., 1819., 1921. g.) zināma arī kā mūsdienu Latvijas–Lietuvas robeža, kurai šogad aprit 550 gadi. Jaunāki historiogrāfijas apskati par Livonijas–Lietuvas robežu publicēti 2022. gadā Lietuvā¹ un iesniegti publicēšanai šajā žurnālā.²

Vērtīgu informāciju par šiem jautājumiem sniedz Lietuvas un Latvijas historiogrāfijā līdz šim mazzināms vai pat nezināms avots – karte ar iezīmētu Kurzemes hercogistes un LDK robežu, kurā atspoguļotas izmaiņas pēc 1583./85. gada. Kartes oriģināls glabājas Zviedrijas Nacionālajā arhīvā, fondā *Kartor och ritningar utan känd proveniens* (*Kartes un zīmējumi bez zināmas izcelsmes*),³ kas izveidots 20. gs.

1 Ryčkov, Andrej, Vasiliauskas, Ernestas (2022). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Livonijos 1529 m. sienos aprašas. *Istorija*, 127, p. 140–131.

2 Čelkīs, Toms, Jakulis, Martīns (2023). 1541. g. Lietuvas dižkunigaitijas un Livonijas delimitācijas līgums. Paredzēts publicēt *Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā* 2024. gadā.

3 *Riksarkivet (RA)*, 81001-502-1 (*Utan känd proveniens (kartor och ritningar). Rågång i Kurland söder Mitau och väster Bauske: Nokal – Panschov (?) – Comodra o. Nettelhorst – Batten o. Bennawen hof vid Ischletz (Islitz) fluv. – Scapping Gesinde vid Movsa fluv. – Barstel Hillebrants hof (i närheten Direk Grothusens hoflein) – Switta*

30. gados, bet nav zināms, ne no kāda arhīva krājuma, ne no kādām lietām.⁴ Tā atrasta 2012. gadā, veicot Lietuvas kartogrāfisko materiālu izpēti Zviedrijas arhīvos,⁵ bet pirmo reizi izstādīta 2022. gadā starptautiskā izstādē “Kurzemes un Zemgales hercogiste un Lietuvas dižkunigaitija 1561.–1795. gadā” (kurators E. Vasiļausks) Šauļu vēstures muzejā. Kādā veidā tā nokļuvusi Zviedrijā, pašlaik grūti pateikt; acīmredzot tā tur nonāca 17. gadsimtā (1621., 1658. g.) kā zviedru kara trofeja no Kurzemes hercogu arhīva Jelgavas pilī⁶ (Karla Širrena (1826–1910) sastādītajā dokumentu sarakstā tā nav pieminēta).⁷ Karte salīmēta no divām lapām – vienas lielas un vienas mazākas, izmēri – 83 × 63 cm, papīrs ir ar ūdenszīmēm – aplī attēlota zivs, uzraksti veikti ar melnu tinti (sk. 1., 2. pielikumu). Kartes apakšā parakstījies mērnieks (?) Fleniogs Oglens, bez datuma. Datumu var noteikt pēc kartes uzrakstā minētas personas Kiškas (*Des Herren Kisha letzter humpel den der Littawe stracks vnd bald eingerissen / Kiškas kunga pēdējā robežzīme, ko lietuvieši ātri vien novākuši*), kuru var identificēt ar konkrētu personu – Žemaitijas vecāko Janu Kišku,⁸ kurš pieminēts citā ar 1585. gada 26. septembri datētā dokumentā par Kurzemes hercogistes baroniem Grothusiem (*von Grotthus*) atņemtās Bērsteles muižas robežu strīdu,⁹ kā arī 1584. gada robežas

(*Schwitten*) fluv.) – ein Gesinde zur Sessaw gehörig der Herren Kuska letzter Humpel, den die Littawern ... und bald umgerissen).

- 4 Zviedrijas Nacionālā arhīva darbinieka Johana Gēstes (*Johan Gāsste*) informācija (2023. gada 4. janvāri).
- 5 Lietuvas Zinātnes padomes (LMT) finansēts Klaipēdas Universitātes projekts “17.–18. gs. Lietuvas ikonogrāfijas un kartogrāfijas materiāli Zviedrijas arhīvos” (vad. E. Vasiļausks, Nr. LIT 6-1).
- 6 Jakovļeva, Mārīte (2019). Ieskats Kurzemes hercogu kancelejas un arhīva darbībā. *Latvijas Arhīvi*, 3, 74.–100. lpp., šeit 83. lpp.
- 7 Schirren, Carl (1861–1868). *Verzeichniss livländischer Geschichts-Quellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken*. Dorpat: C. Schulz.
- 8 Jans Kiška (*Jan Kiszka*, 1547–1592) – ievērojams LDK valstsvīrs un karavadonis: LDK podčaišis (liet. *pataurininkis*, pol. *częśnik*, *podczaszy*, lat. *subpincerna*, *pocillator*), Žemaitijas vecākais (1579–1589), Viļņas kastelāns un Brestas vaivads (1588–1591), piedalījās Livonijas karā – valdnieka Stefana Batorija 1580. gada karagājienā uz Veļikije Lukiem, par saviem līdzekļiem organizēja 400 jātnieku un 120 kājnieku lielu karaspēku; viņa īpašumā bija 70 pilsētas ar 400 ciemiem, savās muižās izplatīja ariānismu (sk.: Думін, Станслаў (2006). Кишки. *Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя ў двух тамах*. Т. 2: К–Я. Мінск: Беларуская энцыклапедыя, с. 101; Asadauskienė, Nelė. Jonas Kiška. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Pieejams: <https://www.vle.lt/straipsnis/jonas-kiska/>).
- 9 *Istorijos archyvas*. T. I: *XVI amžiaus Lietuvos inventoriai*. Surinko Konstantinas Jablonskis. Kaunas: Menas, 1934, st. 265, Nr. 43.

līgumā.¹⁰ Tātad, balstoties uz šajos dokumentos sniegto informāciju, var droši domāt, ka šī karte sastādīta 1584./85. gadā. Pēc teksta satura (kurzemnieku pretenzijas pret Lietuvu) var spriest, ka karte zīmēta Kurzemes galma uzdevumā. Tā bija pēdējā Kurzemes–Lietuvas robežas korektūra, un šis posms nemainīts saglabājās līdz pat 1921. gadam un neliela tā daļa arī līdz mūsdienām.

Šā raksta mērķis – publicēt informāciju par līdz šim nezināmu 1585. gada karti, kurā atspoguļojas Kurzemes–Lietuvas robežas strīdi, kā arī atgriezties pie dažiem diskutabliem jautājumiem historiogrāfijā. Pētījumā lietotas šādas metodes: avotu un literatūras analīze, aprakstošā, kartogrāfiskā. Historiogrāfija par šo Kurzemes–Lietuvas robežas posmu nav plaša. Pētījumu par Kurzemes robežām ir veikusi Māriete Jakovļeva.¹¹ Viņa secināja, ka par dažiem strīdīgiem jautājumiem Svitenes, Liepāres un Sesavas upju krastos – tātad arī par lielo Grothusu Rundāles īpašumu dienvidu pusē – trūkst rakstīto avotu liecību.¹² Lietuvas–Kurzemes robežas 1584. gada 29. augusta delimitācijas dokumentu (robežu apsekošana veikta 1583. gadā) publicējis poļu vēsturnieks Zbislavs Voitkovjaks, pieminot trīs strīdīgas vietas (starp Nogailenas un Kamārdes pilskalniem, kupica starp Bausku un Kamārdi, robeža pie Šauļu apriņķa).¹³ Risinot šo jautājumu, ir svarīgi precizēt muižu robežas 16. gs. – 19. gs. vidū. Lokalizējot robežu izmaiņas pirms un pēc 1585. gada, tika izmantoti vairāki avoti: Lietuvas Upītes apriņķa 1775. gada dūmu revīzija, 19. gs. sākuma Ziemeļlietuvas draudžu, 19. gs. vidus Šauļu un Panevėžas apriņķu kartes (visas glabājas Lietuvas Valsts vēstures arhīvā; turpmāk – LVIA), 1865. gada Kurzemes un Kauņas guberņu (3 verstis) un 1927. gada Latvijas armijas topogrāfiskās kartes.

1585. gada kartē (1. att.: 14) iezīmētā robeža aptver joslu starp Nogailenas (Aužēļu) pilskalnu Mēmeles kreisajā krastā un Sesavas (Lielsesavas) muižas

10 Wojtkowiak, Zbysław (1989). Delimitacja litewsko-kurlandzka z 1584 roku. *Lituanoslavica Posnaniensia: studia historica*. T. 3. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, s. 276.

11 Jakovļeva, Māriete (1999). Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 16. gs. otrajā pusē un 17. gs. *Latvijas zemju robežas 1000 gadus*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 131.–146. lpp.; Jakovleva, Māriete (2004). Вопрос о границах в отношениях герцогства Курляндия и Великого Княжества Литовского в XVI–XVIII вв. *Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas*. Sudarytojai Robertas Jurgaitis, Ernestas Vasiliauskas. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, p. 103–108.

12 Jakovļeva, Māriete (1999). Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 16. gs. otrajā pusē un 17. gs. *Latvijas zemju robežas 1000 gadus*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 110. lpp.

13 Wojtkowiak, Zbysław (1989). Delimitacja litewsko-kurlandzka z 1584 roku. *Lituanoslavica Posnaniensia: studia historica*. T. 3. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, s. 267–276.

Butkūnu brīvcieņu, ap 48,23 km garu līniju tag. Bauskas, Jelgavas novada (Latvija) un Pasvales, Pakrojas, Jonišķu rajona (Lietuva) teritorijā. Karte veidota it kā “kājām gaisā”, ne kā ierasts mūsdienu kartogrāfijā – gan austrumu–rietumu (kartes kreisajā pusē atrodas Nogailenas–Aužēļu pilskalns pie Mēmeles, bet labajā – Sesavas muiža), gan dienvidu–ziemeļu virzienā (kartes augšā atrodas Nogailenas–Aužēļu pilskalns, bet Bauska – apakšā). Kā orientieri pieminētas septiņas upes (Mēmele, Mūsa, Īslīce, Maučuve, Plānīte, Marčupe, Svitene), divi pilskalni (Nogailenas–Aužēļu, Kamārdes), septiņas muižas (Netelhorstu, Brunavišķi, Pāce, Grothusu Bērstele un Mazā muiža (Kratošina), Svitene, Sesava) un četri lēņi bez pieminētām centrālām muižām (Kurzemes hercoga, Šepingu, Hļeboviču, Kišku), divas zemnieku viensētas (Šepinga kungam piederējusi sēta pie Marčupes un Sesavas muižai piederējusi sēta), viena pils (Bauska) un viens miests (Žeime), 304 kupicas (robežzīmes), no kurām daļa lietuviešu pusē bija nojauktas, bet pie svarīgiem objektiem (upēm, muižām, lēņu robežām) uzzīmētas lielas kupicas ar krustiem. Runājot par kupicām, var secināt, ka tās bija ierīkotas posmos vidēji ik pa 159 metriem, pa sauszemi tās izvietotas blīvāk, bet gar upēm retāk: starp Nogailenas–Aužēļu un Kamārdes pilskalniem 8,6 km posmā – 62 vienības (pa 130 m), starp Kamārdi un Īslīces upi 6,2 km posmā – 44 vienības (pa 140 m), starp Īslīces un Plānītes upēm 4,4 km posmā – 29 vienības (pa 150 m), tālāk gar Plānīti 5,8 km posmā – 28 vienības (pa 207 m), starp Plānītes un Svitenes upēm 11,4 km posmā – 75 vienības (pa 152 m), starp Svitenes un Sesavas upēm 6,2 km posmā – 39 vienības (pa 158 m), gar Sesavas upi 3 km posmā – 9 vienības (pa 333 m), bet starp Sesavas upi un gar Butkūnu brīvcieņa dienvidu robežu 0,88 km posmā – 18 vienības (pa 48 m). Runājot par zemnieku viensētām, Sesavas muižai piederošo sētu (*Ein gesinde zur Sessaw gehörig*) pēc 1865. un 1927. gada¹⁴ kartēm var identificēt ar Eiginu mājām pie pašas Lietuvas–Kurzemes robežas, bet pieminēto Šepingu sētu (*Schoppings gesinde*) – ar Struku pusmuižu (kurai blakus atrodas kapsēta)¹⁵ Plānītes labajā krastā. Šie objekti varētu būt interesanti arheologiem.

Šī karte sniedz informāciju par robežu strīdiem un izmaiņām pēc Livonijas kara 1583. gadā. Strīdīgā teritorija norādīta (pamatrobeža novilkta ar nepārtrauktu

14 *Военно-топографическая карта Европейской России*. Санкт-Петербург: Изд-во Военно-Топогр. Отд., 1860–1917. Курляндская губ. Ковенская губ. Лифляндская губ.: Ряд IX, л. 3; *Latvijas topogrāfiskās kartes* [elektroniskais resurss]: *Armijas štāba Ģeodēzijas-topogrāfijas daļas Latvijas topogrāfiskā karte mērogā 1: 75000, 1920.–1930. gadi*. [Rīga: Jāņa sēta, 2008]. 1 CD-ROM, 34-Platone lp.

15 *Военно-топографическая карта Европейской России*. Санкт-Петербург: Изд-во Военно-Топогр. Отд., 1860–1917 Курляндская губ. Ковенская губ. Лифляндская губ.: Ряд X, л. 3; *Latvijas topogrāfiskās kartes* [elektroniskais resurss]: *Armijas štāba Ģeodēzijas-topogrāfijas daļas Latvijas topogrāfiskā karte mērogā 1: 75000, 1920.–1930. gadi*. [Rīga: Jāņa sēta, 2008]. 1 CD-ROM, 41-Bauska lp.

līniju, bet strīdīgā – ar punktotu līniju) (1. att.: 13) starp Mēmeli un Mūsu, kur atņemtas hercoga 12 zemnieku sētas un pļavas (*Hie gehen F. D. 12 gesinde abe vnd schöne hevschlege / Šeit tiek atņemtas 12 hercoga zemnieku sētas un skais-tas pļavas*). Šeit robeža (t. s. Šedibora) tika noregulēta jau 1426. gadā, vairāk-kārt pieminēta citos robežu aprakstos (1473., 1529., 1584. g.). 1473. gada robežas (t. s. Radzivilu) līgumā teikts, ka Šedibora robeža gāja līdz Mēmelei (3 jūdzes no Bauskas pils augšup), tad – 2 jūdzes līdz Mūsas upei, līdz Kamārdes kalnam (no šejienes vecā Vaišvilta robeža sākas aiz 3 jūdzēm) (1. att.: 9), šeit sauszemē jāpa-lik vecajai Šedibora robežai – tā šis trīsstūris starp upēm (69,76 km² / 6976 ha) palika Vācu ordenim Livonijā (*ut castrum Bawsko in certis limitibus consistat cum ventum fuerit ad granicies Schedybory praedicti, qui incidunt in fluvium Memel, ab inde transeundo usque fluvium Muscha, quasi duobus milliaribus, per flumen vero Memel, quasi tribus milliaribus, ubi fluvius unus Muscha incidit in fluvium Memel, a quorum quidem fluminum se inter secantium et incidentium decursu est castrum Bawsko, a quo castro ascedendo sursum per fluvium Muscha est mons Comodra. Inter ergo granicies Schedibory, incipiendo a flumine Memel usque ad montem et a Comodra usque ad incidentiam praedictorum fluminum inter se non debet aliqua divisio fieri ad sortem dominorum Lithvanorum, sed solum maneat circa castrum Bawsko et dominia dominorum Livoniscarum*).¹⁶ Lietuvas–Kurzemes 1584. gada robežas noregulēšanas dokumentā minēts, ka robežu 0,5 jūdzes pla-tumā no Nogailenas kalna pārkāpa kurzemnieki; viņi pamatojās uz kādu līgumu, kurā teikts, ka robeža atrodas 2 jūdzes (jābūt 1,5 jūdzes) no Bauskas, bet lietu-viešu Upītes apriņķa šļahta to apstrīdēja. Noteikts, ka robežai starp Nogailenas un Kamārdes kalniem jābūt taisnai, nevis likumainai, jāiet pa lidzenumu, bet kalni sadalīti uz pusēm.¹⁷ Runājot par attālumiem mūsdienās, Nogailenas kalns no Bauskas atrodas ap 18,5 km (ap 2,5 jūdzes) augšup pa Mēmeli, bet Kamārdes kalns – 16 km (ap/pāri 2 jūdzēm) augšup pa Mūsu. Nākamā strīdīgā teritorija kartē norādīta starp Mūsas un Īslīces upēm kā piederējusi Netelhorstam, šeit atņemtas 33 zemnieku sētas (*Nettelhorsten Lande darinne gehen 33 gesinde abe vndt viel hewschlege / Netelhorsta zeme, no kuras atņemtas 33 zemnieku sētas un daudz pļavu*). Trešā strīdīgā teritorija atzīmēta starp Maučuves un Plānītes

16 Sk.: *Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*. Parengē Egidijus Banionis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 236–237; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*. Parengē Algirdas Baliulis, Artūras Dubonis, Darius Antanavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012, Nr. 531, p. 347.

17 Wojtkowiak, Zbysław (1989). Delimitacja litewsko-kurlandzka z 1584 roku. *Lituanos-Slavica Posnaniensia: studia historica*. T. 3. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, s. 272–274.

upītēm; tā piederējusi Šepingam, šeit atņemtas 3 zemnieku sētas (*Hier gehen Schopping 3 gesinde weg vnd 3 wüste steten / Šeit atņemtas Šepingu 3 zemnieku sētas un 3 pamestas mājas*).

Strīdīga teritorija uz austrumiem no Kamārdes kalna minēta arī 1584. gada robežas līgumā: tā robežojas ar Minskas kastelāna Jana Hļeboviča, Viļņas zemes tiesneša Jana Mleško,¹⁸ Upītes zemes tiesneša Jana Vizgirda, Jākoba Havriloviča īpašumiem, kādreiz pa vidu starp Bausku un Kamārdi ir bijusi kupica, bet revīzijas laikā dabā tā vairs nebija saglabājusies (*w posrodu między zamkiem Bowskiem i górą Komodrą kopiec był usypan [..], isz ten kopiec rozkopan tak iż znaku miesca kopca onego nie widzieli sami ego M[iłość] i drudzy towarzysze iego*).¹⁹ Lietuvas puse balstījās uz 1473. gada Radzivilu robežas un 1557. gada Pasvales līgumiem. 1473. gadā pieminēts, ka pa vidu starp Bausku un Kamārdi noteikta jauna robeža – 1 jūdži taisni, bet 2 jūdzes līdzenuma paliek pie Bauskas, tālāk robeža lejup uz rietumiem līdz Sventājai un tās ietekai Baltijas jūrā, tā noteikta pa vidu starp vecajām Vaišvilta un Šedibora robežām (*ut inter medium castrum Bawsko et montem Comodra incipientur granicies et limites praecise in medio, quae granicies et limites duci et assignari debent deorsum descendendo usque ad unum milliarem directe, ita quod circa castrum Bawsko in duobus milliaribus remaneat ista planities, [..] et limites in medio granicierum praedictarum Woyschwiski et Schedybory et prosequi usque ad decursum fluminis, qui dicitur sacer fluvius AA usque ubi idem fluvius intrat mare Salsum*).²⁰ Šo kupicu ir grūti lokalizēt, jo bez pieminētām jūdzēm nav atzīmēti vēl kādi citi orientieri. No Kamārdes pilskalna 6 km uz rietumiem atrodas Īslīces upīte, kur kādreiz Lietuvas pusē robežojās Kamārdes un Pograničas muižas, bet no Kurzemes puses – Netelhorstu Pāce. 1585. gada

18 1585. gada dokumentā pieminēts, ka Upītes zemes tiesneša Jana Mleško (*Jan Mleszko*) īpašumā atrodas Libežu (Libiešu) ciems, kurš piederēja muižai, vēlāk zināmai ar Pograničas nosaukumu (sk.: LVIA, 526–7–5444 (Vilniaus gubernijas braižykla (Виленская губернская чертёжная). Карта Шавельского у. Ковенской губернии. 1843); LVIA, 526–7–3231 (Vilniaus gubernijas braižykla (Виленская губернская чертёжная). Карта Паневежского уезда. 1852). Mleško Lietuvā piederēja arī Dotnuvas, Survilišķu, Linkuvas, Mihailišķes, Širvintas un citas muižas (sk. Błaszczyk, Grzegorz (2015). *Herbarz szlachty żmudzkiej*. T. IV. Warszawa: DIG, s. 181).

19 Wojtkowiak, Zbysław (1989). Delimitacja litewsko-kurlandzka z 1584 roku. *Lituanoslavica Posnaniensia: studia historica*. T. 3. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, s. 274–276.

20 Sk.: Dogiel, Mathias (1758). *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae, ex originalibus et exemplaris authenticis descripti*. Vilnae: Typographia Regia & Reipublicae Collegii Vilmensis Scholarum Piarum, s. 210; *Lietuvos metrika. Knyga 5 (1427–1506), Užrašymų knyga 5*. Parengė Algirdas Baliulis, Artūras Dubonis, Darius Antanavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012, Nr. 531, p. 347.

kartē šeit uzzīmēta liela kupica, 11,3 km uz ziemeļiem no šīs kupicas atrodas Bauskas pils (1. att.: 8), tātad gandrīz atbilstoši 1473. gada robežas ligumam un 1584.–1585. gada situācijai.

Lielāki strīdi pastāvēja ceturtajā vietā – starp Plānītes un Svitenes upēm, par Grothusiem atņemtu Bērsteles muižu ar 120 zemnieku sētām (*In dieser gelegenheit gehen den Grothusern abe hundert vnd zwanzig gesinde sampt der Barstel vndt dem Kleinen hofichen / Šajā zemes gabalā Grothusiem tiek atņemtas 120 zemnieku sētas, kā arī Bērstele un Mazā muižiņa*), kas aizņēma aptuveni 10 323,76 ha lielu platību (1. att.: 12–14).

1494. gadā ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs Rundāles lēni nodeva savam brālim Johanam, kurš 1505./1508. gadā²¹ to pārdeva Oto fon Grothusam. 1543. gada 2. martā brāļi Oto, Tomass un Detlefs fon Grothusi sadalīja mantojumu, no lielā īpašuma izveidojot trīs muižas un līdz ar to dibinot trīs Grothusu dzimtas līnijas Rundālē, Bērstelē un Svitenē. 1544. gada 18. maijā Svitenes muižā notika trīs brāļu Grothusu ievadīšana savos īpašumos.²² Ir zināms, ka vēlāk 1587. gadā Svitenes muižas īpašnieks Georgs, Rundāles īpašnieks Dītrihs un Bērsteles īpašnieks Hildebrants fon Grothusi vienojās par vecvecāku mantojuma sadali, kā rezultātā viņi bija spiesti pārmērīt savus īpašumus, jo tie “pēdējās Lietuvas robežas regulēšanas laikā jūtami samazināti”.²³ Historiogrāfijā ir nostiprinājies viedoklis, ka Grothusu senā Bērsteles muiža veidojusies turpat, kur vēlāk atradās Bērsteles muiža.²⁴ Pēc *Barstel Hillebrants Hoff (Bērsteles Hildebranta muiža)* minējuma šajā kartē var redzēt, ka tomēr senākā Grothusu Bērsteles muiža jāmeklē citā vietā – Glebavas muižā (tag. Geruču c., Pakrojas raj., Lietuvā) Bērsteles upes labajā krastā. Senās Glebavas nocietinātās muižas kompleksu veido četrstūrains, 104 × 97 m liels plakums ar vaļņiem (ziemeļu pusē – 115 m, austrumu – 101 m, dienvidu – 100 m, rietumu – 130 m garumā), no rietumiem to norobežo Bērsteles upīte, nocietinājumu ziemeļrietumu pusē iekārtots 15 m plats un 2 m augsts dzirnavu dambis (2. att.).

21 Naudu samaksāja 1508. gada 14. jūnijā, sk.: *Kurländische Güter-Chroniken: Neue Folge. I–II Lieferung.* (Kautzmünde, Ruhenthal, Schwitten). Mitau: E. Behre's Commissions-Verlag, 1890, S. 40.

22 Lancmanis, Imants (2015). *Rundāles pils = Rundāle Palace. I. Vēsture = History.* Rundāle: Rundāles pils muzejs, 17. lpp.

23 Jakovļeva, Mārite (1999). Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 16. gs. otrajā pusē un 17. gs. *Latvijas zemju robežas 1000 gados.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 110. lpp.

24 Lancmanis, Imants (2003). *Svitenes muiža = Schwitten; Bērsteles muiža = Gross-Bersteln.* Rundāle: Rundāles pils muzejs, 45. lpp.

Vislabāk saglabājies ziemeļu valnis, stūros (torņu vietās) no plakuma puses ierīkoti 2 m augsti konusveida paaugstinājumi.²⁵ Līdz mūsdienām saglabājušās 19. gs. vidū firstu Līvenu laikā būvētas mūra celtnes, arheoloģiskie izrakumi šajā vietā nav veikti. *Glebavas* nosaukuma izcelsme meklējama 16. gs. beigās, kad šo bijušo fon Grothusu īpašumu no ATR valdnieka Stefana Batorija (1533–1586/1576–1586) saņēma LDK Traķu kastelāns Jans Hļebovičs.²⁶ Otru muižu (*Dirk Grothusen Kleiner Hoffhen / Dirka Grothusa Mazā muižiņa*) varētu identificēt ar bij. Kratošinas muižu (līdz mūsdienām saglabājies tikai parks un vārti, Virsītes upītes labajā krastā, Pakrojas raj.), kuras nosaukuma izcelsmi Žeimes novadpētnieks skolotājs Jozs Šļavs (*Juozas Šliavas*, 1930–1979) saista tieši ar Grothusu uzvārdu *Grotthuss*→*Kratošina* (1585. gada dokumentā – *Кротошюжов*).²⁷ Pie Grothusu Bērsteles muižas piederēja arī lielākā daļa (3/4) Žeimes miesta, pa kuras centrālo tirgus laukumu gāja senā Livonijas/Kurzemes–Lietuvas robeža. Saglabājies 1585. gada 26. septembrī sastādīts detalizēts šīs muižas dienvidu robežas strīda apraksts.²⁸ Acīmredzot pēc Livonijas kara un valdnieka Stefana Batorija pavēles tika precizēta Kurzemes–Lietuvas robeža un, laikam pamatojoties uz seno 1473. gada Radzivilu robežu, Grothusiem atņemta visa Bērsteles muiža (vai arī tās lielākā daļa), kas tika atdota Stefana Batorija padotajam Hļebovičam, pēc kā Grothusiem nācās no jauna sadalīt savus īpašumus.

Var mēģināt aptuveni aprēķināt, par cik lielām strīdīgām teritorijām ir runa. Par pilnu arklu Kurzemē skaitīja zemnieku sētu, kas varēja ik nedēļas sūtīt muižas kļaušas vienu zirdzinieku un vienu kājinieku, pildot arī naturālās un naudas nodevas. Zemnieka arklis nebija noteikts platības mērs (mestra arklis (108 ha) = 4 zemnieku arkli), bet tikai aplikšanas vienība ar kļaušām un nodevām.²⁹ Runājot par bij. Grothusu Bērsteles muižu, var aprēķināt, ka tā kopā ar muižas aramo zemi, mežiem un zemnieku sētām (~ 31,4% visas muižas platības ↓) aizņēma ap 10 323,76 ha lielu platību. Tātad var domāt, ka pirmā strīdīgā teritorija starp Nogailenas un Kamārdes pilskalniem aizņēma ap 324 ha (× 3,2 = 1036,8 ha), otrā teritorija starp Mūsas un Īslīces upēm – ap 891 ha (× 3,2 = 2851,2 ha), trešā teritorija starp Maučuves un Plānītes upītēm – ap 81 ha (× 3,2 = 259,2

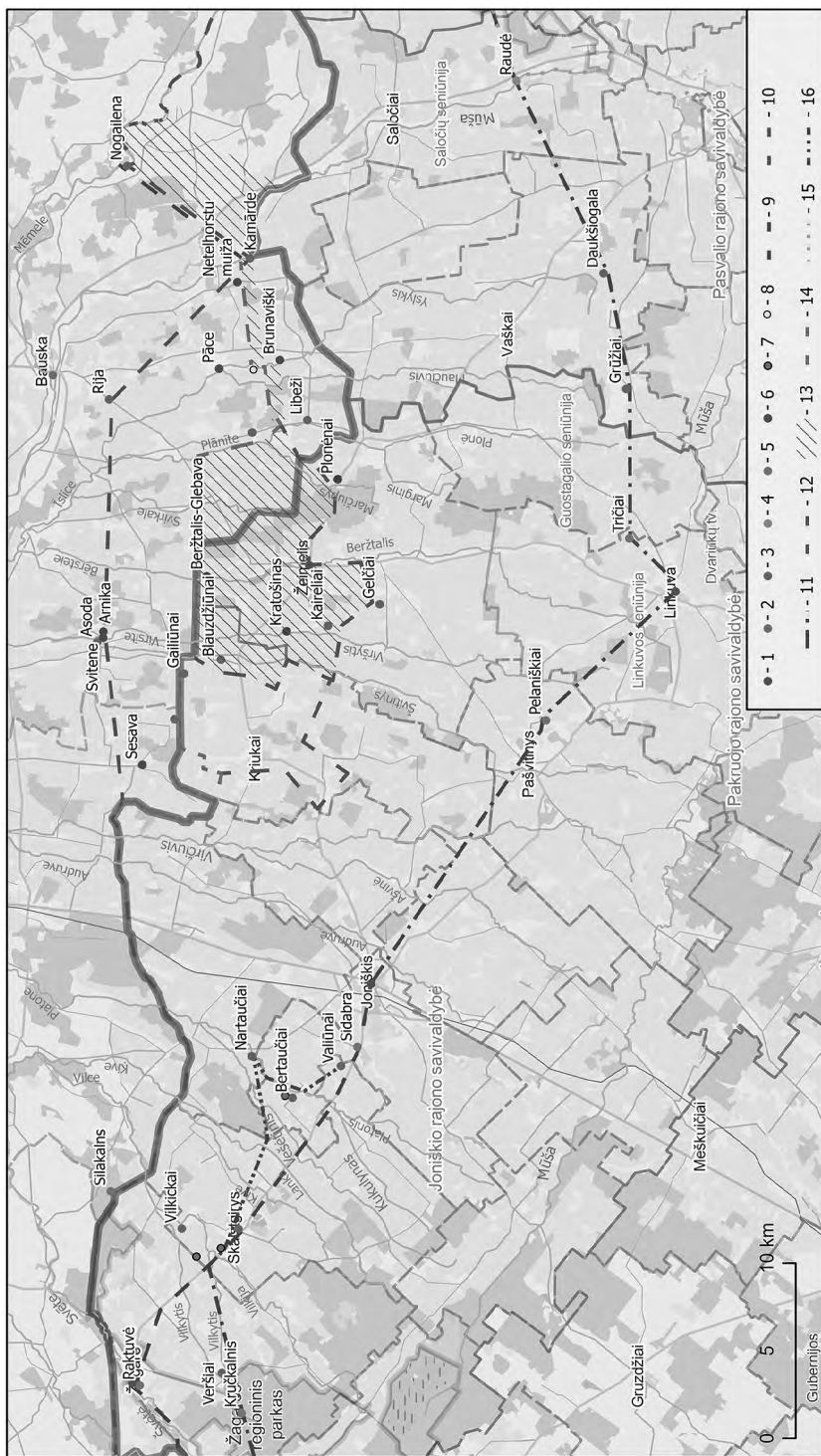
25 Baubonis, Zenonas, Zabiela, Gintautas (2019). *Žemių įtvirtinimai Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, p. 41–42.

26 Šliavas, Juozas (2010). *Glebavos dvaras. Žeimelis*. 1 dalis. Vilnius: Versmė, p. 141–164.

27 Šliavas, Juozas (2010). *Kratašino dvaras ir jo ponas. Žeimelis*. 1 dalis. Vilnius: Versmė, p. 164–167.

28 *Istorijos archyvas*. T. I: *XVI amžiaus Lietuvos inventoriai*. Surinko Konstantinas Jablonskis. Kaunas: Menas, 1934, st. 265–274, Nr. 43.

29 Zemzaris, Jānis (1981). *Mērs un svars Latvijā 13.–19. gs.* Rīga: Zinātne, 86., 184., 188. lpp.

← **1. att.** Livonijas/Kurzemes–Lietuvas robežas izmaiņas posmā starp Nogailenas (Aužeļu) pilskalnu un Žagari 1426.–1585. gadā ar pieminētām upēm un vietām: 1 – miests ar baznīcu, 2 – pils, 3 – ciems, viensēta, 4 – akmens, 5 – kalns (pilskalns), 6 – muiža, 7 – kapsēta, 8 – 1473. gadā pieminētās kupicas vieta (?), 9 – 1426. gada (Šedibora) robeža, 10 – 1529. gada robežas apraksts, 11 – Šedibora robežas 1545. gada apraksts, 12 – robeža līdz 1583.–1584. gadam, 13 – strīdīga teritorija, 1584. gadā pievienota Lietuvai, 14 – 1584./85. gada galīgā robeža, 15 – 1398. gada (Salīnas) robeža, 16 – Šedibora robežas 15. gs. otras puses – 16. gs. sākuma apraksts. *Sastādījuši E. Vasīļausks, Lins Tamulīns*

Fig. 1. The shift of the Livonian/Courland–Lithuanian border in the section between the Nogailene (Aužeļi) hillfort and Žagarē in 1426–1585 including the toponyms mentioned: 1 – town with church, 2 – castle, 3 – village, homestead, 4 – stone, 5 – hill (hillfort), 6 – manor, 7 – cemetery, 8 – location of the mentioned year 1473 border mark (?), 9 – border of 1426 delineated by Schedibory (Šedbaras), 10 – description of the border of 1529, 11 – description of the Schedibory's border in 1545, 12 – border till 1583–1584, 13 – disputed territory annexed to Lithuania in 1584, 14 – border of 1584/85, 15 – border of 1398 (agreed at Salynas), 16 – description of the Schedibory's border of the 2nd half of the 15th – early 16th century. *Drawn by Ernestas Vasiliauskas, Linas Tamulynas*

2. att. Bērsteles–Glebavas nocietinātā muiža no putna lidojuma, skats no dienvidaustrumiem. 2019. gada 19. aprīlī. *Gintautas Zabielas foto*

Fig. 2. Beržtalis-Glebava fortified manor site from bird's view from SE. 2019 April 19. *Photo by Gintautas Zabiela*

ha), ceturtnā teritorija starp Plānītes un Svitenes upēm – 3240 ha ↑, visas četras kopā – ~4536 ha ($\times 3,2 = \sim 14\,471$ ha).

Kartē neparādās strīdīgā teritorija starp Svitenes un Sesavas upēm (ap 5700 ha platībā) (1. att.: 12, 14). Šī novada attīstība ir bijusi interesanta, bet to nav plašāk pētījuši ne vēsturnieki, ne arheologi, ne etnogrāfi. Spriežot pēc dažiem avotiem, šī teritorija Lietuvai (Upītes pagastam/apriņķim) tika pievienota pāris gadu agrāk – ap 1583. gadu.³⁰ Acīmredzot pēc Livonijas kara un ATR valdnieka Stefana Batorija pavēles tika precizēta Kurzemes–Lietuvas robeža un, laikam balstoties uz senās 1473. gada Radzivilu robežas pamata, minētā teritorija atņemta Livonijai/Kurzemes hercogistei un pievienota Lietuvai (varbūt kā kompensācija kara izdevumu segšanai). To apliecina tas, ka gan kartē, gan 1585. gada dokumentā pieminēts īpašnieks Jans Kiška, kuram, iespējams, par līdzdalību karā un finansiālo atbalstu ticis dāvināts šis zemes īpašums. Šeit 16. gs. beigu avotos (Upītes zemes tiesas grāmatās) fiksēti t. s. Liepāres lauki³¹ (nosaukums no Liepāres upītes), bet vēlākos 17.–18. gs. avotos zināmas pat septiņas muižas ar Liepāres nosaukumu (18.–19. gs. gaitā dažas nosaukumu saglabāja – Brašu Liepāre, Grothusu Liepāre, bet dažas mainīja uz Albertišķiem, Judeiķiem, Medviļoniem, Vengrišķiem, Krukjiem³²) un Liepāres okolica,³³ kur mita vairākas

30 Jakovļeva, Mārīte (1999). Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 16. gs. otrajā pusē un 17. gs. *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 110. lpp.; Vasiliauskas, Ernestas (2020). Lieporu dvaras – baronu Grothusu rezidencija. *Acta Academiae Artium Vilnensis, 97: Dvaru kultūra: erdvēs, istorija, architektūros paveldas*, p. 260–261.

31 Lauks (pol. *pole, ławki*) – senās Prūsijas (14.–16. gs.) un LDK (14.–18. gs.) sika administratīvi teritoriāla un sociāla vienība. Agrajā periodā līdz 16. gs. tā bija laucinieku ciema kopiena, kuru veidoja dažas sētas ar tām piederošu privāto aramo zemi un kopīgi pārvaldītu pārējo zemi (pļavas, meži, ūdeņi). Daži lauki veidoja zemi/pagastu ar pili. 1690. gadā Upītes apriņķa revīzijā uzskaitīti 66 lauki (sk.: *Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя ў двух тамах*. Т. 2: К–Я. Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 2006, с. 457). Acīmredzot šis Liepāres lauks agrāk 12.–14. gs. veidoja atsevišķu zemgaļu novadu, kas piederēja Upmales zemei, bet nav pieminēts 13. gs. rakstītajos avotos (vai arī tie nav saglabājušies).

32 Zināma kā vēlākā Žemaitijas bīskapa Krukju muiža, nosaukums veidojies no bīskapa pavalstnieka tirgotāja Paula Kruķa uzvārda (1586. g. 5. maijā), kurš dzīvoja Liepāres laukā (*Павла Крука – “торговца”, проживающего въ польь Лепарахъ*; sk.: *Описъ документовъ Виленскаго центрального архива древнихъ актовыхъ книгъ*, VII. Вильна: Типографія Бр. Д. и Х. Яловцерь, 1909, ст. 135, Nr. 794).

33 Okolica (liet. *bajorkaimis, akalica*) – viens no senākiem LDK ciemu veidiem, kuri zināmi no 16. gs. otrās puses; izveidojās 1557. gadā sāktās valaku (pol. *włoku*) reformas laikā kā sīkās šļautas īpašums bez padoto zemnieku sētām, principā pēc nodarbošanās ar zemkopību šie šļauti neatšķīrās no zemniekiem, bet piederēja dižciltīgo slānim, tāpēc to īpašnieki dēvēti par okolicu šļautu (pol. *szlachta okoliczna*). Raksturīga brīva apbūve, izplatīta īpaši Žemaitijā un Upītes apriņķī, tag. Rietumu

dzimtas ar uzvārdu *Leparski*.³⁴ Ir zināms, ka vienu muižu (kas pazīstama arī kā *Žybort muiža/moŭža*, vēlāk Grothusu Liepāre)³⁵ ordeņmestrs Hermanis Brigenejs (*Hermann von Bruggenei, gen. Hasenkamp*, ~1475–1549/1535–1549) kā lēni 1539. gadā piešķīra nevācu izcelsmes vasalim Druvem.³⁶ Vēl viena Liepāres muiža bija arī Kurzemes guberņas pusē (1865. gada kartē – *Ф. Лепарнгофъ*,³⁷ bet 1927. gada kartē šis nosaukums vairs neparādās). Interesanti, ka Kurzemes hercogistes pusē, Sesavas kreisajā krastā, no 1599. gada zināms Sesavas muižas brīvzemnieku (*Alte/Neue Freye, Nowadnecken oder Freibauren*) Butkūnu ciems (*Butkuhn, Buttken*, 1921. gadā pievienots Lietuvai³⁸). Visu 18. gadsimtu viņu pieņākums bija pasta vešana. Regulāras klaušas Sesavas novadniekiem, atšķirībā no citiem brīvniekiem, netika uzliktas, toties viņiem bija jāapstrādā riežas – noteikta platība muižas aramzemes, kas jāapar, jāapsēj un jānovāc raža no tās. Sesavas novadnieku savdabība bija nevis pārvāciskošanās, kā to varētu gaidīt, bet pārlie-tuviskošanās. 1862. gadā visi šejienes iedzīvotāji bija katoļticīgi un piederēja pie netālās Krukju katoļu draudzes Kauņas guberņā.³⁹ Tātad gan Butkūnu brīvciena, gan Liepāres okolicas izcelsme un sociālā uzbūve līdz 16. gs. ir bijusi vienāda, bet vēlāk Lietuvā un Kurzēmē tie attīstījās atšķirīgi.

Baltkrievijā. Vairāku okolicu nosaukumi veidojušies no īpašnieku vārdiem, uzvārdiem un iesaukām (sk.: Мялешка, Васіль, Шаблюк, Валерый (2005). Акаліца. *Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя ў двух тамах*. Т. 1: А–К. Мінск: Беларуская энцыклапедыя, с. 212; Spečiūnas, Vytautas. Bajorkaimiai. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Pieejams: <https://www.vle.lt/straipsnis/bajorkaimiai/>). Analogs Latvijā būtu brīvzemnieku ciems, tomēr starp tiem pastāvēja lielas atšķirības.

- 34 Błaszczyk, Grzegorz (2015). *Herbarz szlachty żmudzkiej*. Т. I: А–F. Warszawa: DIG, s. 346–347.
- 35 Mājas ar nosaukumu *Žibarti* arī zināmas starp Lielās Sesavas un Liepāres upīti, Bauskas nov. (sk. *Latvijas topogrāfiskās kartes* [elektroniskais resurss]: *Armijas štāba Ģeodēzijas-topogrāfijas daļas Latvijas topogrāfiskā karte mērogā 1: 75000, 1920.–1930. gadi*. [Rīga: Jāņa sēta, 2008]. 1 CD-ROM, 34-Platone lp.).
- 36 Vasiliauskas, Ernestas (2020). Lieporu dvaras – baronu Grothusu rezidencija. *Acta Academiae Artium Vilnensis, 97: Dvaru kultūra: erdvēs, istorija, arhitektūros paveldas*, p. 260.
- 37 *Военно-топографическая карта Европейской России*. Санкт-Петербург: Изд-во Военно-Топогр. Отд., 1860–1917. Курляндская губ. Ковенская губ. Лифляндская губ.: Ряд IX, л. 3.
- 38 Butkūni (liet. *Butkūnai*) – ciems tag. Jonišķu raj., likvidēts 20. gs. 70. gados meliorācijas laikā, 1986. gadā izsvītrots no apdzīvoto vietu saraksta (sk.: *Joniškio kraštas: enciklopedinis žinynas*. Sudarytojas Vytautas Didžpetris. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2011, p. 55).
- 39 Dzenis, Agris (2014). *Kuršu kōniņi un citi lēņavīri Rietumlatvijā: septiņsimt gadus ilga brīvības saglabāšanas pieredze*. [Rīga]: Domas spēks, 139.–140. lpp.

Balstoties uz 1584. gada robežas līgumu, var domāt, ka visas šīs strīdīgās teritorijas Lietuvas pusē starp Mēmeles un Sesavas upēm laika gaitā no 15. gs. beigām bija nelikumīgi piesavinājušies livonieši (vēlāk kurzemnieki). Šeit reti apdzīvotā teritorijā ordeņa mestrs sāka izdalīt lēņus, kur intensīvi sāka veidoties zemnieku sētas. Pēc Livonijas kara – 1583.–1585. gadā no jauna tika pārskatīta un atjaunota robeža, balstoties uz 1473. gada līgumu.

Šogad aprit 550 gadi mūsdienu Latvijas–Lietuvas robežai, kas tika noteikta ar 1473. gada 7. jūlija līgumu un ir zināma ar *Radzivilu robežas* nosaukumu. Livonijas/Kurzemes–Lietuvas robeža veidojās ilgstoši – sākot ar 13.–14. gs. krusta kariem, bet konkrēti delimitēta ar 1367., 1426., 1473., 1584. gada līgumiem, vairākkārt vienpusēji aprakstīta gan no Livonijas (1545. g.), gan Lietuvas (1529., 1541., 1542. g.) puses, vēlāk nedaudz mainīta 1561.–1587., 1819., 1921. gadā.

Zviedrijas Nacionālajā arhīvā glabājas karte, kas aptver joslu starp Nogailenas (Aužēļu) pilskalnu Mēmeles kreisajā krastā un Sesavas (Lielsesavas) muižas Butkūnu brīvcietei, stiepjoties ap 48,23 km garumā. Kā orientieri atzīmētas septiņas upes, divi pilskalni, septiņas muižas un četri lēņi bez pieminētām centrālām muižām, divas viensētas, viena pils (Bauska) un miests (Žeime), 304 kupicas (robežzīmes).

Robežas nospraušanas datumu var noteikt pēc kartes uzrakstos Lietuvas pusē pieminētas personas Kiškas, kuru var identificēt ar Žemaitijas vecāko Janu Kišku, kurš minēts citā ar 1585. gada 26. septembri datētā dokumentā par Grothusiem atņemtās Bērsteles muižas robežu strīdu un 1584. gada robežas līgumā.

Šī karte sniedz informāciju par robežu izmaiņām pēc Livonijas kara 1583. gadā un strīdiem par to. Strīdīgā teritorija norādīta starp Nogailenas (Aužēļu) pilskalnu pie Mēmeles un Svitenes upi.

Karte sniedz papildu informāciju par sākotnējo Grothusu Bērsteles muižas atrašanās vietu 16. gadsimtā. Šī muiža ir jāmeklē nevis mūsdienu Bērsteles muižas vietā, bet citur – Glebavas muižā (tag. Geruču c., Pakrojas raj., Lietuvā), Bērsteles upes labajā krastā. Šo bijušo fon Grothusu īpašumu no ATR valdnieka Stefana Batorija saņēma LDK Traķu kastelāns Jans Hļebovičs.

1. pielikums / Appendix 1

Kurzemes un Zemgales hercogistes un Lietuvas dižkunigaitijas 1585. gada robežas karte (RA, 81001-502-1)/Map of the 1585 border between the Duchy of Courland and Semigallia and the Grand Duchy of Lithuania (RA, 81001-502-1)

2. pielikums / Appendix 2

1585. gada kartes tekstu atšifrējums oriģinālā vācu valodā (Valda Kvaskova, Agris Dzenis), tulkojums latviešu (Valda Kvaskova) un lietuviešu (E. Vasiļausks) valodā/Transcript of the text of the 1585 map in the original German language (by Valda Kvaskova, Agris Dzenis), translation into Latvian (by Valda Kvaskova) and Lithuanian (by E. Vasiliauskas)

Vācu / German	Latviešu / Latvian	Lietuviešu / Lithuanian
Pauschke	Bauska	Bauskė
Nokal	Nogailena [pilskalns]	Nuogailena [piliakalnis]
Hie gehen F. D. 12 gesinde abe vnd schöne hevschlege	Šeit tiek atņemtas 12 hercoga zemnieku sētas un skaistas pļavas	Čia yra atimti 12 kunigaikščio valstiečių dūmai ir gražios pievos
In dieser wandt sindt 62 humpel	Šajā robežā ir 62 robežzīmes	Šiame ruože yra 62 riboženkliai
Comodra	Kamārde [pilskalns]	Kamardė [piliakalnis]
Nettelhorst ⁴⁰	Netelhorstu [muiža]	Netelhorstų [dvaras]
Nettelhorsten Lande darinne gehen 33 gesinde abe vndt viel hewschlege	Netelhorsta zeme, no kuras atņemtas 33 zemnieku sētas un daudz pļavu	Netelhorsto žemė, iš kurios atimti 33 valstiečių dūmai ir daug pievų
In dieser wandt sindt 44 humpel	Šajā robežā ietilpst 44 robežzīmes	Šiame ruože yra 44 riboženkliai
Ischlez	Īslīce [upe]	Yslykis [upė]
Brunnowen Hof ⁴¹	Brunavišķu muiža	Brunoviškių dvaras
Die Batten ⁴²	Pāce [Lielpāces muiža]	Pacė [dvaras]
Ischletz flus	Īslīces upe	Yslykio upė
Touhsienha nautzi	Maučuve [upe]	Maučiuvis [upė]
In diesem Krummen wege sindt 29 humpel	Šajā līkumotajā robežā ietilpst 29 robežzīmes	Šiame vingjuotame ruože yra 29 riboženkliai

40 Šajā kartē muiža atzīmēta Mūsas kreisajā krastā, bet 1865. gada kartē – pusmuiža ar Kauliņu nosaukumu (sk.: *Военно-топографическая карта Европейской России*. Санкт-Петербург: Изд-во Военно-Топогр. Отд., 1860–1917. Ковенская губ. Курляндская губ.: Ряд X, л. 3). Netelhorstu ģenealoģiskajās tabulās ne Pāces, ne cita muiža šajā novadā nav pieminēta, tikai Īles un Slagūnes muižas (tag. Dobeles nov.) (sk.: *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk – LNA-LVVA), 640–3–127 (Kurzemes bruņniecības arhīvs, 1562–1938. Nettelhorst)).

41 Brunavišķu pusmuiža piederēja pie Kamārdes muižas, rietumos robežojās ar Pograničas muižu (LVIA, 526–7–3231 (Vilniaus gubernijos braižykla (Виленская губернская чертёжная). Карта Паневежского уезда. 1852)).

42 Pāces muiža (vāc. *Pahzen*), Bauskas novadā. Sk.: *Netelhorsti*. Pieejams: <https://vesture.eu/Netelhorsti>.

Hier gehen Schopping ⁴³ 3 gesinde weg vnd 3 wüste steten ⁴⁴	Šeit atņemtas Šepingu 3 zemnieku sētas un 3 pamestas mājas	Čia atimti Šepingu 3 valstiečių dūmai ir apleisti 3 dūmai
Plonnan	Plānīte [upe]	Plonė [upė]
Movse	Marčupe [upe]	Marčiupys [upė]
Schoppings gesinde	Šepingu zemnieku sēta	Šepingu valstiečio dūmas
An diesem flus zur beeden seiten sind 28 humpel	Gar šo upi abās pusēs ir 28 robežzīmes	Palei šią upę, abiejose pusēse yra 28 riboženkliai
Des herren Trotzken ⁴⁵ Lande	Traķu kunga [Hļeboviča] zeme	Trakų pono [Glebavičiaus] žemė
Der humpel an der Movsa flus ⁴⁶	Robežzīme pie Plānītes upes	Riboženkliis prie Plonės upės
In dieser gelegenheit gehen den Grothusern abe hundert vnd zwanzig gesinde sampt der Barstel vndt dem Kleinen hofichen ⁴⁷	Šajā zemes gabalā Grothusiem tiek atņemtas 120 zemnieku sētas, kā arī Bērstele un Mazā muižiņa	Šioje valdoje iš Grothusų yra atimti 120 valstiečių dūmai, taip pat ir Beržtalio (Berštelė) ir Mažasis dvarelis

- 43 Šajā vietā robežojas Bornsmindes muižas īpašumi, kura bija Šepingu dzimtas īpašumā no 15. gs. beigām līdz 1920. gadam. Pirmais Bornsmindes īpašnieks bija Josts fon der Heidens, kuram šo vēl maz apgūto zemes gabalu 1462. gadā izlēņoja Livonijas ordeņmestrs Johans Osthofs fon Mengdens (*Johann von Mengede, genannt Osthof, Johannes Osthof a Mengden, 1400–1469/1450–1469*), bet jau 1499. gadā muiža nonāca Johana op dem Hammes īpašumā. Op dem Hammes, saukti fon Šepingi, bija sena Vestfālenes bruņniecības dzimta, 13. gs. Šepingu mītnes vieta bijusi Tingres muiža, kas atrodas apmēram 2 km no Šepingenas pilsētiņas (sk.: Bruģis, Dainis (1997). *Bornsmindes muiža = Bornsmünde*. Rīga: Rundāles pils muzejs, 3. lpp.).
- 44 Šepingu padotais zemnieks *Pupans Matulis*, kurš nonāca Mleško īpašumā, pieminēts 1585. gada dokumentā (*Istorijos archyvas. T. I: XVI amžiaus Lietuvos inventoriai. Surinko Konstantinas Jablonskis. Kaunas: Menas, 1934, st. 269, Nr. 43*).
- 45 Tiek domāts LDK Traķu vaivads un kastelāns (pol. *kasztelan*, lat. *comes castellanus*), reformāts Jans Hļebovičs (*Jan Janowicz Hlebowicz, 1544–1590/1585–1590*). Viņam bija divi dēli – Jans un Nikolajs (†1632), vecākais Jans mantoja Glebavas muižu. Dzimtas izcelsme tiek saistīta ar Polockas (tag. Baltkrievijā) vai Smoļenskas zemēm (sk.: Заяц, Юрий (2005). Глябовичы. *Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя ў двух тамах. T. 1: А–К. Мінск: Беларуская энцыклапедыя, с. 540*).
- 46 Jābūt Plānītes upei, jo Lietuvas–Kurzemes robeža līdz pat 1921. gadam gāja tieši pa šo upi.
- 47 Starp Svitenes, Plānītes un Marčupes upēm atradās vēlāk zināmā Bērsteles–Glebavas muiža un tai piederošās Malgūzes, Kratošinas, Žeimes muižas ar Žeimes miestu (sk.: LVIA, 526–7–5444 (Vilniaus gubernijos braižykla (Виленская губернская чертёжная). Карта Шавельского у. Ковенской губернии. 1843); LVIA, 526–7–3231 (Vilniaus gubernijos braižykla (Виленская губернская чертёжная). Карта Паневежского уезда. 1852); Vasiliauskas, Ernestas (2020). Lieporų dvaras – baronų Grothusų rezidencija. *Acta Academiae Artium Vilnensis, 97: Dvarų kultūra: erdvės, istorija, architektūros paveldas*, pav. 2).

Saimen	Žeime	Žeimelis
In dieser wandt sindt 75 humpel	Šajā robežā ir 75 robežzīmes	Šīame ruože yra 75 riboženkliai
Barstel Hillebrants ⁴⁸ Hoff ⁴⁹	Bērsteles Hildebranta muiža	Beržtālio Hildebranto dvaras
Dirk ⁵⁰ Grothusen Kleiner Hoffhen ⁵¹	Dirka Grothusa mazā muižiņa	Dirko Grothuso mažasis dvarelis
Sw[ij]tta flus	Svitenes upe	Švitinio upė
Die Switta ⁵²	Svitene [muiža]	Svitēnė [dvaras]
In dieser wandt sind 39 humpel ⁵³	Šajā robežā ir 39 robežzīmes	Šīame ruože yra 39 riboženkliai
Ein gesinde zur Sessaw gehörig	Zemnieku sēta, kas pieder pie Sesavas muižas	Valstiečio dūmas, kuris priklauso Sesavos dvarui
Die Sessaw ⁵⁴	Sesava [muiža]	Sesava [dvaras]
Hier [sindt] 9 [humpel]	Šeit [ir] 9 [robežzīmes]	Čia [yra] 9 [riboženkliai]
Des Herren Kisha ⁵⁵ letzter humpel den der Littawe stracks vnd bald ingerissen	Kiškas kunga pēdējā robežzīme, ko lietuvieši ātri vien novākuši	Pono Kiškos paskutinis riboženklis, kurį lietuviai nuardė

48 Hildebrants (~1588) – Bērsteles atzara Hermaņa Gothusa dēls (sk.: *Genealogisches Handbuch der Freiherrlichen Häuser*. Hauptbearbeiter: Walter v. Hueck. VI: *Stammfolge des Geschlechts der Freiherren v. Grothuß*. Limburg a. d. Lahn: C. A. Starke Verlag, 1966, S. 209).

49 Tag. Glebavas muiža, Geruču c., Pakrojas raj., Lietuvā.

50 Dītrihs – Rundāles atzara Oto Grothusa (*Otto von Grothuss*, †1577) dēls (sk.: *LNA-LVVA*, 1100–6–36 (Grothusu dzimtas arhīvs. Dzimtas ģenealģiskās tabulas par 16.–19. gs.), 6. lр., I tab.).

51 Tag. Kratošinas muiža, Pakrojas raj., Lietuvā.

52 Svitenes muiža (vāc. *Schwitten*), Bauskas novadā. Pieminēta 1529. gada robežas aprakstā ar nosaukumu *Asoda* (kriev. *Угодаха*) (sk.: Ryčkov, Andrej, Vasiliauskas, Ernestas (2022). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Livonijos 1529 m. sienos aprašas. *Istorija*, 127, p. 122).

53 Starp Svitenes un Sesavas upēm Lietuvas pusē atradās vēlāk zināmas divas Liepāres muižas (Brašu Liepāres un Judeiķu; sk.: *LVIA*, 526–7–5444 (Vilniaus gubernijos braižykla (Виленская губернская чертёжная). Карта Шавельского у. Ковенской губернии. 1843; Vasiliauskas, Ernestas (2020). Lieporų dvaras – baronų Grothusų rezidencija. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 97: *Dvarų kultūra: ervdės, istorija, architektūros paveldas*, pav. 2).

54 Lielsesavas muiža (vāc. *Groß-Sessau*), Jelgavas novadā.

55 Laikam domāts Žemaitijas vecākais Jans Kiška (1547–1592). Vēlāk zināms arī Žemaitijas bīskaps ar tādu uzvārdu – Staņislavs Kiška (1584–1626/1618–1626), radnieks iepriekšminētam, kura īpašumā atradās arī Liepāres lauks (vēlākā Krukju muiža) (sk.: Думін, Станслаў (2006). *Кішкі. Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя ў двух тамах*. Т. 2: К–Я. Мінск: Беларуская энцыклапедыя, с. 101;

Hier sindt 18 humpel ⁵⁶	Šeit ir 18 robežzīmes	Čia yra 18 riboženkliai
Des Herrn Kisha erster humpel	Kiškas kunga 1. robežzīme	Pono Kiškos pirmasis riboženkliis
Fleniog Oglen	Fleniogs Oglens [mērnieks]	Fleniogas Oglenas [matininkas]

Asadauskienė, Nelė. Stanislovas Kiška. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Pieejams: <https://www.vle.lt/straipsnis/stanislovas-kiska-1/>).

- 56 Tajā laikā (ap 1586. g.) ar Kurzemes hercogistes Butkūnu brīvcieņu dienvidos robežojās Žemaitijas bīskapa Merķeļa Giedraiša (~1536–1609/1576–1609) Liepāres lauks (vēlāk zināms ar Krukju muižas nosaukumu) (sk.: LVIA, 526–7–5444 (Vilniaus gubernijos braižykla (Виленская губернская чертёжная). Карта Шавельского у. Ковенской губернии. 1843; Vasiliauskas, Ernestas (2020). Lieporų dvaras – baronų Grothusų rezidencija. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 97: *Dvarų kultūra: erdvės, istorija, architektūros paveldas*, pav. 2).

MAP OF THE 1585 BORDER BETWEEN THE DUCHY OF COURLAND AND SEMIGALLIA AND THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA KEPT AT THE NATIONAL ARCHIVE OF SWEDEN

Ernestas Vasiliauskas

Doctor of Humanities, Institute of Baltic Region History and Archaeology of Klaipėda University, senior researcher, assoc. prof. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9995-1305>

Summary

The publication presents the first publication of the map of the border between the Duchy of Courland and Semigallia and the Grand Duchy of Lithuania drawn in c. 1585 and kept at the National Archive of Sweden. It is kept within the fund called *Kartor och ritningar utan känd proveniens (Maps and drawings of an unidentified origin)*. The map was drawn by land surveyor Fleniog Oglén. The date has been identified based on the mentioning of Jan Kiszka (1547–1592), deputy cup-bearer of the court of the Grand Duke of Lithuania and elder of Samogitia in the description of the map, as well as the border agreement of 1584 and the inventory of Beržtalys/Bērstele Manor and its folwarks in the Upytė Powiat of 26 September 1585.

The map reflects the border shift after the Livonian War (1558–1583) during the reign of Stephen Báthory (1533–1586/1576–1586). It depicts the 48.23 km long section between the Nogailene (Aužėli) hillfort and the Butkūnai/Butkūni village of the Sesava Manor showing the territories taken from the Duchy of Courland and annexed to Lithuania. The landmarks include 7 rivers, 2 hillforts, 7 manors, 4 estates without main manor houses, 2 individual homesteads, 1 castle (Bauska) and town (Žeimelis), and 304 border marks (installed approximately at a distance of c. 159 m from each other).

It also facilitates the localisation of some individual objects. One of these is the 16th century Beržtalys/Bērstele Manor of the von Grotthuss family that has been localised at the fortified manor site of Glebava (the modern Geručiai Village, Pakruojis District Municipality, Lithuania) based on the map. The manor acquired its new name from its new owner Jan Janowicz Hlebowicz (1544–1590).

Pateicības / Acknowledgements

Autors izsaka pateicību Valdai Kvaskovai un Agrim Dzenim par kartes tekstu atšifrēšanu vācu valodā un tulkošanu latviešu valodā, kā arī vēsturniekam Dr. Andrejam Rīčkovam (*Andrej Ryčkov*, Lietuvas vēstures institūts) par konsultācijām, pētot 1473. un 1584. gada robežlīgumus.

© 2023 Ernestas Vasiliauskas, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

DAŽAS DOMAS PAR KRIEVIJAS VĒSTURI

Jānis Šiliņš

Dr. hist., vadošais pētnieks, Latvijas Nacionālais arhīvs; pētnieks, Vidzemes Augstskolas Sociālo, ekonomisko un humanitāro pētījumu institūts

2022. gada 3. un 4. novembrī Latvijas Kara muzejā risinājās starptautiska zinātniska konference “Karš, ideoloģija un vara: Krievijas ekspansija Eiropā vēstures gaitā”. Tajā bija pārstāvēti Latvijas, Igaunijas, Somijas, Polijas un Ukrainas vēsturnieki, kuri runāja par dažādiem (galvenokārt militāri politiskiem) Krievijas un mūsu reģiona mijiedarbības aspektiem. Konferenci noslēdza apaļā galda diskusija, kuru vadīja žurnālists un publicists Māris Zanders un kurā piedalījās Latvijas Kara muzeja un Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes pārstāvji.

Konference bija nozīmīga un interesanta ne tikai starptautiskā konteksta dēļ, turpinoties Krievijas–Ukrainas karam un pastiprinoties Krievijas starptautiskajai izolācijai, bet arī Latvijas vēstures zinātnes kontekstā. Līdz šim Krievijas vēsturei un tās mijiedarbībai ar Eiropu ir bijis pievērsts gaužām maz uzmanības. Latvijā šobrīd nav neviena profesionāla vēsturnieka, kurš specifiski pētītu Krievijas vēsturi vai kādu tās aspektu. Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē netiek lasīti kursi Krievijas vēsturē. Pēdējo 30 gadu laikā Latvijas Universitātē ir aizstāvēta tikai viena disertācija, kuras izpētes objekts bija specifisks Krievijas vēstures aspekts.¹ Kā konferences noslēguma diskusijā pareizi norādīja Latvijas

¹ Miņins, Aldis (2014). *Ciņa par varu Krievijas postimpērijas Rietumu perifērijā (1917–1920): teorētiskās un historiogrāfiskās problēmas*. Rīga: Latvijas Universitāte.

Universitātes docents Mārtiņš Mintauris, Krievijas vēsture Latvijā ir pētīta atsevišķiem gabaliem un atsevišķām tēmām, bet kopskata mums nav.

Nenoliedzami, šāda situācija ir visai dīvaina, ņemot vērā mūsu austrumu kaimiņvalsts ārējo agresivitāti, kas kļuva acīmredzama līdz ar iebrukumu Gruzijā 2008. gadā un nenoliedzama pēc Krimas aneksijas 2014. gadā. Togad darbību iesaldēja Latvijas–Krievijas vēsturnieku komisija, kuru bija izveidojuši abu valstu prezidenti un kuras darba grupā vairākus gadus darbojos arī es. Paradoksālā kārtā, pieaugot bažām par militāro konfrontāciju un informatīvo karu, akadēmiska interese par kaimiņvalsts vēstures pētniecību izpalika.

Te varētu jautāt, vai bez sava potenciālā pretinieka vēstures pētniecības un izpratnes vispār ir iespējama patiesi efektīva pretdarbība, bet tas paliek un acīmredzot tuvākajā laikā tā arī paliks retorisks jautājums. Nevienai valsts amatpersonai, piemēram, nav ienācis prātā piedāvāt ideju par specifiska Krievijas izpēti vai Krievijas vēstures izpēti institūta radīšanu. Lai gan ir zināms, ka Aukstā kara laikā Rietumvalstis veltīja milzīgus līdzekļus sovetoģijas nozares attīstībai, un acīmredzot šim pūlēm bija visai liela loma efektīvā pretdarbībā Padomju Savienībai un galu galā – arī tās sagrāvē. Turklāt Latvijā dzīvo simtiem tūkstoši krievu tautības iedzīvotāju, kuriem, gribam to vai ne, būs interese par Krievijas vēsturi. Ja šo vēsturi nerakstīsim mēs, tad to noteikti darīs kāds cits.

Situācijā, kad Latvijā trūkst attiecīgu speciālistu un arī dziļākas intereses par Krievijas vēsturi, Latvijas Kara muzeja iniciatīva sadarbībā ar Latvijas Universitāti rīkot šādu konferenci ir viennozīmīgi apsveicama. Cerams, ka tas nav tikai pārpratums vai izņēmums, kas apliecina likumsakarību – nevēlēšanos (varbūt bailes?) nopietni pētīt un reflektēt par Krievijas vēsturi.

No vienas puses, šāda nevēlēšanās ir saprotama – mums Latvijā ir daudz citu tēmu, ar kurām nodarboties. Tāpat Krievijas arhīvi ir faktiski slēgti Latvijas vēsturniekiem. Krievijā nav brīvas akadēmiskas vēsturnieku vides, kas veicinātu abpusēju zinātnisku interesi, un vēstures zinātne ir galēji politizēta. Galu galā krievu valodas zināšanas ar katru jaunu vēsturnieku paaudzi kļūst arvien vājākas.

No otras puses, Krievijas faktora ietekme uz Latvijas vēsturi jau sākot ar 16. gadsimtu ir milzīga, atsevišķos periodos pat noteicoša. To pierāda arī pētījumi par Latvijas 19. gadsimta, 20. gadsimta sākuma un padomju okupācijas perioda vēsturi – bez Krievijas konteksta ņemšanas vērā tie ir nepilnīgi. Taču, lai būtu iespējams integrēt pētījumos Krievijas kontekstu, mums ir jābūt adekvātam priekšstatam par vēsturiskajiem procesiem kaimiņvalstī.

Krievijas kontinuitātes problemātika

Konferences dalībnieki savos referātos un noslēguma diskusijā izteica daudzas interesantas tēzes, vērojumus un pieņēmumus. Visus tos nebūtu lietderīgi šeit uzskaitīt vai atkārtot, katrs interesents konferences ierakstus var noklausīties Latvijas Kara muzeja Facebook kontā.

Vēlos šeit izcelt tikai vienu principiālu teorētisku sadursmi, kas gan netika konferencē atrisināta. Tā ir Krievijas impērijas, Padomju Savienības un Krievijas Federācijas kontinuitātes problemātika. Nevienam no runātājiem nebija šaubu par Krievijas Federāciju kā Padomju Savienības turpinājumu, sevišķi pārliecinoši šo tēzi uzsvēra krievu emigrants un topošais Latvijas Republikas pilsonis Dmitrijs Savins. Viņaprāt, Krievijas Federācija ir pārņēmusi visus svarīgākos Padomju Savienības elementus: varas aparātu, eliti un ideoloģisko kodolu – nevis ārēji dekoratīvo marksismu-ļeņinismu (kurš tika atmests), bet gan faktisko valdošo ideju kopumu – vadonismu, birokrātiskās nomenklatūras tirāniju un tieksmi pēc globālas dominances.

Taču pilnīgi pretēji viedokļi konferences gaitā tika izteikti par Krievijas impērijas (pat Senās Krievzemes) saistību ar Padomju Savienību un mūsdienu Krievijas Federāciju. Tobrīdējais aizsardzības ministrs Artis Pabriks savā uzrunā nenoskīra šos valstiskos veidojumus, runājot par Krieviju. Latvijas Kara muzeja direktore Kristīne Skrīvere pat uzsvēra, ka apzināti nelieto apzīmējumu “padomju”, bet vienīgi “krievu”. Arī noslēguma diskusijas dalībnieki, lai gan norādīja uz grūtībām salīdzināt dažādus reģionus un laika periodus, runāja par Krieviju kā gadsimtiem ilgu temporāli vienotu fenomenu. Tas ir arī publiskajā telpā bieži sastopams viedoklis – Krievija un krievu tauta ir “nelabojama”, tā kopš savas pastāvēšanas pirmsākumiem ir bijusi agresīva un tirāniska, vienmēr ir apdraudējusi savus kaimiņus.

Pilnīgi pretēja pieeja bija jau minētajam Dmitrijam Savinam, kurš savā referātā uzsvēra principiālās atšķirības starp Krievijas impēriju un Padomju Savienību, kura, pēc runātāja uzskatiem, patiesībā bija pilnīgi jauns un ar impērijas pagātni nesaistīts valstisks veidojums. Kādi ir viņa argumenti? Pirmkārt, Padomju Krievija un vēlāk Padomju Savienība deklarēja pilnīgu saišu saraušanu ar Krievijas impēriju. Tā neuzskatīja sevi par agrākā valstiskuma turpinātāju. Otrkārt, lai gan Padomju Savienība aizņēmas atsevišķus agrākās Krievijas un krievu kultūras elementus, tā ideoloģiski un kulturāli bija Krievijas impērijas pretstats.

Pieņemot, ka abu viedokļu aizstāvji var atrast spēcīgus argumentus un diskusija nav vienkārši atrisināma, vēlos izteikt pāris domas šajā jautājumā. Pirmkārt, Padomju Krievija un Padomju Savienība integrēja sevī daudzus agrākās impērijas

elementus. Piemēram, gandrīz puse cara laika armijas augstāko virsnieku iestājās Sarkanajā armijā.² Patiesībā to jau no pirmsākumiem veidoja agrākie “speciālisti” (to vidū arī latvietis Jukums Vācietis). Arī lielākā daļa agrākās inteligences sadarbojās un iekļāvās padomju režīmā. Ļeņins, vēlākie ģenerāļsekretāri un partijas augstākā nomenklatūra atgādināja cara – patvaldnieka un viņa galma darbību. Gan Krievijas impērija, gan Padomju Savienība bija militāras lielvaras ar militarizētu rūpniecību un milzīgu atkarību no izejvielu eksporta.

Arī Krievijas impērijas vēlinajā periodā varēja redzēt jau zināmas vēlākā padomju režīma iezīmes: korumpētu un uzpūtīgu ierēdniecību; lielkrievu šovinismu un mazākumtautību diskrimināciju; agresīvu ekspansionismu; izolacionisma tendences attiecībā pret Eiropu un sava “īpašā ceļa” meklējumus, kas veda uz konfrontāciju ar Rietumvalstīm; masveida represijas pret citādi domājošajiem; “neuzticamu” iedzīvotāju deportācijas Pirmā pasaules kara laikā; arhaisku sociālo politiku utt.

Cik liela bija šo kopīgo elementu nozīme? Vai tie ir pietiekami, lai runātu par formāli dažādu valstiskumu pēctecību? Manuprāt, padomju valstiskums savas saiknes ar impērisko pagātņi sarāva nevis Ļeņina, bet gan Staļina laikā. Piespiedu kolektivizācija iznīcināja zemniecību un tradicionālās kopdzīves formas laukos, kā arī apturēja modernai ekonomikai svarīgo brīvo darbaspēka kustību no laukiem uz pilsētām. Tās vietā tika likts piespiedu darbs, kas Krievijas impērijā bija izņēmums (katordznieki). Industrializācija aizsāka plānveida ekonomikas funkcionēšanu, pilnībā iznīcinot tirgus attiecības, kas līdz tam dominēja. Masu represijas pirmām kārtām tika vērstas pret nekrievu elitēm, kuru loma gan Krievijas impērijā, gan Padomju Krievijā un Padomju Savienības pirmajā desmitgadē bija ārkārtīgi liela. Staļins atteicās no pasaules revolūcijas idejas, izvirzīja saukli par sociālisma būvniecību atsevišķi ņemtā zemē un uzsāka agresīvu propagandu pret kaimiņvalstīm, izolējot Padomju Savienību un pirmo reizi to nostādot antagoniski pret visu “imperiālistisko un kapitālistisko” pasauli. Viņš arī faktiski iznīcināja pareizticīgo baznīcu.

Arī Padomju Savienības politika pret Otrajā pasaules karā okupētajām un iekarotajām teritorijām principiāli atšķīrās no agrāk Krievijas impērijā vai Padomju Krievijā piedzīvotā. To pilnā mērā var uzskatīt par koloniālu politiku. Šeit Latvijas piemērs var būt ļoti uzskatāms. Krievijas impērijas politika Baltijā un vispār Eiropas daļā nebija koloniāla. Baltijas un arī Latvijas cilvēku un finanšiālie resursi tika izmantoti, īstenojot Sibīrijas un Vidusāzijas teritoriju kolonizāciju. Simtiem tūkstoši latviešu izbrauca no Latvijas teritorijas, lai būvētu simtiem

2 Ganin, A. V. (2017). *Povsednevnaia zhizn' genshtabistov pri Lenine i Trotskom*. Moskva: Kuchkovo Pole, 70.–76. lpp.

koloniju tuvākās un attālākās impērijas vietās. Krievija neīstenoja Latvijā segregāciju, tieši pretēji – latvieši 19. gadsimtā (un pat agrāk – 18. gadsimtā) meklēja cara ierēdņos atbalstu sava stāvokļa uzlabošanai attiecībā pret vietējiem vāciešiem. Tāpat Krievijas impērijas administrācija uz Baltijas provincēm neraudzījās kā uz kulturāli atpalikušāku reģionu, kurš būtu “jācivilizē”.

Staļinisma un vēlāka padomju politika bija pilnīgi pretēja. Tika deklarēts krievu kultūras pārākums pār vietējām tautām un arī Eiropas kultūru. Padomju okupantu propaganda definēja savu misiju jauniegūto teritoriju civilizēšanā, radot melīgu mītu par Baltijas valstu ekonomisko un sociālo atpalicību, zemo kultūras līmeni. Latvijas, tāpat kā citu Baltijas valstu, teritorija formāli tika nodalīta no “metropoles”, izveidojot butaforiskus padomju valstiskumus. Latvijā tika iepludināti migranti, kuru uzdevums bija kā jaunas, padomju tautas identitātes nesējiem kolonizēt šo teritoriju. Vietējie iedzīvotāji tika segregēti un diskriminēti attiecībā pret kolonistiem, ierobežojot viņu izglītības un karjeras iespējas, nostādot tos sliktākā sociālā situācijā (piemēram, prioritāri jaunuzceltos dzīvokļus piešķīrot kolonistiem, nevis vietējiem iedzīvotājiem). Tāpat izglītības sistēmā tika ieviesta divvalodu apmācība, atdalot “iezemiešus” no “kolonistiem”.

Represijas tika vērstas pret vietējām elitēm (“vietējo kadru tīrīšanas” 1945.–1953. gadā un nacionālkomunistu vajāšanas 1959. gadā), aizstājot tās ar kadriem no “metropoles”. Tāpat padomju režīms nekautrējās Latvijā īstenot galējas ekonomiskas izsūkšanas politiku,³ turklāt piesārņojot tās teritoriju. Arī rusifikācija tika īstenota pavisam jaunā kvalitātē – krievu valodu ne tikai uzspieda visās dzīves sfērās (līdzīgi kā tas notika 19. gadsimta beigās Baltijā), bet arī liedza jebkādu patstāvīgu vietējās nacionālās kultūras attīstību (tā tika stingri uzraudzīta); pilnībā tika iznīcināta vietējo minoritāšu sabiedriskā dzīve un kultūra.

Starp citu, šīs radikālās izmaiņas, kas notika Staļina valdīšanas periodā līdz Otrā pasaules kara sākumam, palika gandrīz nemanītas Latvijā. Tas zināmā mērā var izskaidrot gan Baltijas valstu nepretošanos okupācijai 1939.–1940. gadā, gan vietējo iedzīvotāju piedzīvoto šoku, saskaroties ar reālajām okupācijas režīma praksēm. Pirmskara Latvijas elites un sabiedrības atmiņā bija palikušas Krievijas impērijas īstenotās politikas, kuras radikāli atšķīrās no ļoti īsā laikā Staļina radītajām.

3 Sīkāk sk.: Krūmiņš, Gatis (2022). *PSRS budžeta ieņēmumi un izdevumi Latvijā 1946.–1990. gadam*. Rīga: LR Tieslietu ministrija.

Krievijas un Eiropas attiecību problemātika

Aplūkojamās konferences tēma bija Krievijas ekspansija Eiropā. Tomēr, kā to parādīja dalībnieku referāti un it sevišķi noslēguma diskusija, Krievijas un Eiropas attiecības neaprobežojas vien ar pirmās agresīvu ekspansiju. Tās ir ievērojami sarežģītākas un daudzšķautņainākas.

1553. gadā, piecus gadus pirms Livonijas kara sākuma (1558–1583), Londonas iedzīvotāji ar sajūsmu pavadīja trīs kuģus pārdrošā ekspedīcijā uz Ziemeļu Ledus okeānu. Angļu jūrnieki meklēja ziemeļu ceļu uz Indiju, bet atrada Krieviju.⁴ Krievijas cars Ivans IV (1547–1584) ar lielu sajūsmu uzņēma tālos viesus, un jau 1555. gadā tika dibināta Maskavas Kompānija, kuras rokās tika koncentrēta tirdzniecība starp Angliju un Krieviju. Maskavas Kompānija kļuva par tirdzniecības korporāciju prototipu, ar kuru palīdzību turpmākajos gadsimtos angļi būvēja savu globālo impēriju.

Ivanam IV neizdevās nedz noslēgt savienību ar Angliju, ne iegūt karalienes Elizabetes I (1558–1603) roku.⁵ Arī Livonijas karš, kuru arī var uzskatīt par Maskavas mēģinājumu “atklāt” Rietumus,⁶ beidzās ar sakāvi un faktiski noveda Krieviju līdz iekšējam haosam, kuru zinām kā “juku laikus” Krievijā. Līdz jaunam eiropeizācijas mēģinājumam bija jāgaida gandrīz simts gadi, kad Pētera I tēvs cars Aleksejs Mihailovičs (1645–1676) uzsāka pirmās eiropeiskās reformas un piesaistīja lielu skaitu speciālistu no Eiropas. Tomēr Krievijas eiropeizācija parasti tiek saistīta ar caru Pēteri I (1682–1725), kurš arī kļuva par pirmo Krievijas imperatoru (no 1721. gada). Viņš bija apsēsts ar visu eiropeisko un arī savu impēriju būvēja atbilstoši tā laika Eiropas impēriju paraugam. Starp citu, ir

4 Vētrā pie Norvēģijas krastiem no trim kuģiem divi gāja bojā, bet trešais piestāja Ziemeļu Dvinas deltā (šeit mūsdienās atrodas Arhangeļska). Kapteinis Ričards Čanselors (*Chancellor*) pieņēma, ka ir atklājis jaunu kontinentu. Sk.: Lobanov-Rostovsky, A. (1948). *Anglo-Russian Relations through the Centuries. The Russian Review*, 7 (2), p. 41.

5 Elizabete I bija vienīgā sievietē, kurai sava mūža laikā Ivans IV bija rakstījis vēstules (kopumā 11). Tuvojoties sakāvei Livonijas karā, 1570. gadā Ivans IV centās noslēgt savienību ar Angliju, lai nepieciešamības gadījumā varētu turpatverties. Elizabete I noraidīja Krievijas cara piedāvājumu, saņemot pretī rupjus apvainojumus. Sk.: *Poslanie angliiskoi koroleve Elizavete I. 24 oktjabria 1570 goda.* <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=9115> (oriģināls glabājas The National Archives, Public Record Office, S.O. 102/49).

6 Bogatyrev, Sergei (2007). Ivan the Terrible Discovers the West: the Cultural Transformation of Autocracy During the Early Northern Wars. *Russian History*, 34 (1–4), p. 163.

saglabājies nostāsts, ka ar reformām neapmierinātie zemnieki viņu lamājuši par antikristu un latvieti.⁷

Viena no slavenākajām Krievijas carienēm, kura, starp citu, sarakstījās ar veselu plejādi sava laika slavenāko Eiropas apgaismotāju, Katrīna II (1762–1796) 1767. gada rīkojumā par Likumdošanas komisijas (tai vajadzēja kļūt par pirmo Krievijas parlamentu, kurā būtu pārstāvētas visas sabiedrības kārtas) izveidošanu deklarēja, ka “Krievija ir Eiropas valsts” (“Россія ешь Европейская держава”⁸). Viņa aktīvi iesaistījās Eiropas politiskajā dzīvē un aicināja vāciešus kolonizēt Pievoolgas apgabalu un citas Krievijas teritorijas.

Uzvaras pār Napoleonu Bonapartu 1812.–1814. gadā Krievijas caram Aleksandram I (1801–1825) deva pagodinošo “Eiropas glābēja” apzīmējumu. Viņš sevi uzskatīja par apgaismotu un progresīvu reformatoru. 1818. gada 30. augustā Aleksandrs I personīgi ieradās Jelgavā, lai izsludinātu Kurzemes guberņas dzimtcilvēku brīvlaišanu. Pēc 50 gadiem latvieši, godinot šos notikumus, svinēs Brīvības svētkus, kuri līdz pat 1905. gada revolūcijai kļūs par nozīmīgākajiem Kurzemes un Zemgales latviešu nacionālajiem svētkiem.⁹ Tas bija laikmets, kad Krievija latviešu zemniekiem asociējās ar brīvību un lielo iespēju zemi. Pat neskatoties uz 1905. gada notikumiem, Rainis 1916. gadā formulēs savas paaudzes slavenāko politisko saukli “Brīva Latvija brīvā Krievijā!”. Savukārt vilšanās iespējā sagaidīt brīvas Krievijas izveidošanos kļuva par vienu no galvenajiem stimuliem Latvijas neatkarības idejas attīstībā 1917.–1918. gadā.

Padomju laika izkropļotais priekšstats par Krievijas vēsturi un mūsdienu politiskie notikumi neļauj mums pilnvērtīgi novērtēt Krievijas impēriju kā vienu no Eiropas civilizācijas grandiozajiem projektiem. Maldīgi būtu uzskatīt, ka Krievijas valdnieki viltīgi izmantoja eiropiešu lētīcību, lai, liekot lietā viņu zināšanas, naudu un ietekmi, būvētu savu impēriju, kuras varenību vēlāk mērķtiecīgi vērstu pret pašu Eiropu. Krievijas impēriju pārvaldīja multietniska un Eiropas kultūrā dziļi integrēta (galvenokārt vācu un franču valodā runājoša) aristokrātija. Tas radikāli to atšķīra no vēlākās padomiskās un mūsdienu Krievijas

7 Pētera I reformu pretinieki izplatīja dažādas baumas par viņu. Piemēram, 18. gadsimta sākumā populāra “sazvērestības teorija” bija, ka Pēteris I uzturēšanās laikā esot nolauzījis vai nogalinājis, bet viņa vietā ielikts viltvārdis. Populārākā versija bija, ka viltvārdis ir vācietis, taču cirkulēja arī runas, ka viņš ir latvietis (“Он не государь – латыш”). Sk.: Nikishin, Aleksandr (2006). *Vodka i Stalin*. Moskva: Dom Russkoi Vodki, 26. lpp.

8 *Nakaz Kommissii o sochinenii proekta novago ulozheniia, s prinadlezhashchimi k tomu prilozheniiami*. Moskva: Pechatan pri Senate, 1767, 4. lpp.

9 Sīkāk sk.: Šiliņš, Jānis (2017). Latviešu brīvības divsimtgade. *Domuzīme*, 3, 67.–71. lpp.

elites (“nomenklatūras”), kuru raksturo noslēgtība, galēja birokratizētība un ideoloģizācija.

Eiropai nenoliedzami bija ilglaicīgas stratēģiskas intereses Krievijas telpā. Lielbritāniju 16. gadsimtā Krievija interesēja kā tilts uz attālajiem Āzijas tirgiem; Francijai, Prūsijai un Austrijai dažādos laika posmos tā bija stratēģiski izdevīgs sabiedrotais pret kādu no kaimiņvalstīm; industriālajai Vācijai – izdevīgs savu rūpniecisko preču noieta tirgus un izejvielu ieguves vieta.

Pakāpjoties pa vispārināšanas kāpnēm solīti augšup, mēs varētu izvirzīt pieņēmumu, ka vēsturiski Krievijas impērija ir kā instruments, lai eiropēizētu milzīgo un ar tirdzniecības kuģiem nesasniedzamo Eirāzijas telpu. 18. un daļēji 19. gadsimtā Krievijas plašumi bija tuvāka un ne tik bīstama Amerikas alternatīva. Uz šejieni izceļoja miljoniem vāciešu, lai kolonizētu Volgas un Melnās jūras krastus (par šo tēmu konferencē plaši referēja asociētais profesors Raimonds Cerūzis). Šajā procesā līdz ar daudzām citām tautām iesaistījās arī simtiem tūkstoši latviešu, veidojot kolonijas gan Krievijas Eiropas daļā, gan Sibīrijā un Tālajos Austrumos. Vācieši (arī Baltijas vācieši) organizēja Krievijas impērijas pārvaldi, bet Krievijas bruņotajos spēkos 18. gadsimtā un 19. gadsimta sākumā bija pat grūti atrast kādu etnisku krievu. Ārzemju ģenerāļu vadībā Krievija iekaroja Kaukāzu, Vidusāziju un sadalīja Poliju; sakāva Zviedrijas karali Kārli XII (1697–1718), Prūsijas karali Frīdrihu Lielo (1740–1786) un Francijas imperatoru Napoleonu Bonapartu (1804–1814, 1815). Pēc virsnieka profesijas liberalizācijas 19. gadsimta otrajā pusē milzīgs daudzums nekrievu jauniešu, to skaitā latvieši, izvēlējās veidot militāro karjeru Krievijas impērijas armijā.¹⁰

Galū galā milzīgās Krievijas telpas infrastruktūru būvēja ar Eiropas tehnoloģijām, nereti ar Eiropas materiāliem un naudu, un to visbiežāk darīja paši eiropieši. Piemēram, Rīgas–Daugavpils dzelzceļa līniju būvēja angļu inženieri par angļu līdzekļiem un ar Lielbritānijas materiāliem. Kā vēl vienu interesantu un Latvijai tuvu piemēru varam minēt Lūznavas muižas īpašnieku poļu-lietuviešu izcelsmes inženieri Staņislavu Kerbedzu (*Kierbedź/Kerbedis*), kurš uzbūvēja neskaitāmus dzelzceļa tiltus, tuneļus, izbūvēja Kronštates un Pēterburgas ostu infrastruktūru, tika apbalvots ar visiem augstākajiem Krievijas impērijas apbalvojumiem un ieguva ģenerāļa pakāpi.¹¹ Krievijas infrastruktūras būvniecībā (sevišķi dzelzceļu) liels ieguldījums bija arī Rīgas Politehniskā institūta audzēkņiem, arī

10 Sīkāk sk.: Jēkabsons, Ēriks (2022). *Latviešu virsnieki Krievijas impērijas armijā. 19. gadsimta otrā puse – 1914. gads*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

11 Voronin, M., Voronina, M. (1982). *Stanislav Valerianovich Kerbedz*. Leningrad: Nauka.

latviešu inženieriem, bet Krišjāņa Valdemāra ieguldījums Krievijas jūrniecības attīstībā droši vien nav jāskaidro.

Šajā kontekstā jāpiezīmē, ka līdz pat Pirmā pasaules kara noslēgumam nav īsti pamatoti runāt par Krievijas impēriju kā draudu Eiropai. Jā, uz Krieviju daudzi pamatoti skatījās kā uz ne visai attīstītu, pat arhaisku un neefektīvi pārvaldītu teritoriju, arī varbūt kā koloniālu konkurenti citām Eiropas lielvarām Balkānos, Ķīnā un Vidusāzijā, taču tā bija dziļi integrēta Eiropas telpā un arī plašākā nozīmē – Eiropas civilizācijā. Krievija, lai gan attiecībā pret Eiropas kodolu perifēra (taču tādas bija arī Spānija un Portugāle), bija būvēta un funkcionēja kā eiropiska impērija ar visām pozitīvajām un negatīvajām izpausmēm.

Krievijas atpalicība un pārvaldes neefektivitāte nozīmēja to, ka tā nevarēja būt nopietns militārs drauds Eiropas lielvalstīm, par ko liecina Krievijas militārā vēsture. Krievijas impērija un Padomju Savienība 18.–20. gadsimtā nav uzvarējusi nevienu vērā ņemamu militāru konfliktu ar kādu Eiropas valsti bez citu Eiropas valstu palīdzības. Patiesību sakot, tiešu konfrontāciju ar Rietumvalstīm ir bijis ļoti maz. 19. gadsimtā tas bija Krievijai katastrofālais Krimas karš (1853–1856) pret Lielbritāniju, Franciju un Osmaņu impēriju, bet 20. gadsimtā – “Ziemas karš” (1939–1940) pret Somiju. Nesekmīgi beidzās arī Krievijas 1918.–1921. gada kari pret agrākajām impērijas rietumu daļas eiropiskajām nācijām (Poliju, Lietuvu, Latviju, Igauniju un Somiju), kuras atbalstīja Vācija, Lielbritānija, Francija un ASV.

Krievijas kā eiropiskas impērijas krīze sākās pēc “Eiropas glābēja” cara Aleksandra I nāves 1825. gadā. Ne velti šis notikums sakrita ar tajā pašā gadā notikušo Dekabristu sacelšanos, kuri cerēja uz liberālu un eiropisku Krievijas attīstību. Tās vietā Krievijas izglītības ministrs grāfs Sergejs Uvarovs 1833. gadā piedāvāja slaveno Krievijas valstiskuma formulu “pareizticība, patvaldība, tautība”, kas faktiski tika radīta pretstatā Lielās franču revolūcijas moto “brīvība, brālība, vienlīdzība”.

Jaunā valstiskuma izpratne, kas turpmākajās desmitgadēs pakāpeniski izplatījās un savu kulmināciju sasniedza cara Aleksandra III valdīšanas laikā (1881–1894), bija problemātiska Krievijai. Impēriju apdzīvoja simtiem dažādu tautību; šeit bija pārstāvētas visas lielākās pasaules reliģijas un to novirzieni; absolūtas patvaldības ideja atradās pretrunā ar impērijā pastāvošajiem autonomajiem veidojumiem un liberāli noskaņotās intelīģences cerībām uz demokrātiskām reformām nākotnē.

Mēs nezinām, kā būtu attīstījusies Krievijas vēsture, ja šī jaunā tendence būtu palikusi margināla. Iespējams, tā ietu Lielbritānijas pēdās, kas 19. gadsimtā būvēja “liberālo impēriju”. Taču uzvarēja impērijas centralizēšanas, vienādošanas un stabilizēšanas idejas, kas tolaik nozīmēja arī norobežošanos no idejiskajiem un tehnoloģiskajiem procesiem Eiropā. Šo tendenci pamatoja un pastiprināja

19. gadsimta 30. un 40. gados uzplaukušās slavofilisma idejas, kas meklēja un uzsvēra krieviskuma atšķirības no Rietumiem un Krievijas “īpašo ceļu”. Vēlme pasargāt sevi no revolucionārajiem procesiem Eiropā 19. gadsimta 20.–40. gados veda pie militāras katastrofas Krimas karā. Tai sekoja varens reformu vilnis, kuru īstenoja kārtējais cars reformators Aleksandrs II (1855–1881) – dzimtbūšanas atcelšana, bruņoto spēku modernizācija, industrializācija, Krievijas iekļaušanās globālajā kapitālistiskajā ekonomikā.

Aleksandru II 1881. gadā nogalināja krievu sociālistu teroristi. Šajā laikā Krievijā sāka ieplūst Eiropā modernās sociālisma idejas, ar kurām sevišķi aizrāvās impērijas rietumu daļas iedzīvotāji (poļi, ebreji, latvieši, igauņi, somi), kuriem bija ciešākas saiknes ar Vāciju un Austroungāriju. Taču ideju apmaiņa, lai gan nevienlīdzīga, bija abpusēja. Par pazīstamākajiem 19. gadsimta Eiropas radikālā sociālisma – anarhisma – teorētiķiem kļuva krievu aristokrātu dzimtu pārstāvji Mihails Bakuņins un Pjotrs Kropotkins.

1887. gadā revolucionāri izdarīja neveiksmīgu atentātu pret caru Aleksandru III. Viens no teroristu līderiem bija Vladimira Uļjanova (Ļeņina) vecākais brālis Aleksandrs. Ļeņina brāli pakāra, bet pats viņš kļuva par jauna radikālā sociālisma virziena – boļševisma (lieliniecisma) – pamatlicēju un līderi. Jāatzīmē, ka Krievijas sociālistiskā kustība tolaik bija izteikti eiropeiska – tās līderi uzturējās gandrīz tikai Eiropā, teorētiskās diskusijas risinājās Eiropas sociālistiskā diskursa ietvaros, preses izdevumi tika izdoti Eiropā. Arī krievu sociāldemokrātijas sašķelšanās meņševikos (maziniekos) un boļševikos (lieliniekos) atspoguļoja divas valdošās tendences Eiropas sociālistiskajā kustībā, kas spilgti izpaudās vēlāk, Pirmā pasaules kara laikā.

Boļševisma (lieliniecisma) idejas uzvarēja Krievijā. Pilsoņu kara (1918–1922) laikā Krievijas sabiedrības lielākā daļa tās atbalstīja. Arī lielākā daļa latviešu radikālo sociālistu nostājās Ļeņina pusē. Protams, to ietekmēja daudzi taktiski politiski, sociāli un ekonomiski apsvērumi, taču nenoliedzami daudziem latviešu sociālistiem ļoti simpātiskas šķita internacionālisma idejas. Viņi ticēja brīvas, taisnīgas un iekļaujošas Krievijas iespējai un labākas pasaules kārtības (pasaules revolūcija un vispasaules proletariāta diktatūra) radišanai. Šodien šīs idejas šķiet naivas un savā naivumā pat bīstamas, taču pārņemst krievu sociālisma līderiem nespēju radīt sociālistisku Krievijas impēriju ir tikpat pamatoti kā pārņemst cariem nespēju izveidot liberālu Krievijas impēriju.

Elektrifikācija, obligātās bezmaksas izglītības ieviešana, centieni atjaunot attiecības ar lielvalstīm un pasaules revolūcijas idejas eksportēšana liecināja, ka Padomju Krievija un Padomju Savienība vismaz pirmajos savas pastāvēšanas gados nebija atmetusi (kaut izkropļotā un sašaurinātā veidā) Krievijas impērijas misiju – eiropeizēt un modernizēt Eirāzijas telpu. To, protams, var uzskatīt par

eksperimentu, kas dažu gadu laikā tragiski izgāzās, taču šai idejai daudzi ticēja ne tikai Krievijā, bet arī ārzemēs. Tūkstošiem Eiropas un Amerikas strādnieku un zemnieku pārcēlās uz dzīvi Padomju Krievijā. Desmitiem tūkstoši latviešu un daudzi citu tautību pārstāvji izvēlējās palikt padomju valstī un piedalīties tās celtniecībā, lai vēlāk ietu bojā Staļina represijās.

Atteikšanās no vispasaules revolūcijas idejas un mēģinājums uzbūvēt sociālismu vienā atsevišķi ņemtā valstī nozīmēja Krievijas impērijas idejas galu. Tā pilnībā nostādīja PSRS un tās kodolu – Krieviju – pretstāvē Eiropai un Rietumu pasaulei kopumā. Nākamais neizbēgamais solis bija nacionālistiskas ideoloģijas (ar mērķi centralizēt un disciplinēt daudzveidīgo sabiedrību) izplatīšana staļiniskās padomju retorikas aizsegā. Pirmais solis šajā virzienā bija terors pret nacionālajām elitēm 1937.–1939. gadā. Taču izšķirošais solis tika sperts jau ne gluži brīvprātīgi – mēģinājumi karot zem internacionālistiskiem lozungiem pret nacistisko Vāciju 1941. gadā bija noveduši pie militāras katastrofas – visas PSRS pirmskara kadru armijas zaudēšanas un miljoniem gūstekņu. Izmisuma apstākļos tika atjaunoti cara laika militārie apbalvojumi un militārās pakāpes; apelēts pie krievu tautas izdzīvošanas instinktiem un vēsturisko naidu pret vāciešiem; karš ar Vāciju nodēvēts par Lielo Tēvijas karu; atjaunota čekistu kontrolēta pareizticīgo baznīca; galu galā pēc uzvaras Staļins pacēla tostū nevis par internacionālo strādniecību un pasaules revolūciju, bet gan par krievu tautu.

Zīmīgi, ka staļinisma politikā un ideoloģijā mēs varam manīt atbalsis no 19. gadsimta slavofilisma idejām, kas uzsvēra krievu kultūras pārākumu attiecībā pret Rietumiem, aicināja uz konfrontāciju ar Rietumiem, runāja par Krievijas (šajā gadījumā formāli – Padomju Savienības) īpašo ceļu, lai kļūtu par pirmo komunistisko zemi pasaulē un gluži vai mesianiskā nozīmē rādītu ceļu visai cilvēcei.

Krievija, ja mēs to uzskatām par impēriju, ir norietoša impērija. Kopš tās uzplaukuma un varenības kulminācijas ir pagājuši 200 gadi. 1814. gadā Aleksandra I karaspēks iesoļoja Parīzē; 1945. gadā Staļina armija ieņēma Berlīni, bet 2023. gadā Putina karapulki mīņājas pie Bahmutas. Iespējams, ka impērijas faktiskā bojāeja notika jau 1917.–1922. gadā, kad tika salauztas pārvaldes struktūras un iznīcināti tās kultūras pamati, bet varbūt tas notika 1927. gadā, kad tai tika atņemta sākotnēji ieprogrammētā pastāvēšanas jēga. Jebkurā gadījumā Krievijas uzplaukums vienmēr ir bijis atkarīgs no sadarbības ar Rietumiem, bet tās lejupslīde – ar izolāciju un konfrontāciju ar Eiropu.

A FEW THOUGHTS ABOUT THE HISTORY OF RUSSIA

Jānis Šiliņš

Dr. hist., senior researcher, the National Archives of Latvia; researcher, Institute of Social, Economic, and Humanitarian Studies, Vidzeme University of Applied Sciences

Summary

On 3–4 November 2022, the international research conference *War, Ideology and Power: The Expansionism of Russia in Europe throughout History* took place in the Latvian War Museum in Riga, with the participation of historians from Latvia, Estonia, Finland, Poland, and Ukraine. Admittedly, the history of Russia and its correlation with Europe has gained insufficient attention in Latvia so far. There is not a single professional historian in Latvia today who would specifically focus on the history of Russia. Russia's aggressive policies of the recent years have done nothing to change the low interest in the history of Russia in this country.

The conference participants addressed the issue of the continuity of the Russian Empire, Soviet Union, and Russian Federation, coming out with diametrically opposite views. Some historians spoke about Russia as a unitary phenomenon, while some others underlined the radical differences between the Russian Empire and the Soviet Union.

Another important topic addressed at the conference was the complex nature of relations between Russia and Europe. Historically, Russia's policies towards Europe have been more than just expansionist. The author believes that for European powers, Russia has been an extremely important geopolitical player, opening a way to Asia for them. Russia reciprocated the need. Peter the Great, in his efforts to "Europeanise" Russia, modelled his empire on European empires of his time. Russian tsarina Catherine the Great continued this policy, taking an active part in Europe's political life and calling on the Germans to colonise the Volga region and other Russian territories.

Speaking in general terms, the Russian Empire can be regarded as a European project aimed at transforming the Asian space. Under the command of foreign generals, in the 18th–19th centuries, Russia reaped considerable military success and Russian infrastructure was built using European technologies, and often with European materials and money and for the most part – by Europeans.

The author believes that it is unreasonable to speak about the 18th–19th century Russian Empire as a threat, in view of its deep integration into the European space and civilisation as well as its backwardness and administrative inefficiency. In the 19th–20th centuries, without the support of Western countries, Russia was involved in only a couple of military conflicts with another Western country, and these turned out to be failures for Russia.

The author believes that Russia as a European Empire ran into crisis after the death of the “Saviour of Europe”, tsar Alexander I, in 1825 and the adoption of a new formula of statehood defined as “Orthodoxy, Autocracy, and Nationality”. The ideas of centralisation, unification, and stabilisation of the empire meant isolation from ideological and technological processes transpiring in Europe.

This isolation trend did not go away in the second half of the 19th century and early 20th century, although aspirations to Europeanise and modernise the Asian space were still topical even in the first years of the Soviet rule. The final breach occurred upon Stalin’s coming to power and efforts to build socialism in one separate country. It was followed by the spread of nationalist ideology under the smokescreen of Stalinist Soviet rhetoric, echoing the 19th century Slavophile ideas about Russia’s unique way and rejection of the West.

The author reaches the conclusion that Russia’s prosperity has always depended on its co-operation with the West, same as its decline has always been linked to isolation from and confrontation with Europe.

© 2023 Jānis Šiliņš, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

SARUNAS PAR VĒSTURI / DISCUSSING HISTORY

<https://doi.org/10.22364/lviz.118.07>
150.–161. lpp.

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1(118)

2023

VĒSTURES BRĪVĪBA

Aivars Stranga sarunā ar Edgaru Engīzeru par brīvību,
izvēlēm un modi vēstures rakstīšanā

Pēdējos mēnešos sabiedrībā vairāk nekā līdz šim esam pievērsuši uzmanību vēsturei – gan vēstures zinātnes attīstības un vadības procesu ziņā, gan tam, kā cilvēki vēsturi izmanto. Bet vēsturnieki uz jautājumiem par to, kāda ir vēstures jēga un būtība, ir mēģinājuši formulēt atbildes jau vairāku gadsimtu garumā, katrā laikā, protams, iezīmējot tam laikmetam atbilstošāko. Turklāt aiz jautājuma par vēstures jēgu bieži vien nepamanīts paliek jautājums par vēstures būtību. Par to arī vairāk sarunā ar vēsturnieku, kurš daudziem jaunākas paaudzes vēsturniekiem ir ierādījis ceļu uz mīlestību pret šo zinātni, profesoru Aivaru Strangu.

Edgars Engīzers: Viens no interesantiem jautājumiem, kas var palīdzēt labāk saprast vēsturnieku rakstīto, ir nevis tas, ko viņi domā (gan par pagātņi, gan arī par vēsturi kā disciplīnu), bet kāpēc viņi tā domā. Mūsu laikmetu vēstures zinātnē iezīmē ne tikai mūsu laikmeta vēsturnieki, bet arī viņu skolotāji – tas, ko un kā mēs, kas nodarbojamies ar vēsturi, par to domājam kā zinātņu nozari. Ko Aivars Stranga teiktu par vēsturnieku Aivaru Strangu?

Aivars Stranga: Domāju, ka esmu vairāk vai mazāk vecā tipa politiskais vēsturnieks. Tiesa, man ir grāmata arī par Latvijas ārējo tirdzniecību un divas grāmatas par Ulmaņa saimniecību. Bet arī šīs grāmatas rakstītas no politiskās vēstures perspektīvas. Lai gan es nevaru pilnībā teikt, ka esmu ignorējis kādu modernāku tendenci – vēsturi var rakstīt arī no mikrovēstures viedokļa, piemēram, par atsevišķa cilvēka vēsturi pilsētā, laukos. Grāmatas “Ulmaņa režīma saimnieciskā politika” otrajā izdevumā es esmu varbūt nedaudz ielicis kaut ko no mikrovēstures, rakstot par strādnieku dzīves apstākļiem, par viņu algu, viņu

uzturu. Bet visumā mani tāds jautājums kā piederība kādai skolai īpaši nenodarbina, es neesmu tik liela mēroga vēsturnieks, lai ar to nodarbotos. Manu paaudzi visvairāk nodarbināja tas – jo mana jaunība iekrita padomju laikā –, lai būtu iespēja rakstīt brīvi, bez cenzūras un spaidiem. Un tas ir tas galvenais, ko es vērtēju mūsdienu vēsturē. Pat, tā ciniski sakot, mani tik daudz neinteresē, kā vēsturi finansē valsts, bet gan tas, lai to, ko domāju, varētu rakstīt bez šķēršļiem, cenzūras un ierobežojumiem. Un to es esmu varējis darīt jau no 1988. gada. Ja tas ir atrisināts, tad es esmu laimīgs un varu rakstīt atbilstoši savām spējām, savām zināšanām; ja es arī pieļauju kādas kļūdas, tad tās ir manas kļūdas, par kurām atbildīgs ir neviens cits kā es pats.

E. E.: Jūs piedzīvojāt pāreju no samērā stingri kontrolētas vēstures stāstu vides padomju režīmā uz brīvu daudzpolāru, daudzlīmeņu, pat pretrunību pilnu vēstures zinātnes vidi, tā teikt, Rietumu zinātnes filozofijas ietvarā. Runājot par jūsu vēsturnieku paaudzi, jūsu laiku, jūsu paša veidošanos, vai jūs varētu nosaukt dažus Latvijas un ārzemju vēsturniekus, kurus jūs uzskatāt par saviem skolotājiem?

A. S.: Padomju laikā mums nebija slikta vēstures izglītība. Pie cilvēkiem, ko es aizvien augstu vērtēju, lai gan viņš jau 22 gadus ir miris, es nosauktu profesoru Maksimu Duhanovu. Viņa lekcijas bija augstā līmenī, viņam ļoti padevās vispārīgāji, pamatīgi secinājumi. Tad, kad kļuva plašāk pieejami ārzemju autoru darbi, es vienu brīdi aizrāvos ar, iespējams, kādu laiku pasaulē populārāko britu vēsturnieku A. Dž. P. Teiloru (*Alan John Percivale Taylor*). Mani aizrāva viņa formas meistarība, viņu dažreiz sauc arī par vēstures Šekspīru – tā viņš rakstīja. Tiesa gan, ne vienmēr viņš bija tik dziļš saturā, cik perfekti izpaudās formā. Viņa darbs “Otrā pasaules kara izcelsme” satura ziņā ir ļoti vājš darbs, dažos secinājumos pat skandalozs – viņš lielā mērā kara izcelsmē vaino Poliju, nevis Hitleru.

Tad bija brīdis, kad izlasīju visus lielākos Ērika Hobsbauma (*Eric John Ernest Hobsbawm*) darbus, un šī aizraušanās vēl nav pārgājusi. Vienu brīdi man likās, ka varbūt es kļūdos, ka vērtēju viņu tik augstu, jo Hobsbaums bija ne tikai marksists, bet arī līdz pat mūža galam arī britu komunistiskās partijas biedrs. Bet, kad sāku lasīt jaunākas paaudzes vēsturnieka sera Ričarda Evansa (*Sir Richard John Evans*) darbus (daži ir tulkoti arī latviski), es ievēroju, ka arī viņš ļoti augstu vērtē Hobsbaumu. Tad man kādu brīdi ļoti patika Normans Deiviss (*Norman Davies*), populārs britu vēsturnieks, kurš ir uzrakstījis fundamentālu Eiropas vēsturi. Šajā darbā viņš ir savienojis divas lietas, kuras vēsturniekiem savienot dažreiz ir grūti, – ļoti labu rakstnieka un ļoti labu analītiķa talantu.

Vēsture kā zinātne tomēr lielā mērā attīstījās rakstniecības iespaidā. Pirmais darbs, ko mēs varētu nosaukt par modernu Eiropas vēsturi, ir 1776. gadā līdz 1788. gadam izdots britu vēsturnieka Edvarda Gibona (*Edward Gibbon*) darbs

trīs sējumos “Romans impērijas pagrimuma un sabrukuma vēsture”. Kādu brīdi bija pieņemts, ka vēsturniekam ir jābūt ļoti labam izteiksmes stilam. Taču nāca citi laiki un, piemēram, parādījās sociālā vēsture, un tā izturējās pat nicinoši pret labu valodas stilu. Manuprāt, Normans Deiviss ir savienojis labu stilu ar labu kvalitāti. Labu vēsturnieku pasaulē ir ļoti daudz, arī Latvijā, un, dod, Dievs, mums visiem to visu izlasīt, ko viņi ir sarakstījuši. Man ir tāda vājība, ka es ļoti daudz lasu par dažādiem laika periodiem. Piemēram, lasu arī arheoloģijas tematikas rakstus mūsu Vēstures institūta izdotajā žurnālā. Man patīk ne tik daudz rakstīt, cik lasīt. Vēsture man liekas kaut kas neapraķstāmi fascinējošs. Hobsbaums saka, ka vēsturnieks ir tas, kas raksta patiesus un interesantus stāstus. Šai viņa atziņai varu vienīgi piekrist.

E. E.: Nujā, ne velti augstākais apbalvojums zinātnes vidē – Nobela prēmija – vēsturniekiem tiek piešķirta literatūras kategorijā. Te mēs nonākam pie lielā jautājuma, kas pārāk bieži paliek neatbildēts: kā mēs īsti saprotam to, ko saucam par vēsturi? Paskatoties sabiedriskās un politiskās diskusijas, reizēm šķiet, ka dažādiem cilvēkiem ir atšķirīgas ne tikai gaidas no vēsturniekiem, bet arī paša vēstures jēdziena izpratne.

A. S.: Varbūt man būs grūti dot tādu skaidru un viennozīmīgu definīciju, bet es gribētu atgādināt, ka akadēmiskās vēstures dzimšana lielā mērā saistīta ar universitātēm 19. gadsimtā, iespējams, ar Gētingenes Universitāti, kurā 1830. gadā pirmo reizi sāka noturēt vēstures seminārus. Laikam viens no lielākajiem sava laika vēstures zinātniekiem tomēr bija Leopolds fon Ranke (*Leopold von Ranke*), prūšu un vācu autors, kurš lika pamatu tam, ko mēs uzskatām par vēstures zinātne. Viņaprāt, tas bija uz faktiem balstīts, pārsvarā politisks stāsts, izmantojot visus iespējamus avotus, īpaši diplomātiskos. Mazāk vēribas viņš piegriezta saimniecībai un sociālajai jomai, lai gan viņš rakstīja arī par tirdzniecību un finansēm. Vēsture ideālā variantā ir zinātne par to, kas ir noticis ar cilvēkiem agrāk. Vēstures lielā nozīme ir tā, ka neviena nācija nespēj iztikt bez vēstures. Tāpēc pastāv tā saucamā nacionālā vēsture – romantiķu ne vienmēr patiesi izdomājums, kurai jāstāsta, ka jūsu nācija ir sena un unikāla un jums bijušas plašas teritorijas un daudzi nacionāli varoņi. Mums tādu mitoloģizētu un interesantu, bet ne vienmēr patiesu nacionālo vēsturi veidoja tā sauktajos ulmaņlaikos, nedaudz arī jau 20. gadsimta 20. gados – ka mēs esam sena tauta, no 9. gadsimta mums ir bijuši savi valstiskumi, mūsu teritorija bija daudz maz noteikta atšķirībā no somugru teritorijām, mēs esam bijuši ļoti attīstīti. Kā raksta Augusts Tentelis, slāvi no mums esot mācījušies. Mums ir bijuši nevis vienkārši vadoņi, bet gan karaļi un izcili vadītāji...

E. E.: Sabiedrības vēlme pēc pagātnes varoņstāstiem pat būtu saprotama, ja uz to mēs raugāties kā mūsdienu nacionālās pašapliecināšanās, identitātes

veidošanās pamatojuma vēsturiskošanu, lai arī patiesībā vēsture paver durvis gan uz plašākas identitātes uzbūvi, gan piederības veidošanu plašakai kultūrai, Rietumu civilizācijai. Turklāt vēsture, kādu to mēs nododam nākamajām paaudzēm, ne vien sniedz ieskatu pagātnē, bet arī dod morālos orientierus – ļauj ļoti konkrēti caur dzīviem piemēriem saprast, kas ir labs un kas slikts pasaulē, ļauj labāk saprast cilvēku dabu un vēl jo vairāk – iezīmē virzienu sabiedrības attīstībai. Trivializējot pat varētu teikt, ka nekāds progress, nekāda jaunrade nav iespējama, ja nav apziņas par to, kas un kā ir bijis līdz šim. Vēsture ir vitāli nepieciešama jēlkādu zināšanu saglabāšanai – zināšanas par zināšanām pagātnē ir neatsverama bagāža, lai progress vispār būtu iespējams. Un ne tikai saglabāšanai, bet arī jaunatklāšanai – ja tā paskatās, mēs ļoti daudz ko nezinām no tā, ko mūsu priekšteči ir zinājuši.

A. S.: Katrai sabiedrībai vēsture ir ļoti vajadzīga. Nav tādas sabiedrības, kas nemāca vēsturi. Nav tādas modernās sabiedrības, kurai nav muzeju, kurai nav monumentu, nav tādas sabiedrības, kas neveido savu kolektīvo apziņu.

Es domāju, ka šodien vēstures loma ir pat lielāka. Mēs saduramies ar mēģinājumiem noniecināt mūsu vēsturi, kas lielā mērā nāk no Krievijas, caur tās vēstures mītiem, kam patiesībā ar pagātni un tās izprašanas patiesumu ir maz kā kopīga. Ilgus gadus mums nav bijis iespējams izstāstīt vēsturi par tādiem nozīmīgiem pagātnes notikumiem kā deportācijas, nacionālo partizānu karš pēc Otrā pasaules kara (to iesāka profesors Heinrihs Strods, tagad to turpina citi pētnieki). Mēs kā maza tauta, kam nav bijuši lieli, Eiropas mērogā atpazīstami varoņi senatnē, mazliet mitologizējam savu vēsturi. Kā Vilis Biļķins rakstīja 1936. gadā – mūsu cīņas pret krustnešiem priekšā nobāl pat seno grieķu cīņa pret persiešiem. Lieta tāda, ka mēs ļoti ilgus gadus bijām padomju okupācijā un vēstures lielo lomu sabiedrībā noteica tas, ka neatkarīgā Latvija aizgāja bojā okupācijas rezultātā, bet sabiedrībai vara atklāti centās uzspiest mītu par sociālistisko revolūciju. Vēsturei bija ļoti liela nozīme, jo tai bija jāmaina kolektīvā atmiņa. Mums nekādas revolūcijas nav bijis, bet ilgus gadus mums tika konstruēta kolektīvā atmiņa, kura bija pretstatā ar īsteno dabisko atmiņu, pretstatā patiesi notikušajam. Un arī šodien vēsturei ir liela nozīme. Mēs katrs esam savas biogrāfijas, izglītības, talanta un spēju gūsteknis. Bet šodien, atšķirībā no padomju laika, mums nav politisko spaidu, mēs dzīvojam politiski liberālā, brīvā sabiedrībā, un man tas ir pats galvenais.

E. E.: Jūs ieminējāties par vēsturi kā instrumentu, ko vara izmanto, lai autoritārā vai totalitārā režīmā mainītu sabiedrības atmiņu. Ja paskatāmies uz demokrātisko iekārtu, kādā mēs tagad pietiekami brīvi dzīvojam, kā jūs tagad raksturotu attiecības starp vēsturi un atmiņām?

A. S.: Tas ir sarežģīts un nopietns jautājums. Atmiņu pēta arī neirologi, un ir zinātnieki, kuri saka, ka ir tikai individuālā atmiņa, ka kolektīvā jeb nācijas

atmiņa objektīvi nepastāv, jeb, pareizāk sakot, tā vienmēr ir konstruēta. Laikam viņiem ir liels pamats tā uzskatīt. Tā saukto sociālo atmiņu konstruē māksla, pieminekļi, piemiņas dienas, politika utt. Vēstures attiecības ar sociālām atmiņām ir ļoti sarežģītas un interesantas. Piemēram, runājot par memoriāliem un sociālo atmiņu – Latvijā atrodas viens no lielākajiem Otrā pasaules kara memoriāliem Eiropā – Salaspils memoriāls 40 hektāru platībā. Bet tas tika radīts ar skaidru nolūku konstruēt atmiņā iedomu, ka arī te pastrādātais noziegums ir bijis viens no lielākajiem. Ārkārtējā komisija noteica, ka te 53 000 cilvēku nogalināti, to skaitā 7000 nelaimīgo bērnu. Tagad vēsturnieki ir izpētījuši avotus un nonākuši pie slēdziena, ka nogalināto skaits ir ap 1000, kas, protams, pats par sevi ir šausmīgi, bet tomēr ir arī krasā pretrunā ar šo Ārkārtējās komisijas radīto mītu. Sabiedrības atmiņa kļūst par kolektīvās identitātes daļu, un cilvēki uztver ar aizvainojumu to, ja kāds nepieņem viņu atmiņas vai ironizē par tām (atmiņa var būt saistīta ar nacionālā goda izpratni). Tādā ziņā Krievijai ir ļoti jūtīga reakcija uz Salaspili, tā ir tās aizvainoto atmiņu politikas daļa. Vienu brīdi Krievijas domē tika pat paziņots, ka Salaspils esot otrā aiz Aušvicas lieluma ziņā.

Es ar lielu prieku sekoju tam, ko mūsu sociālās atmiņas pētnieki pēta un publisko, bet es saprotu arī to, ka sociālā atmiņa lielā mērā tiek konstruēta. Tā ir safabricēta, pateicoties pieminekļiem un daudz kam citam, tāpēc, ja tā kļūst par identitātes daļu, cilvēki bieži vien ar tādu nepatiku uzņem daļu no tādas atmiņas demontāžas.

Piemēram, runājot par pieminekļu demontāžu – tie ir ielikti ne vien pilsētvidē, bet arī sociālajā atmiņā, kura ir sakonstruēta, un kādu pieminekļu aizvākšana, kas visumā ir pilnīgi normāla parādība jebkurā sabiedrībā, tiek uztverta kā uzbrukums atmiņu svētumam un identitātei.

E. E.: Nujā, tagad arī diskusijas par pieminekli Andrejam Upītim ir kļuvušas par tādu padomju cilvēka identitātes aizvainojumu. Kad lasām, rakstām vai domājam par vēsturi, bieži parādās tāds apzīmējums kā “mūsu vēsture”. Viens gadījums ir nacionālās vēstures joma, bet bieži parādās kaut kas savāds tajā “mūsu” vēsturē. Cik lielā mērā vēstures skatīšanās leņķis uz pagātņi veido identitāti dažādās sabiedrības grupās? Kas ir tie “mēs”, ko cenšamies atrast pagātnē, un cik lielā mērā, rakstot vēsturi, mums nākas tomēr izšķirties par to, ko iekļaut un ko izstumt no šī jēdziena?

A. S.: Uz šo jautājumu var skatīties no dažādiem aspektiem. Vēsture var būt ideoloģizēta. Tāda tā bija padomju laikos, tāda tā bija ulmaņlaikos, un, iespējams, tāda, vismaz daļēji, tā ir arī tagad. Vēsturei var būt iedalīta liela loma kādas grupas politisko interešu klāstā. Ideoloģijā ir diezgan spēcīgs tā sauktais lojalitātes elements savai nācijai, šķirai, grupai un nelojalitāte pret citiem. Un šajā nacionālās lojalitātes elementā ir svarīga identifikācija. Tāds lojalitātes aspekts vēsturē

var parādīties kā “savējo” attaisnojums, “savējo” izcelšana vai slēpšana, ja viņi, piemēram, ir piedalījušies kādā noziegumā.

Ir ļoti būtiski, kā latviešu trimda pēc Otrā pasaules kara citās pasaules brīvājās valstīs reaģēja uz jautājumu par ebreju iznīcināšanu. To jau Andrievs Ezergailis ir izpētījis savā darbā par holokaustu Latvijā, ka tur dominēja tāda “savējo” aizstāvēšana, nerunāšana par šo tematu un izspiešana no kolektīvās atmiņas. Liekas, no šīs “savējo” tēmas ir pagrūti izvairīties. Tādā ziņā Ezergaiļa pētījumi ir izcili un klasiski, viņš par augstāko mērķi uzstādījis patiesības atklāšanu, nevis “savējo” piesegšanu un aizstāvēšanu.

E. E.: Nesen žurnāla “Rīgas Laiks” lappusēs bija atspoguļota saruna ar Ēriku Jēkabsonu, Mārtiņu Mintauru un Uldi Tironu, kurā viņi aizskāra jautājumu par to, kā, skatoties pagātnē, mēs šad tad izvēlamies “savējos” redzēt kā objektus vēstures procesā, bet šad tad – tikai kā subjektus. Proti, tajā procesā, kas mums liekas kaut kas nesmuks vai netīrs, mēs daudz labprātāk uzņemamies cietēju lomu, bet tajos procesos, kuros mēs gribētu piedalīties aktīvāk, iekļaujam tautu vai kādu grupu daudz redzamākā lomā. Mūsdienu sabiedriskais vērtējums – patīk, nepatīk – iespējams, daudz vairāk ietekmē vēstures naratīvu tapšanu, nekā mēs to pat paši apzināmies. Ja tā paskatāmies, tad īsajā un dažādu ekstrēmu pilnajā 20. gadsimta laikā mums patiešām dominē ciešanu stāsti.

A. S.: To jau mums ir norādījuši daudzi kolēģi ārzemēs, ka lielā mērā mūsu sociālajā atmiņā dominē ciešanu motīvs. Bet būsīm godīgi, ciešanas patiešām bija. Šeit būtiski ir tas, ka mums daudzus gadus nebija iespējams ciešanas izrunāt. No ciešanu traumām var atbrīvoties, ja par tām tiek runāts. Piemēram, par 1941. gada deportācijām faktiski pirmo reizi Latvijā daudz maz objektīvi skaitļi parādījās 1988. gadā, un arī tad tā sauktajā oficiālajā līmenī deportāciju noziedzību neviens neatzina. Ciešanas nebija izrunātas. Nemaz nerunājot par tiem, kas cieta pēc kara – 1949. gada deportācijās. Līdz ar to jāpaiet kādam laikam, tas var būt arī ilgstošs, kurā šīs ciešanu motīvs ir dzīvs. Par to runā, to aktualizē, un varbūt tas ir neizbēgami, ka mums tas ciešanu motīvs ir bijis svarīgs. Piemēram, tas pats nacionālo partizānu karš. Tikai 1996. gadā iznāca Heinriha Stroda pirmais darbs par to. Tagad mums ir Zigmāra Turčinska un citu autoru darbi. Bet šis temats nebija izrunāts – cik daudz cilvēku aizgāja bojā cīņās, cik deportēja, nogalināja. Šis nacionālo ciešanu elements ir dzīvs tikmēr, kamēr sabiedrība to pilnībā neizrunā, neizdzīvo savu traumu. Varbūt tas ir kolektīvo traumu rezultāts, lai gan neesmu nekāds speciālists psihoanalizē. Ir jau arī tāda historiogrāfijas skola, kas apskata psihovēsturi, varbūt pat vairāk no psiholoģijas, pat psihiatrijas viedokļa.

E. E.: Sabiedrības uztveres līmenī, runājot par nacionālo vēstures stāstu un ciešanām, droši vien spilgts piemērs varētu būt arī stāsts par ebreju tautas ciešanām 20. gadsimta un Otrā pasaules kara laikā. Jūs esat pētījis ebreju tautas

vēstures jautājumus Latvijā. Kādi ir jūsu novērojumi par ebreju historiogrāfiju, šīs vēstures stāsta stāstīšanas tradīciju un praksi, ar ko tā atšķiras no latviešu stāsta, varbūt ir kas, ko Latvijas vēsturnieki varētu no tā pamācīties?

A. S.: Pašlaik redaktors strādā pie manas jaunās grāmatas, kas sauksies “Latvijas ebreji revolūcijas un Neatkarības kara laikā. 1917–1920”. Es neizvirzu sev milzīgi lielu uzdevumu, bet, kā jau teicu, man ļoti patīk lasīt, un es izlasīju Ērika Jēkabsona un Jāņa Šiliņa sastādītos krājumus par Neatkarības karu “Cīņā par brīvību”. Esmu lasījis arī citus darbus, un man ļoti gribējās sev pašam atbildēt un citiem pastāstīt, kādi bija ebreji revolūcijas, Pirmā pasaules kara un Neatkarības kara laikā. Neslēpju to, ka es rakstīju šo grāmatu ar lielu mīlestību pret tematu un lielām simpātijām pret ebreju dažādajiem likteņiem. Bija daudzi, kuri cīnījās Latvijas neatkarības pusē. Jēkabsons ir pierādījis, ka Latvijas armijas rindās viņu bija 2000 – divreiz vairāk, nekā mēs kādreiz uzskatījām. Bija ebreji, kas bija komunisti, bet tādu nebija daudz, patiesībā 1917.–1920. gadā tādu ir ļoti maz. Mani interesēja, ko paši ebreji par šo radikālo, pārsteidzošo apstākļu pārsātināto posmu ir rakstījuši, kā viņi to ir redzējuši un vērtējuši. Piemēram, ebreju historiogrāfijā ļoti negatīva loma ir iedalīta Stučkas valdībai, tiek pat atzīmēts, ka pirms tam antisemitisms Latvijā nav bijis. Tas, protams, ir pārspilēti, antisemitisms parādījās jau Beilisa (*Menahem Mendel Beilis*) prāvas laikā 1913. gadā, bet visumā plašu iespaidu Latvijā tas tolaik neradīja. Ir, piemēram, ebreju vidū izplatīts viedoklis, ka viņi ļoti cieta no Stučkas. Es ceru, ka šis stāsts būs ne tikai patiess, bet arī interesants lasītājiem.

Ebrejiem bieži ir izvirzīti dažādi apvainojumi, piemēram: ebreji ir spekulanti. Mani piesaistīja viena tāda epizode: 1920. gada 21. martā trīs ebreji no Daugavpils, kur joprojām bija slikta pārtikas apgāde, jo Daugavpils visilgāk bija pamesta boļševiku varā, dodas uz Stukmaņiem un nopērk tur 4 pudus sviesta ar nolūku to atvest uz Daugavpili un tur pārdot. Tomēr armijas pārstāvji viņus arestēja, sviestu konfiscēja un apgalvoja, ka viņi gribēja spekulēt. Tikai interesanti – vai sviesta atvešana uz Daugavpili, kur bija slikts apgādes stāvoklis, un pārdošana nav vienkārša tirdzniecība? Pilnīgi normāli, ka viņi no tā gūst arī kādu peļņu. Man liekas, ka tā ir tirdzniecība, tas ir business. Taču armijas komandantūra to uztvēra kā spekulāciju. Ebreju apvainošana spekulācijā tolaik bija ļoti populāra. Iespējams, šī situācija arī atainoja divu tautu dažādo attieksmi pret tirdzniecību: ebrejiem tirdzniecība bija viena no galvenajām darba sfērām, kamēr latvieši, kuri mazāk iesaistījās tirdzniecības sektorā, bieži vien tirdzniecībā saskatīja spekulāciju. Vai piemērs ar naudu. Rīgā pie Biržas ēkas bija tā saucamā “melnā birža”, kur uz ielas varēja nopirkt valūtu. To pārsvarā pārdeva ebreji. Par Latvijas rubļiem varēja nopirkt, piemēram, dolārus. Latviešu uztverē tā bija spekulācija, bet šodien mēs uz to skatāmies citādāk.

Šādiem momentiem es grāmatā veltu lielu nozīmi, ne jau tāpēc, ka ebrejiem vajadzīga mana aizstāvība, bet lai parādītu šo laikmetu. Tā vai citādi jūtos laimīgs, ka spēju raksturot dažus momentus latviešu un ebreju attiecībās, kas līdz šim bijuši vairāk apvīti ar mītiem un stereotipiem. Manuprāt, ir jāraksta par tēmām, kas jūs ļoti interesē. Nav lielāka prieka, kā no rīta pamosties, doties pie datora un uzdrukāt pāris teikumu. Es pieradu pie tās tradīcijas, pie kā piederējis arī mūsu lielais Arveds Švābe – viņš teica, ka jāraksta gandrīz katru dienu. Nevaru teikt, ka rakstu katru dienu, bet, runājot par topošo grāmatu, es biju laimīgs, ka varēju katru dienu ko piestrādāt, papētīt avotus. Latgaļu vēsturnieks Boļeslavs Brežgo esot teicis, ka vēsture ir katorga, kas katru dienu ir jāapmeklē, tātad vēsturnieks ir katordznieks. Viņš katru dienu nes savu slogu, un, ja jūs negribat būt katordznieks, tad labāk nebūt vēsturniekam. Viņš uzskatīja, ka tas ir ārkārtīgi smags darbs. Bet tā ir ļoti patīkama katorga, tā ievilina tevi sevī, gribas būt šai katorgā, gribas kaut ko uzrakstīt, konstruēt, kā Roberts Vipera teica “Lielajās vēstures problēmās” – konstruēt faktus. Vēstures fakti, protams, nav paši par sevi pastāvoši dotumi, bet konstruēšanas rezultāts.

E. E.: Vipera šajā darbā mēģināja šķetināt un nodot arī tālāk jautājumu par to, kāda ir vēstures jēga, un vai mēs no vēstures kaut ko mācāmies. Vai mēs no vēstures vispār varam ko mācīties? Kopš Vipera laikiem vēstures zinātnē gan teorētiskās, gan filozofiskās atziņas ir būtiski attīstījušās, bet mēs kā sabiedrība vēl aizvien uzdodam šo gadsimtiem seno jautājumu – kāda ir vēstures jēga?

A. S.: Pirmkārt, vienā veidā vēsture ir zinātne, sabiedrisko zinātņu ģimenes locekle, otrā veidā tā ir literatūras un daiļliteratūras forma. Bija tāds amerikāņu vēsturnieks Haidens Vaits (*Hayden White*), viņš teica, ka vēsturi var rakstīt kā drāmu, traģēdiju, satīru un kā komēdiju. Vēsture vienlaikus ar savu zinātniskumu ir arī literatūras forma. Vēsturniekiem ir ārkārtīgi liela uzmanība jāpievērš ne vien zinātniskajam darbam, bet arī tā rezultātu formai. Es domāju, ka Latvijas vēsture kā satīra būtu šausmīgi interesanta. Latvijas vēsture parasti tiek rakstīta kā drāma vai traģēdija. Komēdija tiktu uzskatīta par ķecerību. Jebkurā gadījumā vēsture sniedz mums ieskatu tajā, kādi mēs kā sabiedrība, kā cilvēki esam. No vēstures kā no notikumiem, kas ir bijuši, varbūt arī cilvēki neko nemācās, bet no vēstures kā zinātnes vai literatūras formas cilvēki, iespējams, kaut ko mācās gan. Bija tāda amerikāņu vēsturniece un rakstniece – Barbara Takmena (*Barbara Wertheim Tuchman*), viņa uzrakstīja populāru darbu “Augusta lielgabali”. Par to, kā Eiropa ieslīdēja Pirmajā pasaules karā. Šis darbs iznāca, šķiet, 1962. gadā – Kubas krīzes laikā. Un ASV prezidents Kenedijs esot mācījies no šī darba – un nonācis pie secinājuma, ko darīt, lai neieslīdētu krīzē ar Krieviju, karā ar PSRS. Šajā gadījumā vēsturiskais darbs izrādījies ļoti noderīgs un pamācošs. Bet no pagātnes notikumiem vien cilvēki neko daudz nemācās.

E. E.: Jūs sabiedriskajā telpā kā vēsturnieks parādījāties īsi pēc Mavrika Vulfsona uzstāšanās 1988. gada Radošo savienību plēnumā. Tieši tad vairāk nekā agrāk notika pievēršanās vēsturei, kaut gan 20. gadsimta 70., gan 80. gados vēsture bija gan politikas, gan kultūras uzmanības centrā. Šķiet, mēs jau esam piemirsuši, cik lielā mērā vēsture kā zinātne un vēsture kā literāras, publicistiskas un kulturālas izpausmes forma nospēlēja lomu perestroikas, Atmodas un neatkarības atjaunošanas laikā?

A. S.: Manuprāt, vēsture nospēlēja ļoti lielu lomu. Vēl pirms Atmodas astoņdesmitajos gados sākās diskusijas par vēstures baltajiem plankumiem, proti, skolās, klubos un citur aicināja uz diskusijām vēsturniekus par šiem baltajiem plankumiem – kas noticis 1939. gadā, 1941. gadā, vēl pirms Mavrika runas. Viena šāda diskusija notika kā reiz VEF kultūras pili 1988. gada 2. jūnijā, kad Mavriks teica savu runu. Uz to biju uzaicināts ne tikai es, bet arī Mārtiņš Virsis, no Iekšlietu ministrijas Zenons Indrikovs, kurš tobrīd nodarbojās ar represētajiem, un šo diskusiju vadīja Edvīns Inkēns. Diskusija notika vakarā, un Inkēns mums paziņoja, ka Mavriks esot pateicis, ka pie mums 1940. gadā ir bijusi okupācija. Tas mums bija kā spēriens, viņš tā drosmīgi to paziņoja, tas bija pilnīgi negaidīti. Es līdz šim brīdim nezinu, kāpēc viņš tā rīkojās, jo līdz tam viņš bija augsta līmeņa partijas propagandists. Un ne ar ko tādu nebija līdz tam izcēlies. Neilgi pēc tam kopā ar citiem vēsturniekiem tiku uzaicināts uz Partijas vēstures institūtu. Tur teica, ka vajag sarīkot pasākumu pret Vulfsonu, diskusiju pret viņu, sakot, ka viņš esot kļūdījies, ka bija sociālistiskā revolūcija, un ka vajag Mavriku nosodīt. Es Mavriku nenosodīju, bet ko es sev varu arī pārņemt – es ļoti atklāti arī viņu neatbalstīju. Vēsturei bija ļoti liela, ārkārtīgi liela nozīme tobrīd.

Pat žurnāls “Latvijas Komunisti” publicēja rakstus par vēsturi. 1988. gada augusta numurā bez cenzūras tika publicēts mans raksts par Latvijas Republikas noslēgto mieru ar Padomju Krieviju 1920. gadā. Tas ir dīvaini, bet pat viņi vēlējās paiet uz priekšu pretim jaunajām laikmeta tendencēm. Esmu laimīgs, ka dzīvoju tolaik, kad vēsturei bija tik liela nozīme, un mazu mikroskopisku pienesumu arī es tam laikmetam esmu devis.

Pavisam nesen mana bijusī doktorante, viena no izcilākajām vēsturniecēm Latvijā – Ineta Lipša atteicās no viņai piešķirtā gada vēsturnieka titula. Nu, manuprāt, pārāk pārsteidzīgs lēmums, viņa patiesi ir pelnījusi šo titulu. Turklāt piešķirtais tituls nav politizēts, to nedod cilvēki no valdības. Bet acīmredzami viņai ir bijuši būtiski apsvērumi tā darīt, un tas acīmredzami raksturo arī kādu vēstures zinātnes vietas dimensiju sabiedrībā šobrīd. Iespējams, es neesmu objektīvs vērtētājs, jo man mūža laikā vienmēr bija iespējas atrast izdevēju. Vai nu man pašam bija personīgie līdzekļi, vai finansiāli atbalstīja Latvijas Ārpolitikas institūts, universitāte vai privātie sponsori. Līdz ar to šo problēmu es neizjūtu

tik asi kā Ineta un varbūt citi vēsturnieki. Finansējums ir viens ļoti nozīmīgs rādītājs, bet es gribu uzsvērt to, kas ir vadmotīvs šai sarunai – ka mūsu valsts ir brīva un ikviens vēsturnieks ir brīvs, mēs esam brīvi no politiskiem spaidiem, no cenzūras un uzspiestiem meliem. Nekādu spiedienu neviens uz mums neizdara, cilvēki var rakstīt kreisākus, labējākus vai centriskākus darbus. Neviens netiek vajāts, diskriminēts, un to es uztveru kā ļoti būtisku faktoru. Vēsturei, lai tā būtu patiesa, ir jābūt brīvai no ideoloģiskiem žņaugiem. Mūsu vēsturnieki ļoti cieši sadarbojas arī starptautiski. Es varbūt finanšu jautājumu neuztveru tik asi kā iespēju un brīvības jautājumu. Un iespējas šodien vēsturniekiem ir ļoti plašas – gan tēmu izvēlē, gan akadēmiskās brīvības aspektā. Kopumā Latvijas vēsturi gaida labi laiki.

THE FREEDOM OF HISTORY

An academic conversation between historians Aivars Stranga and Edgars Engīzers about freedom, choices, and fashion in history-writing

In the recent months, history has come into the public focus more than before – both in the context of the development and administration of science and practical uses of historical narratives. Historians, on the other hand, for several centuries have tried to formulate the meaning of history, through the lense of the respective period. However, the question about the essence of history often remains hidden behind that of the meaning of history. This question was in the focus of the academic conversation.

The public demand for heroic stories of the past would be understandable if interpreted as historicisation of contemporal ground for national identity-building, although in fact there is much more to it: history opens the door to the construction of a broader identity, of belonging to a broader culture, i.e. Western civilisation. Moreover, history, encapsulated in the way we pass it to the coming generations, not only gives an insight into the past but also provides moral reference-points, i.e. through very concrete living examples, it helps to understand what is good and what is bad and provides a better understanding of the human nature as well as outlines the direction for future development of society. History is vitally important for the preservation of all kinds of knowledge: knowledge of the past is a necessary luggage for any progress to become possible.

We are facing efforts to downplay our history, first and foremost by Russia, through its quasihistorical political myths that have little in common with past and the true understanding of it. For many decades, we were not allowed to tell the history of important processes in our past, like deportations and the national partisans' war after the Second World War. The great role of history in society was dictated by the fact that the independent state of Latvia perished as a result of occupation that lasted for many decades and the authorities openly tried to impose on the public falsehoods about a socialist revolution. The importance of history came from its mission to transform the collective memory.

History stands in complicated and interesting relationship with collective memory. Same as historical facts are constructions of the perceptions of the past created by scholars and society, collective memory is also largely constructed. Monuments, public commemoration, educational narratives, and other elements that serve as its construction blocks often become part of one's identity, and consequently, removal of such elements may cause discontent.

Our collective memory is largely dominated by the theme of suffering. Indeed, there has been much of suffering in Latvia's history, but the main reason why the theme of suffering remains alive – and perhaps will remain alive for a longer time – is that for many years we lacked the possibility to talk about it.

From one angle, historical writing is science, from another – a literary work. Historians must pay huge attention not only to research, but also to the form and style of publishing their findings. Latvia's history could be written as an extremely interesting piece of satire. Usually, it is written as a drama or tragedy. Writing it as a comedy surely would be considered heretical, but it is possible. We have to rediscover history as a writing-style. People do not learn from history as a sequence of past events *per se*, but they may learn from history as research or literary works.

Financing of historical research, which recently has become a very topical issue, is indeed important, but freedom is an even more important aspect and it served as a leit-motif of this conversation: the country is free, and every historian in it is free from any political pressures, censorship, and imposed lies. Contemporary historians may choose to write either from left, right, or centric position and focus on any topic they like, and no one is discriminated or persecuted for their choice. For history to be truthful, it must be free from ideological constraints.

© 2023 Edgars Engīzers, Aivars Stranga, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

PILSĒTAS PIERADINĀŠANA: KRIŠJĀŅA BARONA KONFERENCE 2022 “PIEREDZE PILSĒTĀ”

Gatis Ozoliņš

Dr. philol., vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuve

2022. gada 9.–10. novembrī Rīgā, Latvijas Nacionālās bibliotēkas konferenču telpā norisinājās LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves organizētā **42. Krišjāņa Barona konference**, kas šoreiz tika veltīta pilsētas izpētei. Konferences dalībnieki pārstāvēja daudzas nozīmīgas Latvijas izglītības un zinātnes iestādes: Latvijas Universitāti, Latvijas Mākslas akadēmiju, Latvijas Kultūras akadēmiju, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmiju, Liepājas Universitāti, Valsts izglītības satura centru.

Krišjāņa Barona konference 2022 “Pieredze pilsētā” tika organizēta ar Latvijas Zinātnes padomes projekta “Pieredze pilsētā: naratīvi, atmiņas, vietas mantojums” (Izp-2020/1-0096) un Valsts pētījumu programmas “Identitāšu ainavas: vēsture, kultūra un vide” (VPP-LETONIKA-2021/1-0008) atbalstu.

Iepriekšējā pilsētas izpētei īpaši veltītā Krišjāņa Barona konference “Rīga, Rīga, kas tā Rīga: Rīga, folklorā, arheoloģijā” norisinājās 1992. gada 30. oktobrī. Tā bija pirmā konference, kuru Latviešu folkloras krātuve rīkoja ar atjaunoto vēsturisko institūcijas nosaukumu. Tilts, kas savienoja 1992. gadu ar 2022. gadu, bija LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta vadošās pētnieces Daces Bulas plenārsēdes lekcija “**Urbānā solastalģija: Rīgas priekšpilsētu mitināšanās stāsti**”, kas turpināja viņas pirms 30 gadiem tikko aizsākto Mangaļsalas pētījumu referātā “Stāstījumi un piederība: ekspedīcija Mangaļsalā”. Šoreiz viņas uzmanības

centrā ir četru Rīgas apkaimju – Mangaļsalas, Kundziņsalas, Bolderājas un Vecmilgrāvja iedzīvotāju vides pieredzes stāsti (ekonaratīvi) ar īpašu fokusu uz cilvēka mitināšanās pieredzes stāstiem, kas ļauj iedziļināties, izprast un apcerēt vietējo iedzīvotāju un vides saikņu (relāciju) sakarības. No austrāliešu vides filozofa Glēna Albrehta (*Albrecht*)¹ aizgūtais jēdziens *solastalgija*, kas izsaka “ilgas pēc mājām, neesot prom no tām”, ir bijis nozīmīgs, domājot par neatgriezeniskas pārveidošanas rezultātā izzudušo vidi un šo procesu radīto satraukumu, skumjām, bailēm un ciešanām lauka pētījuma teicēju naratīvos. Tāpat autore uzmanības centrā bija ekoliktstu jeb ekobriesmu stāsti, stāsti par vēja virzieniem un vides notikumiem, kas ar tiem saistīti (piemēram, kūdras vai akmeņogļu putekļu, smaku vai trokšņu pastiprināta “klātbūtne”), un afektīvā ekokritika, kas pievēršas tādām cilvēku emocijām, kuras raisa cilvēku un vides attiecības, nomaļas savrupība, citādība un nomaļu topofilija. Bulas stāstījuma neklātienēs “līdzautors” bija fotogrāfs Viktors Krastiņš, kurš 20. gadsimta 50.–60. gados iemūžinājis pamazām izzūdošo Mangaļsalas ainavu.²

Savukārt 25 konferencē nolasītajos referātos pilsēta tika izvērtēta kā daudzpusīgas pieredzes telpa, sevišķi pievēršoties urbāno identitāšu ainavas daudzslāņainībai, pilsētas pieredzēšanas, semiotikas, folkloras un modernās pilsētas pētniecībai no literatūras, mākslas, arhitektūras un folkloristikas perspektīvas.

Mākslas zinātniece Māra Traumane savu ziņojumu **“Piederība un pilsētas apguve kustībā “Nebijušu sajūtu restaurēšanas darbnīcas” mākslinieku loka tekstos, dziesmās un akcijās”** būvēja ap kustības dalībnieku performancēm (“Gājiens uz Bolderāju” u. c.) un multimediju mākslinieka Hārdija Lediņa un citu “Nebijušu sajūtu restaurēšanas darbnīcas” (NSRD) dalībnieku priekšstatiem par vidi. Kustībā nozīmīga bija vides izjūta kā telpas apgūšana, orientēšanās tajā, ceļošana un pārvietošanās, identificējoties ar to. Ceļojums, gājiens, telpas fiziska apguve ir veids, kā telpai piešķirt nozīmi, jo pati telpa savā ziņā ir tukša, bez jēgas un nozīmes. Tas izskaidro arī NSRD performances jaunuzcelto daudzstāvu blokmāju neizbūvētajos, bezveidīgajos un anonīmajos pagalmos vai pamestās un degradētās vietās. Telpas apguves mērķis ir radīt mājas sajūtu, kur uzkrājas atmiņas un vietai specifiskā atmosfēra. Arhitekte Dina Suhanova referātā **“Praktiskā pilsētu pētniecība un eksperimentāla urbānās pieredzes veidošana – arhitektūras vasaras skolas”** reflektēja par savu pieredzi, kas iegūta Valmierā (2018–2021), realizējot “reālā laika” projektu. Šādu vasaras skolu projektu īstenošana

1 Albrecht, Glenn A. (2019). *Earth Emotions: New Words for a New World*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

2 Bula, Dace (2023). Afektīvā fotogrāfija: Viktora Krastiņa sirojumi. <https://www.punctummagazine.lv/2023/01/11/afektiva-fotografija-viktora-krastina-sirojums/>

uzskatāma par neformālās izglītības metodi; radīto darbu uzdevums ir atklāt vietas nākotnes potenciālu un ar novatorisku piedāvājumu iesaistīties pilsētplānošanā. Reizē tas ir eksperiments, intervence, pilsētnieku skatupunkta maiņa un urbānās pieredzes veidošana.

Mākslas kuratore Liāna Ivete Beņķe referātā **“Baltijas stāsti: daudzveidīgu kultūras iniciatīvu loma pilsētvides attīstībā un kopienas stiprināšana”** iepazīstināja ar grāmatas “Baltijas stāsti” (2021)³ tapšanu un saturu. Grāmata ir tādu Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pilsētu apkaimju iedzīvotāju kultūras aktivitāšu apkopojums, kas paredz maksimālu vietējo cilvēku iesaistīšanos, pašiniciatīvu un labas telpiskās vides veidošanu. Tie ir stāsti par vietradi (*place-making*) saiknē ar iedzīvotāju vietas piesaisti, paredz apkaimju iedzīvotāju piederības un atbildības sajūtas veidošanos, nostiprināšanos un apkaimes identitātes tapšanu. Mākslas zinātņu maģistre Biruta Auriņa priekšlasījumā **“Andrejsala kā laikmetīgās mākslas un kultūras centrs”** detalizēti iepazīstināja ar Andrejsalas ģentrifikācijas procesu (t. i., panīkušas pilsētas teritorijas pārveidošana par ekskluzīvu rajonu, kuras gaitā mainās ne tikai urbānā telpa, bet arī sociālā vide), iesākot ar vēsturisku ieskatu Andrejsalas tapšanā, teritorijas problēmu apzināšanu 20. un 21. gadsimta mijā, kultūrvēsturisko mantojumu. Laikmetīgās mākslas centrs, savulaik atrodoties Andrejsalā un organizējot dažādas mākslas un radošās aktivitātes, būtībā iekustinājis Andrejsalas ģentrifikācijas procesu, parādot vietas potenciālu dažādām radošām, atpūtas un mākslas aktivitātēm.

Vairāki konferences referāti bija veltīti vietas un identitātes mijiedarbībai. Tā literatūrzinātnieces Anda Kuduma un Sigita Ignatjeva pētījumā **“Vietas identitāte: Liepājas pieredze divu Gūtmaņu radošajā dzīvē”**, sastatot divu liepānieku – Olafa Gūtmaņa un Egona Līva (ist. uzv. Gūtmanis) biogrāfijas, aprakstīja Liepājas vietu (eksistenciālās) identitātes nozīmi abu minēto literātu autobiogrāfiskajos un publicistiskajos tekstos. Viņas uzsvēra, ka subjekts (šajā gadījumā – abi Gūtmaņi) ir tas, kas savieno telpas objektus un piešķir tiem ne tikai individuālu, bet arī plašāku sociālu kontekstu, proti, telpu dara apdzīvotu un pārmantojamo kā kultūras vērtību. Ieva Garda-Rozenberga referātā **“Latvijas romu vietas un identitātes mijietekmes”** apsvēra humanitārajās zinātnēs nozīmīgā *vides pavērsiena* iespējas pētniecībā, proti, padziļinātu un daudzpusīgu cilvēku un vides attiecību izpētes iespēju. Tuvāk viņa analizēja 29 romu dzīvesstāstus, tos uztverot kā priekšnesumu jeb notikumu, un meklēja atbildi uz jautājumiem, kas saistīti ar romu etniskumu, atmiņām un refleksijām par genocīdu, kas pret viņiem tika vērsti Otrā pasaules kara laikā, kādi kultūrvēsturiski notikumi ietekmējuši romu kā grupas refleksiju par savu pagātņi.

3 <https://satori.lv/book/baltic-stories>

Tekstilmāksliniece Rita Broka pievērsās *austajai* pilsētas ainavai – **“Pilsētas audums. Vietas pieredzes loma Rūdolfa Heimrāta skolas pārstāvju radošajā darbā”**, cenšoties atminēt mīklu – kamdēļ ievērojami tekstilmākslinieki, no kuriem daļa lielu savas dzīves laiku pavadījuši Rīgā (Rūdolfs Heimrāts, Edīte Paula-Vīgnere, Aija Baumannē, Ilma Austrīņa, Inga Skujiņa u. c.), ir vairījušies no pilsētvides motīviem un urbānās tematikas. Atbilde uz šo jautājumu tiek meklēta gobelēna tehnikas īpatnībās: gobelēna veidošana ir ilgstošs, dārgs, pat mokošs process, un mākslinieka radošajam impulsam ir jābūt tik spēcīgam, lai tas neizzustu materiāla sagatavošanas procesā un garajos aušanas mēnešos. Acīmredzot pilsētas vide tādus impulsus šiem māksliniekiem nav spējusi sniegt, un par “tekstilmākslinieku Rīgu” 20. gadsimta otrajā pusē var runāt vien nosacīti. Laikmetīgās mākslas pētnieces Laine Kristberga un Līna Birzaka-Priekule analizēja **“Mākslas dienas Rīgas pilsētvidē vēlinā sociālisma periodā”**, proti, 20. gadsimta 80. gadu *Mākslas dienu* “performatīvo pagriezīenu”, kad tās ne tikai skatītājos radīja “performatīvo” apjukumu, bet kļuva arī par sociāli politiskās kritikas aģentu un pasīvās pretošanās telpu. Līdzās tam performatīvās mākslas piemēri – kā plašāk analizētā Sarmītes Māliņas, Sergeja Davidova un Oļega Tillberga 1987. gadā Līvu laukumā norisinājusies performance “Cilvēki būros” – paplašināja mākslas telpu, to aizvien dziļāk ievēdot pilsētvidē, maksimāli satuvinot skatītāju un radot iespēju dažādu mākslas veidu sintēzei.

Literatūrzinātniece Olga Senkāne referātā **“Kapsēta pilsētā: kultūrsemiotisks ieskats Rēzeknes ebreju kapu dekoratīvajā grafikā”** tuvāk aplūkoja Jurija Lotmana kultūrsemiotikas teoriju, lai to lietotu Rēzeknes ebreju kapakmeņu simbolikas analizē. Viņa izcēla simbola duālo dabu un plaisu starp tā izteiksmi un saturu, kas vērojama kapakmeņu noformējumā. Kultūras pētnieks Otto Ķenga pievērsās **“Astoņstaru zvaigznes reprezentācijām 1934.–1940. gadā publiskajās iekš- un ārtelpās”**. Īsi ieskicējot astoņstaru zvaigznes klātesamību Latvijā diahronā aspektā, referents vēlējās noskaidrot, vai ir vērojamas nozīmīgas izmaiņas tās lietojumā un uztverē Kārļa Ulmaņa autoritāri pārvaldītā valstī. Tuvāk aplūkojot vairāku nozīmīgu ēku iekštelpu dekoru un Latvijas Republikas 20 gadu pastāvēšanas svētku ārtelpu noformējumu 1938. gadā (fotogrāfijas kā avots), Ķenga secināja, ka nav vērojama būtiska izmaiņa astoņstaru zvaigznes uztverē – tā nekļūst par vienīgo vai galveno latviskuma simbolu, tomēr nostiprinās kā samērā bieži lietots dekoratīvs elements, kas norāda uz latvisko identitāti, sasaista ar nozīmīgiem pagātnes notikumiem un varonību (piemēram, latviešu strēlnieki). Vizuālais pilsoniskais aktīvisms un protesta estētika bija folkloristes Ritas Grīnvaldes referāta **“Zili dzeltenā Rīga: solidaritātes zīmes pilsētvidē”** uzmanības centrā. Viņa tuvāk aplūkoja Ukrainas aizstāvībai veltītās zīmes publiskajā ārtelpā un piedāvāja to tipoloģiju (karogi, ēku izgaismojums, apģērbs un

aksesuāri, vizuāli jaundarbi (grafiti u. c.) un ziedi). Atsaucoties uz šobrīd vienu no ietekmīgākajām vizuālās etnogrāfijas teorētiķēm Sāru Pinku (*Pink*),⁴ referente uzsvēra vizuālajā antropoloģijā nozīmīgo staigāšanas un vērošanas plus fotografēšanas metodi, kas var veidot kā pētnieka, tā jebkura interesenta vides izpratnes pamatu.

Literatūrzinātnieks Artis Ostups aizsāka stāstījumu ciklu par flanērismu – **“Rīgas flanērisms: Valtera Benjamina “Stereoskops” un Jāņa Sudrabkalna “Ieslodzītie gaiļi”**”. Viņa raksturojumā flanērisms ir saistīts ar lielpilsētas dzīvi, tās fascinējošās burvības un atsvešinātības simbiozi, tā ir lēna, dikdienīga pārvietošanās pa pilsētu, tās sajūsmināta un atsvešināta uztvere. Ostups līdzās flanērisma jēdzienam aplūkoja arī avangarda tehnikas, kas būtiskas modernajam pilsētas aprakstam – momentuzņēmums, piezīmju proza, montāža, no sirreālisma aizgūtie elementi (fantasmagorija, baismīgas ainavas, objektīvā nejaušība, laimīgais atradums u. c.), tuvāk analizēja vācu esejista un literatūrkriķa Valtera Benjamina un latviešu dzejnieka Jāņa Sudrabkalna tekstus, referātu noslēdzot ar melanholijas izpēti un mēģinājumu noskaidrot, kas ir raksturīgs latviešu flanērismam, proti, skumīgums, dziļdomīgums, klusu un atsvešinātu vietu meklējums u. tml. Savukārt dzejnieka un literatūrzinātnieka Kārļa Vērdiņa uzmanības centrā ir **“Latviešu flâneuse: Tijas Bangas romāna “Sieviete” varones pilsētā”**. Vērdiņš rūpīgi analizē latviešu literātu pieeju 20. gadsimta 20. gados modernās laulības, mīlestības un seksualitātes tēmu risinājumā un pēta urbānā tēla – flanēra sievišķo ekvivalentu. Uzsverot kraso sieviešu un vīriešu piedienīgas uzvedības atšķirību uztveri tā laika Latvijas sabiedrībā, autors, izsekojot Bangas romāna varoņu gaitām, secina, ka bezmērķīga staigāšana pa pilsētu tiek traktēta kā savāda nodarbošanās un drīzāk tiek uztverta kā slaidīšanās un klaiņošanas netikums. Literatūrzinātnieces Evas Eglājas-Kristsones uzmanības lokā ir **“Pilsēta un patēriņš sieviešu autobiogrāfiskajā rakstībā”**, lūkojoties uz to caur tulkotājas Margarētas Grosvaldes dienasgrāmatām, kas, sākot ar 1919. gada februāri, kad viņa kļūst par Latvijas ārlietu resora darbinieci, vairāku gadu garumā aptver jaunās sievietes dzīves gaitas Londonā. Eglāja-Kriststone rūpīgi izseko nozīmīgākajām modernitātes tēmām un jaunās publiskās sievietes tēla veidošanās komponentiem – darbs kantorī, pie rakstāmmašīnas (“mehāniskā flanēze”), mode un iepirkšanās, ķermenis un sports. Pēc autores domām, Margarēta iemieso šo jauno veidolu, dienasgrāmata ļauj ielūkoties, kā viņa iekļaujas lielpilsētā, pa to pārvietojas, iepazīst, to izbauda, fotografē. Nozīmīga pētnieciskā analogija Eglājai-Kriststonei ir angļu rakstnieces Virdžīnijas Vulfas Londonas dzīves gaitu kartogrāfija.

4 Pink, Sarah (2021). *Doing Visual Ethnography*. London: Sage.

Folklorists Aigars Lielbārdis referēja par tēmu **“Lauku un pilsētvides tradīciju saskare dziednieku praksēs mūsdienās”**. Uzsverot folkloristikas vēsturē tradicionālo interesi par lauku vidi, autors fotoetnogrāfijas kontekstā minēja arī interese rašanos par pilsētas etnogrāfiju, interesantiem pilsētas tiptiem (“daži zābaku tirgotāji zeņķi, papirosu un avīžu tirgoņi uz ielām. Daugavmalā, Rīgā redzēsiet, ka sieviņas pēc koku ielādēšanas kuģi uzlasa kurvīšos un maisos krastmalā palikušās koku šķembeles, skaidas etc.”⁵). Savukārt dziedniecības prakšu uzplaukums Latvijā 20. gadsimta 90. gados, to institucionālā novietojumā pilsētā (virkne ar šīm praksēm saistītu organizāciju dibināšana un darbība) uzrāda pakāpenisku tradīcijas trajektorijas maiņu – no agrīnajiem, tradicionālajiem (lauku) buramvārdu tekstiem uz “bioenerģētiskām” strāvām, dažādām kvaziaustrumu mācībām u. tml. jaunievedumu nozīmes pieaugumu mūsdienu dziednieku praksē.

Folkloriste Angelika Juško-Štekele analizēja **“Pilsētas konceptu latgališu pasakās”** pilsētu tematiskās jeb motīvu (plašāk – folkloras konceptu analīzes) pieejas ietvarā. Referente rūpīgi iedziļinājās un aplūkoja hronotopiskos (ilgums, attālums līdz pilsētai u. c.), nominālos (pilsētas pazīmes – lielums, skaistums u. c.) un funkcionālos (tirdzniecība, izglītība, darbs, izklaide u. c.) motīvus. Literatūrzinātnieki Janīna Kursīte un Ingus Barovskis referātā **“Laucinieks pilsētā: individuālā pieredze lauka pētījumu materiālos”** aplūkoja personiskās pieredzes stāstus, kas vēsta par pirmo ierašanos pilsētā (Kuldīgā, Rīgā utt.). Parasti pirmais pilsētas apmeklējums tiek izjūsts kā liels satraukums, kas uz visu mūžu teicējam ir atstājis spilgtu un neizdzēšamu iespaidu. Pilsētas telpa tiek priekšstatīta kā mainīga, trauksmaina, ielu mudžeklis asociējas ar necaurredzamiem džungļiem, pilsētnieki atšķiras ar valodu, etiķeti, apģērbu, ēdieniem un dzērieniem. Referenti izvirzīja arī nākotnes tēmu, kas jau ir un kļūs vēl aktuālāka – pilsētnieka pirmā ierašanās laukos. Japāņu valodas un kultūras pētnieks Uģis Nastevičs referātā **“Latvijas un latviešu tēls japāņu tviterī: pieredze pilsētā”** raudzījies noteikt, kas ir šķītis intereses vērts japāniski tvītojošajiem autoriem (japāņu valoda pēc angļu valodas ir nākamā biežāk lietotā tviterī). Ieskatoties japāniski rakstītajos tvītos ar atslēgas vārdiem *latvieši*, *Latvija*, *Rīga* un līdzīgi, referents secina, ka pamatā tas ir islaicīgs Latvijas vai biežāk – tikai Rīgas pieredzējums, kas raksturo drošību, valodu lietojumu, sastapto cilvēku attieksmi utt. un var tikt izmantots Latvijas tēla pozitīvai popularizēšanai, tūrisma un pilsētvides pieejamības attīstībai.

Folklorists Gatis Ozoliņš savā priekšlasījumā **“Dzīvot pilsētā: nostāsti un atmiņas par ikdienu Pārdaugavā”** reflektēja par pilsētas folkloras definēšanu un

5 Sams, Mārtiņš (1921). Par etnogrāfisko fotogrāfiju. *Fotogrāfijas Mēnešraksts*, 5, 122. lpp.

pilsētas naratīvu piederību pilsētas folklorai. Sava Lucavsalas lauka pētījuma pieredzi un iegūtos materiālus analizēja folkloristes Una Smilgaine referātā **“Vietas izjūta Lucavsalā: Gunāra Indriksona piemērs”** un Ieva Vīvere referātā **“Mazie lielpilsētas naratīvi: lucavsalietes Zelmas Indriksones dienasgrāmata”**. Abas referentes atzina, ka līdzās “lielajiem” stāstiem par Rīgu, nozīmīgām kultūras vietām, celtnēm u. c. nozīmīgi ir arī “mazie stāsti”, kas līdzās personiskajiem pārdzīvojumiem un notikumiem, salas iedzīvotāju ikdienai vēsta arī par Lucavsalas izmaiņām, par mitināšanos Lucavsalā, identitātes elementiem, par pilsētas un lauku nošķirumu. Šī pētījuma nozīmīgs ieguvums, par kuru tika reflektēts jau šajā konferencē, ir Zelmas (1906–1990) un Gunāra (1940) Indriksonu dienasgrāmatas, kuras Zelma sākusi rakstīt 1954. gadā un ar nelieliem pārtraukumiem turpinājusi rakstīt līdz mūža beigām. Mātes iesākto tradīciju turpinājis dēls Gunārs. Folklorista Gunta Pakalna referāts **“Ieskats Šampētera etnogrāfijā”** bija veidots autoetnogrāfijas pieejas rāmējumā, mēģinot arī noskaidrot šīs refleksīvās pieejas iespējas un ierobežojumus, rast atbildi uz jautājumu, kas veido Šampētera apkaimes identitāti, kā mainās apkārtnē, vietas, cilvēku paradumi kā gadalaiku griezumā, tā kopumā.

Vairākos konferenci noslēdzošajos referātos tika aplūkotas dažādas folkloras un tradīciju prakses pilsētvidē. Tradicionālās kultūras pētnieces Māras Mellēnas referāta **“Folkloras festivāls pilsētvidē”** pamatā ir pieredze, ko autore ieguvusi, organizējot starptautisko folkloras festivālu “Baltica” un bērnu un jauniešu folkloras festivālu “Pulkā eimu, pulkā teku” (1989–2022). Viņas uzlūkojumā pilsētas festivāli ir svētki un to svinēšanas “ideālais mērķis ir saprašanās, saskaņa un vienošanās kopīgā prieka piedzīvojumā”. Folkloriste Justīne Jaudzema ziņojumā **“Folkloras kopas pilsētā: repertuāra veidošanas problemātika”** analizēja pilsētas folkloras kopu repertuāra avotus un veidošanas stratēģijas, balstoties uz 2021.–2022. gadā Rīgas Pārdaugavā veiktā lauka pētījuma datiem. Konferenci noslēdza folkloristes Elīnas Gailītes referāts **“Dejošana pilsētā: tautas deju un skatuvisko tautas deju pārstāvju skatījums”**, kurā autore iezīmēja pilsētas “dejas sabiedrības” (tai skaitā tautas deju un skatuvisko deju kolektīvu dalībnieki, vadītāji) redzējumu un mērķi – sekmēt “kultūras vērtību saglabāšanu pilsētas cilvēkam, raugoties gan no pašu perspektīvas, gan skatītāju perspektīvas”.

Saprotams, ka konference nesniedza atbildes uz visiem jautājumiem, ko mēs ne tikai pētniecībā, bet arī ikdienā uzdodam pilsētai un par pilsētu, cenšoties to apdzīvot un saprast, sarast ar to un piedalīties tās tapšanā. Būtu vēlams turpināt daudzveidīgu un daudzslāņainu pilsētas izpēti, aizvien vairāk raugoties vides un cilvēka saikņu, apkaimju kopienu prakšu un identitātes izpētes virzienā, fiksēt un ar iedziļināšanos lasīt pilsētas iedzīvotāju “mazos stāstus” par to, kā ir dzīvot pilsētā, kā pierast pie pilsētas un to pieradināt.

TAMING OF THE CITY: 2022 KRIŠJĀNIS BARONS CONFERENCE "URBAN EXPERIENCES"

Gatis Ozoliņš

Dr. philol., senior researcher, Archives of Latvian Folklore, Institute of Literature, Folklore, and Art, University of Latvia

On 9–10 November 2022, the **42th Krišjānis Barons conference** was hosted in Riga by the Archives of Latvian Folklore of the University of Latvia, Institute of Literature, Folklore, and Art. This time, the focus was on urban studies.

The conference was opened by a keynote lecture by folklore researcher Dace Bula, "**Urban Solastalgia: Stories from Riga Suburbs**", focusing on eco-narratives, which allow to delve into, understand, and contemplate the local residents' connections to the environment around them, on narratives of ecoanxiety, stories about wind directions and environmental events and affective eco-criticism, which addresses human emotions caused by the relationship between humans and environment, as well as on detachment, otherness, and topophilia of urban outskirts. The 25 presentations delivered at the conference evaluated the city as a space of diverse experiences with a special focus on the multi-layeredness of the landscape of urban identities and on the study of urban experiences, semiotics, folklore, and modernity from the perspective of literature, art, architecture, and folklore studies. The researchers immersed into the texts, songs, and campaigns (performances) by artists from "The Workshop for the Restoration of Unfelt Feelings" movement, analysed the experience gained through the implementation of "real-time" projects during architecture summer schools, acquainted the audience with the history and content of the book *Baltic Stories* (2021), and with opportunities opened by the gentrification process of the Riga neighbourhoods. Several presentations were dedicated to the interaction between the space and identity, to the cultural-historical events that have affected the way groups/communities reflect on their past, to the way urban environment stimulates artists' creativity and the way artists broaden the artistic space, taking it increasingly deeper into urban environment and closer to the spectator and creating an opportunity for the synthesis of different forms of art. A part of researchers reflected on the importance of symbols, signs, and ornaments in the urban outdoor space, underlining the role of visual civil activism and the aestheticism of protest. In the context of cutting-edge technologies and descriptions of the modern city in literature, several scholars analysed the concept of flaneurism, which takes expression in the observation of the fascinating magic and estrangement of a large city and in slowly and idly moving through the city, enjoying it. An important focus in the conference rested on an individual in the city, on his/her first trip to the city, on the sense of place, on different and changing identities of urban neighbourhoods, as well as on

the perception of historical events. The concluding presentations addressed different folklore and traditional practices in urban environment.

The conference naturally did not provide answers to all the questions that we ask the city and about the city not only in research, but also in our daily life in our efforts to inhabit and understand it. However, this forum certainly confirmed the strategic importance of urban studies and generated new and important knowledge.

© 2023 Gatis Ozoliņš, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

GRĀMATU RECENZIJAS / BOOK REVIEWS

<https://doi.org/10.22364/lviz.118.09>

pp. 171–175

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1(118)

2023

Rūta Bruževica

Mg. hist, PhD student, Tallinn University School of Humanities

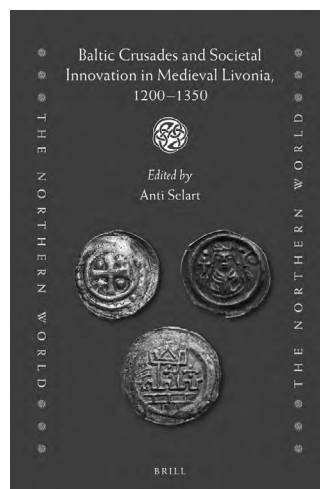
Mg. hist., doktorante, Tallinas Universitātes Humanitārais institūts

Anti Selart (ed.). *Baltic Crusades and Societal Innovation in Medieval Livonia, 1200–1350*.

Leiden: Brill, 2022. 403 p.

ISBN 978-90-04-42832-4

<https://doi.org/10.1163/9789004512092>

Tartu Universitātes profesora Anti Selarta sastādītā grāmata drīzāk ir nevis par krusta kariem Baltijā, kā varētu likt domāt tās nosaukums, bet gan aplūko būtiskākās pārmaiņas sabiedrībā, kas norisinājās to ietekmē. Par atslēgas vārdu šim izdevumam var uzskatīt “sabiedrības inovācijas”, kuras krusta kari ieviesa dažādos dzīves aspektos – amatniecībā, tiesībās, ekonomikā, vietējā politikā un, protams, reliģijā. Aplūkojot tematus ar inovācijām kā galveno pavedienu starp nodaļām, autori sniedz ieskatu par dažādiem procesiem sabiedrībā un tajā ieviestajiem jauninājumiem šo pārmaiņu gadsimtu laikā. Liela nozīme vairāku atziņu pamatošanā ir ne tikai rakstītajiem vēstures avotiem, bet arī arheoloģiskajiem materiāliem, kuru analīze ļauj atklāt svarīgus aspektus par sabiedrību Livonijas mazajās pilsētās un lauku teritorijās. Grāmatai nav hronoloģiskas vai tematiskas struktūras – autori nodaļās aptver aptuveni 200 gadu ilgu periodu no 12. gadsimta beigām vai 13. gadsimta sākuma līdz 1300. vai 1400. gadam. Šāds laika

ietvars novērš pieturēšanos pie hronoloģiska apraksta un aicina koncentrēties uz padziļinātu šī perioda problēmu izklāstu. Grāmata ir vairāku Baltijas vēsturnieku kopdarbs un apkopo vērtīgas un mūsdienīgas atziņas par dzīvi viduslaiku Livonijā līdz 14. gadsimta beigām.

Medieval history of Livonia has long been a source of discussions, especially regarding the change in the lives of the local inhabitants – Baltic and Finno-Ugric people – since the 13th century when the lands of Livonia began to claim a certain structure. In the 19th and 20th centuries, the two very diverse historiographical traditions of Baltic Germans, and Latvians and Estonians often focused accordingly on the innovations brought in by the crusaders, and the conflicts with the natives.¹ This outdated perception is one of the main problems looked at in the volume and is also stated in **Anti Selarts'** persuasive and compelling introduction (pp. 15–16).

The volume consists of nine chapters by individual authors, each an expert in their field of the medieval history of Livonia, and covers the topics of economy, urbanisation, laws, networks, and others in the context of external influences and local innovations, mainly since the 12th century, but even before. A good example of connections between the Eastern Baltic with other territories in the Late Iron Age is displayed in the chapter by **Tõnno Jonuks**. His analysis of cultural influences is based on the archaeological material and focuses on two groups of artefacts – Christianity-related objects (e.g., cross-pendants) and animal figurines depicting animals or beasts that were popular in the medieval European culture. The analysis of archaeological material gives an insight impossible to achieve from written sources and once more proves that the Eastern Baltic was not an isolated region during the Late Iron Age and the Baltic people kept various kinds of connections with neighbouring lands in almost all directions. Still, the topic is looked at through a relatively narrow prism – two groups of objects – and in the future it might benefit from a larger amount of material analysed, if possible.

While Jonuks has analysed his topic in the context of whole Livonia and even the neighbouring lands, **Kristjan Kaljusaar** in his chapter on socio-political strategies analyses Estonian elites focusing only on two northern Estonian provinces – Harria and Revala. This choice is made because of the availability of certain historical sources, so the chapter introduces the events from the point of view of the mentioned provinces in northern Estonian territories. Despite this

1 Misāns, Ilgvars (2012). Pretrunīgais mantojums: Hanzas vēsture Latvijā starp eiropisko identitāti un nacionālo pašapziņu. No: *Klio Latvijā: Raksti par historiogrāfijas problēmām*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 77.–78. lpp.

focus, a short analysis on whether the described situation might be referable to the wider territory of Livonia feels necessary.

In his chapter on Livonian economic resources, **Anti Selart** successfully and briefly discusses the possible economic situation in Livonia, focusing on agricultural regions, the goods produced and exported. Selart continues to the book's topic on innovations, both those brought in during the 13th century and those implemented even before as a result of regional connections. Various examples of administration of agriculture and its produces are provided, and the author draws a logic scene on the topic. The conclusions should be taken into consideration especially because, as Selart mentions himself, in the previous centuries research has focused on the clash and conflict between the locals and the new inhabitants, and today the topic of economy of Livonia should be looked at again without the national agenda (p. 91).

The topic of economy and money is continued by **Ivar Leimus**, looking at money in Livonia in the 13th century. The chapter is a laconic overview of the change of practices regarding money in the 13th century and especially analyses continuous and regional adaption of counting coins according to currency and the lasting of the practise of weighting. This insight fits well in the edition and comes with a comprehensive addition of tables on coins in Estonian and Latvian hoards from around the 12th to 14th century.

A wide variety of topics regarding the legal status of women in Livonia is presented in the chapter by **Vija Stikāne**. The description provided is mainly based on the information derived from the available historical sources, and due to that, some newer research on the legal status of urban women and their participation in crafts in Livonian cities (p. 219) has been left out. While Stikāne seems to stick to a canon thought of "women's crafts" and their main role in housekeeping, in her fairly recent dissertation, historian **Maija Ojala** shows that craft trade culture in the Baltic region was much more flexible regarding women.² Of course, these conclusions could have been made only after a comprehensive research of the topic, because, as Ojala mentions, the work of women often is invisible when looking at normative regulations only.³ Therefore, the topic is much more complicated than shown and if the part of the chapter dedicated to the status of urban women aims to be a part of a modern overview of the history of Livonia, such research thesis should be taken into consideration, too.

2 Ojala, Maija (2014). *Protection, Continuity and Gender: Craft Trade Culture in the Baltic Sea Region (14th-16th Centuries)*. Tampere: Tampereen Yliopisto, p. 274.

3 Ibid., p. 157.

In the next chapter, **Arvi Haak** contributes to the discussion of innovation in the Baltic area and the merging of traditions by implementing “local” or Baltic characteristics in the otherwise “Western” type of medieval towns, constructed in Livonia. The archaeological material described in the chapter shows that, in some way, innovation in Livonian cities did not only come from other lands and with the new inhabitants. The local traditions of building methods, clothing, and food were significant for the emergence of towns in Livonia and contributed to the classic medieval traditions with the local ones, allowing the new inhabitants to adapt to life in the territory of Livonia. The discussion on the topic could be continued by analysing other types of the “local” characteristics and expanding the analysed archaeological and source material.

Andres Tvauri provides a good overview of the existence and practices of craft in cities, their suburban areas, and rural areas of Livonia. The chapter is mainly based on archaeological material and complemented by written sources and previous literature on the topic. Since not all crafts or occupations in the medieval town produced goods, but provided services and therefore did not leave any specific material remains, not all crafts of the medieval town can be analysed using such methods. While the archaeological analysis deeply examines a wide variety of topics, almost no medieval sources are cited in the chapter and most of the writing cited is from secondary literature by historians. Cooperating with historians proficient in the history of crafts and their sources could provide a more comprehensive analysis of the setting. At the same time, due to inexistence of historical sources from medieval Tartu, knowledge of the situation in crafts in Tartu benefits extremely from analysis of the archaeological material. Overall, the chapter compiles and analyses previous ideas and new archaeological materials regarding crafts in Livonian towns.

The chapters written by various contributors are each of an individual structure, size, count of sections, selected aims and broadness of the conclusions. Despite the individual differences that are common in collective editions, the chapters create a comprehensive summary of important aspects of the history of medieval Livonia. What might lack in this edition, though, is a more thoughtful structure of the book. The reader is introduced with topics regarding culture, politics, economics, church, then economics again, rights and town life, then church again. As the chapters have a similar chronological framework, a chronological structure would not be a logical solution, but two or three topic-related sections of the book would make for the reader orienting oneself in the edition a lot easier.

As mentioned before, many of the authors in their chapters look at innovations in Livonia in the first centuries since the Crusades – in these chapters it is

the joining element of the book. The innovations that were applied, introduced, and merged with local traditions during these centuries, await a common conclusion that can hardly be traced in the summary of the book. The conclusion of the book, contributed by **Christian Lübke**, briefly reflects on the chapters by highlighting the conclusions of the authors and retelling some of the main ideas expounded.

The book is a result of a research project of the University of Tartu, and hence, most of the authors of the edition represent the University and reside in Estonia. The slight focus on Estonian territory is noticeable in some of the chapters, especially where archaeological sources are of importance, and most of the literature is available only in Estonian or Latvian, but not in other more widespread languages. A different outlook can be noticed in the chapters that use original documents as their main sources – they aim to cover the topic regarding the whole geographical scope of medieval Livonia. This, though, is a well-known problem among medieval historians of Latvia and Estonia – the modern border and the language barrier in scientific literature often deters from common research of medieval Livonia, and a closer collaboration of authors and research institutions could provide a more comprehensive research on the topic.

Written from a Baltic point of view, the book does not induce any national dogmas or socio-popular concepts on the very complicated topic of Crusades and the life in Livonia since them, which can often be a very sensitive issue for modern Latvians and Estonians. Although the name of the edition suggests Crusades and Innovation as the two main pillars of it, the contents provide a lot more than awaited and draw a comprehensive scenario of the life in Livonia around the 13th–14th centuries. Joining authors that are experienced or emerging experts of their field, this aims to be one of the most comprehensive modern volumes on medieval Livonia and will be a great addition to the bookshelves of libraries, historians, and others interested in the medieval history of Livonia.

© 2023 Rūta Bruževica, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

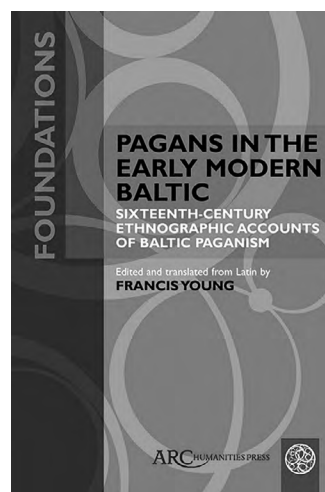
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Aldis Pūtelis

Mg. philol., Jūrmalas pilsētas muzeja krājuma
glabātājs; neatkarīgais folkloras pētnieks

Mg. philol., Curator of the collection, Jūrmala
municipal museum; independent folklore researcher

Francis Young (ed. and trans.). *Pagans in
the Early Modern Baltic: Sixteenth-Century
Ethnographic Accounts of Baltic Paganism*. Leeds:
Arc Humanities Press, 2022. 181 p.
ISBN 978-1-64189-437-1

The book Pagans in the Early Modern Baltic by Dr. Francis Young is a collection of translations into English of 16th century (the time limit has been somewhat extended by the author) documents dealing with non-Christian beliefs found on the Baltic territory, some in full, some – in the form of the most significant fragments. The authors of these texts come from diverse ethnic backgrounds, but are united by the fact that they all were educated Christians and wrote their works in Latin – the language considered the universal scholarly tongue back then. The choice of the limiting time period is explained by the fact that with the emergence of humanism “curiosity partially overcame abhorrence”, leading to more ethnographic description of the local traditions instead of stereotypical general mentions of heathen beliefs and practices. Dr. Young also admits his “personal fascination with the history of Lithuania”, which is well suited in this connection – as despite for a period of time being the largest state in Europe, Lithuania was pagan, until converted to Christianity by its own king, posing the question – what was it like before and what happened after the nominal conversion. Parts of the Lithuanian state were the last converted territories in the whole Europe. The transition from a nominally pagan status to a Christian state – though adepts of Orthodox, Muslim, and Jewish faiths were its subjects also before that – is a truly interesting process.

A brief introduction to the book provides the reader with a general insight into the history of the region, along with common problems posed by such texts when used for scholarly research. The main problems include the impact of the authors' views, although the humanists had significantly changed their approach to crusaders, in comparison to the original one that they only marked the fact that the indigenous people "know no true God". The writers of the 16th century still represented the same Christian tradition, although their education incorporated elements of the classical scholarship. Also, reliance on rather diverse sources can cause the depiction to represent more of the author's than the actual local people's views. The issue of knowing the language is of importance here, while quite a few of the ten (or rather 11) authors were not particularly proficient in the language of the people they wrote about.

Due to the chosen time period and the restriction on the language of the texts some works have been left out, since they were written in German, most notably the history of Prussia by Simon Grunau, having provided generations of scholars with material for heated discussions. Sadly, this also leaves out documents about the Latvian paganism completely, as in the early stage Prussian and Lithuanian beliefs received much more attention.

The texts themselves are known to scholars, though modern researchers cannot easily read the Letto-Preussische Götterlehre by Wilhelm Mannhardt, where these and most other texts relevant to the Baltic mythology are quoted and commented, as Mannhardt published all texts in the original language. The same texts (and many more) have been published by Norbertas Vėlius with Lithuanian translations in 1990s. The English translation of these is the novel aspect here, which is of no small importance, as research and sources usable for the study of the Baltic mythology in English are hard to come upon – previously, most of this has been written either in the local languages, or German, or Russian.

Francis Young refrains from evaluating the usability of the texts for reconstruction of the ancestral belief systems, indicating the shortcomings of the authors of the original texts, along with aspects that might have influenced their texts. However, Dr. Young suggests that with "utmost caution" it can still be done. He states that his task has been to provide the texts and put them in the historical context. This task appears to be quite satisfactorily completed.

Lai arī "pagāns" sākotnēji varētu būt nozīmējis vien to pašu, ko latviešu vienkāršrunas "pāķis" – laucinieks, nejēga un modernākās lietās neiesvētītais, tā ilgi pastāvējusī nozīme visai stingri izveidojusies jau 4. gadsimtā, ar to apzīmējot pie kristīgās ticības nepiederīgos. Un šādam apzīmējumam gadsimtiem ilgi ir bijusi nicinoša, nievājoša nokrāsa.

Tieši šā iemesla dēļ agrākajās hronikās tik maz atrodams par Baltijas vietējo iedzīvotāju ticību – lai kāda tā arī būtu, tā ir kristieša uzmanības necienīga un bez šaubīšanās izskaužama. Livonijas Indriķa un Atskaņu hronikā atrodams katrā pa vienam minētam vietējam dievam, bet nav nekādu ziņu par šo dievu pielūgsmi. Turklāt ne viena vien Baltijā sarakstīta hronika pauž uzskatu, ka pagānus nogalināt ir “svētīgi”, cildinot ordeņu mestrus, kas šādas dievam tīkamas uzvaras gādājuši.

Visagrāk lielāku uzmanību izpelnās senprūšu dievības un kults – vai nu tādēļ, ka prūšu zemes bija Vācu ordeņa valstiņas galvenā teritorija, vai nu aiz prūšu ilgstošās un niknās pretošanās jaunievedamajai ticībai, vai arī hronistu uzskatu un nostājas dēļ. Tomēr Dusburgas Pēteris, kurš pirmais kaut cik plašāk apraksta prūšu “māņticību”, savu aprakstu par praktiski jau pakļauto prūšu ticību sāk ar apgalvojumu, ka tie par dievu (t. i., viņaprāt, vienīgo īsto – kristīgo) neko nesaprot, jo tiem nav rakstības, kādēļ nav arī iespēju nonākt pie tā atklāsmes caur svētajiem rakstiem.

Tieši rakstības trūkums liek Baltijas senatnes ticības pētniekiem meklēt noderīgas ziņas citu tautu autoru darbos. Ar to gan Baltijas situācija patiesībā nekādi neizceļas – arī klasiskās mitoloģijas antropoloģisks, etnogrāfisks vai folkloristikas kanoniem atbilstošs apraksts nav atrodams, bet visas ziņas par to iegūtas vien no dažādiem saistītiem, bet būtībā literāriem darbiem. Baltijā šo darbu autori atšķiras no klasiskajiem ar to, ka pārstāv citu etnisku kopību, turklāt savā reliģiskajā pārliecībā pēc būtības ir naidīgi aprakstāmajam.

Vēsturnieks Dr. Frānsiss Jangs (*Francis Young*), kurš specializējies tieši ar reliģijas jautājumiem saistītos viduslaiku vēstures pētījumos, ir sastādījis nelielu grāmatiņu, ko nosaucis “Pagāni Baltijā agrajos jaunajos laikos” (*Pagans in the Early Modern Baltic*). Grāmatiņa tapusi, realizējot projektu, kas īpaši pievēršas tautas kristietības izpausmēm, analizējot “pagānisma paliekas”, kas tajā iekļaujas, un izpelnījusies prestižo *Association for Advancement of Baltic Studies* stipendiju 2021. gadā. Tajā ietverti nedaudz vairāk kā vienu gadsimtu ilgā periodā (1458–1582) desmit dažādu autoru radīti teksti, kas apraksta Baltijas vietējo ļaužu ticību no jaunā filozofiskā virziena – humānisma – viedokļa. Šie autori ir dažādas tautības, dažādā mērā saistīti ar Baltiju un dažādā mērā to iepazinuši, proti: Enejs Silvijus Pikolomini (*Eneas Silvio Piccolomini*, vēlākais pāvests Pijš II), Jans Dlugošs (*Jan Długosz* jeb *Ioannes Długossius* vai *Longinus*), Filips Buonakorsi (*Filippo Buonaccorsi*), Matiass no Mjehovas (*Maciej z Miechowa* jeb *Matthias de Miechow*, iespējams, īstajā vārdā *Maciej Karpiga*), Johanness Štilers (*Johannes Stüler*, labāk pazīstams kā *Erasmus Stella*), Martīns Mažvīds (*Martynas Mažvydas* jeb *Martinus Mosvidius*), noslēpumainais Miķelis Lietuvietis (*Michalo Lituanus*), Aleksandrs Gvaņini (*Alessandro Guagnini*), Jans Maļeckis (*Jan Malecki*

jeb *Johannes Maletius*) un Jans Lasickis (*Jan Łasicki* jeb *Johannis Lasitius*). Visos šos autorus vieno valoda, kādā viņi savus darbus rakstījuši, proti, latīņu valoda, kas tolaik un vēl krietni vēlāk tika uzskatīta par zinātnes valodu. Toties, ja vēl 19. gadsimta vidū Vilhelms Manharts¹ savā Baltijas mitoloģijai veltītajā tekstā apkopojumā (kas apmēram pusgadsimtu vēlāk iznāca ar neredzētu maldinošo nosaukumu “Latviešu-prūšu mitoloģija”) šos un citus tekstus citē oriģinālā, acīmredzami balstoties uz pārlicēbi, ka izglītots un zinātniski orientēts lasītājs tos neapšaubāmi sapratīs, mūsdienās šāda pārlicēbi gan vairs īsti nav pamatota. Frānsiss Jangs šo dažādo autoru tekstus pilnībā vai to fragmentus pārcēlis mūsdienās izplatītajā zinātnes valodā – angļu, tulkojumus liekot blakus oriģināla tekstam un ļaujot tiem, kuru latīņu valodas zināšanas aprobežojas ar pavirši apgūtu ieskatu, salīdzināt savu un autora tulkojumu.

Tiem, kas šajā grāmatiņā meklētu Latvijas pagānisma aprakstus, nāksies vilties. Autors izvēlējies ierobežot atlasīto tekstu radīšanas periodu ar laika posmu, kad par Livoniju šādas ziņas nav tikušas publicētas, jo pēc dažiem vispārīgiem pieminējumiem pirmajās hronikās Latvijas vietējo iedzīvotāju pirmskristīgās ticības aprakstam vairākus gadsimtus neviens tā arī nepievērsās. Pirmie vēra ņemamie un samērā apjomīgie mūsdienu Latvijas teritorijā piekopto tradīciju un dievību apraksti atrodami vien 17. gadsimta pirmajā pusē Paula Einhorna sarakstītajos trīs darbos.² Toties Frānsisa Janga izvēlētajā 15. un 16. gadsimtā rakstītos avotos ir visai daudz ziņu par ordeņa pārvaldīto Prūsiju, Žemaitiju (kas arī tikko vēl atradusies Vācu ordeņa pārvaldībā) un Lietuvu, kurā pēc Jagaiļa kristīšanās par Vladislavu II Jagiello pirmskristīgā ticība tiek uztverta kā nevēlama un attiecīgi arī aprakstīta.

Tomēr ne tikai iztulkotie senie teksti ir vērtīgi senatnes pētniekam. Nelielajai grāmatiņai ir arī neredzēti vairāki nekā 30 lappušu garš ievads, kas lasītāju iepazīstina ar sastādītāja pieeju un viedokli, kā arī ar vēsturisko kontekstu, kurā radušies šie teksti. Kaut arī šī raksta garums nav īpaši iespaidīgs, tas satur vairākas interesantas idejas. Ievads, protams, ir domāts lasītājiem, kas lasa angļiski un kam Baltija lielākoties ir sveša, tādēļ tajā ir mēģināts īsi, bet pietiekami vispusīgi aprādīt Baltijas vēsturisko situāciju, politiskās un reliģiskās norises. Tajā pašā laikā tas parāda arī Baltijai sveša pētnieka nostāju un izpratni – lai arī Frānsiss

1 Mannhardt, Wilhelm. *Letto-Preussische Götterlehre*. Rīga: Lettisch-Literarischen Gesellschaft, 1936. Grāmatas pamatu veido Vilhelma Manharta (1831–1880) 19. gadsimta vidū un otrajā pusē apkopotie vēsturisko tekstu fragmenti ar viņa komentāriem. Pēc autora nāves manuskripts ilgstoši ceļojis no redaktora pie redaktora, līdz pēc 56 gadiem ticis izdots.

2 “Wiederlegunge der Abgötterey...” (1627); “Reformatio gentis Letticae...” (1636); “Historia Lettica...” (1649).

Jangs priekšvārdā atzīst, ka viņu jau ilgi valdzinājusi Lietuvas vēsture un viņš arī iepazinies ar lietuviešu autoru rakstīto par šīm problēmām, viņš tomēr nepārstāv nāciju, kurai Baltija būtu ikdienišķi labi pazīstama.

Dr. Jangs savu laikmeta izvēli pamato ar to, ka tieši 15. gadsimtā “ziņkārība daļēji pārmāca pretīgumu” un humānisti savos aprakstos sāka izmantot jaunas – historiogrāfijas un etnogrāfijas – metodes. Pēc Frānsisa Janga vērtējuma, humānistu autoru latīniski sarakstītie darbi par Baltijas iedzīvotāju senču reliģiju veido vienu no detalizētākajām šāda veida pirmskristīgās reliģijas aprakstu kolekcijām Ziemeļeiropā.

Frānsisa Janga vērtējumā šim tekstu kopumam vajadzētu palīdzēt atbildēt uz diviem svarīgiem jautājumiem: kā agrīno jauno laiku Eiropas mācītie vīri izprata sev svešās senās ticības sistēmas, un kādā mērā mūsdienu pētnieki drīkst paļauties uz šiem tekstiem kā ticamiem pagānu ticības aprakstiem. Ticamības jautājumi saistībā ar mitoloģijas un pirmskristīgas reliģijas pētījumiem, izmantojot senus rakstītos avotus, vienmēr ir bijuši sarežģītākie, vairumā gadījumu tā arī paliekot līdz galam neatbildami, jo šos senos tekstus nav iespējams neatkarīgi pārbaudīt, turklāt agrīnie autori nemēdz norādīt savus avotus pat tad, kad citē vārds vārdā. Dr. Janga izvēlētais Aleksandrs Gvaņini ir pat īpašs gadījums šajā ziņā, jo viņa autortiesības uz tieši šo darbu samērā veiksmīgi apstrīdēja Macejs Strijkovskis (*Maciej Strykowski*), kurš apgalvoja, ka itālietis nozadzis visu viņa darbu, uzdodot to par savu. Kamēr ticamības problēmas risinājums tā arī paliek katra pētnieka ziņā (Frānsiss Jangs atzīst, ka šo ticamību ir ārkārtīgi grūti izvērtēt, un arī citē dažādus mūsdienu autorus, kuru attieksme pret šiem tekstiem ir diapazonā no pilnīga nolieguma – norādot uz vāju apstākļu izpratni, vietējo ļaužu valodas nezināšanu, piemēram, attiecībā uz Janu Lasicki, – līdz visai lielai paļāvībai), neapšaubāmi konstatējams, ka attieksme tiešām mainījusies, jo 15. gadsimta vēstures aprakstos jau visai stabili tiek iekļauta senākā vēsture, kurā ietilpst arī senās ticības aprakstīšana. Salīdzinājumā ar vispārīgiem pieminējumiem, ka vietējie piekopj kādu “briesmīgu elkdievību”, tas ir milzu solis uz priekšu (lai gan nenoliedzams pretīgums pret visu “pagānisko” saskatāms arī 18. gadsimta beigās sarakstītajos darbos). Dr. Jangs izvērza arī kādu tēzi, kas līdz šim vismaz latviešu folkloristikā un mitoloģijas pētniecībā nav apskatīta, proti: “Pāreja no viduslaiku pretpagānu polemikas uz humānistu protoetnogrāfiju agrīno jauno laiku darbos par Baltijas tautām notika, pirms izveidojās daudz labāk zināmā iejūtīgā pētnieciskā attieksme attiecībā pret Jaunās pasaules iedzīmtajiem. Katoliskās Eiropas sadursme ar “barbariskajiem” baltiem vedina to salīdzināt ar katoliskās Eiropas neizbēgamo sastapšanos ar iedzīmtajiem Atlantijas pretējā krastā, kam arī bija sveša kristīgā ticība” (1. lpp.). Frānsiss Jangs šai līdzībai attieksmes veidošanā piedēvē ne tikai vietēju un Eiropas, bet arī pasaules mēroga nozīmi.

Lietuvas loma šajā attīstībā un procesā svarīga vēl arī tādēļ, ka nomināli nekristīgās lielās Lietuvas valsts pavalstnieki blakus pagāniskajiem lietuviešiem bija arī citu ticību piederīgie: gan pareizticīgie slāvi, gan islāmticīgie tatāri un arī jūdaisti. Ja gailim kļūstot par pāvesta atzītu kristīgu valdnieku, svarīgi bija gan parādīt valdnieka nopelnus šīs valsts iedzīvotāju kristīšanā, panākot, ka tie pieņem “pareizo ticību”, gan pieņemami aprakstīt kopš pārmaiņu brīža vispārattīstītai aristokrātijai piederīgo lietuviešu augstmaņu agrāko ticību. “Pagānisms [...] padarīja svešiniekus šausminošus kristiešu acīs, un viduslaiku lietuvieši dažreiz tikuši attēloti kā *cynocephali* (t. i., sumpurņi)” (19. lpp.). Tajā pašā laikā: “[...] Polijas tronī kāpjot karalim, kas vēl nesen bija pagāns un pārvaldīja arvien vēl lielā mērā pagāniskus ļaudis, izveidojās neparasts apstākļu kopums, kurā poļu intelektuāļiem radās motīvs aizstāvēt pagānu tiesības [...]” (21. lpp.). Dr. Jangs gan arī vairākkārt aizrāda, ka, viņaprāt, Lietuvas valsts pagānisms nav pielīdzināms kaimiņvalstu reliģijām, nedz arī ar tām konkurējis, jo tas bijis politisks līdzeklis politiskā spēlē, kurā tādējādi bijis vieglāk saglabāt neatkarību no kādai konkrētai reliģijai piederīgiem kaimiņiem.

Frānsiss Jangs arī aizrāda uz to, ka pagānisms bija vienots tikai kristīgā novērotāja acīs, jo nozīmēja kaut ko vienādi noliedzamu un aprakstītāja ieskatā aplamu, taču realitātē ar šo vienu nievājošo terminu apzīmēja atšķirīgas reliģiskās darbības un ticējumus. Šo apzīmējumu esot lietojuši arī protestanti attiecībā uz katoļiem. Dr. Jangs arī apgalvo, ka “paranoidālajai reformācijas teoloģijai reizēm pagāni rēgojās aiz katra stūra”, kamēr paradoksālā kārtā tieši protestantisms atjauno interesi par tautas kultūru caur nepieciešamību prast konkrēto tautu valodas, lai tajās iztulkotu svētos rakstus. Tajā pašā laikā cita starpā aprakstītais pagānisms arvien tiek uzskatīts vismaz par ķecerīgu.

Ievadā apcerēta arī dažādu tekstu autoru tieksme izvairīties pirmskristīgās dievības saukt par dievībām, tā vietā tās apzīmējot par gariem, kamēr Lietuvas gadījumā kļūst vēlams pielīdzināt šo ticējumu sistēmu pagāniskajai, taču atzītajai klasiskajai mitoloģijai, radot “lietuviešu panteonu” (vairākus gadsimtus vēlāk pie šāda paša uzdevuma ķersies jaunlatvieši), lai gan tikai dažām dievībām piemīt ar Olimpa dieviem salīdzināmas iezīmes. Turklāt laikā, kad, piemēram, Lasickis apraksta žemaišu dievus, žemaiši jau vairāk nekā gadsimtu bijuši kristīti – vai nu ticības kopšana pie tiem atstāta novārtā, vai arī autors dažos arvien pielūdzamajos garos saskata to, ko iedomājies tur redzam. Tādējādi arī šajā īsajā analizē Dr. Jangam nākas atgriezties pie jau minētā tekstu ticamības jautājuma, kurā saglabājas plašas interpretācijas iespējas.

Frānsiss Jangs paralēli *interpretatio Romana*, t. i., romiešu izmantotajai pieejai, kad, piemēram, gallu un ģermāņu dievību vārdi netiek minēti, to vietā nosaucot domājamās atbilstošos romiešu dievus, izceļ *interpretatio Christiana* – pagānismu

izprotot kā cilvēka grēkā krišanu un dēmonu viltību, tiem liekot sevi uzskatīt par dievībām. Ja *interpretation Romana* “barbaru” ticību vismaz šķietami nevērtē, bet izmanto salīdzinājumu ar zināmo romiešu ticējumu sistēmu tās aprakstam, *interpretatio Christiana* ir vien skaidrojums, kā “nabaga pagāni” nonākuši savos maldos, jo daudzdievība kā tāda tiek uzskatīta par nepiedodamu grēku.

Kopumā Frānsisa Janga ievads nepasaka neko pilnīgi jaunu. Tomēr tajā norādīts viss, kas nedrīkst paslīdēt garām lasītāja uzmanībai. Dr. Jangs atgādina pievērst uzmanību autoru nostājai, pārstāvētajai ideoloģijai un rakstītā mērķiem, kādēļ viņi iegūtās ziņas varētu būt interpretējuši saskaņā ar kādiem uzskatiem vai pielāgojuši pēc saviem ieskatiem; atzīmē, ka senie autori savas ziņas smēlušies dažādos, bieži vien – nenoskaidrojamos avotos (lai neteiktu, ka teksta radīšanā reizēm piedalījusies fantāzija), kādēļ ne viss uzrakstītais būtu jāpieņem par klintsbluķi cirstu patiesību; aizrāda uz to, ka šie autori nav īpaši labi pratuši aprakstāmo ļaužu valodu, kādēļ pieļaujami kādi tīri šā apstākļa raisīti pārpratumi. Norādīts arī uz apstākli, ka pat ilgstoši nepublicēti darbi atstājuši būtisku ietekmi uz vēlākiem darbiem, jo acīmredzot ar šiem manuskriptiem iepazīlušies citi autori, kuri tos visai plaši citējuši un, būtībā atsaucoties uz vienu un to pašu avotu, ar citējumiem dažādos darbos radījuši atsevišķu apgalvojumu vispārziņāmības iespaidu. Arī paši tulkotie teksti nav jaunums pētniecībā – tos (vismaz daļēji) publicējis jau minētais Vilhelms Manharts, paralēli ar tulkojumiem lietuviski šie teksti atrodami Norberta Vēļus sastādītajā baltu mitoloģijas avotu krājumā,³ kā arī pieejami citos tulkojumos dažādās valodās.

Atsevišķas nianse grāmatā varētu būt uzlabojamas. Sākot ar satura rādītāju, kurā norādīti vien tulkoto darbu nosaukumi, bet ne autori (kas gan palīdz vingrināt lasītāja atmiņu), un pašās pirmajās grāmatas lappusēs atrodamo Baltijas karti, kurā atsevišķas līnijas pārāk atgādina mūsdienu politisko ģeogrāfiju, nevis to, kāda tā varētu būt bijusi 16. gadsimtā. Autors arī mazliet nevērīgi paralēli lieto angļu apzīmējumu *Baltic*, nešķirot starp ‘Baltijas’ un ‘baltu’ un nedaudz pieminot arī igauņus, kas mazāk ziņošam lasītājam varētu traucēt izpratnei. Striktā pievēršanās tikai latīniski rakstītajiem tekstiem izslēdz no apskata tādu problēmai kopumā nozīmīgu darbu kā Simona Grūnava Prūsijas vēsturi, kas rakstīta vāciski.⁴ Šī vai cita iemesla dēļ Dr. Janga darbā praktiski nav nekā par latviešu *pagānismu*, kas plašākos ne latīniski sacerētos aprakstos nonāca vien dažas desmitgades pēc Frānsisa Janga nospraustā laika ierobežojuma.

3 Vēlius, Norbertas (sast.). *Baltu religijās ir mitoloģijas šaltiniai*. 4 sējumi. Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidykla, 1996–2005.

4 Grunau, Simon. *Chronika und beschreibung allerlüstlichenn, nützlichstenn und waren historien des namkundigenn landes uz Prewssen...* 1526.

Tajā pašā laikā šie tulkotie teksti apkopo avotus, kas bija pamatā tam latviešu panteonam, kāds pastāvēja līdz 19. gadsimta vidum, nonākot Ausekļa dzejā un zinātniskajos disputos pēc pirmo lielāko folkloras krājumu parādīšanās, kad iepriekšējās rakstos iedibinātās tradīcijas nepamatotība kļuva pierādāma. Jana Lasicka žemaišu dievības, iespējams, Jana Maļeckā pausto uzskatu dēļ (par visu baltu lielo līdzību valodā un pārējās kultūras izpausmēs, tajā skaitā mitoloģijā) nonāca šajā panteonā kopā ar Maļeckā darbā iekļautās “Sūduviešu grāmatiņas”⁵ aprakstos izklāstīto. Mūsdienu lasītāji, kam latīņu valoda sagādā ne tās mazākās galvassāpes, caur Frānsisa Janga darbu gūst iespēju iepazīties ar šās ilgās tradīcijas sākumiem.

Šķiet, svarīgāko vērtējumu par grāmatā ietvertajiem un arī citiem senajiem tekstiem Frānsiss Jangs iekļāvis šādā skaidrojumā: “Nekas no sacītā nav domāts kā apgalvojums, ka Baltijas seno ticējumu rekonstrukcija nav iespējama, bet tā jāveic ar vislielāko piesardzību. Ir visai viegli piemirst, ka mums nav pieejami apraksti par Baltijas pagānismu, kuru autors būtu Baltijas pagāns, pat ne kristīgai ticībai pievērsts. Visus mūsu avotus sarakstījuši klasisku izglītību saņēmuši kristīgie autori, kuri, pat nerakstot ar skaidru mērķi nosodīt pagānismu, skatījuši Baltijas [vietējās] reliģijas caur divējādo kristīgās teoloģijas un klasiskās literatūras prizmu. Un viņu uzskati par to, kas ir Baltijas reliģijas svarīgākie elementi, ir vismaz viņu pašu ticības un izglītības iespaidoti” (10. lpp.).

© 2023 Aldis Pūtelis, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

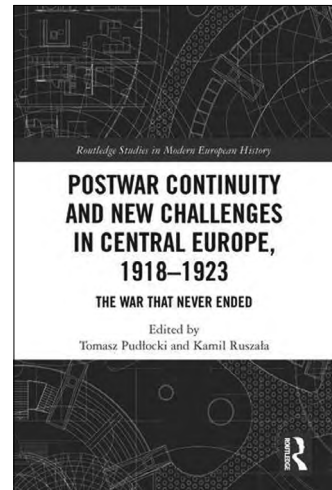
5 Neliels teksts, kas saglabāts daudzos norakstos un vairākos iespaidumos, kļūstot par pamatu prūšu (un latviešu *pseudopanteona*) dievību aprakstam. Dokumentā apcerētās tēmas zināmā mērā atbilst tām, par ko Sebastians Minsters aptaujāja savus korespondentus, veidojot “Kosmogāfiju”.

Kristīne Beķere

PhD, pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

PhD, researcher, Institute of Latvian History,
University of Latvia

Tomasz Pudłocki, Kamil Ruzsala (eds.). *Postwar Continuity and New Challenges in Central Europe, 1918–1923. The War That Never Ended*. New York: Routledge, 2022. 472 p.
ISBN 978-1-032-02748-7

The publication under review is a high-quality, well-written study that outlines several conceptual ways of looking at events immediately after the end of the First World War. The book brings together, in five thematic parts, the studies of 20 authors on the situation in Central Europe after the collapse of the Austro-Hungarian Empire and the challenges that the region faced between 1918 and 1923. The wide geographical space represented by the authors is a very positive feature. The thesis emphasised by the book that Central Europe, after the First World War, experienced an enormous range of dilemmas and challenges specific of the region and different from those faced by Western Europe, is also true for the Baltic States, which are not covered in this book. Therefore, many of the conceptual questions raised in the book can definitely serve as a source of inspiration for new research directions also for Latvian historians. This includes the possibility of comparing the experiences.

2022. gadā sērijā “Routledge Studies in Modern European History” iznākusi kolektīva monogrāfija “Pēckara kontinuitāte un jauni izaicinājumi Centrāleiropā, 1918–1923. Karš, kas nekad nebeidzās”, kas ir pelnījusi arī Latvijas pētnieku ievērību. Grāmatas redaktori ir Jageloņu Universitātes (Krakova, Polija) Vēstures

institūta profesori Tomašs Pudlockis (*Tomasz Pudłocki*) un Kamils Rušala (*Kamil Ruzsala*). Izdevumā piecās tematiskās daļās apkopoti 20 autoru pētījumi par situāciju Centrāleiropā pēc Austroungārijas impērijas sabrukuma un par problēmām un izaicinājumiem, ar kuriem saskārās šis reģions laika posmā no 1918. līdz 1923. gadam. Kā ļoti pozitīva atzīmējama plašā autoru pārstāvētā ģeogrāfiskā telpa. Publikāciju autori ir gan no pētījumos aplūkotajām, gan arī citām valstīm – no ASV, Itālijas, Lielbritānijas un Grieķijas.

Nevar apšaubīt grāmatas redaktoru uzsvērto tēzi, ka Centrāleiropa pēc Pirmā pasaules kara piedzīvoja milzīgu apjomu dažādu dilemmu un izaicinājumu, kas bija specifiski un tipiski tieši šim reģionam un visnotaļ atšķīrās no tām problēmām, ar kurām saskārās Rietumeiropa. Šis apgalvojums ir patiesi arī attiecībā uz Baltijas valstīm, kuras šajā monogrāfijā nav aplūkotas. Tādēļ daudzi grāmatā uzdotie konceptuālie jautājumi viennozīmīgi var kalpot kā lielisks iedvesmas avots jaunu iespējamo izpētes virzienu un jaunu skatu punktu pavēršanai arī attiecībā uz Latvijas vēstures zinātni. Tai skaitā atklājas arī iespējas salīdzināt Baltijas valstu pieredzi ar šajā kolektīvajā monogrāfijā aplūkoto kādreiz Hābsburgu monarhijas pārvaldīto telpu.

Grāmatas mērķi tās redaktori ir definējuši šādi: tuvāk aplūkot Centrāleiropas reģionu un tam raksturīgās problēmas pēc 1918. gada: postimperiālās telpas organizēšanu, jaunus politiskos diskursus un mēģinājumus radīt jaunas nacionālas atmiņas; nacionālo minoritāšu lomu; sociālo problēmu risināšanu un publiskajā telpā izteiktu verbālu un fizisku vardarbību. Pētījumu hronoloģiskais ietvars ir skaidri atzīmēts jau monogrāfijas nosaukumā. Ģeogrāfisko grāmatas ietvaru jeb jēdzienu “Centrāleiropa” redaktori skaidro šādi: “teritorijas starp Veimāras republiku rietumos, Rumāniju un Adrijas jūru dienvidos, Baltijas jūru ziemeļos un, visbeidzot, pilsoņu kara haosā iekļauto Padomju Krieviju”¹. Ar “Baltijas jūru ziemeļos” šeit gan jāsaprot Polijas robežas ar Baltijas jūru. Par teritorijām tālāk uz ziemeļiem, tai skaitā Latviju, Lietuvu un Igauniju šajā grāmatā pētījumu nav, un tās, saprotams, arī neattiecas uz “Hābsburgu monarhijas” jeb Austroungārijas impērijas kādreizējo ģeogrāfisko telpu, kuru kā sava pētījuma galveno objektu uzsver grāmatas redaktori.

Grāmatā publicētie individuālie pētījumi konceptuāli grupēti piecās tematiskās izpētes aspektu grupās, kas veido piecas grāmatas tematiskās daļas. Pirmajā daļā iekļauti četri darbi, kas vispārīgi raksturo galvenās problēmas, kuras šajā laikā bija aktuālas aplūkotajā reģionā un pirmām kārtām attiecībā uz jaunas

1 Pudłocki, Tomasz, Ruzsala, Kamil (eds.) (2022). *Postwar Continuity and New Challenges in Central Europe, 1918–1923. The War That Never Ended*. New York: Routledge, p. 1.

kārtības izveidošanu Parīzes Miera konferences rezultātā. ASV vēsturnieks Leonards Smits (*Leonard V. Smith*) savā pētījumā pievēršas valstu starptautiskās atzišanas jautājumam un analizē, kā Parīzes Miera konferences laikā valstu savstarpējās politiskajās spēlēs tika izmantotas un sapludinātas dažādas starptautiskās atzišanas izpratnes un teorijas. Otrā Parīzes Miera konferences norises analizējošā raksta autori ir Horvātijas un Slovēnijas pētnieki, kuru uzmanības centrā ir minoritāšu jautājuma risināšana konferences gaitā. Vēl divos šīs nodaļas rakstos analizēta atsevišķu problēmu risināšana diplomātijas ceļā. Zagrebas Universitātes doktorants Petars Bagaričs (*Petar Bagarić*) raksturo Melnkalnes valstiskuma jautājumu 1918.–1921. gadā, savukārt čehu pētniece Milada Polišenska (*Milada Polišenská*) plašākā tvērumā pievēršas diplomātijai un Čehoslovākijas nacionālās identitātes jautājumiem starpkaru periodā.

Otrajā tematiskajā grāmatas daļā aplūkoti jauno valstu mēģinājumi veidot savas identitātes Austroungārijas impērijas identitātes vietā. Raksti parāda jauno valstu tendenci, mainoties idejām un identitātēm, saglabāt daudzās jomās ierastos praktiskos risinājumus. Ungārijas pētnieks Gābors Egri (*Gábor Egry*) šādā griezumā salīdzina divas ļoti atšķirīgas impērijas pēcteces – Rumāniju un Čehoslovākiju. Šajā daļā vēl ir analizēta Austrijas pieredze un – diemžēl ļoti īsā septiņu lapaspušu apjomā – aplūkots jautājums par valstu attieksmi pret kara veterāniem un kara invalīdiem. Lai arī šī Maceja Gurnija (*Maciej Górný*) raksta nosaukums ir formulēts kā jautājums “Pie kā noveda pēckara atmiņu politika?” (*Where Did the Postwar Politics of Memory Lead To?*), pētījums faktiski neskar jautājumu par kara atceres publiska naratīva veidošanu, bet analizē tieši dažādu valstu attieksmi pret tās teritorijā dzīvojošajiem kara veterāniem un šīs attieksmes seku izpausmes. Raksts ieskicē ļoti interesantu tēmu loku par bijušo karavīru lojalitātēm, pašidentitātēm un iespējām iekļauties jaunajās valstīs, kā arī valstu īstenotās tīri praktiskās atbalsta politikas ietekmi uz veterānu grupas noskaņojumu, taču diemžēl nelielā apjoma dēļ vairums problēmu ir tikai īsumā iezīmētas.

Grāmatas trešā tematiskā daļa veltīta pēckara haosā neizbēgamajai vardarbībai un konfliktiem. Trīs tajā iekļautie raksti analizē trīs pēckara situācijā pastāvošas vardarbības gadījumus: vardarbības propagandu poļu un ukraiņu konflikta laikā austrumu Galīcijā 1918.–1919. gadā; antisemitisku vardarbību Ungārijā un Ukrainā 1919.–1921. gadā un konfliktus Polijas un Rumānijas robežas tuvumā pēckara periodā un pat vēl 20. gadu pirmajā pusē. Šeit jāatzīmē, ka vardarbības, pieaugošas noziedzības un konfliktu problēma pēckara situācijā ir viens no

nedaudzajiem šajā grāmatā aplūkotajiem jautājumiem, par kuriem ir tikuši veikti tematiski līdzīgi pētījumi arī attiecībā uz Latvijas vēsturi.²

Ceturrtā tematiskā daļa veltīta jaunās postimperiālās telpas veidošanās un formēšanās gaitā novērojamajām problēmām, kurās lielu lomu spēlēja tautības jautājums. Poļu un ukraiņu, čehu un slovāku, čehu un austriešu savstarpējās uz etniskās bāzes balstītās nesaskaņas rosināja pirmām kārtām atsevišķu reģionu valstiskās piederības maiņa. Etnisku sāncensību bieži papildināja ideoloģiskas un dažādās identitātēs balstītas nesaskaņas, radot kompleksu problēmu kopumu. Viens no grāmatas redaktoriem Kamils Rušala savā rakstā “Trīs tautas krustcelēs. Poļi, ebreji un lemki no 1918. līdz 1919. gadam” (*Three Nations at the Crossroads. Poles, Jews and Lemkos between 1918 and 1919*) ļoti spilgti atspoguļo vienu šādu problēmu kopumu, analizējot trīs atsevišķu vienā teritorijā dzīvojošu etnisku grupu mēģinājumus pielāgoties jaunajai administratīvajai sistēmai un pieskaņot to savām interesēm un vajadzībām. Viņš analizē Gorlicas reģionu, kurš atrodas rietumu Galīcijā un līdz 1918. gadam bija Austroungārijas impērijas pakļautībā, bet pēc tam nonāca Polijas republikas sastāvā. Šajā reģionā galvenās dzīvojošās trīs tautības – poļi, ebreji un lemki pēckara posta situācijā notiekošā pārmaiņu procesu gaitā katra veidoja savas atsevišķas un savstarpēji konkurējošas administratīvas struktūras. Šo “jaunās kārtības” veidošanas centienu analīze lieliski pierāda, cik ļoti sarežģīts bija pārejas process no impērijas uz nacionālām valstīm ne tikai no parastī pētījumos aplūkotās valstu “lielās” politikas viedokļa, bet arī šādā mikrolīmenī viena reģiona ietvaros. Vēl vairākos šīs daļas rakstos aplūkotas etnisku iemeslu determinētas problēmsituācijas gan pilsētu līmenī – analizējot vairāku austriešu apdzīvotu vietu nonākšanu Čehijas teritorijā, gan individuālā līmenī – attiecībā uz ungāru izcelsmes bāreņu piespiešanu rumanizēšanu Transilvānijā.

Grāmatas pēdējā, piektā daļa pievēršas inteliģences kā sabiedrības grupas un arī atsevišķu personību lomai pārmaiņu procesos. Divi no pieciem šajā daļā ietilpstošajiem pētījumiem analizē grieķu katoļu baznīcas un tās vietējās garīdzniecības iesaisti un lomu Polijas un Ukrainas konfliktā par austrumu Galīciju 1918.–1923. gadā. Itāļu pētnieks Alesandro Volpato (*Alessandro Volpato*) raksturo Čehoslovākijas izveidošanas starptautiski diplomātisko pusi, aplūkojot to caur trīs galveno iesaistīto personību – čehu Tomāša Masarika (*Tomáš Masaryk*) un Edvarda Beneša (*Edvard Beneš*) un slovāka Milana Štefānika (*Milan Štefánik*)

2 Piemēram: Jēkabsons, Ēriks (2020). Latvijas Neatkarības karš 1918.–1920. gadā: savējo karavīru noziegumi. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 65.–93. lpp.; Bērziņa, Aiga (2021). Kara izraisītā krīze: civilā noziedzība Latvijas Republikā Neatkarības kara laikā. No: Jēkabsons, Ē. (atb. red.). *Karš un sabiedrība Latvijā 1914–1920*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 51.–99. lpp.

darbības un savstarpējo attiecību prizmu. Poļu ekonomista Stefana Sužicka (*Stefan Surzycki*) devumu Polijas lauksaimniecības attīstībā savā pētījumā apraksta poļu vēsturnieks Andžejs Sinovecs (*Andrzej Synowiec*). Visbeidzot, šajā daļā iekļauts arī otra grāmatas redaktora Tomaša Pudlocka pētījums, kurš uzrunā zinātnieku iesaistes politiskajos procesos dilemmu – kalpot zinātnei vai valstij (*Serving Science Versus the Country. University Professors of Western Neophilologies in Poland, 1918–1923*). Turpinot vairākos šajā grāmatas daļā publicētajos pētījumos jau uzrunāto tēmu par elites, tai skaitā intelektuāļu lomu jauno valstu veidošanas gaitā, Pudlockis analizē Polijas filologu – moderno valodu speciālistu, kuri no 1918. līdz 1923. gadam strādāja dažādās universitātēs Polijā, iesaistīšanos politiskajos un diplomātiskajos procesos pirmajos pēckara gados. Viņš secina, ka vairums zinātnieku mēģināja apvienot akadēmisko darbu un iesaistīšanos politikā. Galvenie iemesli šādai iesaistei lielākoties bija, no vienas puses, ambīcijas un vēlme izmēģināt savus spēkus jaunā jomā, bet, no otras, – akūta izglītotu un rīcībspējīgu speciālistu nepieciešamība pēckara grūtību pārvarēšanas pirmajā posmā.

Papildus piecām aplūkotajām tematiskajām sadaļām redaktori grāmatā izvirza vēl vairākus citus jautājumus, kas izdevumā iekļautajos pētījumos tiek skarti un atbildēti tikai daļēji, bet ir pārdomu vērti arī attiecībā uz Latvijas vēsturi šajā laika posmā. Viens no centrālajiem grāmatā uzdotajiem jautājumiem ir izskanējis jau iepriekš jaunākajā historiogrāfijā – vai joprojām varam pieturēties pie populārā, bet neapšaubāmi vienkāršotā uzskata, ka aplūkotais laika posms nozīmē veco impēriju sabrukumu un jaunu nacionālu valstu izveidi. Vai arī drīzāk nepieciešams runāt par daļēju vai pat vietām ļoti plašu veco pārvaldes formu, metožu un struktūru pēctecību jaunajos valstiskajos veidojumos – tādu kā tiesību normu pārņemšana, administratīvo risinājumu turpināšana, konkrētu amatpersonu saglabāšanās amatā, uz pārbaudītām metodēm balstīta represiju vai kārtības uzturēšanas aparāta darbība utt. Šajā grāmatā tiek izvirzīta hipotēze, ka sabiedrības augšslāņa un vidusslāņa atbalsts jaunajiem valstiskajiem veidojumiem nav līdz galam izskaidrojams ar patriotisku cīņas sparū pret nācijas ienaidniekiem un revolucionārām vēlmēm, bet gan daudz vairāk ar faktu, ka pastāvošā, vecā iekārta gluži vienkārši šajā pārmaiņu laikā vairs nebija eksistēt spējīga un saglabājama. Un tajā pašā laikā pasaule 1918. gada rudenī mainījās tik ļoti strauji, ka arī meklēt pilnīgi jaunus, pārdomātus un labākus risinājumus nebija laika un iespēju, esošās problēmas bija jārisina tūlīt. Tādēļ bieži vien – un likumsakarīgi – jaunajai situācijai tika pielāgoti vecie, labi pazīstamie impēriju laika risinājumi. Respektīvi – skaļā retorika par pilnīgi visa vecā, sliktā, impēriskā atmešanu un pilnīgi no jauna veidošanu bija lielākoties tikai jaunu nacionālu valstu iekšējā naratīva veidošanai nepieciešama retorika, kamēr realitātē tika

saglabāta un funkcionēšanai jaunajos veidojumos pielāgota daļa vai pat daudzas vecās pārvaldes prakses.

Šādā griezumā Rumānijas un Čehoslovākijas valstu veidošanās procesus un dažādu struktūru, tādu kā tiesības un likumdošana, administratīvais aparāts, pielāgošanu aplūko jau minētais Gābors Egri rakstā “Impērijas pārpalikumi? Impēriskais mantojums un valstiskums valstīs – Austroungārijas mantniecēs” (*The Leftover Empire? Imperial Legacies and Statehood in the Successor States of Austria-Hungary*). Viņš secina, ka jaunās valstis daudz vairāk paļāvās un impērisko mantojumu, nekā tas tiek vispārīgi uzskatīts un nekā to pieļāva atzīt dominējošais nacionālistiskais politiskais diskurss. Impērijas laika mantojums – tradīciju, tiesību, politisko prakšu u. tml. jomās – varēja kalpot par lielisku resursu kontrasta mazināšanai starp jaunajām nacionālajām valstīm kā struktūrām un pastāvošajām sociālajām realitātēm. Egri arī atzīmē, ka abas analizētās valstis – Rumānija un Čehoslovākija izmantoja idejiski līdzīgus, bet detaļās tomēr atšķirīgus modeļus, kā pielietot impērijas mantojumu. Gan Rumānija, gan Čehoslovākija valsts iekšējās struktūras veidošanā galvenokārt paļāvās uz savas elites vidū pastāvošajām un ierastajām pārvaldes un administrēšanas tradīcijām, kas gan abās valstīs ievērojami atšķīrās pēc sava rakstura (94.–95. lpp.). Patriotiskās elites kā vadošā spēka un tās ierasto prakšu, pagātnes pieredzes un pat ģimenes saikņu ietekmi uz pārmaiņu notikumiem analizē arī Etjēns Bosjē (*Etienne Boissérie*) rakstā “Jauna administratīvā un politiskā aparāta veidošanās Slovērijā 1918–1920” (*The Formation of a New Administrative and Political Apparatus in Slovakia, 1918–1920*).

Kopumā grāmata “Pēckara kontinuitāte un jauni izaicinājumi Centrāleiropā, 1918–1923. Karš, kas nekad nebeidzās” ir ne vien kvalitatīvs un ar interesi lasāms pētījums, bet tas iezīmē arī vairākus interesantus konceptuālus skatu virzienus, kā iespējams paraudzīties uz notikumiem uzreiz pēc Pirmā pasaules kara beigām. Turklāt Latvijas vēstures pētniekiem neapšaubāmi ir nozīmīga informācija par Latvijas vēsturē tik svarīgajos gados notiekošajiem procesiem citos reģionos – plašāks priekšstats par globālu procesu izpausmēm citur paver iespējas gan salīdzināt, gan arī labāk izprast pašu šo globālo procesu būtību.

© 2023 Kristīne Beķere, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Vita Zelče

Dr. hist., profesore, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte, Komunikācijas studiju nodaļa

Dr. hist., professor, Department of Communication Studies, Faculty of Social Sciences, University of Latvia

Ineta Lipša. *Viena. Grozāmo sarakstu slazdā: Sieviešu politiskā vēsture Latvijā. 1922–1934.* Rīga: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2022. 375 lpp.: il. ISBN 978-9934-615-01-6

The review analyses the monograph Viena. Grozāmo sarakstu slazdā: Sieviešu politiskā vēsture Latvijā. 1922–1934 (The Only One. In the Trap of Flexible Lists: Women's Political History in Latvia. 1922–1934) written by historian Ineta Lipša. The book is dedicated to the political history of Latvian women during the democratic stage of the existence of the Republic of Latvia. Its focus is on electoral struggles and the activities of female politicians to achieve the election of women to parliament (Saeima) and local governments. It must be admitted that only one woman, Berta Pīpiņa, the politician of the Democratic Centre Party, was elected as a deputy in the parliament during the entire period covered in the book. The author explains that one of the main reasons is the flexible electoral lists, which allowed voters to freely delete the candidates offered by political parties and write in their favorite candidates from other lists. Female candidates were usually deleted from the lists because of the prevailing public belief concerning inferiority of women to men and women's unsuitability for work in the political field. The research is rooted in a wide range of historical archival documents, publications in newspapers and magazines, memoirs, and other testimonies. Lipša's study should be viewed as a very valuable contribution to the research of the history of women and democracy, offering new perspectives having not been previously discussed in the historical literature.

Inetas Lipšas zinātniskā monogrāfija, kas ar Frīdriha Eberta fonda (*Friedrich-Ebert-Stiftung*) atbalstu nāca klajā 2022. gada nogalē, ir veltīta sieviešu politiskajai vēsturei Latvijā. Politiskās vēstures iztirzājumi parasti aptver pagātnes politisko notikumu, ideju, politisko kustību un partiju, to līderu un pārējo nozīmīgo un ne tik nozīmīgu politiķu, valdības, valdnieku, pārvaldes institūciju, vēlēšanu uzvedības, kā arī cilvēku attiecību ar politikas jomu apskatus un izvērtējumus. Šā pētījuma specifiku nosaka tas, ka stāsta priekšplānā ir viena liela sociālā grupa – sievietes – un tās pārstāvju (var arī sacīt – līderu) centieni un konkrētas darbības, kā arī sasniegtais un nesasniegtais demokrātiskās Latvijas politikas laukā.

Grāmatas nosaukumā tiek vēstīts, ka pētījums hronoloģiski aptver 12 gadus – laikposmu no Latvijas Republikas Pirmās Saeimas darbības sākuma 1922. gadā līdz Kārļa Ulmaņa veiktajam valsts apvērsumam 1934. gadā, kura rezultātā demokrātisko iekārtu nomainīja autoritārisms. Tomēr iztirzātā laika skala ir plašāka. Pētījuma pēdējā nodaļa veltīta sieviešu politiskajai darbībai autoritārā Latvijā (1934. gada 15. maijs–1940. gada 17. jūnijs), tāpat grāmatā ietverti ekskursi sieviešu politiskajā vēsturē vēl pirms Pirmās Saeimas vēlēšanu kampaņas, tādējādi piedāvājot vērtīgu materiālu, kas ir noderīgs sieviešu politiskās vēstures dziļākai sapratnei. Tā izklāsts pārsvarā strukturēts laikplūduma ziņā secīgās nodaļās, kuras papildina ievads, secinājumi, sieviešu politiskās vēstures norišu (1918–1940) hronoloģiskais reģistrs un pielikumi, kuros iekļauts bagātīgs datu materiāls par sieviešu kandidēšanu Saeimas, Rīgas domes un arī dažu citu pilsētu domju un pagastu padomju vēlēšanās un dalību šajās vēlētajās pārstāvniecībās. Pētījuma pamatā ir plašs un daudzveidīgs avotu klāsts – sieviešu organizāciju un partiju dokumenti, publikācijas laikrakstos un žurnālos, memuāri un citas pagātnes liecības.

Grāmatu ievada fakta konstatācija, ka Latvijas Pirmās (1922), Otrās (1925) un Trešās Saeimas (1928) deputātu vidū nebija nevienas sievietes, bet Ceturtajā Saeimā (1931) tika ievēlēta viena sieviete politiķe – Berta Pīpiņa. Turpmākajās lappusēs tiek meklēta atbilde uz jautājumu: “Kāpēc?” Proti, kā šāda situācija vispār varēja izveidoties demokrātiskā valstī, kādi ir tās iemesli, tūlītējie rezultāti un turpmākās īstermiņa un ilgtermiņa ietekmes? Plašākā nozīmē tie ir arī jautājumi par tālaika demokrātijas satvaru, kas tad arī beigu beigās noteica demokrātijas un tās institūciju stiprumu un/vai vājumu Latvijas Republikā.

Pirmās atbildes rodamas jau grāmatas ievadā, kur skaidrota Latvijas vēlēšanu specifika, kas to norisi darīja atšķirīgu pat no tuvākajām kaimiņvalstīm, kā arī ieprogrammēja niecīgas izredzes sieviešu ievēlēšanai parlamentā. Runa ir par grozāmajiem vēlēšanu sarakstiem, kas ļāva vēlētajiem brīvi svītrot politisko partiju piedāvātos kandidātus un tajos ierakstīt sev tikamos kandidātus no citiem sarakstiem. Tā sistēma nodrošināja it kā plašu demokrātiju, vēlēšanu ieinteresētību

līdzdarboties deputātu atlasē, tomēr faktiski, kā norāda Ineta Lipša, “vēlēšanas kļuva par izklaidējošu popkultūru” (10. lpp.), kurā vēlētāji varēja brīvi spēlēties ar izvirzītajiem kandidātiem, veidojot sev simpātisku politiku kombinācijas. Šāda sistēma vājināja politisko partiju institūciju, mazinot tās kā komandas darbību kopējo mērķu sasniegšanā, jo vēlēšanu sistēma prioritāti piešķīra politiķa individuālajam tēlam, kas viņam vai viņai ļāva iemantot lielāku vai mazāku pozitīvo popularitāti vēlētāju vidū un kas tad arī nosacīja svītrojumu un papildu balsu skaitu. Pētniece uzsver, ka tādējādi “vēlēšanu sistēma Latvijā par normu noteica to, kas citās valstīs nepastāvēja, – kandidāti konkurēja gan sava saraksta ietvarā, gan visu konkrētajā vēlēšanu apgabalā iesniegto sarakstu ietvaros” (10. lpp.).

Pēc Pirmā pasaules kara sievietē bija jauns pilsoņu pārstāvniecības institūciju vēlēšanu dalībnieks tajās Eiropas demokrātiskajās valstīs, kurās viņām tika piešķirtas vēlēšanu tiesības. Kopumā gan pati demokrātija, gan sieviešu piedalīšanās vēlēšanās un viņu tiesības tikt ievēlētām bija jauna sociālā prakse. Starpkaru periodā iezīmējās pakāpeniska (lai gan lielākoties gausa) atteikšanās no iepriekšējā gadsimtā dominējošās dzimtes (*gender*) ideoloģijas, kuras pamatā bija dzimumu atšķirība un nošķiršana, jo tiesībsistēmas uzsvēra sievietes subordināciju vīrietim, savukārt sociālās normas par vienīgo pareizo sievietes esības formu atzina mājas un ģimenes sfērā pavadītu mūžu. Pēckara laiks bija pretrunu pildīts: no vienas puses, sievietēm daudzās Eiropas valstīs bija vēlēšanu tiesības, iespējas iegūt tādu pašu izglītību kā vīriešiem, pieeja vēl nebijuši plašam profesiju spektram, tāpat bija notikušas būtiskas pārmaiņas uzvedības un apģērba kultūrā, tomēr, no otras puses, uzplauka arī tradicionālo sievietes dzīves ierobežojumu un tās kontroles restaurācija. Demokrātiskas valsts pilnvērtīga pastāvēšana saistās ne vien ar vēletu pārstāvniecības institūciju darbošanos, bet arī ar pilsoņu iespējām lietot savas tiesības, darboties politiskās partijās un dažādās citās organizācijās, atbalstīt vai kritizēt varas institūciju politiku, paust viedokļus un, veidojot savu dzīvi, izdarīt savas individuālās izvēles.¹ Demokrātiskas Latvijas valsts izveidošana nozīmēja, ka tās pilsoņu tiesības patiešām ir reāli jāiedzīvina cilvēku dzīvēs, tostarp – arī sieviešu. Inetas Lipšas grāmatas vairākās nodaļās tiek izsekots, kā tas norisinājās Latvijā, kur galvenajā likumdošanas institūcijā sieviešu pārstāvniecības faktiski nebija. Protams, ar zīmīgo vienīgo izņēmumu – viena deputāte Ceturtajā Saeimā. Autore uzsver, ka sieviešu intereses pārstāvošo organizāciju

1 Šo procesu dziļākai izpratnei, manuprāt, palīdzīgi ir sieviešu vēstures Rietumpasaulē kopskati: Fuchs, R. G., Thompson, V. E. (2005). *Women in Nineteenth-Century Europe*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan; Allen, A. T. (2008). *Women in Twentieth-Century Europe*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan; Simonton, D. (2011). *Women in European Culture and Society. Gender, Skill and Identity from 1700*. London; New York: Routledge.

darbības mērķi jaunajā demokrātiskajā valstī vispirmām kārtām saistāmi ar dzimumu līdztiesības principu iestrādāšanu civiltiesībās un darba tiesībās un panākšanu, lai šīs tiesības reāli funkcionētu praksē.

Pirmajā nodaļā autore piedāvā ieskatu 20. gadsimta 20. gadu Latvijas politiskajā ainavā un raksturo tajā valdošās noskaņas. Viņa arī iztīrā feminisma izpratni un šā jēdziena lietošanas praksi, atzīstot, ka ar to gan politikā, gan plašā sabiedrībā tika saprasta sievietes cīņa pret vīrieti. Tādējādi tam bija izteikti negatīva konotācija, un gan organizācijas, gan politiķes terminus “feminisms” un “feministe” izmantoja reti. Ineta Lipša norāda, ka Latvijas pilsonības politiskajā vidē valdīja nepatika pret partijām, ko bija radījusi nesenā vēsture, kad lielielieki, kas savā politiskajā leksikonā plaši izmantoja vārdu “partija”, vardarbīgi uzspieda Latvijas iedzīvotājiem padomju iekārtu. Pilsoniskās politiskās organizācijas priekšroku deva apzīmējumiem “bezpartejiskais saraksts”, “apvienība”, “centrs” u. tml. Partijas jēdziens galvenokārt tika izmantots sociālistiskā virziena politisko organizāciju nosaukumos. Vēl viena specifiska 20. gadu sākuma politiskās vides iezīme bija sadursmes, kurās tika lietots fizisks spēks, psiholoģiski uzbrukumi, sieviešu politiķu apgērba un privātās dzīves publiski ķengājumi, ar ko nācās sastapties politikā esošām sievietēm. Pirmajā nodaļā ir iztīrāta arī vēlēšanu negrozāmo kandidātu sarakstu nomaiņa ar grozāmajiem sarakstiem un debates par to lietderību vai nederīgumu. Šajā nodaļā aplūkotās tēmas ir būtiskas tālaika politikas konteksta raksturojumā, kas ir svarīgs grāmatas nākamo nodaļu vēstījuma izpratnē.

Otrajā nodaļā aplūkots periods aptver laiku no Pirmās Saeimas vēlēšanām 1922. gadā līdz Otrās Saeimas vēlēšanu 1925. gadā rezultātiem. To ievadīja atskārsme, ka pastāvošā vēlēšanu sistēma kalpo sieviešu izstumšanai no politikas un ka sabiedrībā plaši izplatīts ir uzskats, ka viņām nav vietas šajā jomā. Ineta Lipša detalizēti izseko sieviešu organizāciju aktivitātēm šajā situācijā, kad tām bija jāveido publiskā doma par sievietes līdzvērtību jaunās valsts pilsoņu kopumā un tās iekļaušanu tiesībaktos. Atgādināšu, ka te runa ir par tiesību vienādību ģimenē, ko nosaka civillikums, par vienādu darba samaksu, par vienādām tiesībām un iespējām darbā, izglītībā un mantošanā, par sievietes ieguldījuma mājas/ģimenes dzīvē un bērnu audzināšanā atzīšanu sociālajā jomā. Vienlaikus šis ir periods, kurā sieviešu organizācijas meklēja labākos veidus, kā iegūt sievietes pārstāvniecību Saeimā u. c. vēlētajās institūcijās grozāmo sarakstu darbības apstākļos. Nodaļas noslēgumā Ineta Lipša apraksta Otrās Saeimas Rīgas vēlēšanu iecirknī veikto statistikas iegūšanas eksperimentu, kura gaitā bija iekārtotas atsevišķas vīriešu un sieviešu vēlēšanu biļetenu urnas. Tajā iegūtie dati liecināja, ka 75% no sarakstu grozītājiem vīriešiem un 50% – no sievietēm no sarakstiem svītroja sievietes. Tādējādi statistiķiem nācās secināt, ka “nav pamata preses

popularizētajam vienkāršojumam par to, ka sievietes par deputātēm neievēlēja tāpēc, ka citas sievietes viņas izsvītroja no sarakstiem aiz dzimumam it kā raksturīgās skaudības un nenovīdības” (89. lpp.).

Trešajā nodaļā iztirzāts Otrās Saeimas darbības laiks (1925–1929), kuru raksturo gatavošanās balotēties un pati balotēšanās ar atsevišķu sieviešu kandidāšu sarakstu, kā arī sieviešu politiskās aktivitātes kāpums. Ceturtajā nodaļā aplūkots nākamais – Trešās Saeimas – periods (1928–1931). Ineta Lipša tai dod nosaukumu “Politiskās jaudas akumulēšana”. Šajā periodā vērojami pirmie būtiskie sieviešu panākumi lokālajās vēlēšanās, Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) aktivizēšanās sieviešu līdztiesības jautājumu risināšanā un viņu politikajā izglītošanā; arī pilsonisko partiju darbībā sāka parādīties sieviešu līdztiesības civiltiesībās un darba tiesībās solījumi. Šis periods rezultējās ar Demokrātiskā centra kandidātes Bertas Pīpiņas kļūšanu par Ceturtās Saeimas deputāti. Vērtējot šo notikumu, Ineta Lipša raksta: “Viņas piemērs liecināja, ka, neatlaidīgi turpinot strādāt politikā, panākumi ir iespējami” (222. lpp.).

Piektā nodaļa veltīta laikposmam pirms Kārļa Ulmaņa īstenotā valsts apvērsuma un nelikumīgās varas pārņemšanas (1931–1934). Grāmatā tiek atsegts, kā sieviešu tiesību un viņu iesaistes politikā jautājums aizvien vairāk nostiprinājās politisko partiju un citu organizāciju dienaskārtībā. Nodaļā īpaša uzmanība atvēlēta Vislatvijas sieviešu kongresa (1934. gada 24.–25. februāris) darbam un liecībām, kā tajā tika vērtēta sievietes loma valstī, dzimumu līdztiesība, sievietes tiesības un to paplašināšanas iespējas. Sestajā nodaļā ietverta informācija par politiķēm, kurām bija vislielākā pieredze vēlēšanu cīņās un vēlēto pārstāvniecības institūciju darbā gan nacionālā, gan lokālā līmenī. To uzskatāmāku dara arī infogrammas, kurās apkopotos datus papildina sieviešu politiķu fotogrāfijas.

Septītās nodaļas nosaukums ir “Politikas surogāts autoritārisma: 1934–1940”. Tajā tiek aplūkotas sieviešu politiķu un režīma nelikvidēto organizāciju attiecības ar Ulmaņa autoritāro varu. Politikā vairs nebija iespējams darboties kreisajām politiskajām aprindām piederīgajām sievietēm. Ineta Lipša norāda, ka pilsoniskās sievietes “daļēji saglabāja publiskās darbības telpu. Turklāt viņu prasības vairākos aspektos sakrita ar autoritārās valdības nostādnēm, piemēram, latviešu nacionālisma ziņā” (282. lpp.). Autore atsedz arī Ulmaņa valdības diskriminējošo politiku sieviešu līdztiesības jautājumos, kuru izteiksmīgi raksturoja tās pieņemtais jaunais Civillikums (1937) ar tajā iestrādāto principu, ka vīrietis ir pārāks par sievieti. Vara no sievietēm kā sociālās grupas gaidīja vien padevības apliecinājumus un to reprezentācijas publiskajā telpā. Pie pareizās uzvedības normām piederēja arī pazemība un pieticība. Ineta Lipša ironizē, ka varas skatījumā “sievietei neklājas atgādināt par saviem labajiem darbiem, bet ir jāgaida, kamēr kāds cits, kurš nav sieviete, to pamanīs. Atzinību saņēmušai, viņai kautrīgi ir jānolien

auditorijas aizmugurē vai jāspodrīna šķīvji, nevis pirmajās rindās jāklausās sava darba cildinājums” (291.–292. lpp.). Šī nostāja rezultējās, piemēram, valsts apbalvojumu piešķiršanā, daudzu aktīvu sabiedrisko un politisko darbinieču biogrāfiju neiekļaušanā vārdnīcā “Es viņu pazīstu”, kas tika veidota pēc Kārļa Ulmaņa pasūtījuma. Monogrāfiju noslēdz secinājumi, kuros koncentrēti un analītiski tiek raksturota grāmatā iztīrītā sieviešu politiskā vēsture.

Grāmatas vērtību veido arī tajā iekļautais bagātīgais ilustratīvais materiāls. Īpaši vēlos uzteikt lappušu atvērumos ievietoto fotogrāfiju apstrādi vai pat restaurāciju, kuras rezultātā pat lielu grupu fotouzņēmumos skaidri ieraugāmi katra cilvēka sejas vaibsti un izteiksme, stāja, reizumis – pat ķermeņa valoda. Tādējādi tajās saskatāma arī viņu individualitāte un personība, kas arī lasītāju tuvina grāmatā aplūkotajam laikmetam.

Ineta Lipša savā grāmatā arī norāda uz vēl neizzinātām Latvijas vēstures tēmām, kuru mūsdienīgs analītisks apskats ļautu dziļāk izprast pagātnes norises un, iespējams, to sabalsojumu ar mūsdienu sabiedrību. Piemēram, Latvijas agrārās reformas izvērtējums no sieviešu interešu un tiesību viedokļa, sieviešu darbība pašvaldībās, sieviešu izstumšana no darbavietām, kurās bija iespējams piedalīties lēmumu pieņemšanā par valsts interešu jautājumiem un resursiem, valsts attieksme pret sieviešu darbu un ieguldījumu sabiedriskā labuma radīšanā. Tāpat lielākas uzmanības vērti ir sieviešu politiķu dzīvesstāsti. Cerams, ka kādreiz būs iespējams lasīt ievērojamo sieviešu politiķu – Bertas Pīpiņas, Klāras Kalniņas, Elfrīdas Dimāras-Renslēces, Emmas Albertiņas-Balodes, Emīlijas Jurēviņas, Annas Rūmanes-Ķeniņas, Emīlijas Lazdiņas, Mildas Salnās, Valerijas Seiles, Lilijas Fridenbergas, Otilijas Ķempeles – izvērstas biogrāfijas, protams, vēlams – grāmatu veidā.

Manuprāt, Inetas Lipšas grāmata, detalizēti stāstot par sieviešu politisko vēsturi, izcili atsedz Latvijas Republikas funkcionējošās demokrātijas defektus, kā arī ļauj labāk saprast tās norietu. Vēlos piebilst, ka tajā piedāvātās zināšanas par demokrātijas nepilnībām, tajā praktizēto dzimumu un līdz ar to arī cilvēku nelīdztiesību sekmē arī mūsdienu pasaules demokrātijas vājo pušu izpratni un, iespējams, rosinās iestāties par demokrātijas pilnasinīgākumu. Noslēdzot šo recenziju, uzsveru, ka Inetas Lipšas grāmata ir augstvērtīgs pētījums, tā ir mūsdienīga vēstures norišu reprezentācija zinātniskas monogrāfijas formā, kā arī patiesi vērtīga un domāšanu par sabiedrības normām un demokrātiju rosināša lasāmviela.

© 2023 Vita Zelče, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Kaspars Zellis

Dr. hist., vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes
Filozofijas un socioloģijas institūts

Dr. hist., senior researcher, Institute of Philosophy
and Sociology, University of Latvia

Aivars Stranga. *Latvija: Neatkarības pēdējais
cēliens. 1939. gada 23. augusts – 1940. gada
17. jūnijs*. Rīga: Mansards, 2022. 461 lpp.
ISBN 978-9934-12-254-5

The book by Professor Aivars Stranga, Latvija: Neatkarības pēdējais cēliens. 1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. jūnijs (Latvia: The Last Spell of Independence. 23 August 1939 – 17 June 1940) is a study based on archival sources and scholarly literature that shows the destiny of Latvia's statehood in less than a year-long period. In this period, Latvia, along with the other Baltic States, after the conclusion of Molotov–Ribbentrop pact, first came in the Soviet sphere of influence, and later, as the Second World War broke out, it declared neutrality, but a month later was forced to sign a treaty with the USSR that turned it into Moscow's satellite state. The book analyses events related to the foreign policy with a special focus on the reaction to the relevant processes in Latvia. The book examines the response of the political elite and different social and ethnic groups to these processes, the coexistence of the state and society with the Red Army bases, the impact of the USSR's war against Finland on developments in Latvia, and the rapid changes transpiring in the state in the context of these events. By analysing these and other aspects, the monograph provides an overview of the processes taking place in the respective period. The book also addresses developments in the neighbouring countries, which need to be understood in order to make sense of the processes that allowed the Soviet Union almost simultaneously to erase the outlines of three independent states from the political world map for half a century.

Profesora Aivara Strangas grāmata ir veltīta nepilna gada notikumiem Latvijas vēsturē, kas izrādījās liktenīgi gan Latvijas valstiskumam, gan Kārļa Ulmaņa režīmam, gan arī visai sabiedrībai.

Historiogrāfijā kopš Latvijas neatkarības atgūšanas par Molotova–Ribentropa paktu, 5. oktobra “bāzu līgumu”, vācbaltiešu izceļošanu u. c. ir tapusi virkne pētījumu, kas visumā detalizēti atsedz šo notikumu nozīmi un sekas. Tāpat tapuši pētījumi, kuros analizēta šī laika ārpolitika un Latvijas vieta tajā. Jāatzīmē, ka recenzējamās grāmatas autors šo tēmu izpētē arī ir devis milzīgu ieguldījumu.¹ Savos darbos par autoritārā režīma saimniecisko politiku Stranga ir analizējis arī iekšpolitiskos procesus, attiecības ar mazākumtautībām u. c. jautājumus.² Tomēr tas ir bijis tikai viens no aspektiem, caur kuru raudzīties uz procesiem valstī šajā laikā.

Līdzšinējā tradīcijā Latvija ir tikusi parādīta kā totalitāro varu politisko vienotības objekts, kas gaida nenovēršamo izrēķināšanos ar sevi, mazāk pievēršot uzmanību iekšpolitiskajām norisēm valstī pirms okupācijas. Tādējādi notikumi Latvijā okupācijas priekšvakarā ir palikuši sava veida krēslas zonā, pastiprinot kolektīvajā atmiņā priekšstatu par “skaisto dzīvi” līdz padomju tanku ienākšanai un pēc tam sekojošajiem “smagajiem laikiem”. Zināmu lomu tajā ir spēlējusi Latvijas politiskās vēstures periodizācija, kur 1940. gads ir svarīga robežšķirtnē tiem procesiem, kas noveda pie Latvijas valstiskuma zaudēšanas, savukārt 1939. gads “iesprostots” starp abiem periodiem. Savā darbā Stranga ir mainījis akcentu, runājot par 1940. gadu kā rezultātu, nevis kā sākumu pusgadsimtu ilgušajai okupācijai. Grāmatai, kas orientēta arī uz neakadēmisko sabiedrību, tas ir, manuprāt, labs risinājums, ļaujot koncentrēties uz konkrēto laiku un tā problēmām.

Tomēr jāsaaka, ka īsti nav nolasāmi nedz monogrāfijas mērķi, nedz arī pretenzīvi pamatojumi grāmatai, mēģinot to ievietot Latvijas historiogrāfijas “sienā”, nedz arī atsevišķu jautājumu problematizācija. Autors izvēlējis izstāstīt stāstu, kurā notikušais ir attēlots hronoloģiskā secībā, vedot lasītāju pretī zināmajam finālam – okupācijai.

Es tiecos šo darbu vērtēt kā ļoti kvalitatīvu zinātnisku vēstures stāstu, kas ir spējīgs uzrunāt sabiedrību, nevis tikai saujiņu kolēģu, risinot tikai sev svarīgus un nozīmīgus jautājumus. Pavisam nesen amerikāņu vēsturnieks Džeimss Kobs

1 Piemēram: Gore, Ilga, Stranga, Aivars (1992). *Latvija: neatkarības mijkrēslis. Okupācija, 1939. gada septembris – 1940. gada jūnijs*. Rīga: Izglītība; Feldmanis, Inesis, Stranga, Aivars, Virsis, Mārtiņš (1993). *Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse)*. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts.

2 Stranga, Aivars (2017). *Kārļa Ulmaņa saimnieciskā politika 1934–1940*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, u. c.

(James C. Cobb) savā esejā par Vanu Vudvordu (C. Vann Woodward, 1908–1999) norādīja uz viņa pirms pusgadsimta izteiktajām bažām, ka vēsturnieki paši veicinās savas profesijas iznīcību, aizmirstot par nepieciešamību efektīvi rakstīt plašakai neakadēmiskai auditorijai, lai saglabātu sabiedrības izpratni par vēstures nozīmi, tādējādi attālinot Marka Bloka (Marc Bloch, 1886–1944) izteikto brīdinājumu, ka civilizācija kādu dienu varētu novērsties no vēstures.³

Kopumā ļoti pozitīvās atsauksmes par grāmatu, ar ko ļaudis dalījās sociālajos tīklos, kā arī tas, ka tās pirmais metiens ļoti ātri tika izpirkts, pierāda, ka šādi darbi ne tikai ir nepieciešami, lai veicinātu sabiedrības interesi un prasmes lietot vēsturi, bet arī ir pieprasīti.

Grāmata aizsākas ar stāstu par režīma ilgtspējības cerībām un plāniem, kur 1939. gads liekas īpašas bažas neizraisošs. Stabīlā iekšpolitiskā situācija un Kārļa Ulmaņa nākotnes ieceres neliecina par gaidāmajām briesmām. Protams, šodienas lasītājam tas varētu šķist kā apbrīnojama tuvredzība un pašpietiekamība, tomēr jāņem vērā, ka visumā līdzīgas noskaņas valdīja arī citviet. Karus un krīzes diemžēl mēs varam paredzēt tikai a posteriori. Pasaules viena daļa nevēlējās karu vispār kā tādu, bet potenciālie agresori to nebūt neplānoja tādu, kāds tas rezultātā sanāca, savulaik rakstīja Ēriks Hobsbaums.⁴ Pat Trešais reihs no sava režīma sludinātās miera propagandas pakāpeniski sāka atteikties tikai 1938. gada novembrī, bet gada beigās vēl lielākā daļa vāciešu neticēja, ka viņu vadonis ir izgājis uz “kara ceļa”.⁵ Manuprāt, būtu bijis vajadzīgs uzsvērt, ka atšķirībā no lasītāja grāmatas varoņi nezināja, kas tos sagaidīs beigās, kāds būs viņu darbību vai bezdarbību liktenis. Nedz Ulmanis, nedz Munters, nedz kāds cits no daudzajiem grāmatas varoņiem nespēja pareģot notikumu iznākumu, kas šodien mums šķiet tik acīmredzami un nepārprotami.⁶ Ja mēs būtu apveltīti ar šādām spējām, tad nepiedzīvotu ne karus, ne krīzes, kas tomēr ar apbrīnojamu regularitāti mūs skar.

3 Cobb, James C. (2023). A legendary historian presaged the problems now plaguing the field. *The Washington Post*, April 3 [tiešsaistē] [shorturl.at/oUVW0](https://www.washingtonpost.com/history/2023/04/03/james-cobb-legendary-historian-predicted-problems-now-plaguing-the-field/) (skatīts 03.04.2023.).

4 Hobsbawm, Eric (1995). *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914–1991*. London: Abacus, pp. 37–38.

5 Winkler, Heinrich August (2011). *Geschichte des Westens: Die Zeit der Weltkriege, 1914–1945*. München: C. H. Beck, Kapitel 3.12. (18.68 – 18.71. epub.)

6 Zimīgs, iespējams, ir ASV konsula Ērla Pakera (Packer) 1939. gada 16. aprīlī sniegtais ziņojums par tikšanos ar Vilhelmu Munteru, kurā viņš norāda, ka Munters “noteikti ir pesimistisks attiecībā uz situāciju Eiropā un uzskata, ka tuvāko divu mēnešu laikā situācija tiks pietiekami noskaidrota, lai noteiktu, vai karš būs vai nebūs neizbēgams. Viņš personīgi uzskata, ka tas ir neizbēgami.” Cit. pēc: Taylor, Melissa Jane (2018). ‘Raging Rumors’: American Diplomats’ Reportage from Latvia and Estonia, 1938–1940. *The International History Review*, 40 (1), pp. 155–176, šeit 159. lpp.

Savu stāstu autors ir sakārtojis astoņās nodaļās, kas hronoloģiski un tematiski vēsti par notiekošo. Pirmā nodaļa veltīta Molotova–Ribentropa pakta parakstīšanai un reakcijai uz to Latvijā. Kā Latvijas diplomātija reaģēja uz ziņām par to, ka divas totalitārās valstis panākušas vienošanos uz Baltijas valstu rēķina? Šajā gadījumā nozīmīgs faktors ir ASV, kuras bija informējušas Latvijas sūtni Krievijā Frici Krieviņu, kurš gan informācijai neesot noticējis un Ārlietu ministrijai ziņojis novēloti (28.–29. lpp.). Šeit, manuprāt, problēma ir nevis tā, ka informācijai, kura vēlāk izrādījās patiesa, nenoticēja, bet gan – kāpēc nenoticēja? Vai tā bija naiva paļaušanās uz Vācijas oficiālo atbildi, vai arī tajā tika saskatītas iespējas dezinformēt Latviju, ieraujot to nepārredzamā lielvalstu spēlē? Kāpēc ASV neinformēja par to caur savu ārkārtējo un pilnvaroto sūtni Rīgā un Tallinā Džonu Vaileju (*Wiley*), kurš par šādu vienošanos bija dzirdējis nevis no Vašingtonas, bet no Francijas sūtņa Rīgā (!) un par to informējis savu ārlietu departamentu 1. septembrī?⁷

Autors, uzdodot jautājumu: ko vajadzēja darīt šādā situācijā, kad pienāca aizvien vairāk informācijas par Vācijas un PSRS iespējamo vienošanos uz Latvijas rēķina, lielā mērā izvērš savulaik Edgara Dunsdorfa izteiktās tēzes – ka vajadzējis sastādīt jaunu kabinetu, kurā vieta būtu arī cilvēkiem, kuri būtu spējīgi iebilst Ulmanim, kas būtu arī signāls tautai par draudiem; tāpat nākt klajā ar paziņojumu tautai un pasaules sabiedrībai par gaidāmajām briesmām (34. lpp.). Domājams, tomēr šādas apceres ir vairāk no alternatīvās vēstures un anahroniskas pēc būtības. Vai var pārņemt Latvijas diplomātiem un Ulmanim, ka viņi noticēja oficiāliem paziņojumiem, nevis kuluāros klīstošām ziņām? Tas, ka šie paziņojumi bija melīgi, manuprāt, ir Berlīnes un Maskavas, nevis Latvijas atbildība.

Otrā nodaļa veltīta Latvijas neitralitātes jautājumam. Tajā tiek analizēta t. s. pašpasludinātā neitralitāte, cīņa pret baumotājiem, ierobežojumi pilsoņiem pamest valsti, visumā apšaubāmā Latvijas nostāja pret poļu jautājumu, bēgļiem, dažādu preču regulācijas uzsākšana u. c. jautājumi. Kā rakstīja Jānis Ķeruss, neitralitāte tajā laikā Latvijā “tika izprasta kā līdzeklis, ar kura palīdzību izvairīties no visiem ārpolitiskajiem sarežģījumiem, cenšoties izolēties no kara, jo saimnieciskās labklājības un līdz ar to režīma leģitimitātes tautas acīs saglabāšana bija panākama tikai ārpus visām Eiropas kolīzijām”.⁸ Naivās cerības, ka Latvijai kā neitrālai valstij tagad gaidāms uzplaukums, sabruka jau pēc pāris nedēļām (49. lpp.), un valdībai nācās risināt virkni ekonomisko un politisko jautājumu, ko bija ienesusi starptautiskā realitāte. Sabiedrība sāka runāt par karu

7 Taylor 2018, 161.

8 Ķeruss, Jānis (2008). *Latvijas neitrālā politika un neitralitāte 1933.–1940. gadā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 151. lpp.

un pašprognozēt nākotnes iespējas, jo vairs nepaļāvās uz oficiālo propagandu. Valdība pret to vērsās ar likumu bardzību, pastiprinot represijas pret iedzīvotājiem. Historiogrāfijā ir izskanējis viedoklis, ka tieši “neitralitātes ideoloģiskā instrumentalizācija” bija valdības lielākā kļūda.⁹ Par to varam strīdēties, vai tā bija nozīmīgākā vai nē. Izlasot nodaļu, ir saprotams, ka šādu kļūdu bija daudz, bet tās mēs, atkārtosos, redzam tikai no šodienas perspektīvas.

Trešā nodaļa veltīta 1939. gada 5. oktobra Savstarpējās palīdzības līgumam, bet ceturta – dzīvei jau ar padomju bāzēm. Autors detalizēti apraksta gan līguma slēgšanu, gan tā politiskās atskaņas Latvijā, kā būtiskākās izceļot vācbaltiešu repatriāciju un nesaskaņu saasināšanos Ulmaņa tuvākajās aprindās. Būtiski, ka plaši ir aprakstīta gan padomju kara bāzu ierīkošana, militārā kontingenta ieviešana, sarunas par ekonomiskajiem sakariem, īpaši bruņojuma iepirkumiem no PSRS, gan arī vietējo iedzīvotāju reakcija uz dzīvi blakus šiem objektiem. Autors stāsta arī hrestomātisko naratīvu par preču pārpilnību Latvijā, kas pārsteidza sarkanarmiešus (175. lpp.), bet jau dažas lappuses tālāk lasām, ka vietējie iedzīvotāji no sarkanarmiešiem pirka cukuru, jo tas Latvijā trūka un bija ieviests uz kartītēm, tāpat kā petroleja. Lasām par preču deficītu, dzīves dārdzības pieaugumu u. c. lietām (177.–178., 198. lpp.). Šis naratīvs ir saprotams Latvijā, jo tas ir salīdzināms ar to nabadzību, kas valdīja PSRS; bet vai tas būs tik pašsaprotams arī citiem?

Piektā nodaļa vēsta par Ziemas karu un Latvijas centieniem darīt visu, lai neaizvainotu padomju pusi, ieteicot saviem pilsoņiem izrādīt mazāk simpātijas somiem. Par to, ka simpātijas pret somiem bija lielas, liecina gan sākotnējie slepenie ziedotāji pie Somijas vēstniecības, gan arī iespējamā dažu militārpersonu palīdzība, nododot somiem atšifrētos Sarkanās armijas kodus. Zīmīgi, ka šajā laikā sirmais dzejnieks Edvards Treimanis-Zvārgulis, kurš savas piezīmes rakstīja sev ierastajā epigrammu formā, lielāko daļu savu ierakstu bija veltījis tieši Somijas atbalstam, lamājot kā krievus, tā angļus par nepietiekamo palīdzību.¹⁰

Pēc Ziemas kara Latvijas amatpersonu secinājumi, ka karš somiem neko labu nav atnesis, ka Baltijas valstu kurss ir izrādījies pareizs, liecināja par zināmu politisko tuvredzību. Pret tiem iebildis vienīgi ģenerālis Ludvigs Bolšteins, norādot, ka somi ir guvuši lielu morālo pārākumu, kas agrāk vai vēlāk dos viņiem priekšrocības (264.–265. lpp.). Protams, šodien šie vārdi skan pravietiski, bet tā laika perspektīva liecināja arī par Ulmaņa kabineta pareizo taktiku – somi bija zaudējuši teritorijas, cilvēkus, viņiem nācās piekāpties Maskavas prasībām, kurām

9 Keruss 2008, 210.

10 Treimanis-Zvārgulis, Edvards (2021). *Sarkanā paradīzē. Epigrammas*. Rīga: LU LFMI, 31.–38. lpp.

baltieši bija piekrituši pie sarunu galda, bet okupācija, terors, karš – viss, no kā valdība centās pasargāt sabiedrību, bija nākotne, tiesa gan, ļoti tuva nākotne.

Interesants ir nodaļā skartais jautājums par kreiso nelegālu nostāju kara laikā, kuri cerēja, ka Maskava varētu spert līdzīgus soļus arī Latvijā un nomaiņīt Ulmaņa valdību, un aktīvi nodarbojās ar “ziņu” vākšanu par to, kā Latvija pārkāpj 5. oktobra līgumu, kā arī intensificēja savu aģitācijas darbu mazturīgo iedzīvotāju vidū.

Sestā nodaļa “Latvijas iekšpolitiskais stāvoklis” sniedz ieskatu procesos, kas notika Latvijā 1940. gada sākumā. Kara izraisītā saimnieciskā krīze lika apturēt vairākus vērienīgus projektus, palielinājās dzīves dārdzība, politikā saasinājās domstarpības, kas noveda pie ģenerāļa Jāņa Baloža atļaišanas. Objektīvās informācijas trūkums, kas bijis raksturīgs 15. maija režīmam, izsauca par to visdažādākās pārrunas un baumas.

Vēriba nodaļā pievērsta arī Latvijas krievu noskaņojumam. Kā atzīst Stranga, šajā laikā pieauga īpaši Latgales krievu interese par notiekošo PSRS, kā rezultātā viņi nonāca padomju propagandas iespaidā, klausoties Maskavas radiopārraides. Tas, ka Latvija nenodrošināja pietiekamu informācijas devu radiofonā un presē krievu valodā, padarīja viņus viegli ietekmējamus no ārienes. Te gan būtu jāuzdod jautājums: vai režīma sniegtā informācija, kam īsti pat neticēja latviešu sabiedrība, būtu savus mērķus sasniegusi, ja to pārraidītu arī krievu valodā Latgalē? Ilgtermiņā – iespējams, tomēr 1940. gada sākumā tas bija jau novēloti.

Divas pēdējās nodaļas “Okupācijas priekšvakars” un “Okupācija” vēsta par Latvijas Republikas pēdējām nedēļām. Historiogrāfijā pastāv vairāki viedokļi par to, kad Staļins izšķīrās par Baltijas valstu okupāciju. Visticamāk, tas noticis pēc Ziemas kara, t. i., 1940. gada martā–maijā,¹¹ lai gan dokumentāli šo versiju mēs diez vai tuvākā nākotnē spēsim pierādīt. Kāpēc tas ir būtiski? Manuprāt, tas attaisno Latvijas valdības vismaz sākotnējās cerības, ka, iespējams, karu varēs pārlaist ar ierobežotu neatkarību, bet pēc kara atjaunot valstiskumu pilnībā. Bailes no kara, šķiet, bija daudzu vadmotīvs.

Vēl 1939. gada jūnija beigās Vilhelms Munters skaidroja ASV sūtnim Vailejam, ka Latvija ir gatava cīnīties pret Padomju Savienību līdz pēdējam vīram, bet būtu vajadzīgas tikai pāris padomju militārās okupācijas nedēļas, lai Latvija vienreiz un uz visiem laikiem beigtu pastāvēt kā nācija.¹²

Grāmatā šis beigu sākums jeb, kā Stranga to ir nodēvējis, “okupācijas priekšspēle” (359. lpp.) iezīmēta ar izbēgušo sarkanarmiešu krīzi Lietuvā 24.–25. maijā.

11 Bleiere, Daina, Kangeris, Kārlis (atb. red.) (2022). *20. gadsimta Latvijas vēsture*. III sēj. 1940–1945/46. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 56. lpp.

12 Taylor 2018, 160.

Tālākie notikumi jau tiek izvērsti hronoloģiskā secībā, parādot gan padomju agresijas plānus, gan to realizāciju līdz pat 17. jūnija vakaram.

Nobeigumā tā vietā, lai apkopotu svarīgākās grāmatā sniegtās atziņas, ir dots apraksts par nākamo dienu notikumiem, ko noslēdz 21. jūnijs – diena, ko Stranga pamatoti nosauc par šo “liktenīgo dienu traģisko simbolu”, – tā ir ģenerāļa Bolšteina pašnāvība un viņa atvadu vēstule par to, ka viņš nespēj piedalīties, kad sveša vara spiež noārdīt pašu celto valsti (432. lpp.).

Monogrāfija nenoliedzami ir vērtīga ne tikai sabiedrībai, tā būs nozīmīgs izziņas avots arī jaunajiem vēsturniekiem un studentiem, kā arī vēsturniekiem, kuri ar profesora Strangas lekcijām un pētījumiem ir profesionāli izauguši un rūpīgi tiem sekojuši. Pie tādiem es atļaujos pieskaitīt arī sevi. Strangas grāmatas parādīšanās vienmēr ir notikums vēsturnieku aprindās, jo tajās allaž var atrast ko jaunu un pārdomas rosinošu. Grāmatas stiprās puses ir tās avotu un literatūras segums, kā arī reģionālās perspektīvas klātesamība. Svarīgi, domāju, ir arī tas, ka notikumi nav skatīti tikai un vienīgi caur tā laika elites prizmu, bet daudz vērības veltīts arī dažādu sabiedrības slāņu un etnisko kopienu noskaņojumam aprakstītajā periodā.

Pateicības / Acknowledgements

Recenzija sagatavota projekta “Starp valsts iestāžu uzraudzību un neiejaukšanos: viendzimuma seksuālo subkultūru prakses Padomju Latvijā, 1954–1991 / Between Surveillance and Non-Interference of State Authorities: The Practices of Same-Sex Sexual Subcultures in Soviet Latvia, 1954–1991” (Nr. lzp-2021/1-0167) ietvaros.

© 2023 Kaspars Zellis, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

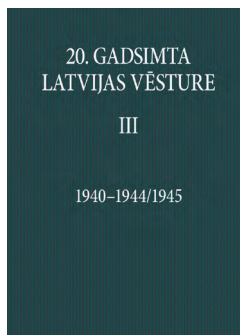
AUTORI / AUTHORS

- Kristīne Bekere,**
kristine.bekere@lu.lv
PhD, pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
PhD, researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia
- Rūta Bruževica,**
ruta.bruzevica@tlu.ee
Mg. hist., doktorante, Tallinas Universitātes Humanitārais institūts
Mg. hist., PhD student, School of Humanities, Tallinn University
- Aija Cerīna,**
aija.cerina@lu.lv
Mg. geol., nozares speciāliste, Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte
Mg. geol., expert, Faculty of Geography and Earth Sciences, University of Latvia
- Edgars Engīzers,**
edgars.engizers@gmail.com
Mg. hist., doktora grāda pretendents, Ārlietu ministra padomnieks vēstures jautājumos; lektors, Juridiskā koledža, Latvijas Universitāte
Mg. hist., candidate of doctoral degree, history advisor to the Minister of Foreign Affairs of Latvia; lecturer at the College of Law, University of Latvia
- Dardega Legzdiņa,**
dardega@gmail.com
Mg. hist., neatkarīgā pētniece; doktora grāda pretendente
Mg. hist., independent researcher; PhD candidate
- Janta Meža,**
janta.meza@gmail.com
Mg. biol., vecākā botāniķe, Latvijas Nacionālais dabas muzejs
Mg. biol., senior botanist, Latvian National Museum of Natural History
- Anastasija Miņenkova,**
nastjafromsp@inbox.lv
Mg. hist., doktora grāda pretendente; vēsturniece; vēstures skolotāja, Rīgas Puškina licejs
Mg. hist., PhD candidate; historian; history teacher, Riga Pushkin Lyceum
- Gatis Ozoliņš,**
gatis.ozolins@lulfmi.lv
Dr. philol., vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, Latviešu folkloras krātuve
Dr. philol., senior researcher, Archives of Latvian Folklore, Institute of Literature, Folklore and Art, University of Latvia
- Imants Frederiks Ozols,**
ifrederiks@gmail.com
Mg. philol., doktora grāda pretendents, Daugavpils Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte; lektors, Rīgas Tehniskās universitātes E-studiju tehnoloģiju un humanitāro zinātņu fakultāte
Mg. philol., PhD Candidate, Faculty of Humanities, Daugavpils University; lecturer, Faculty of E-Learning Technologies and Humanities, Riga Technical University
- Eduards Plankājs,**
eduards.plankajs@gmail.com
Mg. hist., zinātniskais asistents, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts; doktorantūras students, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte
Mg. hist., research assistant, Institute of Latvian History, University of Latvia; doctoral student, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

- Aldis Pūtelis,**
aldis.putelis@gmail.com
Mg. philol., Jūrmalas pilsētas muzeja krājuma glabātājs;
neatkarīgais folkloras pētnieks
Mg. philol., curator of the collection, Jūrmala municipal
museum; independent folklore researcher
- Edvards Seliška,**
sh01003@students.lu.lv
Mg. hist., Latvijas Universitātes vēstures doktorants;
prokonsuls, Lielbritānijas vēstniecība Rīgā
Mg. hist., doctoral student, University of Latvia; pro consul,
British Embassy in Latvia
- Aivars Stranga,**
aivars.stranga@lu.lv
Dr. habil. hist., profesors
Dr. habil. hist., professor
- Jānis Šiliņš,**
janis.silins@arhivi.gov.lv
Dr. hist., vadošais pētnieks, Latvijas Nacionālais arhīvs;
pētnieks, Vidzemes Augstskolas Sociālo, ekonomisko un
humanitāro pētījumu institūts
Dr. hist., senior researcher, National Archives of Latvia;
researcher, Institute of Social, Economic, and Humanitarian
Studies, Vidzeme University of Applied Sciences
- Ernestas Vasiliauskas,**
ernestas@inbox.lv
Dr. hum., vecākais pētnieks, docents, Klaipēdas Universitātes
Baltijas reģiona vēstures un arheoloģijas institūts
Dr. hum., senior researcher, assoc. prof., Institute of Baltic
Region History and Archaeology, Klaipėda University
- Vanda Visocka,**
vanda.visocka@lu.lv
PhD, zinātniskā asistente, Latvijas Universitātes Latvijas
vēstures institūts
PhD, research assistant, Institute of Latvian History, University
of Latvia
- Gunita Zariņa,**
zarina.gunita@gmail.com
Dr. hist., vadošā pētniece, Latvijas Universitātes Latvijas
vēstures institūts
Dr. hist., senior researcher, Institute of Latvian History,
University of Latvia
- Vita Zelče,**
vita.zelce@lu.lv
Dr. hist., profesore, Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu
fakultāte, Komunikācijas studiju nodaļa
Dr. hist., professor, Department of Communication Studies,
Faculty of Social Sciences, University of Latvia
- Kaspars Zellis,**
kaspars.zellis@gmail.com
Dr. hist., vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Filozofijas un
socioloģijas institūts
Dr. hist., senior researcher, Institute of Philosophy and
Sociology, University of Latvia

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5-132, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv

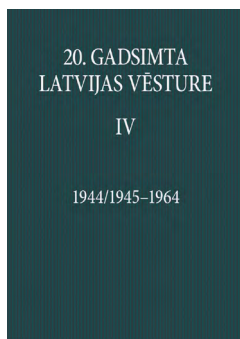
Iespiests SIA "Drukātava"

Daina Bleiere un Kārlis Kangeris (atb. red.).

20. gadsimta Latvijas vēsture. III sējums: 1940–1944/1945
[The 20th Century History of Latvia. III: 1940–1944/1945]

Vienpadsmit autoru kopdarbs ir daļa no Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta projekta – akadēmiskā izdevuma “20. gadsimta Latvijas vēsture”. III sējumam ir divas daļas, kas aptver Padomju Savienības īstenoto okupāciju 1940.–1941. gadā un nacistiskās Vācijas okupāciju 1941.–1944./1945. gadā. Grāmata atspoguļo šī laika posma izpētes stāvokli un sniedz vispusīgu ieskatu politiskās, diplomātiskās, militārās, ekonomiskās un kultūras vēstures problēmās.

Daina Bleiere (atb. red.).

20. gadsimta Latvijas vēsture. IV sējums: 1944/1945–1964
[The 20th Century History of Latvia. IV: 1944/1945–1964]

Kolektīvā monogrāfija aptver laika posmu no Otrā pasaules kara beigām līdz 60. gadu vidum. Astoņi grāmatas autori sniedz plašu historiogrāfijas apskatu, analizē politisko, ekonomisko, sociālo un kultūras institūciju darbību un attīstību, sabiedrības pretošanos padomju okupācijai un padomju represīvo institūciju centienus to apspiest, Latvijas trimdas politiskos un diplomātiskos centienus nepieļaut Latvijas okupācijas un aneksijas starptautisku atzīšanu.

Guntis Zemītis.

Drošības aspekti Latvijas vēsturē. No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām

[Security Aspects in the History of Latvia. From Ancient Times to the Present Day]

Grāmatā raksturota drošības un draudu faktoru mijiedarbība Latvijas teritorijā no akmens laikmeta līdz mūsu dienām. Visos vēstures periodos cilvēks ir sastapies ar draudiem, kurus izraisījuši gan paši cilvēki, gan daba. Drošības nodrošināšana bieži saprasta šauri – galvenokārt kā militārā drošība. Grāmatā pievērsta uzmanība arī citiem drošības aspektiem – ekonomiskajiem, politiskajiem, sociālajiem. Latvijas teritorijā ir veidojušies un izzuduši dažādi valdījumi, tā atradusies dažādu lielvaru varā un to savstarpējo cīņu krustpunktā. Latviešu tauta izcīnījusi, zaudējusi un atguvusi savu valsti. Tā ir bagāta pieredze, kurai izsekots grāmatas 592 lappusēs.

ISSN 1025-8906

9 771025 890006

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**